

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

В.М. Комарницький

доктор юридичних наук, професор, ректор
*(Луганський державний університет внутрішніх
справ імені Е.О. Дідоренка, м. Северодонецьк)*

СТИСЛО ПРО СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ НАУК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЦИКЛУ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ЇХНЬОГО ВИРІШЕННЯ

Проведення науково-практичних форумів із залученням провідних фахівців-юристів, включаючи представників правоохоронних і судових органів, є традиційним для Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Не стало на заваді цьому і його тимчасове переміщення. Продовжуючи свою діяльність за нових умов, наш університет намагається реалізувати низку інноваційних наукових проектів, спрямовувати свої зусилля в напрямку об'єднання науки і практики, а також впровадження здобутків сучасної правової доктрини в діяльність органів Національної поліції України та інших правоохоронних структур.

Сьогоднішній захід, який проводиться вперше після повернення університету Е.О. Дідоренка на Луганщину, має на меті знайти шляхи розв'язання актуальних проблем, що знаходяться на стику різних галузей права, та вимагають свого вирішення у практиці правозастосування. Серед іншого йдеться про удосконалення кримінального і кримінального процесуального законодавства України та практики їхнього застосування; вирішення проблемних питань криміналістичного забезпечення розслідування злочинів; підвищення ефективності діяльності органів і підрозділів МВС України; оптимізацію законодавчого забезпечення організації та функціонування прокуратури, судової влади і адвокатури.

Ця конференція присвячена пам'яті державного радника юстиції II класу, заслуженого юриста України, почесного працівника прокуратури України, кандидата юридичних наук, професора Миколи Йосифовича Курочки – людини, чий творчий, професійний і життєвий шлях нерозривно пов'язаний з ім'ям Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Він був багаторічним керівником кафедри кримінального процесу та правосуддя, виховавши не одну плеяду кваліфікованих юристів. На жаль, у березні минулого року Микола Йосифович пішов від нас, залишивши за собою найкращі спогади колег, друзів і учнів, а так само вагомий багаж наукових і навчально-методичних праць. Внесок Миколи Йосифовича в розвиток правової науки України заслуговує бути використаним у поточних наукових дослідженнях, результати яких серед іншого розглядатимуться у межах заходу, присвяченого його пам'яті.

Міждисциплінарний характер конференції зумовлений необхідністю інтегрованого підходу до розгляду багатьох проблем правової дійсності, їхньою взаємозалежністю, намаганням визначити єдині узгоджені підходи до реалізації політики у сфері протидії злочинності тощо. Як видається, застосування міждисциплінарного підходу має допомогти у визначенні оптимальної моделі запровадження кримінального проступку в законодавство України, кримінально-правового забезпечення охорони інтересів правосуддя, досягнення більшої узгодженості в цій частині норм кримінального і кримінального процесуального законодавства, усунення наявних суперечностей, прогалин, покращення законодавчої техніки положень нормативних актів у сфері протидії злочинності.

В означеному ракурсі потребує подальшої дискусії не перший рік розроблювана в нашому університеті проблематика ефективності кримінально-правового регулювання, висвітлена з позицій балансу соціальних видатків, які фактично можуть бути виділені для здійснення кримінально-правового регулювання, та видатків, які необхідно здійснити з огляду на прийняті законодавчі та судові рішення. Примітно, що науковці, які займались розглядом цього питання, визнають розвиток науки та освіти як найбільш обґрунтований спосіб розв'язання проблеми ефективного розподілу ресурсів у сфері кримінально-правового регулювання [1, с. 14].

На кожному етапі історичного розвитку нашої держави актуалізувалось вивчення різних видів злочинів, протидія яким вимагає посиленої уваги з боку правників. На сьогодні такими, що

становлять найбільший інтерес у колі науковців і практиків, можна вважати кримінально-правові проблеми корупційних та пов'язаних з корупцією злочинів, злочинів у сфері національної безпеки, проти довкілля, правосуддя, громадської безпеки, а також покращення стану їхнього виявлення, розкриття і розслідування.

Так, до тепер саме корупційна злочинність визнається проблемою номер один в Україні. Чимало аспектів кримінально-правової протидії корупційним та пов'язаним з корупцією злочинам складають порядок денний сучасної юридичної науки. Серед них:

1) утворення нових антикорупційних інституцій: згідно зі ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року в системі судоустрою передбачено створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності та Вищого антикорупційного суду. Розпочатий процес створення Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. Згідно з відповідним законом від 10 листопада 2015 року цей орган покликаний забезпечувати формування та реалізацію державної політики у сфері виявлення та розшуку активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, та/або з управління активами, на які накладено арешт або які конфісковано у кримінальному провадженні;

2) удосконалення діяльності новостворених спеціальних антикорупційних органів (Національного антикорупційного бюро України, Національного агентства з питань запобігання корупції) та органів Національної поліції, які наділені окремими повноваженнями щодо протидії корупції;

3) удосконалення механізмів реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2014 – 2017 роки. Передусім ідеться про пошук нових стратегічних орієнтирів у протидії корупції, які б мали враховувати не лише правові, але й економічні, соціальні, психологічні, моральні й політичні складові. Під час розроблення антикорупційної стратегії на подальші роки повинен ураховуватися чинник корупційної активності громадян, без зведення її лише до корупційної активності посадових (службових) осіб. Стратегія і тактика протидії корупції має враховувати такий потенціал, як «діяльність, спрямована на зменшення корупційної активності громадян», що має вирішальне значення для протидії корупції кризового типу [2, с. 51];

4) покращення якості законодавства, що встановлює підстави кримінальної відповідальності за корупційні злочини та злочини пов'язані з корупцією. Незважаючи на певні позитивні зміни з цього питання, фахівці підкреслюють наявність деяких порушень системності, єдності термінології, несуперечливості, простоти та зрозумілості законодавства, лаконічності викладення низки положень КК України про злочини зазначеної категорії [3, с. 135]. Відповідні недоліки безсумнівно підлягають усуненню.

Відрядно, що до справи науково-практичного забезпечення вирішення багатьох проблем застосування антикорупційного законодавства долучаються й працівники нашого університету – минулого року за їхньої участі опублікована настільна книга детектива, прокурора, судді, яка є науково-практичним коментарем до антикорупційних положень Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України, а також Кодексу України про адміністративні правопорушення [4].

Проблематика екологічних злочинів залишається класичною для вітчизняної кримінально-правової науки, її актуальність не вичерпується з роками, а навіть все більше посилюється. Навколишнє середовище в Україні слушно відносять до пріоритетних об'єктів правової охорони від злочинних посягань на нього, ураховуючи, що суспільно небезпечними є наслідки не тільки для природи, тваринного і рослинного світу тощо, а й життя та здоров'я багатьох людей [5, с. 102].

Кримінально-правові аспекти злочинів проти довкілля завжди складали предмет пильної уваги з боку науковців нашого університету. Тільки за останні кілька років був підготовлений ряд науково-прикладних праць, які стосуються сучасних проблем протидії злочинам проти довкілля. Зокрема, маються на увазі практичний посібник, присвячений кримінально-правовій характеристиці злочинів проти довкілля [6] та монографія щодо кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин в Україні [7], яка, витримавши серйозну конкуренцію, посіла II місце в конкурсі 2016 року на краще наукове навчальне та періодичне видання в навчальних закладах та наукових установах МВС. На сьогодні у стінах університету підготовлений і готується до опублікування новий практичний посібник, що має стати надійним інструментом у вирішенні багатьох нагальних проблем, які виникають під час кримінально-правової оцінки незаконної порубки лісу (автори: О.О. Дудоров, Є.О. Письменський).

Разом з тим, незважаючи на істотну увагу вітчизняних працівників до проблем злочинів проти довкілля, чимало криміналь-

но-правових аспектів цієї категорії злочинів продовжують належати до числа дискусійних і таких, що потребують найскорішого вирішення як у законодавчій площині, так і прикладному ключі. Йдеться про забезпечення безпомилковості у кваліфікації зазначених злочинів з урахуванням бланкетності більшості норм, які встановлюють відповідальність за правопорушення проти довкілля, відмежування злочинів проти довкілля від злочинів проти власності; вирішення проблеми пеналізації посягань на навколишнє природне середовище з огляду на наявність неузгодженості санкцій окремих кримінально-правових норм, які містить розділ VIII Особливої частини КК України «Злочини проти довкілля», із виробленими доктриною правилами конструювання санкцій; забезпечення належної диференціації кримінальної відповідальності за рахунок закріплення системи кваліфікуючих ознак у ряді складів злочинів проти довкілля тощо.

Істотною на сучасному етапі є роль наук кримінально-правового циклу в забезпеченні охорони громадської безпеки, суверенітету Українського народу та національної безпеки загалом. Відповідне питання особливо чулає для Луганщини, де проблеми підвищення ефективності боротьби з відповідними посяганнями потребують істотної уваги. Майже щодня на території Луганської області реєструється вчинення злочинів проти громадської безпеки, зокрема за ст. 258 КК України «Терористичний акт» та ст. 263 КК України «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами». При цьому регулярно накопичується практика застосування відповідних кримінально-правових норм засвідчує, що правова база, сформована з метою забезпечення кримінально-правової охорони основ національної безпеки та громадської безпеки потребує подальшого вдосконалення.

Так, фахівці слушно вказують на певні вади термінологічного апарату та законодавчої техніки, які використовує законодавець при фіксації ознак окремих складів злочинів, передбачених статтями 109 – 114-1 КК України, а також формулюванні умов звільнення від кримінальної відповідальності та визначення окремих видів покарань [8, с. 106]. Особливої значущості набуває проблема встановлення нових та законодавчого опису існуючих заохочувальних норм в межах розділу Особливої частини КК України про злочини проти громадської безпеки. Вироблення справедливого механізму, за яким відбувався би кримінально-правовий компроміс у цій сфері, є однією з нагальних задач кримінального права. Не менш дискусійними видаються

питання про те, чи доцільно було створювати окрему статтю, яка встановлює кримінальну відповідальність за терористичний акт; яким чином співвідносяться між собою такі терміни як «тероризм», «терористична діяльність», «тероризування», «терористичний акт», «злочини терористичної спрямованості», «терористичні злочини» та який їхній зміст; що таке «терористична група» та «терористична організація», яке співвідношення цих понять із термінами «організована група» та «злочинна організація», як співвідносяться між собою склади злочинів, описаних статтями 255 та 258-3 КК України.

В умовах проведення антитерористичної операції на території Луганської області особливою гостроти набуває проблема формування належної доказової бази за зазначеною категорією кримінальних проваджень, здійснення низки слідчих дій в нетипових для більшості регіонів України умовах, що значно ускладнює процес притягнення винних до кримінальної відповідальності. Актуальними є проблеми реалізації окремих норм КПК України в умовах проведення антитерористичної операції, зокрема при отриманні доказів, проведенні експертиз та арешту (виймки, огляду) кореспонденції, подоланні перешкод, які виникають при проведенні досудового розслідування злочинів, вчинених на території проведення антитерористичної операції.

Наприкінці ще раз варто підкреслити важливість застосування інтегрованого підходу у здійсненні наукового пошуку шляхів розв'язання комплексних правових проблем сьогодення у сфері протидії злочинності. Переконалий, що порушені та інші питання неодмінно стануть предметом дискусії на конференції, а запропоновані шляхи їхнього вирішення сприятимуть покращенню практики правозастосування.

Література:

1. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів / М.В. Карчевський, А.С. Кудінов ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2016. – 44 с.
2. Мезенцева І.Є. Новий підхід до вдосконалення корупції в Україні / І.Є. Мезенцева // Корупція як загроза національній безпеці України: попереджаємо, протидіємо, переслідуюмо : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 29 листопада 2016 року). – К. : Національна академія прокуратури України, 2017. – С. 51 – 54.
3. Яримиш Н.М. Стаття 369-2 «Зловживання впливом» Кримінального кодексу України як приклад розбалансованості національного анти-

корупційного законодавства / Н.М. Ярмиш // Корупція як загроза національній безпеці України: попереджаємо, протидіємо, переслідуюмо : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 29 листопада 2016 року). – К. : Національна академія прокуратури України, 2017. – С. 132 – 135.

4. Настільна книга детектива, прокурора, судді : коментар антикорупційного законодавства / за ред. М.І. Хавронюка – К. : ВД «Дакор», 2016. – 496 с.

5. Джужа А.О. Навколишнє природне середовище як об'єкт національної безпеки / А.О. Джужа // Захист права власності Українського народу: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід для України : матеріали І Щорічної міжнародної науково-практичної конференції (22 вересня 2016 року). – К. : Національна академія прокуратури України, 2016. – С. 101 – 102.

6. Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика: практ. пос. / О.О. Дудоров, Д.В. Каменський, В.М. Комарницький, М.В. Комарницький, Р.О. Мовчан / за ред. О.О. Дудорова ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. – 616 с.

7. Кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин в Україні : монографія / О.О. Дудоров, М.В. Комарницький, Д.О. Калмиков ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. О.О. Дудорова, д-ра юрид. наук, проф. В.М. Комарницького ; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Суми : РВВ ДЛУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2016. – 566 с.

8. Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування : монографія / В.Я. Тацій, В.І. Борисов, А.М. Демидова та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, А.М. Демидової. – Х. : Право, 2017. – 400 с.

С.О. Іваницький

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри професійних
та спеціальних дисциплін

*(Луганський державний університет внутрішніх
справ імені Е.О. Дідоренка, м. Северодонецьк)*

КУРОЧКА МИКОЛА ЙОСИПОВИЧ – ВИДАТНИЙ КЕРІВНИК ТА НАУКОВЕЦЬ: ОСНОВНІ ВІХІ ЖИТТЄВОГО ТА ПРОФЕСІЙНОГО ШЛЯХУ

Майже рік тому перестало битися серце такої масштабної особистості, як Микола Йосипович Курочка, діяльність якого стала однією з яскравих сторінок історії Луганщини. Видатний

організатор, принципівий прокурор, талановитий науковець і чуйна людина вдало поєдналися в одній особі.

Усе життя Миколи Йосиповича стало прикладом самовідданого служіння Батьківщині, безкомпромісної боротьби за утвердження законності та правопорядку, дбайливого ставлення до передачі професійного досвіду молодому поколінню.

Він народився 20 грудня 1936 року в смт. Новопсков Новопсковського району Ворошиловградської області. Молоді роки прийшли на складні часи післявоєнної відбудови.

У 1962 р. М.Й. Курочка закінчив Харківський юридичний інститут імені Ф.Е. Дзержинського й відразу вступив на службу до органів прокуратури. Спочатку слідчим, а незабаром й помічником прокурора Старобільської районної прокуратури Луганської області. Згодом працював прокурором Біловодського району та Свердловської міжрайонної прокуратури Луганської області.

Близько двадцяти років Микола Йосипович був заступником прокурора Ворошиловградської області.

З 1992 р. по 1997 р. М.Й. Курочка очолював прокуратуру Луганської області. Початок дев'яностих був складним періодом розгулу бандитизму, але Микола Йосипович зміг забезпечити чітку роботу наглядового відомства щодо протидії злочинності.

З 1997 року Микола Йосипович на викладацькій роботі, де у стінах Луганського державного університету внутрішніх справ він з 1998 р. по 2014 р. – майже 18 років – очолював кафедру кримінального процесу та правосуддя. Прагнучі поділитися багатим професійним досвідом, Микола Йосипович особисто виховав тисячі поліцейських, прокурорів, юристів інших спеціалізацій.

Поряд із навчальною роботою, особливу увагу М.Й. Курочка приділяв науковій діяльності. Будучи найближчим соратником Едуарда Олексійовича Дідоренка, М.Й. Курочку також цікавили проблеми оперативно-розшукової діяльності, але з позицій здійснення прокурорського нагляду за ОРД. З цих питань в 2000 році ним було захищено кандидатську дисертацію. Його творча спадщина нараховує більше 80 наукових та навчально-методичних праць, в тому числі монографічні дослідження.

Під науковим керівництвом Миколи Йосиповича підготовлено чимало дисертаційних досліджень (О.В. Темніков, Д.В. Борзих, А.А. Дворник, С.О. Малахов, С.О. Іваницький та інші), результатом чого стало заслужене присвоєння йому вченого звання професора.

Професор став фундатором наукової школи у галузі прокурорського нагляду за дотриманням законності в кримінальному провадженні.

Мені особисто пощастило більше 10 років працювати під керівництвом Миколи Йосиповича, якого відрізняли такі якості як мудрість, справедливість, розсудливість. Він завжди прагнув вислухати обидві сторони, не ухвалював імпульсивних, нашвидкуруч підготовлених рішень. Витримував спокій та врівноваженість у складних життєвих ситуаціях, при цьому міцно тримав ситуацію під контролем.

Уже будучи професором, заслуженим юристом України, державним радником юстиції 2-го класу Микола Йосипович залишався простою та доступною для спілкування людиною. У службовому плані не був пристосованцем. Співробітники університету добре пам'ятають випадок, коли заради інтересів колективу він публічно сперечався із міністром внутрішніх справ, адже щиро вболівав за долю вищого навчального закладу.

Особливе місце в житті Миколи Йосиповича займала сім'я, люба дружина, діти й онуки. Прихильність до родинних цінностей відрізняли М.Й. Курочку як принципову й цільну особистість, яка не піде на компроміси із власною совістю заради кар'єрних сходинок чи інших швидкоплинних міркувань.

Із нами зараз немає Миколи Йосиповича, але він завжди залишається в нашому серці, використовуються його наукові розробки, живуть ідеї, а його учні успішно впроваджують їх в життя!

М.В. Карчевський

доктор юридичних наук, професор, проректор
*(Луганський державний університет внутрішніх
справ імені Е.О. Дідоренка, м. Северодонецьк)*

«КЛАСИЧНІ» ТА НОВІТНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ

Найбільш помітні соціальні зміни пов'язані з інформатизацією. Розвиток та розширення сфери застосування інформаційних технологій обумовили в тому числі істотні трансформації правового регулювання. Нібито очевидні положення, але відповідь на питання «Що саме змінилося?» не є простою. Спробуємо

сформулювати власне бачення цієї проблеми для сфери кримінально-правового регулювання.

1. Необхідність кримінально-правового стимулювання позитивних та мінімізації негативних наслідків інформатизації зумовила появу відносно самостійної групи суспільних відносин, які можна розглядати як новий родовий об'єкт злочину. Для позначення цієї групи використовуватимемо термін «інформаційна безпека» та визначимо його таким чином: система суспільних відносин щодо реалізації інформаційної потреби особи, суспільства, держави. Складається ця система з трьох взаємопов'язаних та взаємозумовлених елементів: відносини у сфері використання інформаційних технологій, відносини у сфері забезпечення доступу до інформації, відносини у сфері формування інформаційного ресурсу.

2. На сьогодні можна казати про існування «класичних» проблем кримінально-правового регулювання кожної з означених груп. Ці проблемні аспекти достатньо добре досліджені та підтверджені емпіричним даними.

3. Стосовно так званих «комп'ютерних злочинів» головне питання полягає у відсутності чітких критеріїв суспільної небезпечності на рівні законодавчих визначень. Через це в сфері дії кримінальної юстиції опиняються не тільки діяння, що дійсно є суспільно небезпечними, але й ті, які такими не є. Ефективність протидії кіберзлочинності зменшується. Через вал роботи щодо розслідування діянь зі спірною суспільною небезпечністю певною мірою втрачаються і перспективи вдосконалення діяльності правоохоронців. Красномовними тут буде порівняння даних про обліковані кримінальні правопорушення у сфері використання інформаційних технологій (ст.ст. 361 – 363-1 КК України) з кількістю вироків цієї категорії, представлених у Єдиному державному реєстрі судових рішень (таблиця 1). Для того, щоб мати можливість оцінити результати роботи правоохоронців в контексті темпів інформатизації, ми також додали дані щодо проникнення Інтернету. Цей показник є одним з універсальних маркерів інформатизації, обчислюється у відсотках та представляє собою частку населення країни, яка користується Інтернетом. Як можна побачити, із зростанням аудиторії Інтернету відбувається зростання кількості облікованих правопорушень, що цілком природньо оскільки чим більше людей використовує сучасні інформаційні технології тим більше «комп'ютерних» злочи-

нів може бути вчинено. Але разом із зростанням кількості облікованих правопорушень спостерігається зменшення кількості судових вироків відповідної категорії. Можна казати про рівень матеріально-технічного та кадрового забезпечення розслідування, брати до уваги необхідність спеціальних знань у судів та прокурорів тощо. Проте основна, фундаментальна причина ситуації, що склалася саме у якості законодавства.

Таблиця 1.

Статистичні дані щодо протидії злочинам у сфері використання електронно-обчислювальних машин, систем, комп'ютерних мереж та мереж електров'язку

Показник	2013	2014	2015	2016
Абсолютні дані				
Кількість вироків у Єдиному державному реєстрі судових рішень	56	40	39	25
Обліковано кримінальних правопорушень	568	418	556	912
Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	245	194	250	514
Проникнення Інтернету (КМІС)	49	54	57	62
Відносні дані (відсотки від базового рівня – 2013 р.)				
Кількість вироків у Єдиному державному реєстрі судових рішень	100	71	70	45
Обліковано кримінальних правопорушень	100	74	98	161
Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	100	79	102	210
Проникнення Інтернету (КМІС)	100	110	116	127

4. Проблеми кримінально-правового регулювання наступної групи відносин інформаційної безпеки – відносин у сфері забезпечення доступу до інформації – стосуються головним чином розбалансованості законодавства, існуванні численних конкуруючих норм, надмірного рівня кількості кримінально-правових заборон у даній сфері. Необхідною є оптимізація означеної системи норм, заміни наявної розосередженої системи спеціальних кримінально-правових заборон такими, які б забезпечували регулювання більш широких сегментів інформаційної безпеки.

5. Основне питання кримінально-правового регулювання в сфері формування інформаційного ресурсу полягає у чіткому та послідовному визначенні межі можливостей ефективного впливу на суспільні відносини засобами кримінального права. У суспільно-політичному дискурсі, у науці небезпеки інформаційних впливів та зловживань обговорюються достатньо широко. Багатомірність та масштабність шкоди від неконтрольованого інформаційного простору не викликає сумнівів. Разом з цим розв'язання означених проблем шляхом доповнення КК новими нормами напевно чи є доцільним. Неодноразово пропонувалося встановлювати покарання за різноманітні форми маніпуляції суспільною свідомістю. Такі пропозиції є спірними через прогнозовану неефективність і декларативність, їх невідповідність принципам кримінально-політичної адекватності, а також співрозмірності позитивних і негативних наслідків криміналізації. Крім того, поширення глобальних інформаційних технологій взагалі робить методи обмеження або заборони контенту все менш ефективними. Яскравим прикладом тут може слугувати відомий «ефект Стрейзанд». Розв'язання проблеми знаходиться поза межами кримінально-правового регулювання і, на нашу думку, передбачає в першу чергу системну роботу в системі освіти та формуванні конкурентних інформаційних продуктів. Додаткових аргументів на користь освітнього вектору розв'язання наведених проблем інформаційної безпеки можуть свідчити і питання, які стали предметом суспільної уваги під час встановлення обставин загибелі учасників мережевої групи «Синій кіт». Самостійним напрямом особистої інформаційної безпеки підлітків, який знову ж таки підтверджує тезу про обмежену ефективність кримінально-правових засобів, є протидія кібербулінгу. Зарубіжна практика свідчить про те, що негативні наслідки образ, цькування неповнолітніх за допомогою соціальних мереж або електронної по-

шти (власне кібербулінг) долаються головним чином шляхом формування навичок безпечної комунікації.

6. Варто зауважити, що проблематика інформаційної безпеки є однією з найдинамічніших. Новітні технології розвиваються та поширюються досить швидко та, відповідно, викликають появу нових соціальних практик, формують нові потреби у правовому регулюванні. Тому, сформулювавши як зазначалося раніше «класичні» проблеми інформаційної безпеки, вважаємо за необхідне звернути на нові виклики, що проявилися останнім часом достатньо рельєфно. Одним з таких є новітні можливості незаконних дій щодо матеріальних цінностей або з ними.

7. Сферою широкого застосування комп'ютерної техніки є банківська діяльність та платіжні системи тому велика частка злочинів проти власності так чи інакше пов'язана зі злочинами в сфері використання комп'ютерної техніки. Йдеться про: «злам» електронної пошти з метою отримання реквізитів доступу до банківських рахунків (ст. 361 КК); блокування інтернет-ресурсу з метою вимагання (ст. 361 або 363-1 КК); використання «скімерів» (спеціальних пристроїв, що приховано встановлюються зловмисниками на банкомати) для отримання реквізитів платіжних карток або розробка та використання шкідливих програмних засобів, призначених для незаконного віддаленого доступу до бухгалтерського програмного забезпечення підприємств, установ чи організацій (ст. 361-1 КК); збут клієнтських баз даних скомпрометованих фінансових установ (ст. 361-2); введення банківськими працівниками до автоматизованих систем банківського обслуговування неправдивих відомостей щодо здійснених фінансових операцій (ст. 362 КК); невжиття необхідних технічних заходів інформаційної безпеки, що призвело до компрометації автоматизованої системи фінансової установи (ст. 363 КК) тощо. Разом з оновленням способів вчинення та приховування слідів злочинів проти власності істотні зміни спостерігаються й у питанні предмету злочину проти власності. Доволі дискусійним як для науковців так і для практиків стало питання юридичного змісту таких категорій як «безготівкові гроші», «електронні гроші», «криптовалюта».

8. Категорія «безготівкові гроші» найчастіше зустрічається в контексті злочинів проти власності, що вчиняються з використанням платіжних карток або їх реквізитів. Фактично вони становлять собою зобов'язання банку-емітента платіжної картки, відомості про які обліковано на картковому рахунку держателя

картки. У термінах розділу Особливої частини КК «Злочини проти власності» стосовно безготівкових грошей найбільш обґрунтовано використовувати поняття «право на майно». Тому переважна більшість посягань, пов'язаних з незаконними операціями з платіжними картками або їх реквізитами правильно розглядається як один з видів шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки (ч. 3 ст. 190 КК). Найбільш дискусійний момент такої кваліфікації полягає в питанні можливості «обманути комп'ютер». Проте наявний емпіричний матеріал та аналіз законодавства дозволяють наступним чином сформулювати особливості об'єктивної сторони даного виду шахрайства. По-перше, направляючи несанкціонований законним держателем картки запит на здійснення платежу і використовуючи існуючу платіжну систему і встановлені в ній правила автоматизованої обробки запитів законних держателів карток, зловмисник обманює банківську установу (банк-емітент) щодо необхідності виконання останнім зобов'язань, зумовлених договором, укладеним між банком і законним держателем картки. По-друге, внаслідок цього введення в оману банк-емітент здійснює необґрунтоване списання безготівкових коштів з рахунку законного держателя картки, що призводить до заповідання останнього збитків у вигляді зменшення кількості безготівкових грошових коштів, врахованих на картрахунок [1]. Варто зазначити, що не всі посягання у сфері використання платіжних систем, банкоматів слід кваліфікувати за ч. 3 ст. 190 КК. Наприклад, достатньо поширеним є заволодіння готівкою, що знаходиться у банкоматі за допомогою спеціального пристрою («вилки»), або клейкої стрічки. Подібні випадки слід кваліфікувати як крадіжку, але такі виключення лише підтверджують правильність наведених раніше міркувань.

9. Електронні гроші «одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі» [2]. Вони з'явилися як реакція ринку банківських послуг на проблеми безпеки використання платіжних карток та потребу в новому, більш гнучкому, зручному і захищеному платіжному інструменті для оплати товарів та послуг через Інтернет [3, с. 74]. Цим зумовлюються особливості електронних грошей, які відрізняють їх від безготівкових: електронні гроші не є універсальними і приймаються виключно користувачами відповідних платіжних

систем; емісію грошей здійснює виключно НБ, емісія електронних грошей здійснюється банківськими установами; внаслідок переказу електронних грошей їх одержувач набуває право грошової вимоги до того ж суб'єкта, що й платник; електронні гроші існують в рамках однієї платіжної системи і не здатні до переведення їх в інші платіжні системи в незмінному вигляді [більш докладно див.: 4; 5]. Ураховуючи означені особливості електронних грошей питання кваліфікації незаконних дій щодо них мають розв'язуватися аналогічно з описаним раніше підходом щодо безготівкових грошей.

10. Криптовалюта становить собою наступний крок у розвитку технологій розрахунків з використанням сучасних інформаційних технологій. Найбільш відомою криптовалютою є Bitcoin. У науковій та популярній літературі представлено достатньо інформації щодо технічних та організаційних особливостей функціонування Bitcoin, зупинимось на тих, які вважаємо ключовими для відповіді на питання щодо можливостей кримінально-правового регулювання в даній сфері. По-перше, криптовалюта фізично представляє собою певний набір даних згенерований на підставі складного математичного алгоритму. По-друге, платіжна система Bitcoin організована за принципом пірингової мережі (p2p, peer to peer – рівний рівному), записи щодо всіх транзакцій розподілені між всіма учасниками системи, єдиний центр координації мережі відсутній, у вільному доступі представлено інформацію щодо всіх здійснених транзакцій. Такий метод організації платіжної системи забезпечує майже абсолютний захист інформації щодо транзакцій, робить систему стабільною та надійною. По-третє, для реєстрації в платіжній системі не використовуються персональні дані, транзакції здійснюються між деперсоніфікованими «електронними гаманцями». По-четверте, Bitcoin – нефіатні гроші, їх вартість нічим не забезпечена і визначається ситуативно на підставі попиту та пропозиції, єдиний орган, що встановлює курс до національних валют, відсутній. Тим не менше, корисні властивості криптовалюти (захищеність, конфіденційність, децентралізація, майже миттєвий переказ у будь-яку частину світу) забезпечує стабільний попит на неї та стійке зростання курсу до національних валют. Лише з грудня 2016 року по квітень 2017 вартість Bitcoin зростає з 750 до 1450 доларів США. За таких умов не дивно, що криптовалюта набуває значного поширення в Україні. При цьому Національний банк України (лист від 8 грудня 2014 р. №29-

208/72889) розглядає Bitcoin як «грошовий сурогат, який не має забезпечення реальною вартістю і не може використовуватися фізичними та юридичними особами на території України як засіб платежу, оскільки це протирічить нормам українського законодавства». Маємо ситуацію, коли фактично існуючі та динамічні суспільні відносини опиняються поза межами правового регулювання за умови очевидної необхідності такого. Наприклад, особа вимагає певну суму у Bitcoin або отримує хабар у такій формі. Яким чином встановити ознаки предмета злочину? Чи можна розглядати відомості інтернет-джерел щодо курсу Bitcoin як достатній доказ для встановлення економічної ознаки відповідних предметів злочинів? На сьогодні чіткої відповіді на поставлені питання не має. Досвід зарубіжних країн дуже різноманітний, містить приклади від офіційного визнання криптовалюти (Японія, Німеччина) до аналогічного національному підходу ігнорування. Очевидно криптовалюти будуть дедалі частіше використовуватися для вчинення злочинів або ставати їх предметом. У таких умовах найбільш доцільно сформулювати прості та прозорі правила для сфери кримінально-правового регулювання, зокрема передбачити механізм оцінки. Представлення у процесуальній формі даних про криптовалюти створить нові умови для якісного оновлення діяльності правоохоронців. Виникнуть принципово нові види тактичних операцій, що збільшать можливості протидії злочинності. Варто зазначити, що ці питання слід розглядати як складові більш загальної проблеми – можливості використання технологій Big Data у правоохоронній діяльності [6].

Таким чином, для продовження дискусії щодо змісту зумовлених інформатизацією змін у сфері кримінально-правового регулювання можемо сформулювати такі положення: розпочалося та триває формування нового предмету кримінально-правового регулювання – інформаційної безпеки; «класичними» проблемами цього процесу є недостатність визначеності законів про кримінальну відповідальність за «комп'ютерні» злочини, необхідність оптимізації системи кримінально-правового регулювання у сфері доступу до інформації, відсутність консенсусу з питання меж доцільності кримінально-правового регулювання у сфері інформаційної безпеки; існують складнощі кримінально-правового регулювання, зумовлені появою нових видів матеріальних цінностей; інформатизація створює нові можливості для підвищення ефективності роботи правоохоронців, однак їх реалізація передбачає прийняття організаційно-правових рішень, які б

дозволили збирати та використовувати надвеликі обсяги персональних даних з метою протидії злочинності.

Література:

1. Дудоров О.О. Шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки / О.О. Дудоров, М.В. Карчевський // Азовські правові читання – 2017 : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Бердянськ, 28 – 29 квітня 2017 р. – Бердянськ : ТОВ «Модем-1», 2017. – С. 5 – 12.

2. Положення про електронні гроші в Україні, затверджене постановою Правління Національного банку України від 04.11.2010 № 481 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1336-10>

3. Фінансова грамотність : навч. посібник / за ред. д-ра екон. наук, проф. Т.С. Смовженко. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – К., 2013. – 311 с.

4. Шимон С. Електронні гроші: форма грошей чи майнові права вимоги? / С. Шимон // Юридична Україна. – 2015. – № 9. – С. 36 – 41.

5. Куцевич М. Неправомірний випуск й використання електронних грошей, що вчиняються у системах інтернет-розрахунків (проблеми кримінально-правової кваліфікації) / М. Куцевич, П. Берзін // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2013. – Вип. 4. – С. 13 – 16.

6. Карчевський М.В. Можливості Big Data та кримінально-правова комунікація / М.В. Карчевський // Політика у сфері боротьби зі злочинністю : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Івано-Франківськ, 2017. – С. 52 – 58.

С.А. Комісаров

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник Головного управління Національної поліції
України в Луганській області (*м. Северодонецьк*)

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ В РАЙОНІ ПРОВЕДЕННЯ АТО

Результативне й принципове розслідування злочинів у районі проведення АТО є невід'ємним засобом зміцнення законності та правопорядку, підвищення довіри населення до державної влади, важливим чинником реінтеграції тимчасово окупованих територій.

Ядром, серцевиною досудового розслідування є процесуальне доказування, основний обсяг якого здійснюється слідчими органами національної поліції України.

На ефективність доказування в зоні проведення АТО впливає ряд специфічних факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру:

відсутність можливості проведення більшості слідчих та процесуальних дій на місці вчинення злочину (огляд місця події, слідчий експеримент, обшук тощо), якщо останній був скоєний на тимчасово окупованій території;

небезпека поранення, загибелі, взяття в полон учасників слідчих заходів під час проведення процесуальних дій на лінії розмежування;

можливість швидкої зміни слідової картини злочину через артилерійські та мінометні обстріли;

жорсткий ліміт часу, відведеного для проведення початкових слідчих дій;

динамічна зміна оперативної обстановки та військової ситуації, можливість протидії розслідуванню з боку військового командування тощо.

Задля зменшення впливу зазначених чинників практика розслідування злочинів в зоні проведення АТО довела ефективність застосування низки тактичних та процесуальних інструментів.

Так, у процесі фіксації доказової інформації у небезпечних для перебування місцях доцільною є реалізація наданої ч. 7 ст. 223 КПК України можливості не залучати двох понятих за умови безперервного відеозапису ходу проведення слідчої дії (огляд трупа, зокрема пов'язаного з екстумацією, пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, слідчий експеримент, освідчування особи).

Частина друга ст. 104 КПК України дозволяє не вносити текст показань до протоколу допиту у випадку, якщо ця слідча дія фіксується за допомогою технічних засобів за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. Це значно зменшує тривалість допиту в умовах складної оперативної ситуації.

Нейтралізація підвищеної загрози життю свідків та потерпілих, попередження деструктивного впливу на них начальства, зокрема органів військового управління, лежить в площині ширшого застосування передбаченого ч. 1 ст. 225 КПК України припису, згідно якого у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в

суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторо- на кримінального провадження, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому випадку до- пит свідка чи потерпілого здійснюється у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка, потер- пілого в присутності сторін кримінального провадження з дотри- манням правил проведення допиту під час судового розгляду.

На жаль, на практиці слідчими суддями по-різному тлумач- иться термін «виняткові випадки», зміст яких, з нашої точки зору, повинен охоплювати випадки відсутності в особи постій- ного місця проживання, тривалого відрядження, виїзду на за- робітки або навчання за межі України, службовою підпорядко- ваності особам, які можуть вплинути на достовірність їхніх по- казань, факт виконання військовослужбовцем бойових завдань, пов'язаних із ризиком загибелі або поранення тощо.

Особливе значення для розслідування злочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях, має моніторинг мережі Інтер- нет (соціальні мережі, сайти «ЛНР», «ДНР», YouTube тощо), про- ведення негласних слідчих (розшукових) дій, насамперед зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, тимча- совий доступ до документації мобільних операторів.

У випадку ухилення осіб від кримінальної відповідальності на території іноземних держав або в тимчасово окупованих ре- гіонах Донбасу чи Автономної Республіки Крим, нагальною ста- ла необхідність застосування запровадженого у 2014 році інсти- туту спеціального досудового розслідування (глава 24-1 КПК України). Використання інституту «in absentia» дозволяє забез- печити невідворотність покарання для сепаратистів та їх кура- торів, є важливим засобом попередження залучення до лав не- законних збройних формувань нових членів.

На жаль, потенціал механізму спеціального досудового розслі- дування використовується не повною мірою через стриману по- зицію Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерполу) щодо оголошення в розшук осіб, підозрюваних у вчиненні злочин- нів, пов'язаних із тероризмом й сепаратизмом на сході України.

Поряд з цим не завжди є можливість проведення порівняль- них експертиз, зразки для яких необхідно відібрати в підозрю- ваного, судової психіатричної експертизи стосовно підозрюва-

ного у випадках, коли є відомості, що викликають сумнів у його осудності, тощо.

Виникають труднощі, пов'язані з неможливістю оскарження ухвали слідчого судді про часткове задоволення клопотання щодо здійснення спеціального досудового розслідування. Буквально трактуючи приписи п. 12 ч. 1 ст. 309 КПК України про можливість оскарження в апеляційному порядку лише ухвали слідчого судді про відмову у здійсненні спеціального досудового розслідування, слідчі судді позбавляють можливості оскарження часткової відмови, що криється за формулюванням «часткове задоволення» [1, с. 34].

Існує проблема своєчасного судового розгляду справ зазначеної категорії, що значною мірою зумовлена переживаннями суддів за долю рідних, які залишилися на окупованій території. У зв'язку з цим слід підтримати колег [2, с. 48] щодо необхідності запровадження спеціалізації суддів у зоні АТО з визначенням їх виняткової компетенції щодо розгляду певної категорії злочинів суддями з інших регіонів України.

Література

1. Степанов А. Проблемні питання практичного застосування інституту спеціального досудового розслідування / А. Степанов // Вісник прокуратури. – 2016. – № 11. – С. 32 – 34.

2. Янко В. Проблеми розслідування та судового розгляду злочинів терористичної спрямованості в районі проведення антитерористичної операції / В. Янко, І. Цюприк // Вісник прокуратури. – 2017. – № 2. – С. 46 – 49.

В.М. Янко

прокурор Луганської області
(м. Северодонецьк)

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ОСНОВ СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Принцип суверенітету Українського народу знаходить своє чітке відбиття у Конституції України, згідно з якою:

– носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює цю владу безпосередньо і через органи державної влади та місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 5);

– право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами (ч. 2 ст. 5);

– територія України в межах існуючого кордону визнана цілісною і недоторканою (ч. 2 ст. 2), питання про зміну території України вирішується виключно всеукраїнським референдумом (ст. 73).

У справі про здійснення влади народом, Конституційний Суд України надав офіційне тлумачення принципу народного суверенітету, відображеному в зазначених положеннях Конституції України. У відповідному рішенні суду зазначається, що влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії в порядку, визначеному Конституцією та законами України, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, сформовані відповідно до Конституції та законів України. Підкреслюється, що тільки народ має право безпосередньо шляхом всеукраїнського референдуму визначати конституційний лад в Україні, який закріплюється Конституцією України, а також змінювати конституційний лад внесенням змін до Основного Закону України [1, с. 40 – 41].

Юридичним змістом категорії «народний суверенітет» є обсяг владних повноважень (правосуб'єктності) Українського народу, що визначають його верховенство і повноту всієї влади в країні [2, с. 302]. На погляд О.В. Прієшкіної, якщо аналізувати народний суверенітет з позицій політико-правового підходу, то він виступає як конституційно-правовий інститут і політичне явище одночасно. За своєю юридичною природою він є виразником конституційно-правових відносин, а його основний суб'єкт – народ, виступає його основним та єдиним носієм [3, с. 181].

Фахівці-конституціоналісти переконали, що становлення народного суверенітету потребує конституційних і законодавчих гарантій його безперешкодної реалізації [2, с. 58]. Такі гарантії серед іншого передбачені кримінальним законодавством України, покликаним забезпечувати охорону базових конституційно-правових принципів загалом, і згідно з ч. 1 ст. 1 КК України, конституційного устрою України зокрема. Йдеться передусім про встановлену кримінальну відповідальність за дії, які спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України), а

також посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України).

У юридичній літературі видовим об'єктом зазначених злочинів слушно називають саме ті суспільні відносини, які забезпечують основи суверенітету Українського народу (основи народного суверенітету). Як зазначає М.А. Рубашенко, розташування поряд статей 109 і 110, єдина природа охоронюваних ними відносин і подібність нормативної конструкції свідчать, що основи народного суверенітету в Україні охороняються саме цими статтями КК України. Ці дві статті, які відкривають Особливу частину КК України, забезпечують дотримання положень передбачених статтями 5 і 73 Конституції України, які в сукупності й становлять основні правові засади народного суверенітету [4].

Відповідальність за злочини проти основ суверенітету Українського народу була встановлена з ухваленням КК України 2001 року. Хоча до цього аналогічні за змістом норми містив КК України 1960 року. Більше того: відповідні кримінально-правові заборони майже не зазнали жодних змін у порівнянні зі встановленими у ст. 56-1 «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» та ст. 62 «Посягання на територіальну цілісність України» КК України 1960 року.

Так, у ст. 109 КК України 2001 року, яка серед іншого передбачає відповідальність за публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, законодавець передбачив у ч. 3 не відому КК України 1960 року кваліфікуючу ознаку вчинення зазначених дій з використанням засобів масової інформації. Назва ст. 110 КК України була уточнена вказівкою на посягання не лише на територіальну цілісність, але і недоторканність України. У решті ст. ст. 109 і 110 КК України 2001 року відтворюють зміст аналогічних заборон, визначених попереднім кримінальним законодавством, що загалом засвідчує стабільність підходів держави до реалізації кримінально-правової політики в частині протидії посяганням на народний суверенітет.

До сьогодні диспозиції розглянутих законодавчих норм залишаються незмінними, хоча на потребу їхнього удосконалення не раз звертали увагу вітчизняні юристи.

Наприклад, М.А. Рубашенко, говорячи про наявні труднощі в застосуванні статті 110 КК України, виокремлює такі недоліки її

поточної редакції: неузгодженість назви цієї статті та її диспозиції, використання законодавцем спеціалізованої міжнародно-правової термінології, викладення об'єктивних ознак діяння в найбільш загальній формі («будь-які дії»), що має своїм наслідком домінування суб'єктивних ознак при визначенні змісту суспільно небезпечних дій і відсутність правової визначеності щодо стадій учинення цього злочину [5, с. 1].

І.В. Діордіца в контексті ст. 109 КК України слушно звертає увагу на існування практичної потреби у з'ясуванні змісту процесу зміни конституційного ладу, який здійснюється насильницьким або ненасильницьким шляхом, і, відповідно, розробленні механізму відображення цього процесу у кримінальному законодавстві [6, с. 2].

Щонайменше, оціночний характер визначення низки ознак складів цих злочинів вимагає ґрунтовного наукового дослідження з тим, щоб у подальшому забезпечити більш ефективну охорону основ суверенітету Українського народу.

Натомість позиція законодавця стосовно кримінально-правових санкцій, установлених за вчинення зазначених злочинів, не раз зазнавала змін.

1) Так, згідно із Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» від 16 січня 2014 року максимальне покарання за вчинення дій, передбачених ч. 2 ст. 109 КК України, було збільшено до п'яти років позбавлення волі, а за вчинення дій, передбачених ч. 3 ст. 109 КК України – до семи років позбавлення волі.

Невдовзі, з ухваленням Закону України «Про визнання таких, що втратили чинність, деяких законів України» від 28 січня 2014 року, цей Закон втратив чинність, а ст. 109 КК України одержала попередню редакцію (на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення норм законів, схвалених 16 січня 2014 року» від 23 лютого 2014 року).

2) 8 квітня 2014 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України». Метою його ухвалення була визначена необхідність забезпечення невідворотності покарання за вчинення найтяжчих злочинів проти основ національної безпеки України, яка зумовлювалась ситуацією, що склалася на той час у Криму та інших регіонах України, по-

ширенням фактів посягання на територіальну цілісність та недоторканість України.

Згідно з цим законом були внесені зміни до ч. 5 ст. 49 КК України, відповідно до яких забороняється застосування давності в разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України (включаючи ті, що передбачені ст. 109 і 110 КК України). Передбачено також виключення з санкції ч. 1 ст. 110 КК України покарання у виді обмеження волі на певний строк та збільшення строків покарання у виді позбавлення волі, аж до довічного позбавлення волі (ч. 3 ст. 110 КК України).

Ідея зазначених змін, будучи зрозумілою по своїй суті, вкотре продемонструвала наявність устааленого стереотипу, властивого правосвідомості більшості наших громадян. Цей стереотип полягає в наявності імовірної залежності між суворістю покарання та ефективністю запобігання певному типу злочинної поведінки. Вважається, чим суворіше покарання, установлене за те чи інше діяння, тим краще вдається протидіяти його вчиненню. Не слід забувати, що ключовою складовою мети покарання є не лише превенція нових злочинів, але і виправлення засудженого, успішність якого менш за все залежить від збільшеного розміру покарання чи його посилення. Особливо це актуально в контексті розгляданої категорії злочинів, у яких особа злочинця характеризується наявністю специфічних криміногенних інтересів і неординарною мотивацією, що зумовляють відповідну злочинну поведінку.

Інший аспект проблеми полягає у виключенні із санкцій ст. 110 КК України альтернативного позбавленню волі покарання. Вважається, що за таких умов суд стає обмеженим у можливості належним чином індивідуалізувати покарання за вчинення посягання на територіальну цілісність і недоторканість України.

3) Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» від 7 жовтня 2014 року доповнив ч. 2 ст. 59 та санкції статей 109 – 110 КК України положеннями, які встановлюють покарання у виді конфіскації майна за вчинення цих злочинів. На думку ініціаторів зазначених змін, установлення додаткового покарання у виді конфіскації майна за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України дозволить більш ефективно запобігати вчиненню нових злочинів.

Такий підхід законодавця знову ж таки складно назвати обґрунтованим. Злочини, передбачені ст. ст. 109 і 110 КК України не відносяться до категорії корисливих, за вчинення яких зазвичай встановлюють таке покарання як конфіскація майна. Мають рацію парламентські експерти, які з цього приводу зауважують, що застосування конфіскації майна як виду покарання може вважатись виправданим лише тоді, коли винна особа в результаті вчинення нею злочинів одержує значне незаконне збагачення за рахунок чужого майна. У таких випадках конфіскація стає майновою санкцією, призначення якої полягає в тому, щоб зробити можливі майнові наслідки вчинення відповідних злочинів невикладними для винної особи (тобто в разі викриття особа не просто має повернути незаконно набуті ним кошти чи майно, а й позбудеться майна, набутого ним в законний спосіб) [7]. З урахуванням викладеного застосування конфіскації майна до злочинів, які не є корисливими, видається не виправданим. Проте не виключається здійснення спеціальної конфіскації у разі, якщо гроші, цінності та інше майно одержані внаслідок вчинення злочинів проти основ суверенітету Українського народу та/або є доходами від такого майна (ст. 96-2 КК України).

Водночас в історичній ретроспективі, якщо посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, карається за чинним КК України суворіше, ніж передбачав попередній кримінальний закон, то дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, тягнуть навіть менш суворі покарання в порівнянні з КК, який діяв в Україні до 2001 року.

Так само заслуговує на увагу порівняння покарань, установлених КК України за вчинення посягань на основи суверенітету Українського народу, з підходами зарубіжних законодавців до караності аналогічних за змістом діянь. Цікаво, що такі підходи в державах континентальної Європи переважно вирізняються більшою репресивністю аніж наявні в Україні.

Наприклад, згідно зі ст. 114 КК Литовської Республіки особа, яка організувала або брала участь у змові з метою здійснення державного перевороту або брала участь у перевороті підлягає покаранню у виді позбавлення волі на строк до *дванадцяти* років [8]. Змова чи інші дії, вчинені з метою захоплення або утримання державної влади неконституційним шляхом, за ст. 357 КК Республіки Білорусь караються позбавленням волі на строк до *двадцяти* років [9]. У ст. 127 КК Республіки Польща встанов-

лене максимальне покарання у виді *довічного позбавлення волі* за дії особи, яка, маючи на меті позбавлення незалежності, відділення частини території або насильницьку зміну конституційного ладу Республіки Польща, вчиняє дії в змові з іншими особами, безпосередньо спрямовані на здійснення цієї мети [10]. Аналогічний вид покарання передбачений ст. 81 КК Федеративної Республіки Німеччина за намагання порушити цілісність Федеративної Республіки Німеччини або змінити конституційний порядок, встановлений Основним законом Федеративної Республіки Німеччини, із застосуванням насильства або загрози його застосування [11].

Таким чином, кримінально-правові засади охорони основ суверенітету України визначаються ст. ст. 109 і 110 КК України, які встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, та відповідно, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України. Зміст зазначених заборон залишається усталеним протягом багатьох років, демонструючи в цій частині стабільність кримінального законодавства. Щодо кримінально-правових наслідків вчинення злочинів проти основ суверенітету Українського народу, то у цьому компоненті простежується тенденція до посилення покарання за їхнє вчинення та обмеження можливостей для застосування некаральних заходів кримінально-правового впливу. Разом з тим підхід вітчизняного законодавця до караності досліджуваної категорії злочинів вирізняється поміркованістю у порівнянні з аналогічними діями, за вчинення яких кримінальне законодавство окремих країни континентальної Європи встановлює значно суворіші заходи впливу.

Література:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі про здійснення влади народом від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005. – у кн.: Питання кримінального права у рішеннях Конституційного Суду України : навч. поїбник / упоряд. А.П. Брич, О.І. Денькович, А.В. Курило, В.Є. Ясеницький ; вид. друге, доп. – Львів : ЛьвДУВС, 2015. – 264 с.
2. Мірошніченко Ю.Р. Конституційно-правове забезпечення народовладдя в Україні : монографія / Ю.Р. Мірошніченко ; за ред. О.А. Копиленка. – К. : Фенікс, 2012. – 360 с.
3. Прієшкіна О.В. Народний суверенітет як головна засада конституційного ладу України: загальнотеоретичні аспекти / О.В. Прієшкіна

// Конституційно-правовий вимір в розвитку правової системи України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. Стрельцова Льва Михайловича (1918 – 1979). Четверті юрид. читання, 25 жовтня 3013 року, м. Одеса. – Одеса : Астропринт, 2013. – С. 170 – 181.

4. Рубашенко М.А. Видовий об'єкт посягання на територіальну цілісність і недоторканність України [Електронний ресурс] / М.А. Рубашенко // Теорія і практика правознавства : електрон. фахове вид. – 2013. – Вип. 2 (4). – Режим доступу : http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirknik/2.2013/39_1.pdf

5. Рубашенко М.А. Кримінальна відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / М.А. Рубашенко. – Х., 2015. – 20 с.

6. Дюрдіца І.В. Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / І.В. Дюрдіца. – К., 2008. – 20 с.

7. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» (реєстр. № 4448а від 08.08.2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50384

8. Criminal Code of Lithuania (2000, amended 2010) (English version) / Он-лайн база законодавства держав-учасниць ОБСЄ Legislationline [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes>

9. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 г. (по состоянию на 16 июля 2016 года). – Национальный правовой интернет-портал Республики Беларусь «Pravo.by» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900275#load_text_none_1_

10. Criminal Code of the Republic Poland (1997, amended 2016) (Polish version) / Он-лайн база законодавства держав-учасниць ОБСЄ Legislationline [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes>

11. Criminal Code of the Federal Republic of Germany (1971, amended 2016) (German version) / Он-лайн база законодавства держав-учасниць ОБСЄ Legislationline [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes>

В.В. Кострицький

заступник голови апеляційного суду
Луганської області (м. Северодонецьк)

ЗАКОНОДАВЧІ НОВЕЛИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПІДКУП ВИБОРЦЯ, УЧАСНИКА РЕФЕРЕНДУМУ

Вибори та референдум мають бути не просто формальними інструментами легітимізації держаної влади чи окремих владних рішень, а засобами вираження справжньої волі народу. На жаль, як показує досвід України, зазначені форми прямого народовладдя у нашій країні досі залишаються недосконалими як на законодавчому, так і на практичному рівнях. Це зумовлює актуальність дослідження не тільки проблем конституційно-правової регламентації виборів і референдуму, а й проблем юридичної відповідальності за порушення, пов'язані з виборчим процесом і процесом референдуму.

Слід зазначити, що свій вагомий внесок у розроблення норм кримінальної відповідальності за порушення виборчих і референдумних прав громадян зробили багато вітчизняних науковців, зокрема П.П. Андрушко, І.О. Зінченко, С.Я. Лихова, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, В.П. Тихий, М.І. Хавронюк та ін., проте істотне оновлення у жовтні 2014 р. відповідних кримінально-правових норм вимагає проведення нових наукових досліджень у цій сфері.

Зокрема, 14 жовтня 2014 р. парламент прийняв Закон України № 1703-VII «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за порушення виборчих прав громадян» (далі – Закон № 1703), який набрав чинності 23 жовтня 2014 р. і яким, серед іншого, в новій редакції викладено ст. 160 КК України, що нею раніше встановлюваалась кримінальна відповідальність за порушення законодавства про референдум, а тепер – за підкуп виборця чи учасника референдуму. Таким чином, положення ст. 160 КК України не просто зазнали редакційних змін, а були замінені іншими за змістом правовими нормами. У зв'язку з цим зазнала змін і ст. 157 КК України.

Отже, яким чином співвідносяться між собою склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 157 КК України (у редакції до 23 жовтня 2014 р.) та склад злочину, передбачений ч. 2 ст. 160 КК (у редакції, чинній з 23 жовтня 2014 р.) і як необхідно кваліфікувати відповідні дії винних осіб, скоєні до 23 жовтня 2014 р.? Вирішення цього питання є надзвичайно важливим завданням з огляду на те, що під час виборчої кампанії з позачергових вибо-

рів народних депутатів, що відбулися 26 жовтня 2014 р., органами внутрішніх справ станом на 24 жовтня 2014 р. було зареєстровано понад 400 кримінальних проваджень [1].

Результати порівняльного аналізу зазначених норм дають змогу дійти висновку, що вони відрізняються і за змістом, і за обсягом.

Зокрема, ч. 1 ст. 157 КК у попередній редакції визначала підкуп не як самостійну форму об'єктивної сторони, а як спосіб перешкоджання вільному здійсненню громадянином свого виборчого права або права брати участь у референдумі.

До речі, на підставі цього М.О. Мягков наполягав на необхідності відмежування кримінально караного підкупу від підкупу, визначеного виборчим законодавством як виборче правопорушення. Основним критерієм розмежування правознавець називав властивість конкретного підкупу унеможливити або ускладнити вільне здійснення громадянином свого виборчого права. Тож, на його думку, підкуп слід вважати кримінально караним у разі, якщо він був спрямований на порушення виборчих прав громадянина: якби в результаті підкупу особи в її свідомості закріпився чи міг би закріпитися обов'язок не здійснювати свого виборчого права або здійснити його певним чином, то такий підкуп потрібно вважати кримінально-караним. Але ж якщо у виборця після підкупу повністю зберігається свобода волевиявлення (наприклад, виборець на вулиці безкоштовно отримав подарунок від агітаційної групи без вимоги голосувати за певного кандидата, а лише із закликом), то такий підкуп є тільки виборчим правопорушенням [2, с. 11].

Така точка зору, на нашу думку, є не зовсім правильною, адже надання виборцю, скажімо, грошових коштів із закликом голосувати за певного кандидата може сформуванню у виборця моральний обов'язок вчинити саме так навіть за відсутності будь-якого контролю за його діями під час голосування, а це й є перешкоджанням формуванню та вільному виявленню волі виборця. З огляду на це формулювання чинної редакції ч. 2 ст. 160 КК України у цьому аспекті можна вважати більш досконалим і таким, що унеможливає неоднозначне тлумачення правової норми, адже встановлює відповідальність безпосередньо за пропозицію, обіцянку або надання виборцю чи учасникові референдуму неправомірної вигоди за вчинення або невчинення будь-яких дій, пов'язаних із безпосередньою реалізацією його виборчого права чи права на участь у референдумі.

Крім того, слід звернути увагу на те, що чинна редакція ч. 2 ст. 160 КК України, на відміну від попередньої редакції ч. 1

ст. 157 КК України, містить вичерпний перелік дій, пов'язаних із безпосередньою реалізацією громадянином свого виборчого права чи права на участь у референдумі, за вчинення або невчинення яких здійснюється підкуп, а саме: 1) відмова від участі в голосуванні; 2) голосування на виборчій дільниці (дільниці референдуму) більше одного разу; 3) голосування за окремого кандидата на виборах, кандидатів від політичної партії, місцевої організації політичної партії або відмова від такого голосування; 4) передача виборчого бюлетеня іншій особі. Усі ці дії стосуються реалізації виборцем, учасником референдуму права голосувати.

Однак, за відсутності такої вказівки в ч. 1 ст. 157 КК України вітчизняні вчені по-різному тлумачили цю норму. Це повною мірою стосується і чинної редакції ч. 1 ст. 157 КК України, яка встановлює кримінальну відповідальність за перешкоджання вільному здійсненню громадянином свого виборчого права або права брати участь у референдумі, поєднане з обманом або примушенням [3]. Так, наприклад, на думку І.О. Зінченка, підкуп (у попередній редакції ч. 1 ст. 157 КК України) вважався «передачею особі грошей, інших цінностей, надання будь-яких переваг, пільг майнового характеру, будь-яких послуг або обіцянку майнових вигод чи позбавлення від матеріальних витрат як винагороду за зміну свого волевиявлення під час участі у виборах або за відмову від такої участі» [4, с. 141]. На відміну від цього, М.В. Мазур керувався тим, що виборче право може бути активним (право обирати) та пасивним (право бути обраним), а тому вважав, що в розумінні ч. 1 ст. 157 КК України підкуп полягав «у схиланні особи шляхом надання чи обіцяння надання винагороди матеріального характеру (грошей, матеріальних цінностей або послуг) до вчинення певних дій або до відмови від їх вчинення, пов'язаних із реалізацією громадянином свого активного чи пасивного виборчого права або права брати участь у референдумі...» [5, с. 51].

Таким чином, Закон № 1703 фактично декриміналізував перешкоджання вільному здійсненню громадянином свого пасивного виборчого права, поєднане з підкупом (наприклад, підкуп кандидата в народні депутати з метою спонукати останнього відмовитися від подальшої участі у виборчій кампанії). Крім того, з моменту набрання чинності цим Законом склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 157 КК України, не охоплює також поєднане з підкупом «перешкоджання діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу, ініціативної групи референдуму, комісії з референдуму, члена виборчої комісії, члена ініціативної групи референдуму, чле-

на комісії з референдуму або офіційного спостерігача при виконанні ними своїх повноважень». Кримінальна відповідальність за ці діяння чинною редакцією ст. 160 КК України не передбачена. Проте в деяких випадках за наявності всіх необхідних ознак такої дії слід кваліфікувати за відповідними статтями розділу XVII КК.

Оскільки санкція попередньої редакції ч. 1 ст. 157 КК України є меншою, ніж санкція чинної редакції ч. 2 ст. 160 КК України, то перешкоджання вільному здійсненню громадянином свого виборчого права або права брати участь у референдумі, поєднане з підкупом, скоєне до 22 жовтня 2014 р. включно, не підлягає перекваліфікації на ч. 2 ст. 160 КК України.

Об'єктивна сторона злочину полягає у здійсненні передвиборної агітації (агітації референдуму) шляхом: 1) надання підприємствам, установам, організаціям неправомірної вигоди або 2) надання безоплатно товарів (крім товарів, що містять візуальні зображення найменування, символіки, прапора політичної партії, вартість яких не перевищує розмір, встановлений законодавством), робіт, послуг. При цьому в першому випадку законодавець визначає, що отримувачем неправомірної вигоди є підприємства, установи, організації, проте в іншому – взагалі не вказує на того, кому надаються безоплатно товари, роботи, послуги, а тому це можуть бути як виборці, учасники референдуму, так і ті, хто не має права голосу (іноземці, особи без громадянства, неповнолітні тощо), а також громади (до цього належить, наприклад, популярний нині вид передвиборної агітації, поєднаний зі здійсненням робіт з будівництва дитячих майданчиків [6 – 7] або інших робіт [8], які надаються не конкретній особі, а розраховані на певну громаду).

Утім можна припустити, що певні ускладнення виникнуть у правоохоронних і судових органів із застосуванням поняття «неправомірна вигода», яке вживається у частинах 1 – 3 ст. 160 КК України. Зокрема, згідно з приміткою до цієї статті під неправомірною вигодою слід розуміти «кошти чи інше майно, переваги, пільги, послуги або нематеріальні активи, вартість яких перевищує три відсотки розміру мінімальної заробітної плати, які пропонують, обіцяють, надають чи одержують без законних на те підстав».

Це визначення сформульовано за аналогією з тими визначеннями неправомірної вигоди, які містять примітки до статей 354 і 364-1 КК України. Проте саме це пояснює недосконалість положень ст. 160 КК України, адже в контексті цієї кримінально-правової норми «неправомірність» такої «вигоди» зумовлена не відсутністю «законних на те підстав», а тим, що вона використовується для прямого (частини 1 і 2 ст. 160 КК України) чи

непрямого (ч. 3 ст. 160 КК України) підкупу виборців, учасників референдуму. При цьому вигоду можуть пропонувати, обіцяти, надавати у випадках, передбачених частинами 1 – 3 ст. 160 КК України, на формально законних підставах, наприклад, на підставі договору дарування або як благодійна допомога тощо, що надає їй ознак «правомірності», але це не повинно уникнути кримінальної відповідальності за скоєння таких діянь. Отже, законодавча дефініція поняття «неправомірна вигода» у ст. 160 КК України також потребує доопрацювання.

Згідно з ч. 4 ст. 160 КК України підлягають покаранню дії, передбачені ч. 2 або ч. 3 цієї статті, скоєні повторно або за попередньою змовою групою осіб або членом виборчої комісії чи комісії з референдуму, членом ініціативної групи референдуму, кандидатом або його довіреною особою на виборах, представником політичної партії чи місцевої організації політичної партії у виборчій комісії чи комісії з референдуму, уповноваженою особою політичної партії чи місцевої організації політичної партії, офіційним спостерігачем на виборах або референдумі. Для порівняння: ч. 3 ст. 157 КК України в попередній редакції встановлювала менший перелік кваліфікаційних ознак: скоєння злочину за попередньою змовою групою осіб або членом виборчої комісії чи іншою службовою особою з використанням свого службового становища.

Оскільки санкція попередньої редакції ч. 3 ст. 157 КК України передбачала більш м'яке покарання, ніж санкція ч. 4 ст. 160 КК України, тому перешкоджання вільному здійсненню громадянином свого виборчого права або права брати участь у референдумі, поєднане з підкупом, скоєне до 22 жовтня 2014 р. включно за попередньою змовою групою осіб або членом виборчої комісії чи іншою службовою особою з використанням свого службового становища, має бути кваліфіковано за ч. 3 ст. 157 КК України та не підлягає перекваліфікації на ч. 4 ст. 160 КК України.

Таким чином, результати проведеного аналізу дають змогу загалом позитивно оцінити винесення законодавцем в окрему статтю склад злочинів про прямий та непрямий підкуп виборців, учасників референдуму, хоч зміст ч. 4 ст. 160 КК України потребує ґрунтовного доопрацювання з метою усунення прогалин і виправлення неточності законодавчих формулювань.

Література:

1. Понад 400 справ порушило МВС за підкуп виборців – Аваков [Електронний ресурс]. – Сайт: «Espresso.tv». – Режим доступу : http://espresso.tv/news/2014/10/24/ponad_400_sprav_porushylo_mvs_z_a_pidkup_vybor_civ_avakov. – Дата доступу : 10.05.2017.

2. Тагієв С.Р. Порухення виборчого законодавства: проблеми судово оскарженя та юридичної відповідальності : препринт / С.Р. Тагієв, М.В. Мазур, М.О. Мягков. – Луганськ : ПВВ ЛДУВС, 2006.

3. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Сайт: «Верховна Рада України». – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/2341-14. – Дата доступу: 10.05.2017.

4. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Т. 2 : Особлива частина. – Х. : Право, 2013.

5. Мазур М.В. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих і референдумних прав громадян : моногр. / М.В. Мазур ; Луганська правова фундація. – Луганськ : Елтон-2, 2012.

6. На Луганщині продовжують устанавлювати детско-спортивніе площадки [Електронний ресурс]. – Сайт : «pr.lg.ua». – Режим доступу : <http://www.pr.lg.ua/news/2996-na-lugansh-hine-prodolzhayut-ustanavlivat-detsko.html>. – Дата доступу : 10.05.2017.

7. Громадянська мережа ОПОРА [Електронний ресурс]. – Сайт : «Опора». – Режим доступу : <http://opora.ua.org/vybory/pozachergovi-vybory-doverhovnoji-rady-2014/article/5294-chernivci-kandydat-u-mery-myhajlishyn-zadobryuvav-vyborciv-dytjachym-majdanchykom>. – Дата доступу : 10.05.2017.

8. Громадянська мережа ОПОРА [Електронний ресурс]. – Сайт : «Опора». – Режим доступу : <http://opora.ua.org/vybory/miscevi-vybory-2014/article/6791-kandydat-u-deputaty-cher-niveckoji-miskoji-rady-zadobryuje-vyborciv-prybyra-nnjam-ta-gravijem-video>. – Дата доступу : 10.05.2017.

О.О. Дудоров

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
старший науковий співробітник НДЛ
з правових та організаційних проблем ОРД
*(Луганський державний університет внутрішніх
справ імені Е.О. Дідоренка, м. Северодонецьк)*

Р.О. Мовчан

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
міжнародного та кримінального права
*(Донецький національний університет
імені Василя Стуса, м. Вінниця)*

ПРО СПІВІДНОШЕННЯ ДІЙ З ОРГАНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ПРАМИДИ ТА ШАХРАЙСТВА

Незважаючи на пряму законодавчу заборону (п. 7 ч. 3 ст. 19
Закону від 12 травня 1991 р. «Про захист прав споживачів»), в

Україні і досі продовжують створюватись і діяти фінансові піраміди, у зв'язку з чим постає питання, яка кримінально-правова оцінка повинна даватись подібним різновидам нечесного підприємництва. Відповідаючи на нього, згадаємо підготовлене ще в 1999 р. Верховним Судом України (далі – ВСУ) Узгаальненна судової практики в кримінальних справах про злочини посадових осіб довірчих, страхових товариств та інших небанківських структур, які залучали кошти населення. Упорядники цього документа (О.С. Паневін, П.П. Андрушко) за ст. 143 КК УРСР 1960 р. як шахрайство пропонували кваліфікувати дії посадових осіб, засновників, учасників підприємницьких структур, коли умисел винник був направлений на залучення коштів громадян з метою їх привласнення, у т. ч. у випадках, коли вони діяли від імені підприємницької структури і прикривали свою злочинну діяльність оформленням відповідних документів [1]. Вироблені майже 20 років тому підходи щодо кваліфікації аналізованих дій сприймаються і сучасною правозастосовною практикою.

При цьому слід пам'ятати, що для кваліфікації привласнення організаторами фінансових пірамід коштів вкладників важливе значення має момент виникнення в суб'єкта умислу на заволодіння коштами. У кримінальному праві усталеним є положення про те, що отримання майна з умовою виконання зобов'язання може бути кваліфіковане як шахрайство лише в тому разі, коли винна особа ще в момент заволодіння цим майном мала на меті його привласнити, а зобов'язання – не виконувати (абз. 1 п. 18 постанови Пленуму ВСУ від 6 листопада 2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності»). Вважається, що в подібних випадках винна особа укладає той чи інший цивільно-правовий договір для того, щоб приховати справжній характер своїх дій, спрямованих на незаконне і безоплатне заволодіння чужим майном. Тобто має місце обман у намірах – обман щодо тих цілей, на які планується використати майно, отримане на підставі цивільно-правового договору. Наявність формальних (належним чином оформлених) цивільно-правових або господарсько-правових відносин, за допомогою яких суб'єкт прагне завуалювати свій злочинний умисел, за наявності підстав не повинна бути перешкодою для оцінки скоєного як злочину, передбаченого ст. 190 КК України. Якщо умисел на заволодіння коштами, переданими на підставі відповідних договорів, в організаторів фінансової піраміди виник вже після передачі внесків, відповідні діяння мають кваліфікуватись не за ст. 190, а за ст. 191 КК України. Складається враження, що на практиці не виникає особливих проблем із

кримінально-правовою оцінкою дій організаторів фінансових пірамід (зокрема тих, які залучають кошти населення з метою їх подальшого привласнення). Але чи дозволяє це стверджувати, що в Україні на сьогодні існує належний кримінально-правовий механізм захисту прав споживачів фінансових послуг?

Економісти звертають увагу на те, що визначальною характеристикою фінансової піраміди є циклічний характер її існування. При цьому відповідний цикл охоплює два типових етапи – розвиток фінансової піраміди (проміжний етап) та її крах (кінцевий етап). Хоч останній може бути невідомий наперед, його настання детерміноване природою фінансової піраміди, об'єктивною обмеженістю кола втягнутих у неї осіб, що передбачає наявність певної кількості осіб, які перебувають на нижніх щаблях піраміди і неминуче зазнають майнових збитків у вигляді як прямої дійсної шкоди, так і втраченої вигоди.

Постає питання: на якому етапі діяльності фінансової піраміди у правоохоронних органів з'являється можливість встановлення умислу організаторів відповідних структур на привласнення грошових коштів вкладників? Мусимо визнати, що на етапі розвитку фінансової піраміди такий умисел довести фактично неможливо, у зв'язку з чим дії її організаторів не можуть кваліфікуватись як замах чи навіть як готування до шахрайства (не кажучи вже про привласнення або розтрату). Така можливість з'являється лише на фінальному етапі діяльності фінансових пірамід – на етапі краху, коли в компанії, що не інвестувала зібрані кошти, не залишається грошей ні на виплату дивідендів, ні на повернення внесків, що і стає приводом для звернення вкладників за допомогою до правоохоронних органів.

На нашу думку, достатніх підстав вважати створення фінансової піраміди різновидом шахрайства немає. З цього приводу Н.О. Петричко слушно відзначає: «... хоча з об'єктивної сторони склад створення фінансових пірамід дуже нагадує склад шахрайства, однак за суттю це зовсім різні склади, оскільки при створенні фінансових пірамід відсутній обман чи зловживання довірою з боку їх організаторів, що є обов'язковою ознакою складу шахрайства» [2, с. 183]. Тим більше, що прийняття внесків у фінансову піраміду може передувати оформлення попередження інвесторів про можливі ризики участі в такій діяльності. Зокрема, подібним прийомом скористались організатори фонду «Меркурій», який у 2013 – 2014 рр. функціонував і на території нашої країни. У п. 17 Положення про роботу цього фонду зазначалося таке. Кожен з учасників програми, приєднуючись до програми і здійснюючи внесок, розуміє і погоджується з тим, що: виплати,

передбачені п. 9 цього Положення, здійснюються виключно за рахунок грошових коштів інших учасників; у разі відсутності грошових коштів виплати будуть припинені на невизначений термін [3]. З розглядуваного питання І.А. Клепицький слушно відзначає, що якщо фінансова піраміда організована «сумлінно», а її організатори мають намір по можливості виконувати зобов'язання, то вчинене не утворює складу злочину «шахрайство». У подібних випадках потенційних потерпілих рухає не обман, а бажання збагатіти за рахунок інших; при цьому вони чудово розуміють ризикованість подібної інвестиції, яка, щоправда, компенсується очікуваними надприбутками [4, с. 175 – 176].

Які б зміни не вносились до ст. 190 КК України, допоки в ній фігуруватиме вказівка на обман чи зловживання довірою як на обов'язкові способи вчинення передбаченого цією статтею злочину, підстав кваліфікувати дії організаторів вказаних «просунутих» утворень як шахрайство не буде. Обов'язковою ознакою шахрайства, як відомо, є добровільність передачі майна чи права на нього; щоправда, така добровільність має умовний (уявний) характер, адже насправді дії відповідних осіб щодо передачі майна (права на нього) зумовлені тим, що вони введени в оману. Для інкримінування ст. 190 КК України необхідно встановити, що в конкретній ситуації потерпілий не усвідомлював факту застосування щодо нього обману (зловживання довірою). Якщо ж особа усвідомлює факт вчинення щодо неї обманних дій, але, не дивлячись на це і розраховуючи отримати майнову вигоду, бере участь у певній операції (зокрема, ризикуючи і розраховуючи своєчасно вийти з гри, вкладає гроші у фінансову піраміду), то склад злочину «шахрайство» відсутній. У такому разі характерний для цього злочину проти власності дефект волевиявлення відсутній, у зв'язку з чим ми не погоджуємось з думкою О.І. Бойцова відносити до потерпілих від шахрайства і тих осіб, які, не маючи сумнівів щодо справжніх цілей і механізмів діяльності фінансової піраміди, свідомо йшли на ризик для того, щоб заробити, але внаслідок неправильних розрахунків зазнали невдачі [5, с. 375 – 376].

Із наведених міркувань ми також не можемо погодитись із: 1) позицією фахівців ГНЕУ Апарату Верховної Ради України, які у висновках на відповідні законопроекти послідовно стверджують, що залучення (отримання) фінансових активів за допомогою фінансової піраміди підпадає під ознаки складу такого злочину, як шахрайство (ст. 190 КК України); 2) точкою зору окремих авторів, які беззастережно називають фінансові піраміди

способом (прикладом, різновидом) шахрайства, за якого має місце обман щодо справжніх намірів (обіцянка виплати високих дивідендів за розміщені гроші). Натомість має рацію один із вітчизняних адвокатів, який, з огляду на відкриті попередження організаторів сучасних фінансових пірамід про те, що останні можуть у будь-який момент «завалитись», пише про практичну неможливість доведення в діях цих організаторів умислу, спрямованого на привласнення коштів, та обману [6].

Таким чином, ототожнювати створення фінансової піраміди з шахрайством не варто. Якби парламентські експерти та деякі інші фахівці мали рацію, то не було б потреби вносити зміни до кримінального закону, адже дії з організації фінансової піраміди могли кваліфікуватись за ст. 190 КК України. Однак, з огляду на необхідність доведення обману або зловживання довірою для інкримінування цієї кримінально-правової заборони, вказана можливість на сьогодні відсутня (або принаймні серйозно ускладнена), чим і зумовлена необхідність криміналізації такого діяння, як організація фінансової піраміди.

Із з'ясовного співвідношення організації фінансової піраміди і шахрайства, крім усього іншого, впливає некоректність втіленого у ч. 3 ст. 19 Закону «Про захист прав споживачів» підходу, відповідно до якого утворення, експлуатація або сприяння розвитку пірамідальних схем визнаються пов'язаними із введенням в оману різновидами нечесної підприємницької діяльності.

На нашу думку, організацію фінансової піраміди слід констатувати (і у випадку криміналізації цього діяння – кваліфікувати за відповідною нормою КК України) незалежно від того, чи усвідомлюють інвестори можливість втрати зроблених ними вкладів. При цьому, якщо буде встановлено, що при залученні відповідних вкладів з боку організаторів піраміди все ж мав місце обман (наприклад, вони обіцяли вкладникам інвестувати грошові кошти у виробництво, не маючи насправді такого наміру), то дії винних слід додатково кваліфікувати за ст. 190 КК України. З огляду на можливість такого варіанту кримінально-правової оцінки дій фундаторів фінансових пірамід (кваліфікація за сукупністю злочинів), слід критично оцінити пропозицію окремих дослідників щодо включення в статтю КК України про відповідальність за організацію фінансової піраміди негативних застережень на кшталт «у разі відсутності ознак заволодіння чужим майном» або «за відсутності ознак шахрайства».

Література:

1. Узагальнення Верховного Суду України судової практики в кримінальних справах про злочини посадових осіб довірчих, страхових товариств та інших небанківських структур, які залучали кошти населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0007700-99/print1481838362633511>
2. Петричко Н.О. Незаконні азартні ігри : кримінально-правове та кримінологічне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Н.О. Петричко. – К., 2010. – 258 с.
3. Рухнула очередная финансовая пирамида под названием «Меркурий взаимный фонд» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://antikor.com.ua/articles/12031-ruhnula_ocherednaja_finansovaja_piramida_pod_nazvaniem_merkurij_vzaimnyj_fond.
4. Клепицкий И.А. Система хозяйственных преступлений / И.А. Клепицкий. – М. : Статут, 2005. – 572 с.
5. Бойцов А.И. Преступления против собственности / А.И. Бойцов. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – 775 с.
6. Соловйов Є. Фінансові піраміди: про взаємну відповідальність держави і громадян / Є. Соловйов // Дзеркало тижня. – 15 червня 2013 р. – № 21.

В.А. Журавель

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
головний учений секретар
(Національна академія правових
наук України, м. Харків)

Г.К. Авдєєва

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри криміналістики
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків)

РЕФОРМУВАННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ШЛЯХИ ТА НАПРЯМИ

Реформування судово-експертної діяльності є одним з напрямів удосконалення всієї правової системи нашої держави. Це реформування має відбуватися відповідно до існуючих світових та європейських стандартів, забезпечувати рівні можливості учасникам провадження до залучення експерта, не допускати монополізації цієї сфери з боку певних структур та суб'єктів.

Одним з напрямів реформування судово-експертної діяльності у кримінальному провадженні слід визнати необхідність створення механізму забезпечення рівних прав для учасників процесу, а також потерпілого щодо залучення експерта. Йдеться про розроблення механізму залучення експерта сторонами провадження на паритетних умовах, надання їм самостійної можливості обирати як експерта найбільш авторитетних та обізнаних осіб у тій чи іншій галузі знань чи людської практики, а суду (судді, слідчому судді) вирішувати питання щодо можливості залучення або відмови у залученні експерта.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 243 Кримінального процесуального кодексу України «Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової». На перший погляд, у КПК запроваджено принцип процесуальної змагальності і рівності у збиранні та наданні доказів, зокрема й шляхом залучення експерта. Однак, на сьогодні зазначену норму закону надто складно реалізувати на практиці.

Попри те, що ст. 243 КПК носить назву «Порядок залучення експерта», у ній, на жаль, ідеться лише про можливість залучення експерта, а не про порядок реалізації цієї можливості. Зокрема, щодо регламентації дій захисника, то із змісту розглядуваної статті можна лише здогадуватися, що цій процедурі передують укладання угоди з експертною установою або окремим експертом про надання експертних послуг. Але законодавцем не вказано у який спосіб це має відбуватися і яким актом реалізується це право.

Задля забезпечення рівних можливостей в отриманні необхідних зразків для експертного дослідження законодавець надав можливість сторонам кримінального провадження мати тимчасовий доступ до речей і документів і у випадках необхідності вилучати їх (статті 160 – 166 КПК), а також отримувати зразки для експертизи (ст. 245 КПК). Однак на практиці навряд чи можна забезпечити паритетність сторін у реалізації цих можливостей, тому що у сторони обвинувачення знаходяться матеріали кримінального провадження, у слідчого, прокурора більше процесуальних та організаційних можливостей щодо отримання зразків для експертного дослідження (примусовість, негласність). Крім того, згідно зі ст. 168 КПК України забезпечення схоронності тимчасово вилученого майна покладається виключно на уповноважену службу особу, а припинення тимчасового вилучення майна і повернення його особі, у якій воно було вилучено, здійснюється за постановою проку-

рора, слідчого судді або суду. Інші дії з тимчасово вилученим майном законодавством не передбачені. Таким чином, сторона захисту фактично позбавлена права на проведення незалежної експертизи речових доказів через відсутність доступу до них.

Положення чинного КПК також змушують переглянути усталені погляди щодо розуміння зразків для порівняльного дослідження, а також матеріалів, які надаються в розпорядження експерта, оскільки законодавець передбачає можливість відібрання зразків з речей і документів, тобто копій з них (ч. 2 ст. 245 КПК), а для підтвердження змісту документа можуть бути визнані допустимими й інші відомості (наприклад фото чи ксерокопія), якщо оригінал знаходиться у володінні однієї зі сторін кримінального провадження, а вона не надає його на запит іншої сторони (п. 3 ч. 5 ст. 99 КПК). Зазначене слугує підставою для висновку, що законодавець припускає можливість проведення експертних досліджень з використанням копій, тобто одна зі сторін може надавати у розпорядження експерта оригінали документів, а інша їх копії. І такою стороною, як правило, виступає сторона захисту, оскільки згідно з ч. 3 ст. 93 КПК саме вона здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів. Ця можливість не враховує ту обставину, що існує цілий перелік експертиз, зокрема, технічна експертиза документів, проведення яких можливо лише з використанням зразків-оригіналів, інакше експерт просто не в змозі надати відповіді на сформульовані запитання, наприклад, щодо матеріалів та реквізитів виготовлення цих документів.

Як видається, потребує додаткового унормування й самої процедури оформлення отримання зразків для експертного дослідження. Законодавець нічого не говорить про необхідність винесення відповідної постанови слідчим, прокурором, а також складання протоколу. На наше переконання, було б правильним не відмовлятися від усталених підходів і керуючись ч. 3 ст. 110 КПК вважати за необхідне слідчому, прокурору виносити відповідну постанову про відібрання будь-яких зразків і складання протоколу (а не лише біологічних, як це передбачено в ч. 3 ст. 245 КПК). Ще більш складнішим виявляється питання про процесуальне оформлення відібрання зразків стороною захисту, особливо з огляду на те, що захисникам не дано право складати протоколи (ст. 104 КПК), що істотно зменшує процесуальну цінність цих зразків.

З огляду на зазначене вважаємо за необхідне законодавчо закріпити право суду (судді, слідчому судді) за клопотанням сторін провадження або потерпілого вирішувати питання щодо можливості залучення або відмови у залученні експерта. Тобто саме ці органи та суб'єкти мають визначати, хто із фахівців певної галузі знань чи людської практики може бути залучений як експерт у кримінальному провадженні, що повною мірою відповідає принципам європейського законодавства. Так, у ст. 42 Регламенту Європейського суду з прав людини зазначено, що за вимогою сторони у справі, або третьої сторони, або з власної ініціативи палата може заслухати будь-яку особу в якості експерта, на будь-якій стадії розгляду направити одного зі своїх членів або інших членів Суду з метою з'ясування обставин і розслідування на місці. Вона може запросити незалежних експертів з метою надання допомоги такій делегації. Експерти, які повинні бути заслухані відповідно до рішення Палати та її голови викликаються до Суду. Після встановлення особи експерта і до виконання свого завдання кожен експерт присягає наступним чином: «Клянуся, що буду виконувати свої обов'язки чесно і сумлінно», про що робиться відповідний запис в протоколі [1].

Більше того, «відомча підпорядкованість» судових експертів у країнах – членах ЄС не має вирішального значення при їх обранні для проведення судової експертизи або попереднього дослідження, якщо відомства забезпечують судовим експертам реальний статус незалежності та неупередженості і не здійснюють вплив на висновки експерта. Зокрема, відповідно до Рекомендацій Федерального суду ФРН, суд самостійно вирішує питання про те, чи достатньо у експерта спеціальних знань [2, с. 120].

Задля реалізації висловленої пропозиції пропонуємо доповнити ст. 243 КПК України частинами 4 і 5 такого змісту: «Слідчий суддя за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого перевіряє компетенцію експерта за наявними у нього документами про освіту та досвід роботи в певній галузі та приймає рішення щодо його залучення (відмови в залученні) до проведення експертизи».

Слідчий суддя роз'яснює експерту його права та обов'язки, встановлені ст. 69 цього Кодексу, попереджає його про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків та приводить експерта до такої присяги: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати обов'язки експе-

рта, використовуючи всі свої професійні можливості». Присяга проголошується експертом усно, після чого він підписує текст присяги. Дія присяги поширюється й на ті випадки, коли висновок був складений до її проголошення. Підписаний експертом текст присяги та розписка приєднуються до справи».

На наше переконання потребує доповнення й ст. 168 КПК України частиною 5 такого змісту: «У разі самостійного залучення стороною захисту експерта на договірних умовах для проведення експертизи тимчасово вилученого майна, зокрема й обов'язкової, уповноважена службова особа зобов'язана забезпечити доступ експерта до цього майна».

Зазначені норми будуть сприяти створенню механізму залучення експерта у кримінального провадженні.

Література:

1. Регламент Європейського суду з прав людини від 1 листопада 1998 року // Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_067
2. Филимонов Б.А. Основы теории доказательств в германском уголовном процессе : монография / Б.А. Филимонов. – М. : Спартак, 1994. – 157 с.

О.І. Литвинчук

кандидат юридичних наук, доцент,
заступник начальника відділу
Головного слідчого управління
(Національна поліція України, м. Київ)

ЩОДО ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ У ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ ЗАЯВ ТА ПОВІДОМЛЕНЬ ПРО КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування (далі – ЄРДР). При цьому Кодексом не передбачено порядку відмови автору заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення у внесенні відомостей до ЄРДР, навіть коли зі змісту таких заяви або повідомлен-

ня можна одразу зробити висновок про відсутність обставин злочину. КПК України також не дозволяє здійснювати будь-яких перевірок викладених відомостей без внесення їх до ЄРДР.

Разом з цим у п. 5 Розділу III Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, затвердженої Наказом МВС України від 06.11.2015 № 1377, який зареєстровано в Мінюсті 01.12.2015 за № 1498/27943 [1] зазначено, що заяви і повідомлення, які надійшли до чергової частини органу поліції і в яких відсутні відомості, які вказують на вчинення кримінального правопорушення, після їх реєстрації в журналі єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події (далі – ЄО) за резолюцією начальника органу поліції можуть бути розглянуті згідно із Законом України «Про звернення громадян» або Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Таким чином, де-факто, цей відомчий нормативний акт дозволяє працівникам поліції не вносити заяви або повідомлення осіб про кримінальні правопорушення до ЄРДР та проводити по них перевірки відповідно до Закону України «Про звернення громадян», які можуть тривати у термін до одного місяця, а за рішенням керівника органу поліції – до 45 днів.

Як свідчить статистика, у 2016 році органами Національної поліції зареєстровано понад 6,2 млн. заяв та повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події. Відомості, які містяться в близько 1,1 млн. заяв та повідомлень (18,1%), внесено до ЄРДР або приєднано до матеріалів досудового розслідування в кримінальних провадженнях, які вже розпочато за фактами вчинення злочинів, про які зазначають заявники. Інші заяви та повідомлення, які не містять відомостей, що вказують на ознаки кримінальних правопорушень, розглянуто в порядку, передбаченому Законом України «Про звернення громадян» або Кодексом України про адміністративні правопорушення. За перший квартал 2017 року зареєстровано в ЄО близько 1,5 млн. заяв та повідомлень, з них понад 218 тис. внесено до ЄРДР (14,8%).

Звісно, що така практика органів Національної поліції не влаштовує багатьох осіб, які вважають невнесення відомостей, які містяться в їх заявах, до ЄРДР порушенням чинного законодавства та оскаржують бездіяльність слідчих у судовому порядку. У більшості випадків наслідками таких оскаржень є ухвали слідчих суддів, які зобов'язують слідчі органи розпочати досу-

дове розслідування в кримінальних провадженнях за заявами або повідомленнями осіб про кримінальні правопорушення.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ), узагальнюючи практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування, вважає обґрунтованими дії слідчих суддів, які визнають неправною бездіяльність слідчих та прокурорів із невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, якщо заява, яка, на думку особи, що її подала, містила відомості про кримінальне правопорушення, однак була розглянута в порядку Закону України «Про звернення громадян». Відповідно до позиції ВССУ: «...якщо зі звернення особи вбачається, що вона порушує перед органом досудового розслідування питання про вчинення кримінального правопорушення, ініціюючи здійснення ним дій, визначених КПК, то навіть за умови, що результати аналізу наведених особою відомостей свідчать про відсутність ознак складу злочину, такі відомості мають бути внесені до ЄРДР з подальшим закриттям кримінального провадження відповідно до ст. 284 КПК» [2].

Такі висновки ВССУ повністю відповідають вимогам КПК України, тим більше, що у ст. 12 Закону України «Про звернення громадян» вказано, що дія цього Закону не поширюється на порядок розгляду заяв і скарг громадян, встановлений кримінальним процесуальним законодавством [3].

Невирішеним залишається лише питання належної організації досудового розслідування в кримінальних провадженнях у разі забезпечення внесення відомостей, які містяться у всіх заявах та повідомленнях про кримінальні правопорушення, що надходять до органів Національної поліції, до ЄРДР.

Знову звернемося до статистики. Так, середнє навантаження на одного практичного слідчого слідчих підрозділів Національної поліції (без урахування керівного складу та працівників організаційно-методичних підрозділів) за 12 місяців 2016 року складало 257 кримінальних проваджень.

У розрізі слідчих підрозділів Головних управлінь Національної поліції в областях та м. Києві навантаження розподілилося таким чином: у Вінницькій – 176, у Волинській – 219, у Дніпропетровській – 215, у Донецькій – 288, у Житомирській – 180, у Закарпатській – 197, у Запорізькій – 310, в Івано-Франківській – 196, у Київській – 200, у Кіровоградській – 416, у Луганській – 262, у Львівській –

кій – 309, у Миколаївській – 442, в Одеській – 350, у Полтавській – 246, у Рівненській – 271, у Сумській – 158, у Тернопільській – 160, у Харківській – 211, у Херсонській – 308, у Хмельницькій – 233, у Черкаській – 224, у Чернігівській – 228 та у Чернівецькій областях – 238, у м. Києві – 360 кримінальних проваджень.

Не треба бути спеціалістом у галузі кримінального процесу, щоб усвідомлювати той факт, що слідчий не зможе одночасно ефективно проводити досудове розслідування по кілька сотням кримінальних проваджень. Він навіть не буде пам'ятати обставини більшості з них. І така критична ситуація склалася в умовах, коли в ЄРДР вноситься лише кожна п'ята заява про кримінальне правопорушення. Якщо ж забезпечити стовідсоткове внесення заяв і повідомлень про злочини до реєстру, як цього вимагає КПК, то на руках у кожного слідчого територіального підрозділу поліції вже буде по кілька тисяч кримінальних проваджень.

На наш погляд, зменшити навантаження на слідчих, можна за допомогою ряду, як законодавчих змін, так і організаційно-кадрових заходів.

По-перше, зробити дізнання початковим етапом досудового розслідування злочинів, який передує досудовому слідству, залишивши при цьому дізнання, як самостійну форму розслідування кримінальних проступків. Правом проведення дізнання до передачі кримінального провадження слідчому, необхідно наділити працівників ряду підрозділів кримінально поліції та патрульної поліції, у межах визначеної компетенції.

По-друге, збільшити штат органів досудового розслідування за рахунок працівників оперативних підрозділів кримінальної поліції (карного розшуку, захисту економіки, кіберполіції та ін.), які будуть розпочинати кримінальні провадження, проводити необхідні слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, та закінчувати досудове розслідування за злочинами невеликої тяжкості та ряду злочинів середньої тяжкості, які, як правило, не викликають труднощів під час їх досудового розслідування.

Таким чином, лише шляхом комплексного підходу можливо вирівняти суттєвий перебік у навантаженні між працівниками органів досудового розслідування та інших служб поліції, який виник після набрання чинності новим КПК України.

Література:

1. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.11.2015 № 1377 «Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного облі-

ку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події». – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1498-15>. – Дата звернення 06.05.2017.

2. Узагальнення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 12.01.2017 № 9-49/0/4-17 «Про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування». – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html. – Дата звернення 06.05.2017.

3. Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 № 393/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-vr>. – Дата звернення 06.05.2017.

М.В. Руденко

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
*(Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна, м. Харків)*

ЩОДО НОРМАТИВНОГО ЗМІСТУ ТЕРМІНА «ОРГАНИ ПРАВОПОРЯДКУ», ВЖИВАНОВОГО В ПУНКТІ 2 СТАТТІ 131-1 КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

У пункті 2 ст. 131-1 Конституції України (зі змінами від 02 червня 2016 року (щодо правосуддя)) йдеться про нагляд прокуратури за органами правопорядку, які здійснюють негласні слідчі та інші слідчі розшукові дії. Як на мене більш правильно було б вказати «... які проводять негласні слідчі (розшукові дії)», адже зі статті 246 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) вбачається, що зазначеними функціями наділені не усі вказані органи.

Термін «органи правопорядку» має тісний зв'язок з відомим, але чітко законодавче не визначеним поняттям «правоохоронні органи». З цієї проблематики є безліч наукових праць, які, проте не можуть дати чіткої відповіді на основне концептуальне питання – що таке правоохоронний орган, в чому полягають особливості його статусу та функції, а відтак, які державні органи доцільно відносити до складу правоохоронних.

Аналіз чинного законодавства також не може допомогти з визначенням поняття правоохоронних органів. Воно тлумачить

правоохоронні органи шляхом надання їх конкретного переліку (органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, органи державного фінансового контролю, тощо (ст. 2 Закону України від 23.12.1993 р. «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»). Цей перелік постійно розширюється за рахунок включення до нього нових державних органів, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції. Саме на останнє речення звертається увага, наприклад у ст. 1 Закону України від 19.06.2003 р. «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», згідно якої правоохоронні органи – це державні органи, які відповідно до законодавства здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Унаслідок виокремлення в системі правоохоронних органів такого специфічного напрямку, як проведення слідства (назву законодавець постійно уточнює, остання – досудове розслідування), поняття правоохоронних органів поширили на прокуратуру й нові органи слідства (слідчі органи). Зокрема, йдеться про Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, слідчі органи Державної кримінально – виконавчої служби України, що лише ускладнило розуміння цього терміна та особливостей правового статусу правоохоронних органів. Слід зазначити і те, що в науковому обігу широко використовується термін «органи кримінальної юстиції». Податкове та митне законодавство вказує на термін «контролюючі органи», під якими розуміють державні податкові інспекції та органи митного спрямування Державної фіскальної служби України.

Виходячи із цієї термінологічної невизначеності у подальшому на законодавчому рівні доцільним є збереження лише двох понять: «правоохоронні органи» та «органи правопорядку» (які здійснюють негласні слідчі (розшукові) дії). Ці поняття співвідносяться як родові та відові. Тобто перше має використовуватися як узагальнююче поняття для здійснення поділу цієї системи органів залежно від їх конкретних функцій та призначення в механізмі права. Це означатиме, що будь-який орган правопорядку є й правоохоронним органом, але не всі правоохоронні органи є органами охорони правопорядку. Більш того, не всі органи правопорядку (які здійснюють оперативно-розшукову

діяльність, точніше підрозділи цих органів), що вказані в ст. 5 Закону України від 18.02.1992 р. № 2135-ХІІ «Про оперативно-розшукову діяльність» (зі змінами) є органом, який проводить негласні слідчі (розшукові) дії, адже ч. 6 ст. 246 КПК України містить вичерпний (закритий) перелік уповноважених на те оперативних підрозділів.

У зв'язку з цим органи правопорядку мають право легально-го застосування примусу, що зумовляє особливості цього інституту, висуває до їх працівників особливі вимоги щодо фахової підготовки, психологічних і моральних якостей, тощо. Крім того, характерним для органів правопорядку є те, що вони мають у своєму складі озброєні формування. Такі ознаки характерні винятково для цих органів, що дозволяє виділити їх в окрему групу (як об'єкт (предмет) нагляду прокуратури), до якої слід включити уповноважені оперативні підрозділи:

- Національної поліції;
- органів безпеки;
- Національного антикорупційного бюро України;
- Державного бюро розслідувань;
- органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства;
- органів Державної кримінально-виконавчої служби України;
- органів Державної прикордонної служби України (ч. 6 ст. 246 КПК України).

Саме стосовно органів правопорядку (які зазначені в ст. 131-1 Основного Закону) можна говорити про необхідність напрацювання законопроекту про ці органи, в якому слід встановити їх перелік або визначити вичерпні критерії віднесення тих чи інших правоохоронних органів до органів правопорядку, що вбачається більш правильним з огляду на динаміку розвитку правоохоронної системи та необхідність її постійної модернізації та вдосконалення. Одним із таких критеріїв, безумовно є наявність повноважень на здійснення негласних слідчих (розшукових) дій у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, оскільки саме їх реалізація спрямована на захист громадян і держави від неправомірних посягань, поновлення порушених прав та інтересів тобто на застосування і охорону права, регламентованого Конституцією та законами України.

О.В. Одерій

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових
дисциплін та судових експертиз
(Донецький юридичний інститут
МВС України, м. Кривий Ріг)

ПІДГОТОВКА ПРАЦІВНИКІВ ДЛЯ ПОЛІЦІЇ (ДОСВІД КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ)

Одним з успіхів реформування правоохоронних органів в системі МВС України вважається створення патрульної поліції [1] в певних містах країни [2]. Попри існування низки проблем (з керуванням автомобілями, знанням нормативно-правової бази), рівень симпатій суспільства до патрульних поліцейських, за даними більшості соціологічних центрів, становить близько 80 % [3]. Разом з тим, перевтілюючи міліцейське відомство у правоохоронний орган європейського ґатунку – поліцію, держава, як на наш погляд, повинна спиратися на таку фундаментальну складову – як фахова підготовка працівників за сучасними стандартами. Поки що, незважаючи на заходи, які вживаються керівництвом країни з поліпшення її матеріально-технічного і правового забезпечення, сучасна українська поліція у своїй організації та діяльності багато в чому зберігає риси колишнього відомства. Як на думку науковців, однією з причин такого становища, є неефективне використання зарубіжного досвіду організації поліцейської діяльності, насамперед, високорозвинених країн, які традиційно втілюють принципи правової держави, мають розвинені структури громадянського суспільства, сформовані правові системи та налагоджені механізми реалізації правових приписів. Тобто, мова йде про дефіцит практичних рекомендацій щодо використання такого досвіду у професійній діяльності органів внутрішніх справ України [4].

До теми використання зарубіжного досвіду зверталосся багато авторів, проте їх інтереси переважно стосувалися держав Європи, Близького Сходу, Америки та ін. [5; 6; 7; 8]. Так, К.С. Ізбаш, досліджуючи питання зарубіжного досвіду підготовки кадрів для поліції в європейських країнах, проаналізував особливості підготовки поліцейських у 12 європейських країнах: Німеччині, Норвегії, Бельгії, Греції, Фінляндії, Польщі, Угорщині, Словаччині, Чехії, Швейцарії, Хорватії та Словенії. За його словами, серед цих

країн особливо позитивним виглядає досвід Німеччини: «До навчання поліцейських у Німеччині ставляться дуже серйозно: це єдина країна, де на навчання одного поліцейського витрачається 60 тис. євро, а тривалість курсу навчання складає 2,5 роки. Перший рік присвячено вивченню основ теорії й практики поліцейської діяльності, потім триває рік служби в діючих підрозділах під керівництвом досвідчених наставників, після чого ще півроку теоретичного навчання, яке завершується іспитом на звання поліцейського» [9, с. 36].

Що стосується народної поліції Китайської Народної Республіки, то в Україні інформації щодо її діяльності, особливостей підготовки кадрів – замало, а тому зацікавленість до такої тематики цілком логічна. Не маючи на меті досконале висвітлення порядку підготовки кадрів до народної поліції та її діяльності, зупинимось лише на деяких аспектах цього питання, заявлених у назві тез.

Так, особистий досвід автора та аналіз публічних джерел дозволяє констатувати, що служба в Народній поліції Міністерства громадської безпеки Китайської Народної Республіки (НП МГБ КНР) є престижною, а тому щорічний конкурс на вступ до неї є високим. Підбір кадрів є вільним, тобто будь-який громадянин КНР, який виявив бажання служити в народній поліції та відповідає за своїми особистими якостями і станом здоров'я, пройшов «публічний іспит і пройшов строгу перевірку» [10], може бути прийнятий на службу. Серед головних чинників, що надають престижності служби, є: а) поліцейська платня (а вона умовно співрозмірна з доходами середнього бізнесу або державного службовця середньої ланки); б) соціальний пакет; в) висока довіра населення до народної поліції. Не в останню чергу саме з наведених причин випадки корупції серед поліцейських є поодинокими [11].

Якщо говорити про практичні криміналістичні підрозділи НП МГБ КНР, то кожна з провінцій має відповідний науково-криміналістичний інститут, а деякі навіть по два (у порівнянні з Україною – це аналоги науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України в областях). Як приклад, напрями роботи Далянського науково-криміналістичного інституту НП МГБ КНР є:

а) забезпечення огляду місця події фахівцями інституту лише по тяжким злочинам (по іншим працюють фахівці місцевих органів поліції);

б) проведення складних криміналістичних досліджень, які неможливо провести у місцевих органах поліції з причин відсутності відповідних фахівців і технічних засобів;

в) проведення наукових досліджень як самостійно, так і разом з науковцями відомчих поліцейських навчальних закладів (у нашому випадку згадуваний інститут співпрацює з Університетом кримінальної поліції МГБ КНР, що знаходиться у м. Шеньян);

г) проведення провідними фахівцями інституту навчальних занять, надання консультаційної та технічної допомоги.

Інститут має свій кінологічний центр, розрахований на 100 службових собак, який має достатню державну фінансову підтримку, оскільки на кожного вихованця (службову собаку) витрачається до 60 тис. юанів на рік. Цікавою особливістю є та обставина, що у складі інституту знаходиться й підрозділ судово-медичної експертизи, який ніяким чином не підпорядковується аналогу нашого міністерства охорони здоров'я.

Що стосується підготовки кадрів, то система професійної підготовки співробітників МГБ КНР підрозділяється на підготовку офіцерського складу (через інститути підготовки офіцерів які є в кожній провінції Китаю, автономних районах і містах центрального підпорядкування) і школах підготовки рядового складу. Всього по країні налічується більше ніж 30 вишів підготовки офіцерів МГБ (включаючи три університети: Пекінський, Шеньянський і офіцерів озброєної народної поліції Китаю в м. Люафань) [12]. Вони безпосередньо підкоряються управлінням МГБ провінцій і по багатьох напрямках фінансуються ними. Кожен інститут готує кадри, в основному, для місцевих органів поліції, але існує і спеціалізація, властива кожному вищому навчальному закладу. Так, інститути провінції Хейдунцзян і вільної економічної зони Аомень спеціалізуються на підготовці співробітників із попередження кримінальних злочинів, пов'язаних із застосуванням насильства і зброї; провінції Цзянсу – на підготовці фахівців вибухотехників; провінції Юннань – на підготовці фахівців із боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин; провінції Фуцзянь – на підготовці фахівців груп захоплення і спеціальних підрозділів, аналогічних українським швидкого реагування; провінції Гуандун – на підготовці фахівців з догляду транспортних засобів [13].

Серед всіх наявних навчальних закладів МГБ КНР лише Університет кримінальної поліції МГБ КНР (м. Шеньян) єдиний у своєму роді, оскільки має експертну спеціалізацію. Загалом, він нараховує 10 факультетів, серед яких є факультет трасології, техніко-криміналістичного дослідження документів та ін. В Університеті навчається до 5000 курсантів (стаціонар) і 1000 слу-

хачів заочної форми навчання, а 44 кафедри забезпечують навчальний процес.

У згаданому вищі саме підготовці криміналістів приділяється особлива увага. Ознайомлення з навчальним процесом дозволило зробити висновок про те, що бази методики викладання експертних дисциплін запозичені ще з радянської експертної школи. Разом з тим технічне обладнання лабораторної бази заснована на індивідуальному забезпеченні кожного курсанта всіма необхідними засобами. Експертні лабораторії обладнані необхідними технічними засобами (передусім криміналістичними), що надає можливість професорсько-викладацькому складу, ад'юнктам та курсантам проводити доволі складні (в інструментальному сенсі) дослідження.

Криміналістичний корпус та криміналістичні полігони мають найсучасніше обладнання і вражають своїм розмахом.

Університет активно співпрацює з навчальними закладами інших країн (Україна, Російська Федерація, Корея, Канада, США, Японія, Франція, Великобританія, Німеччина) [14].

Загалом Китайська Народна Республіка є країною, яка з великою швидкістю розвивається, де на фоні східного колориту переплелися соціалістичні засади та капіталістична сучасність, а ставлення керівництва держави до правоохоронних органів може і повинне бути орієнтиром для керівництва України.

Література:

1. Про Національну поліцію : Закон України (набрав чинність 07 листопада 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.golos.com.ua/article/257729>

2. Перед реформуванням системи МВС України рівень довіри громадян до міліції максимально сягав лише 3–5 %, а після подій Євромайдану цей показник, за даними Інституту соціології Національної академії наук України, упав до 0,8 % опитаних, при цьому довіра самих працівників міліції до влади традиційно не перевищувала 3 %. Причиною такої тотальної недовіри владних структур одна до одної, як і вкрай низького кредиту довіри населення до правоохоронців, стали системні недоліки в діяльності ОВС. Див.: Аваков А.Б. Реформа органів внутрішніх справ як важлива умова побудови в Україні правової держави / А.Б. Аваков // Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 17 бер. 2016 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. – С. 22.

3. Довгий шлях з міліції в поліцію / Сайт DW Made for minds [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dw.com/uk/довгий-шлях-з-міліції-в-поліцію/a-18834433>.

4. Бесчастний В.М. Міжнародний досвід у діяльності міліції України / В.М. Бесчастний // Віче. – 2009. – № 24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1780/>

5. Черненко А.П. Європейський досвід підготовки поліцейських та можливість його використання в Україні / А.П. Черненко // Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 17 бер. 2016 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. – С. 289 – 291.

6. Руфанова В.М. Вдосконалення поліцейської діяльності в Україні з урахування позитивного досвіду Ізраїлю та Ісландії / В.М. Руфанова // Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 17 бер. 2016 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. – С. 348 – 351.

7. Спанакоєв Д.Б. Європейський досвід підготовки оперативних співробітників поліції та можливості його імплементації в Україну / Д.Б. Спанакоєв // Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 17 бер. 2016 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. – С. 261 – 264.

8. Нагачевська Ю.С. Зарубіжний досвід у діяльності національних поліцейських структур / Ю.С. Нагачевська // Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 17 бер. 2016 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. – С. 286 – 288.

9. Избаш К.С. Зарубіжний досвід підготовки кадрів для поліції в європейських країнах / К.С. Избаш // Південноукраїнський правничий часопис. – 2013. – № 1. – С. 36 – 39.

10. 中华人民共和国人民警察法(1995年2月28日第八届全国人民代表大会常委会第十二次会议通过 1995年2月28日中华人民共和国主席令第四十号公布 / переклад Манцурова А.Ю. Закон КНР «О народной полиции» (принят на 12 заседании Постоянного комитета 8-го Всекитайского съезда народных представителей 28 февраля 1995 г., обнародован указом 40 Председателя КНР 28 февраля 1995 года) [Электронный ресурс]. – режим доступа: <http://www.mps.gov.cn>

11. Більш детально див.: Манцуров А.Ю. Организация кадровой работы в народной полиции Министерства общественной безопасности Китайской Народной Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://e-notabene.ru/pm/article_8915.html

12. Порядок відбору кандидатів і проходження навчання в університеті народної озброєної поліції Китаю здійснюється відповідно до закону КНР «Про військову освіту» від 10.08.2007 р. Це пов'язано з тим, що цей підрозділ знаходиться в подвійному підпорядкуванні – МГБ КНР і Центральної військової комісії КНР. Більш детально див.: 中华人民共和国国防教育法 от 2007年08月10日 / пер. Манцурова А.Ю. Закон КНР «О военном образовании» от 10.08.2007 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mps.gov.cn>

13. Официальный сайт Министерства общественной безопасности КНР / пер. Манцурова А.Ю. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mps.gov.cn/n20/index.html>

14. Преподаватели Волгоградской академии МВД России посетили Университет уголовной полиции МОБ Китайской Народной Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vumo.ru/edukation/392-prepodavateli-volgogradskoj-akademii-mvd-rossii-posetili-universitet-ugolovnoj-policii-mob-kitajskoj-narodnoj-respubliki.html>

Д.В. Каменський

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правознавства
(*Бердянський державний педагогічний
університет, м. Бердянськ*)

ПОРІВНЯЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ ТА СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ: СУЧАСНИЙ СТАН

Наразі очевидним є той факт, що кількість порівняльних кримінально-правових досліджень на сучасному етапі розвитку вітчизняної доктрини неухильно зростає – науковці повною мірою усвідомлюють важливість таких наукових розвідок на фоні активізації процесів інтеграції України в європейський та світовий економічний і політичний простори. Показовою є кількість дисертацій і монографій, присвячених спробам розв'язання конкретних проблем кримінального права України у т. ч. із доречним зверненням до порівняльно-правового методу. Зокрема, на сторінках наукової статті, присвяченої контекстному аналізу кримінально-правової системи України у її взаємодії із зарубіжними кримінально-правовими системами, М.І. Хавронюк справедливо підкреслює появу останнім часом численних наукових праць із порівняльного кримінального права, наводячи їх широкий перелік [1, с. 16 – 17].

Переходячи до авторського огляду «економічного» блоку питань, що поставали і наразі продовжують поставати перед вітчизняною кримінально-правовою компаративістикою, зверну увагу на деякі найбільш помітні дослідницькі проекти. Так, порівняння норм про економічні злочини за кримінальними законодавствами України та США здійснивав А.В. Савченко в монографії «Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: ком-

плексне порівняльно-правове дослідження». Водночас із огляду на більш широкий спектр питань, що висвітлюються в його дослідженні, система і окремі групи злочинів у сфері економіки розкриваються в загальних рисах. Підтримую позицію автора в тому, що в контексті порівняння фактично для всіх злочинів у сфері господарської діяльності, які передбачені КК України, можна знайти відповідні аналоги у кримінальному законодавстві США, хоча гармонійний підхід до кодифікації економічних посягань в американському законодавстві наразі відсутній. Саме через це федеральні посягання на економічну сферу буквально «розкидані» поміж численних глав федерального КК [2, с. 381].

У своїй монографії А.В. Савченко пропонує авторський огляд наступних видів економічних посягань за федеральним кримінальним законодавством США: фальшивомонетництво, шахрайське використання кредитних карток, злочини в митній сфері, легалізація злочинних доходів, податкові злочини, злочини, пов'язані з банкрутством, незаконна торгівля алкогольними напоями, незаконний гемблінг (незаконне зайняття гральним бізнесом) та деякі інші. Щодо останнього виду економічних злочинів нагадаю, що у 2010 р. до вітчизняного КК було включено ст. 203-2 («Зайняття гральним бізнесом»), яка отримала вельми неоднозначні оцінки серед представників юридичної спільноти. Взагалі представлений автором огляд основних компонентів комплексної системи кримінально-правової охорони економічних відносин у США є вдалим і сприймається зі справжнім науковим інтересом, містить вдало інтегровані елементи компаративістики. В якості прикладу звернусь до аналізу фальшивомонетництва за кримінальним законодавством США: А.В. Савченко тут справедливо зауважує, що на відміну від КК України, федеральний КК США ретельно регулює положення понятійного апарату щодо фальшивомонетництва, предмета цього злочину, змісту і форм злочинних дій. Автор також додає, що американський законодавець акцентує увагу саме на шахрайському способі фальшивомонетництва [2, с. 382].

Із результатами дослідженої А.В. Савченком кримінально-правової проблематики певним чином перегукуються наукові позиції, реалізовані вітчизняним криміналістом Є.Ю. Полянським у докторській дисертації на тему «Кримінально-правова доктрина США: генезис, обґрунтування, перспективи», присвяченої ретельному висвітленню цілого спектру актуальних питань кримінального права США та регулярної практики його застосування. Хоча

в цій роботі питання кримінально-правової охорони національної економіки США також безпосередньо не порушуються (через об'єктивні причини), водночас чимало розгляданих автором теоретичних положень, окремих норм і інститутів федерального кримінального права мають безпосереднє відношення до функціонування комплексної моделі регулювання економічних відносин засобами кримінального права. Мова йде зокрема про такі положення закону, доктрини і практики: утилітарний та ретрибутивістський підходи до визначення підстав кримінальної відповідальності в США; вплив соціологічної юриспруденції та правового реалізму на формування і розвиток кримінально-правової доктрини; питання застосування покарань; суворі відповідальність і відповідальність юридичних осіб; перспективи застосування окремих здобутків американської кримінально-правової доктрини у вітчизняному праві [3, с. 362 – 363]. Деякі з висловлених правником ідей та позицій є, на мій погляд, дискусійними чи потребують більш ретельного наукового обґрунтування. Водночас, якщо взяти за аксіому тезу про те, що інститут кримінальної відповідальності за економічні злочини є органічно інтегрованим компонентом будь-якої сучасної кримінально-правової системи, то цінність реалізованого Є.Ю. Полянським дослідження американської кримінально-правової доктрини для розроблення більш вузької проблематики відповідальності за економічні злочини стає очевидною.

Переходячи до огляду інших праць, що містять елементи порівняння національних систем кримінально-правової охорони економічних відносин, не можна оминати увагою досить активне звернення до сучасного американського досвіду протидії економічним просяганням на національну економіку в роботах вітчизняних криміналістів. У цьому контексті варто згадати широко відому фаховій аудиторії монографію О.О. Дудорова «Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика» (2003 р.). У зазначеній праці під час доктринального аналізу окремих груп господарських просягань, зосереджених у Розділі VII Особливої частини КК України, автор активно звертається до норм іноземного кримінального законодавства, у т.ч. американського. Наприклад, у межах загальної характеристики злочинів проти добросовісної конкуренції і антімонополістичної діяльності, О.О. Дудоров пише, що у США на федеральному рівні кримінальна відповідальність за порушення пов'язаних із ціноутворенням вимог антімонопольного законодавства була

запроваджена ще на підставі законів Шермана 1890 р., Клейтона та про Федеральну торговельну комісію 1914 р. Вчений додає, що відповідними злочинами у США визнані, зокрема, договір чи об'єднання у будь-якій формі або таємна змова з метою обмеження свободи торгівлі між декількома штатами або з іншими країнами, монополізація чи спроба монополізації будь-якою особою чи об'єднанням, а також змова з іншою особою про монополізацію у будь-якій сфері торгівлі чи комерції [4, с. 729 – 730]. Подібним чином, тримаючи свої наукові горизонти широко відкритими для ознайомлення з прогресивними напрацюваннями не лише вітчизняної, а й зарубіжних кримінально-правових наук, український вчений звертався і до деяких, певною мірою унікальних, аспектів американської моделі кримінально-правової охорони системи оподаткування – уже на сторінках іншої своєї монографії «Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти» (2006 р.) [5]. Отже, на прикладі праць О.О. Дудорова, А.В. Савченка, Є.Ю. Полянського та деяких інших авторів можна дійти висновку про те, що будь-яке вітчизняне дослідження з кримінального права, і не лише таке, що присвячене проблематиці економічних злочинів, безперечно збагачується, набуває додаткового теоретико-прикладного змісту за рахунок включення подібних компаративістських елементів у його текст.

Хоча відома фаховому загалу монографія М.І. Хавронюка «Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи» (2006 р.) і не присвячена дослідженню положень американського кримінального права, що однозначно впливає з назви цього вагомого наукового проекту, водночас візьму на себе сміливість присвятити декілька наступних рядків характеристиці окремих її переваг саме з позицій кримінально-правової характеристики. Більше того, уваже ознайомлення з текстом цієї монографії неминуче підштовхує «дослідника-американіста» до висновку про те, що чимало зовнішніх проявів кримінально-правового матеріалу країн Західної Європи та США є схожими – принаймні в їх концептуальному, ідейному виразі.

У межах «економічного» блоку свого дослідження вітчизняний вчений пропонує огляд деяких особливостей кримінальної відповідальності за економічні посягання за кримінальними законодавствами РФ, Латвії, Білорусі, Литви, Молдови, Естонії, Болгарії, Албанії, Польщі, Швейцарії, Австрії, Франції, Іспанії, Сан-Марино, ФРН, Голландії, Норвегії, Швеції, Бельгії, Італії та навіть Держави-Міста Ватикан. Із цілком об'єктивних причин, передусім із огляду

на обмеженість обсягу та власне основні цілі компаративістського дослідження, М.І. Хавронюк не розкрив ознаки конкретних економічних посягань в європейських юрисдикціях. Водночас здійснений ним оригінальний узагальнений огляд відповідних нормативних приписів, часто поєднаний із доречним висвітленням іноземної кримінально-правової специфіки, дає вітчизняній фаховій аудиторії унікальну можливість побачити всю різноманітність, комплексність і самотність «економічного» кримінального законодавства Європи (в широкому сенсі) з висоти, так би мовити, «пташиного польоту» [6, с. 759 – 783].

Література:

1. Хавронюк М.І. Кримінально-правова система в Україні у взаємодії із зарубіжними кримінально-правовими системами (частина II) [Електронний ресурс] / М.І. Хавронюк // Вісник Асоціації кримінального права України : електронне наукове видання. – 2015. – № 2 (5). – С. 9 – 43. – Режим доступу : http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/02_%D0%A5%D0%B0%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BD%D1%8E%D0%BA.pdf
2. Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія / А.В. Савченко. – К. : КНТ, 2007. – 594 с.
3. Полянський Є.Ю. Кримінально-правова доктрина США: генезис, обґрунтування, перспективи : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.08 / Євген Юрійович Полянський. – Одеса, 2015. – 417 с.
4. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика : монографія / О.О. Дудоров. – К. : Юридична практика, 2003. – 924 с.
5. Дудоров О.О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти : монографія / О.О. Дудоров. – К. : Істина, 2006. – 648 с.
6. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія / М.І. Хавронюк. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.

Секція № 1.

Актуальні проблеми реформування кримінального провадження

В.М. Беднарська

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
*(Луганський державний університет внутрішніх
справ імені Е.О. Дідоренка, м. Северодонецьк)*¹

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ДОКАЗОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Кримінальне процесуальне право України в останні роки досить суттєво змінилося, як за формою, так і за змістом багатьох раніше ustalених понять. Це стосується в тому числі й такого інституту, як докази й доказування в кримінальному провадженні. У деяких питаннях новий кримінальний процесуальний закон поставив крапку, а деякі й до сьогодні зостаються дискусійними.

Довгі роки точилися суперечки щодо необхідності унормування в КПК основних властивостей доказів. Поняття доказу у кримінальному процесуальному праві на жаль ніколи не мало в своєму визначенні навіть переліку його ознак, хоча на теоретичному рівні визнаються як властивості: допустимість, належність, достовірність та достатність.

Унормування в КПК 2012 року дефініції належності та допустимості, на перший погляд, здавалося б розв'язує цю багаторічну проблему, але, на жаль, вона вирішена тільки частково. І такі ознаки, як достовірність та достатність, як не мали, так і не мають нормативного визначення. Більше того, визначення належних доказів в КПК не тільки не вирішили раніше визначені про-

¹ Модератор секції.

блеми, але й викликали нові суперечк щодо такого поняття, як достовірність доказу та сутності самого поняття належності.

Законодавець формулює в ст. 85 КПК належними докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також *достовірність чи недостовірність*, можливість чи неможливість використання інших доказів.

Унормовуючи таку доказову властивість, як належність чомусь в самій дефініції згадує й про достатність, але при цьому не формулює саме поняття. Таке нечітке формулювання викликає відчуття, що достовірність є складовою ознакою належності. Й безсумнівно, що таке змішування властивостей доказу не надає більшого розуміння й визначеності.

Ми далекі від думки про те, що законодавець намагався об'єднати ці дві властивості. Адже далі він виділяє, наприклад, засоби визначення достовірності показань свідка (ст. 96 КПК), тобто виділяє цю властивість, як окрему.

Урешті теорія доказового права завжди визнавала факт наявності чотирьох властивостей доказів: належність, допустимість, достовірність та достатність. Тільки при наявності трьох перших ознак фактичні дані можуть бути визнані взагалі доказами, а про їх достатність чи недостатність розмірковує суб'єкт доказування під час прийняття рішення та його ухвалення.

Належний доказ, тобто такий що пов'язаний з обставинами, які входять до предмету доказування, або який має суттєве значення у провадженні (похідний, проміжний) не завжди може бути достовірним. Достовірність, як ознака, потребує певної його перевірки, і, опираючись тільки на наявність зв'язку з обставинами предмету доказування, не може бути достатнім для визнання фактичних обставин доказом.

Більше того, включаючи достовірність доказу в визначення належності, законодавець не просто змішує ці два поняття, а якоюсь мірою взагалі нівелює його наявність.

На жаль, з цього приводу в юридичних колах з'явилися не зовсім виважені точки зору про те, що достовірність доказів повинна перевірятися в процесі збирання і перевірки їх тільки на досудових стадіях. Такої думки дотримується І. Чернега, який вважає, що достовірність, як властивість доказу є досить суб'єктивним поняттям. Вона визначається слідчим в процесі збирання і перевірки доказів і може варіюватися. Один і той самий доказ може бути достовірним для підтвердження одного факт, у і недостовірним

для іншого, отже окрім як в теорії, таку властивість окремо виділяти немає необхідності [2, с. 233].

Але з такою точкою зору складно погодитися. Припустимо, що показання свідка обвинувачення визнано недостовірними, у зв'язку з тим, що він викривив обставини події. Безумовно, що такий недостовірний доказ не може стати достовірним ні при яких умовах.

При цьому автор посилається на думку Ф.М. Кудіна, Р.В. Ко-стенка, які наголошують, що характеристика кримінально-процесуального доказу як недостовірного ні якою мірою не узгоджується з сутністю і призначенням доказів у кримінальному судочинстві [3, с. 82].

Таке посилення не відповідає чинному вітчизняному законодавству. Адже згідно з КПК основна перевірочна діяльність доказів відбувається судом в судовому засіданні, відповідно до засади змагальності. Отже, й перевірка достовірності доказу остаточно повинна відбуватися в суді.

Ми не погоджуємось з позицією вчених, які зазначають тільки дві ознаки (властивості) – належність і допустимість [6, с. 84 – 85], оскільки такий їх підхід до питання робить систему властивостей доказів незавершеною й нечіткою.

З цього приводу слід погодитися з точкою зору В.Д. Юрчишина, який вважає, що властивість достовірності використовується при оцінці як окремих доказів, так і в їх сукупності. Оцінка достовірності окремого доказу, як правило, носить попередній характер. Поява ж нових доказів може суттєво змінити оцінку достовірності відомостей, які містять доказ [5, с. 315]. Початковий або кінцевий характер оцінки достовірності доказів визначається не тільки її об'єктом (окремий доказ чи їх сукупність), але й юридичним значенням процесуального рішення, яке приймається в результаті такої оцінки.

Включення до властивостей доказів достовірності й достатності, на наш погляд, є необхідним оскільки відсутність будь-якої з цих властивостей означитиме неможливість використання фактичних даних як доказу у кримінальному [5, с. 312].

Під час практичного застосування може виникнути й ситуація, коли встановлення певного зв'язку фактичних обставин з предметом доказування визначатиметься достатнім, щоб назвати їх доказами. А таке є неприпустимим без встановлення достовірності фактичних даних.

Достовірність доказів – це їх відповідність дійсності фактичних даних, які отримані з законних джерел, у результаті ретель-

ної перевірки доказів та їх джерел під час досудового слідства та в суді. Ця властивість доказу свідчить про відповідність інформації, отриманої із доказу, у реальній дійсності практичного життя. Достовірність доказів означає, що вони правильно, адекватно відображають матеріальні та нематеріальні (ідеальні) сліди [4, с. 8].

Безумовно, що доказ, який не є достовірним, тобто таким, що не відповідає дійсності не можливо використовувати при ухваленні процесуальних рішень. Достовірними є фактичні дані, які можливо застосувати в кримінальному судочинстві з точки зору знання про джерела, обставини, методи їх утворення і отримання в контексті використання з іншими матеріалами провадження.

Визнання доказу допустимим та належним не є показником його достовірності.

Достовірність доказів – це відповідність отриманих шляхом збирання, перевірки та оцінки відомостей обставинам вчиненого злочину та іншим, які підлягають встановленню по тій чи іншій кримінальній справі [1, с. 20].

Умови достовірності фактичних даних законодавець намагався визначити в статті закону, якою визначається належність доказу.

Утім така постановка питання видається нам неправильною, адже змішування властивостей доказів призведе до погіршення практики їх збирання та дослідження. На наш погляд, належність не становить змістовний критерій достовірності доказів. Належність визначає зміст доказів, достовірність же відповідність їх об'єктивній реальності.

Ймовірно, що насправді ми маємо справу з технічною помилкою нормотворення, яку слід виправити й з тексту ст. 85 КПК виключити слова «а також *достовірність чи недостовірність*».

Література:

1. Алиев Т.Т. Понятия и свойства доказательств / Т.Т. Алиев, Н.А. Громова, Н.П. Царева. // Российский судья. – 2003. – № 6. – С. 14 – 23.
2. Чернега І.А. Місце допустимості серед інших властивостей доказів / І.А. Чернега // Науковий Вісник Херсонського державного університету. – 2014. – № 3. – Том 3. – С. 230 – 234.
3. Кудин Ф.М. Достаточность доказательств в уголовном процессе : монография / Ф.М. Кудин, Р.Ф. Костенко. – Краснодар : КГАУ, 2000. – 160 с.
4. Михеенко М.М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / М.М. Михеенко. – К, 1984.
5. Юрчишин В.Д. Сучасні теоретичні та правові проблеми теорії і практики доказів у кримінальному процесі. – [режим доступу: www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2011/32.pdf]

б. Советский уголовный процесс : учебник для специальных средних учебных заведений МВД СССР / Б.Т. Безлепкин, Ю.Н. Белозеров, В.К. Бобров и др. ; под ред. В.П. Божьева. – М. : Юрид. лит., 1990. – 432 с.

С.Є. Абламський

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу та
організації досудового слідства факультету № 1
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНАМИ ПОЛІЦІЇ ПРАВ
І СВОБОД ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗВЕРНЕННЯ
ІЗ ЗАЯВОЮ ЧИ ПОВІДОМЛЕННЯМ ПРО ВЧИНЕННЯ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ**

Сучасний стан дотримання правоохоронними органами нашої країни прав і свобод людини залишається на низькому рівні. Здебільшого існуючі на сьогодні порушення конституційних прав і свобод людини зумовлені неоднозначним тлумаченням законодавчих положень та відсутністю правових механізмів ефективної реалізації уже закріплених норм. Крім того, розпочата судово-правова реформа проводиться без єдиної концепції переорієнтації «старої» правоохоронної системи на «нову», а новоприйняті закони часом неузгоджені й протирічать Конституції України, чинному законодавству, а також міжнародно-правовим актам. Окреме здивування викликають введені у дію підзаконні нормативно-правові акти, які приймаються на основі чинного законодавства.

Як свідчать дослідження, протягом 1966 – 1985 рр. відбувалось зростання загальнокримінальної злочинності. При цьому, кожні п'ять років приріст середнього коефіцієнту злочинності практично зростав удвічі. Більш того, протягом 1990 – 1991 рр. процеси криміналізації суспільства взагалі почали виходити з під контролю держави [1, с. 251 – 252]. З прийняттям Закону України «Про Національну поліцію» [2] одним із завдань органів поліції є охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, що стало цілком закономірним явищем, адже протягом досить таки тривалого часу злочинність невпинно розвивалась за кількісними та якісними показниками.

З часу здобуття Україною незалежності питанню захисту прав, свобод та законних інтересів особи присвячено низку наукових праць, але й на сьогодні дана проблематика перебуває в центрі уваги. На наш погляд, це зумовлено тим, що належне забезпечення й реалізація прав і законних інтересів кожної особи є вирішальним компонентом становлення та розвитку правової держави, її головною та кінцевою метою. У зв'язку з цим, захист, як одна зі спеціальних правових гарантій здійснення суб'єктивних прав та законних інтересів, їх відновлення у разі порушення являє собою складне та багатопланове явище. Водночас ні в міжнародному, ні в національному законодавстві не розкривається сутність поняття «захист» і «охорона» прав і свобод особи. З цього приводу підтримаємо позицію І. Смирновою, яка цілком слушно зауважила, що вони спрямовані на недопущення правових порушень, але «охорона» – це діяльність превентивна, орієнтована на майбутнє, а «захист» – це дії, що здійснюються за наявності конкретного правопорушення й спрямовані на відновлення порушеного права [3, с. 5]. З огляду на це вважаємо, що завданням органів поліції має бути не лише охорона прав і свобод особи, а також її захист.

Важливою правовою гарантією захисту прав особи є можливість заявити про вчинене кримінальне правопорушення, що здійснюється шляхом подання заяви або ж повідомлення (по телефону «102», у разі затримання особи, за підозрою у вчиненні злочину тощо). При цьому заявити має право як особа, якій безпосередньо завдано шкоди (потерпілий), так і особа, яка не є потерпілим, за виключенням провадження, що розпочинається не інакше як на підставі заяви потерпілого (Глава 36 КПК України «Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення»). З огляду на це, не зрозуміло чому саме у преамбулі Наказу МВС від 06.11.2015 р. № 1377 «Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події» [4] вказано лише ст. 60, 214 КПК України. У такому разі з незрозумілих причин Інструкцією автоматично звужено права потерпілого на прийняття і реєстрацію заяви чи повідомлення.

Що ж стосується прийняття заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, то в КПК України лише у ч. 4 ст. 214 КПК України передбачено, що слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяви і повідомлення про кримінальні правопорушення, зобов'язана прийняти та зареєстру-

вати таку заяву чи повідомлення. Відмова в цьому не допускається. При цьому чіткої форми заяви не встановлено. Також виникають питання: 1) кого слід відносити до інших службових осіб; 2) хто ж приймає заяви і повідомлення про вчинення інших правопорушень, наприклад, адміністративних. Здебільшого ці питання регулюються підзаконними відомчими нормативно-правовими актами. Так, зазначеною вище Інструкцією регулюються питання не лише про прийняття заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення, але й про інші події. Однак, по-перше, у положеннях цієї Інструкції не розкрито, що ж саме слід розуміти під «іншими подіями», і лише із загального її змісту можливо зробити висновок, що йдеться про адміністративні правопорушення і звернення громадян; по-друге, якими критеріями слід керуватися при віднесенні заяви чи повідомлення до розряду «інші події»; по-третє, хто і в який строк буде вирішувати ці питання; по-четверте, чому всупереч КПК України звужено джерело виявлення обставин, що можуть свідчити про кримінальне правопорушення. Таким чином, подібні нечіткості й прогалини створюють «правомірне» поле для зловживання з боку правоохоронних органів, що ставить під загрозу захист прав і свобод особи. Такі непорозуміння призводять до зневіри громадян щодо забезпечення їм належного захисту зі сторони компетентних органів держави.

Крім того, у зазначеній Інструкції йдеться про реєстрацію заяв і повідомлень в журналі єдиного обліку (ЄО), у той час як у положеннях КПК України передбачено автоматичне внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР і автоматичного початку досудового розслідування. Такий спрощений початок був одним із позитивних нововведень під час введення у дію чинного КПК України, що, за словами його творців, повинно скасувати раніше існуючу негативну практику відмови в початку кримінального провадження (порушення кримінальної справи).

Звернемо також увагу на те, що у п. 2 ч. 2 ст. 56, п. 1 ч. 2 ст. 60 КПК України встановлено, що потерпілий і заявник має право отримати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію. При цьому, зі змісту пункту 6 розділу II вказаної Інструкції вбачається, що таким документом є талон-повідомлення, форма якого наведена в додатку 4 до неї. Проте, проаналізувавши зміст талону-повідомлення, можна констатувати, що в ньому безпосередньо не відображається інформації про внесення відповідних відомостей до ЄРДР. Набудь зумовлено це тим, що вся діяльність до внесення відомостей до ЄРДР (за ви-

ключення окремих процесуальних дій, зокрема ОМП, затримання в порядку ст. 208 КПК України, проникнення до житла чи іншого володіння в порядку ст. 233 КПК України) не є кримінальною процесуальною. Таким чином, талон-повідомлення не є документом, що підтверджує прийняття і реєстрацію заяви про вчинене кримінальне правопорушення. На це питання не має відповіді й в ч. 6 ст. 214 КПК України, оскільки про початок досудового розслідування слідчий зобов'язаний повідомити лише прокурора.

На нашу думку, з метою уникнення такої прогалини в ч. 6 ст. 214 КПК України після словосполучення «повідомити прокурора» слід додати «потерпілого, заявника».

Отже, як свідчить проведене дослідження, положення вказаної Інструкції, на відміну від КПК України, не передбачають чіткого порядку прийняття заяв і повідомлень, не містять особливостей прийняття заяв стосовно окремих злочинів (наприклад, щодо кримінального провадження у формі приватного обвинувачення), а право потерпілого на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень взагалі знівельовано. Більш того, в умовах сучасних інформаційних технологій Інструкція створює бюрократію паперової тяганини, що ставить під сумнів принцип оперативності органів поліції та становить під загрозу проведення швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування кримінальних правопорушень. Все це вказує на необхідність узгодження чинного законодавства України, у зв'язку з чим слід більш комплексно його дослідити й напрацювати відповідну концепцію подальшого вдосконалення.

Література:

1. Костін М.І. Природа негласних слідчих (розшукових) дій у системі «логічного доказування» / М.І. Костін // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 251 – 252.

2. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII / Офіц. веб-сайт Верховної ради України – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

3. Смирнова И.Г. Социальная ценность российского уголовного судопроизводства: дисс. ... докт. юрид. наук. / И.Г. Смирнова. – Томск. – 2012. – 517 с.

4. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події: наказ МВС від 06.11.2015 р. № 1377 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1498-15>

О.О. Бондаренко

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства факультету № 1
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ОЦІНКИ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Одним із засобів підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування та суду є використання під час кримінального провадження спеціальних знань. Найбільш поширеною на практиці формою їх застосування є проведення судової експертизи. З використанням висновку експерта у процесі доказування тісним чином пов'язане питання щодо правил оцінки експертного висновку, яке досліджувалося ще вченими царської Росії [11, с. 162 – 176].

Оцінити – означає визначити своє ставлення до певного факту, перевірити його переконливість аналізом та співставленням з усіма іншими зібраними у провадженні доказами. Заслуговує на увагу твердження, згідно з яким необхідно відрізнити оцінку висновку експерта від оцінки засвідчених ним фактів. У першому випадку висновок досліджується ізольовано від інших матеріалів кримінального провадження, оцінюється правильність проведеного дослідження, у другому – встановлені експертом факти оцінюються шляхом їх співставлення із зібраними у провадженні доказами [3, с. 295].

Стаття 94 КПК України [5], яка встановлює загальні правила оцінки доказів, передбачає, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Жоден доказ не має наперед встановленої сили.

Пункт 17 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року № 8 [8] зобов'язує суд при перевірці і оцінці експертного висновку з'ясувати: чи було додержано вимоги законодавства при призначенні і проведенні експертизи; чи не було обставин, які виключають участь експерта у провадженні; компетентність експерта і чи не вийшов він за межі своїх повно-

важень; достатність поданих експертові об'єктів дослідження; повноту відповідей на порушені питання та їх відповідність іншим фактичним даним; узгодженість між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експертизи; обґрунтованість експертного висновку та його узгодженість з іншими матеріалами провадження. Окремі науковці дійшли висновку про те, що наведений перелік обставин, котрі підлягають з'ясуванню під час оцінки висновку експерта, доцільно доповнити питаннями, які б стосувалися наукової обґрунтованості висновку та правильності застосування конкретної методики (якою установою чи науковцем розроблено; яким органом або установою дозволено чи рекомендовано її використання; джерело, де її опубліковано) [7, с. 143].

Під час оцінки висновку експерта слід також мати на увазі положення п. 13 вищевказаної постанови Пленуму Верховного Суду України, згідно з яким у випадках, коли у провадженні щодо одного і того ж предмета проведено декілька експертиз, у тому числі комплексну, комісійну, додаткову чи повторну, кожний висновок експерта повинен оцінюватись з точки зору всебічності, повноти й об'єктивності експертного дослідження. Такій оцінці підлягають також окремі висновки експертів – членів комісійної чи комплексної експертизи, які не підписали спільний висновок. Не повинна віддаватись перевага висновку експерта лише тому, що вона проведена комісійно, повторно, експертом авторитетної установи або таким, який має більший досвід експертної роботи тощо.

Учені називають такі вимоги до висновку експерта, відповідність яким підлягає встановленню в процесі його оцінки слідчим, прокурором чи судом: законність; обґрунтованість; аргументованість; мотивованість; повнота; вичерпність; докладність; кваліфікованість; визначеність; доступність; обумовленість матеріалами провадження; істинність; достовірність; всебічність; об'єктивність; переконливість; внутрішня узгодженість; допустимість висновку експерта як джерела доказів; достатність та придатність матеріалів експертизи; наявність повних і категоричних відповідей на поставлені питання; дотримання передбаченого законом порядку призначення та проведення експертизи; правильність оформлення висновку експерта; наявність необхідних реквізитів, які визначені законом; допустимість об'єктів, що підлягали дослідженню, тощо [1, с. 20; 2, с. 155; 4, с. 15; 6, с. 29 – 30, 41 – 43; 9, с. 51 – 55; 10, с. 10 – 11; 12, с. 145; 13, с. 57 – 61].

Згідно з ч. 10 ст. 101 КПК України висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження,

але незгода з ним повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирокі.

Під час кримінального провадження існують чимало випадків некваліфікованого виконання експертних досліджень та дачі експертами помилкових висновків. Так, кожна друга повторна експертиза не підтверджує (повністю або частково) висновок первинного дослідження. Саме при оцінці достатності й достовірності висновку експерта судами допускається найбільше помилок.

Суттєву роль у процесі оцінки висновку експерта відіграє можливість проведення його допиту з метою одержання роз'яснення або доповнення експертного висновку. Ст. 356 КПК України регламентує допит експерта в суді. Вважається, що можливість допиту такого учасника повинна передбачатися і під час досудового розслідування.

Відповідно до ч. 6 ст. 95 КПК України висновок або думка особи, яка дає показання, можуть визнаватися судом доказом, лише якщо такий висновок або думка корисні для ясного розуміння показань (їх частини) і ґрунтуються на спеціальних знаннях в розумінні ст. 101 КПК.

З упевненістю можна стверджувати про те, що питання оцінки висновку експерта мають бути предметом подальших наукових досліджень та дискусій.

Література:

1. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криміналістика : учебник для вузов / под ред. Заслуженого деятеля науки Российской Федерации, профессора Р.С. Белкина. – М. : НОРМА, 2001. – 972 с.

2. Белкин Р.С. Криміналістическая энциклопедия. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 2-е издание дополненное. – 334 с.

3. Гаенко В.І. Актуальні проблеми проведення експертизи при судовому розгляді кримінальних справ / В.І. Гаенко, М.Г. Щербаковський // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1999. – Випуск 9. – С. 291 – 299.

4. Гришина Е.П. Обеспечение достоверности заключения эксперта в уголовном процессе / Е.П. Гришина // Российский следователь. – 2001. – № 6. – С. 15 – 18.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. // Голос України від 19 травня 2012 р. – № 90-91.

6. Орлов Ю.К. Заключение эксперта и его оценка (по уголовным делам) : учебное пособие. / Ю.К. Орлов – М. : Юрист, 1995. – 64 с.

7. Паневін О.С. Судова експертиза в кримінальних справах / О.С. Паневін, Г.С. Сухова // Коментар судової практики в кримінальних та адміністративних справах. Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995 –

1997) / відповідальний редактор В.Т. Маляренко. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – С. 131 – 145.

8. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року № 8 (із змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 1998 року № 15) // збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах : 1963 – 2008 р.р. Вид. п'яте, зі змінами та доповненнями. – Х.: «Одисей», 2009. – С. 417 – 421.

9. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском, арбитражном процессе / Е.Р. Россинская. – М.: Юрист, 1996. – 224 с.

10. Сівочек С.М. Оцінка джерел доказів у кримінальному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2003. – 17 с.

11. Сліозберг Г.Б. Предельны оценки судом заключений свидетельских людей / Г.Б. Сліозберг // Вестник права: Журнал Юридического общества. – С.-Петербург : Сенатская типография, 1901. – № 9. – С. 162 – 176.

12. Шадрин В.В. Применение судебно-бухгалтерской экспертизы в уголовном процессе / В.В. Шадрин. – М.: Юрлитинформ, 2003. – 176 с.

13. Щербаковський М.Г. Деякі питання оцінки висновку експерта / М.Г. Щербаковський, М.Г. Чернець // Правничий часопис Донецького університету. – 2002. – № 1 (7). – С. 57 – 61.

В.Б. Бутенко

перший заступник керівника

(Луганська місцева прокуратура № 2),

здобувач кафедри кримінального процесу

(Національний юридичний університету

імені Ярослава Мудрого, м. Харків)

ІНСТИТУТ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Історія становлення інституту запобіжних заходів пройшла тривалий шлях розвитку та нараховує не одне століття. Так, час та систему запровадження запобіжних заходів однозначно не встановлено, хоча визначити його намагалися багато дослідників. Руська Правда передбачала два запобіжні заходи: порука та позбавлення волі. Поручитель у кримінальній справі у випадку невиконання взятої на себе поруки повинен був зайняти місце обвинуваченого і понести призначене останньому покарання [4, с. 364].

Наступний період пов'язаний з періодом автономії Гетьманщини. Як зазначає Г.Г. Абасов, починаючи з 1648 року з метою

перешкодити особі ухилитися від слідства, до неї застосовувались так звані попереджувальні заходи взяття під варту й особиста порука. Проте законодавством не були чітко передбачені підстави та умови для застосування попереджувальних заходів, і тому в кожному випадку суд міг застосовувати їх на власний розсуд [3, с. 9].

На теренах сучасної України починаючи лише з початку XVIII століття формується певний прообраз системи запобіжних заходів. Так, значний вплив на судову систему в Україні мала Російська імперія, до складу якої в першій половині XIX століття входила більша територія сучасної України. Із введенням в дію Зводу законів Російської імперії 1832 року, який відповідно до ст. 876 передбачав такі види запобіжних заходів: (1) тримання у в'язниці або при поліції; (2) домашній арешт; (3) поліцейський нагляд; (4) віддача на поруки [5, с. 307]. Наступним документом, який закріплював запобіжні заходи був «Статут кримінального судочинства», який був прийнятий 1864 році. «Заходи перешкодження обвинуваченому ухилитися від слідства», як прообраз запобіжних заходів були встановлені в ст. 416 Статуту, де вказувалось, такі їх види: відібрання посвідки на проживання або підписки про явку до слідства та невідлучення з місця проживання; передача під особливий нагляд поліції; передача на поруки; взяття застави; домашній арешт та взяття під варту. Після внесення змін до Зводу законів (1857 року) обставини, що враховуються при обранні запобіжних заходів, дещо розширились, однак також не вносили чіткої ясності для їх розмежування. Так, у ст. 135 Зводу вказувалось, що домашній арешт і поліцейський нагляд слід застосовувати щодо обвинувачених у злочинах менш важливих, за які вони підлягали б ув'язненню у фортеці, в гамівних будинках або у в'язниці. Разом із цим запобіжний захід у вигляді віддачі на поруки міг бути застосований за обставин, аналогічних домашньому арешту [5, с. 307].

До революції 1917 року система запобіжних заходів, передбачена у Статуті, не змінювалася. Лише з прийняттям Декрету про суд від 22 листопада 1917 року, припинили свою дію запобіжні заходи відібрання посвідки на проживання та особливий нагляд поліції [4, с. 365].

13 вересня 1922 року Всеукраїнський Центральним Виконавчим Комітетом (далі – ВУЦВК) було прийнято постанову, згідно з якою з 20 вересня 1922 року на всій території Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) вводиться в дію

перший Кримінально-процесуальний кодекс (далі – КПК). У КПК УРСР 1922 року запобіжним заходам була присвячена глава XII, і в ст. 147 було передбачено такі їх види: 1) підписка про невиїзд; 2) порука особиста та майнова; 3) застава; 4) домашній арешт; 5) взяття під варту [6]. Зазначимо, що на законодавчому рівні в КПК 1927 році був закріплений спеціальний запобіжний захід для військовослужбовців. У примітці 2 до ст. 142, в якій зазначалось, що до військовослужбовців Червоної Армії та Флоту може застосовуватись безпосереднє спостереження командування за ними в тих частинах, в яких вони перебувають на службі [7].

Наступний період, пов'язаний із прийняттям КПК УРСР 1960 року, де у ст. 149, були передбачені такі запобіжні заходи, як 1) підписка про невиїзд; 2) особиста порука; 3) порука громадської організації колективу; 4) застава; 5) взяття під варту; 6) нагляд командування військ [1]. І тільки в подальшому із прийняттям КПК 2012 року підписка про невиїзд, поруки громадської організації або трудового колективу, нагляду командування військової частини, які були передбачені попередніми КПК УРСР (1922, 1927 та 1960 років), була запроваджено нову систему запобіжних заходів, до складу якої ввійшли, відповідно до ст. 176 КПК України: 1) особисте зобов'язання; 2) особиста порука; 3) застава; 4) домашній арешт; 5) тримання під вартою [2].

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що генезис запобіжних заходів знаходить своє відображення на різних етапах розвитку суспільства, залежно від історичних право-державотворчих процесів.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України // від 28 грудня 1960 року № 1001-05 // [Електронний ресурс]- Режим доступу: http://kon.ua/1_doc2.nsf/link1/KD0007.html
2. Кримінальний процесуальний кодекс України // від 13 квітня 2012 року № 4651 VI // [Електронний ресурс]- Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page16>
3. Абасов Г.Г. Кримінальне судочинство України в період автономії Гетьманщини: історико-правовий аналіз (II пол. XVII –XVIII ст.) / Г.Г. Абасов // матеріали VII звітної науково-практичної практичної конференції науково-педагогічних працівників, курсантів і студентів Кримського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ: у 2-х ч. – Сімферополь : Ельнбо, 2005. – Ч. 2. – 260 с.
4. Кохановський Д.О. Історичний досвід використання неізоляційних запобіжних заходів у теорії вітчизняного кримінального процесу / Д.О. Кохановський // Митна справа. – № 3 (93), част. 2, 2004. – С. 364.

5. Российское законодательство X – XX веков : в 9 т. – т. 8. Судебная реформа. – М. : Юрид. лит., 1991. – 496 с.

6. Уголовно-процессуальный кодекс УССР от 13 сентября 1922 года. // [Электронный ресурс]. – режим доступа: <http://mir.zavantag.com/pravo/16693/index>.

7. Уголовно-процессуальный кодекс УССР. Официальное издание в редакции 1927 г. – Х. : Юридическое издательство наркомюста УССР, 1927. – 126 с.

Р.В. Войтюк

аспірант наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК ГАРАНТІЯ САМОСТІЙНОСТІ ДЕТЕКТИВА НАБУ

Однією з гарантій, яка забезпечує самостійність детектива НАБУ є право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності прокурора САП. Рівень забезпеченості цієї гарантії характеризує рівень реалізації завдань кримінального провадження та його якості.

Інститут гарантій та його окремі питання давно перебувають у полі зору науковців таких як О.М. Бандурка, Ю.М. Грошевий, М.М. Михеєнко, М.С. Строговича, С.А. Шейфер, М.Є. Шумило та ін. Однак запровадження нового суб'єкта кримінальної процесуальної діяльності – детектива НАБУ актуалізує зазначене дослідження та потребує переосмислення деяких положень.

Детектив НАБУ є самостійною процесуальною фігурою, яка уповноважена приймати процесуальні рішення, вчиняти дії та нести за них юридичну відповідальність. На думку М.С. Строговича, гарантією самостійності є право слідчого оскаржувати вказівки прокурора [1, с. 171] «Слідчий – не технічний виконавець вказівок прокурора», а самостійна процесуальна фігура [2, с. 46]. Таке твердження застосовується і до детективів НАБУ, оскільки законодавець прирівнює їх до процесуальної фігури слідчого. За результатами опитування детективів, слідчих та прокурорів, проведеного в рамках дослідження, встановлено, що детектив НАБУ є самостійним учасником кримінального провадження, а право оскарження вказівок прокурора є механізмом реалізації гарантії самостійності. Зазначене відображається і в законодавстві. Так, у ст. 311 КПК України передбачено право детек-

тива НАБУ, який здійснює досудове розслідування, оскаржувати будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора, прийняті або вчиненні у відповідному досудовому провадженні. Така скарга подається детективом НАБУ до керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, його першого заступника та заступника, які є прокурорами вищого рівня згідно ст. 8-1 Закону України «Про прокуратуру» [3]. Разом з тим механізм реалізації зазначеної гарантії має свої складнощі та законодавчі неточності, які потребують вдосконалення. Зокрема, законодавцем чітко не окреслений предмет оскарження в частині чи має право детектив НАБУ оскаржити доручення та вказівки прокурора у разі незгоди з ними. Положення ст. 311 КПК України де зазначено, що будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора можуть бути оскаржені, суперечать ч. 4 ст. 40 КПК України, яка передбачає обов'язок детектива НАБУ виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі. Невиконання законних вказівок і доручень прокурора тягне за собою передбачену законом відповідальність. Таким чином, згідно ч. 4 ст. 40 КПК України, вказівки прокурора, навіть у разі незгоди з ними детективом НАБУ чи слідчим, повинні бути виконані і не можуть бути оскаржені. Зазначене суперечить змісту ст. 311 КПК України, яка дозволяє оскаржити будь-які дії рішення прокурора. У теорії кримінального процесу та в правозастосовній практиці думки з даного приводу не мають єдності. Так, думка опитаних детективів НАБУ з даного приводу розділилася. Частина вважає, що детектив НАБУ повинен мати змогу оскаржувати вказівки і доручення прокурора САП, на думку іншої частини детективів НАБУ такі рішення оскарженню не підлягають. Вивчення матеріалів наглядових проваджень свідчить, що детективи роблять змогу оскарження таких вказівок, однак такі скарги не розглядаються. Більша частина детективів вбачає за необхідне законодавчого врегулювання. Така ж позиція співпадає із позицією опитаних прокурорів САП.

Автори науково-практичного коментаря КПК України вважають, що вказівки та доручення є процесуальними рішеннями прокурора, відповідно вони теж можуть бути оскаржені слідчим [4, с. 601]. Ю.П. Аленін та В.Ю. Захарченко пишуть, що слідчий не має права оскаржувати доручення та вказівки прокурора; водночас вони пропонують надати слідчому право оскаржувати рішення (вказівки) прокурора [4, с. 124]. І.В. Гловюк вважає, що слідчий має право оскаржити не тільки рішення, дії чи бездіяль-

ність прокурора, які, на його думку, є незаконними, але й ті, які він вважає необґрунтованими або такими, що негативно впливають на ефективність та оперативність розслідування [4, с. 601]. Тобто, І.В. Гловюк виділяє більш широкий предмет оскарження ніж Ю.П. Аленін та В.Ю. Захарченко, він до них включає ще й процесуальний зміст рішення, прийнятого прокурором. Виникає питання, які рішення детектив НАБУ мають право оскаржувати: будь-які чи лише ті, які прокурор погоджує (клопотання, повідомлення про підозру, тощо). З аналізу ст. 39 КПК України можна виокремити наступні форми процесуальних рішень прокурора, які можуть бути адресовані детективу НАБУ: поперше доручення (про проведення досудового розслідування; про проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій, тощо). По-друге, вказівки (щодо проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій, тощо). По-третє, так звані «погоджувальні» рішення, тобто такі, які погоджуються чи затверджуються прокурором (погодження клопотань; повідомлення про підозру, тощо).

Слід зазначити, що законодавець не дає визначення поняття «рішення», «вказівки», «доручення» тому проаналізуємо їх. У кримінальному процесі «рішення прокурора» можна визначити як розпорядження уповноваженого суб'єкта кримінального провадження вчинити дію чи утриматись від їх вчинення, яке виражається у формі постанови та містить реквізити, визначені КПК України. «Вказівки прокурора» можна визначити як процесуальну форму прокурорського нагляду спрямовану на досягнення ефективності досудового розслідування, дотримання прав учасників кримінального провадження та його завдань. «Доручення прокурора» слід розглядати як покладення на слідчого ОВС, детектива НАБУ обов'язку вчинити дію чи прийняти процесуальне рішення. Таким чином доходимо висновку, що доручення мають обов'язковий характер, а вказівки дорадчий. Тому детектив, реалізуючи гарантію самостійності, повинен бути наділений правом оскаржувати будь-які рішення, у тому числі і вказівки прокурора, які мають дорадчий характер у разі незгоди з ними. Крім того, погоджуємось із І.В. Гловюком щодо необхідності запровадження можливості оскарження детективом НАБУ будь-якого необґрунтованого рішення та такого, що матиме негативний вплив на ефективність та оперативність досудового розслідування, в тому числі і доручення. Таким чином, вважаємо, що слідчому, детективу НАБУ слід надати мож-

ливість оскарження доручень та вказівок до вищестоящого прокурора. У разі, якщо останній прийме рішення про залишення в силі письмових доручень і вказівок – тоді вони є обов'язковими для виконання слідчим БОВС та детективом НАБУ. З огляду на це, пропонуємо ч. 4 ст. 40 КПК України викласти в такій редакції: «Слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі. У разі незгоди слідчим із наданими вказівками та дорученнями, вони можуть бути оскаржені в порядку, визначеному цим Кодексом. Невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора, у разі залишення їх в силі вищестоящим прокурором, наданих у порядку, передбаченому цим Кодексом, тягне за собою передбачену законом відповідальність».

Таким чином, механізм реалізації гарантій самостійності детектива полягає в можливості оскарження будь-яких рішень, дій чи бездіяльності прокурора, при реалізації якого встановлено проблему відсутності чіткого окреслення законодавцем предмету такого оскарження. Формами процесуальних рішень прокурора, які можуть бути адресовані детективу НАБУ є: доручення, вказівки, «погоджувальні» рішення. Запропоновано ч. 4 ст. 40 КПК України викласти у такій редакції: «Слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі. У разі незгоди слідчим із наданими вказівками та дорученнями, вони можуть бути оскаржені в порядку, визначеному цим Кодексом. Невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора, у разі залишення їх в силі вищестоящим прокурором, наданих у порядку, передбаченому цим Кодексом, тягне за собою передбачену законом відповідальність».

Література:

1. Строгович М.С. Уголовный процесс / М.С. Строгович. – М. : НКЮ СССР, 1941. – 312 с.
2. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса : в 2 т. – Т. 2 / М.С. Строгович. – М. : Наука, 1970. – 616 с.
3. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтн. 2014 р. № 1697-VII – 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / відп. ред. : С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х. : Одиссей, 2013. – 1104 с.

А.Ф. Волобуєв

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових
дисциплін та судових експертиз
(*Донецький юридичний інститут
МВС України, м. Кривий Ріг*)

ПОЄДНАННЯ МЕТОДІВ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА ОРД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Однією з особливостей реформування кримінального провадження в Україні є включення в систему засобів доказування негласних слідчих (розшукових) дій, які фактично є формою методів оперативно-розшукової діяльності. Це обумовлює необхідність переосмислення деяких концептуальних положень кримінального процесу, криміналістики і теорії оперативно-розшукової діяльності.

Під час досудового розслідування діяльність уповноважених суб'єктів має характер пізнавальної і засвідчувальної діяльності, об'єктом якої є обставини вчинення злочину. І здійснюється вона шляхом проведення слідчо-розшукових дій (у т. ч. негласних), як правило, в умовах наявної або очікуваної протидії з боку зацікавлених осіб. Розробленням рекомендацій щодо їх підготовки і проведення займаються такі прикладні наукові галузі, як криміналістика і теорія оперативно-розшукової діяльності (ОРД). У зв'язку з цим в названих юридичних науках використовуються поняття «технічний засіб», «прийом», «операція», «комбінація». Поряд з названими поняттями використовуються також і терміни «методи криміналістики», «методи ОРД», але щодо них в названих науках немає єдності в тлумаченні їх змісту та співвідношення з іншими поняттями.

Метод [грец. *methodos* – шлях дослідження] – це спосіб пізнання явищ природи і суспільного життя, який розглядається як окремий прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності [1, с. 177]. У філософії розрізняють методи емпіричного і теоретичного рівня. Основою емпіричних методів є чуттєве пізнання (відчуття, сприйняття, уявлення). До числа цих методів відносять: спостереження, вимірювання, експеримент, порівняння. Власне теоретичні методи спираються на раціональне пізнання (поняття, судження, умовивід) і ло-

гічні процедури виводу. До числа цих методів відносять: аналіз, синтез, аналогія, абстрагування тощо [2, с. 598 – 625].

У криміналістиці і теорії ОРД тісно поєднуються, з одного боку, методи наукового пізнання свого предмету, а з іншого – методи практичної діяльності у кримінальному провадженні. Але розрізнення цих аспектів є досить важливим, оскільки в названих видах пізнавальної діяльності вирішуються різні завдання різними суб'єктами, на що нерідко не звертається уваги у відповідних підручниках і навчальних посібниках з криміналістики. Відтак, є: 1) методи наукового (теоретичного) пізнання; 2) методи практичного пізнання під час досудового розслідуванні злочинів.

Методи наукового (теоретичного) пізнання – це ті методи, які використовуються для вивчення предмету науки і накопичення знань про нього. До таких методів можуть бути віднесені: *вивчення документів* (матеріалів кримінальних проваджень); *опитування осіб*, які були учасниками слідчих (розшукових) дій; *вивчення опублікованої слідчої практики*; *вивчення статистичних даних та аналітичних матеріалів* щодо стану злочинності, виявлення і розкриття злочинів за певний період.

Методи практичного пізнання у досудовому розслідуванні злочинів – це ті методи, які використовуються органом досудового розслідування, прокурором для виявлення, фіксації, вилучення, дослідження і використання доказів. Названі методи називають *спеціальними методами криміналістики*, оскільки вони були сформовані безпосередньо в науці криміналістики (власно криміналістичні методи), або були запозичені з інших наук і пристосовані для вирішення завдань розслідування злочинів.

Спеціальні методи криміналістики можна розділити на: 1) методи пізнання, які застосовуються безпосередньо слідчим (прокурором); 2) методи пізнання, які застосовуються шляхом залучення спеціаліста або призначення експертизи (використання спеціальних знань).

Методами пізнання, які застосовуються безпосередньо слідчим (прокурором) є методи, які входять в систему професійної криміналістичної підготовки слідчого. Ці методи вивчаються у навчальному курсі криміналістики при підготовці фахівців для відповідних підрозділів правоохоронних органів: криміналістична діагностика; криміналістична ідентифікація; встановлення групової належності об'єкта; криміналістичні версії; криміналістичне прогнозування; методи застосування криміналістичної техніки (фотографування, звуко і відеозапису) та ін.

Методами пізнання, які застосовуються шляхом залучення спеціаліста або призначення експертизи, є методи, запозичені в інших наук. Вони використовуються, як правило, без їх модифікації шляхом залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій або проведенням експертизи (ст. 242 КПК України): біологічні методи, які використовуються для дослідження об'єктів біологічного походження (крові та інших виділень організму людини або тварин, частинок шкіри, волосся, частинок рослин тощо); антропологічні методи, використання яких є потрібними при встановленні невідомого злочинця (опис зовнішності), встановленні особистості загиблої людини за кістками тощо; фізичні і хімічні методи, які використовуються при аналізі фізичних і хімічних властивостей матеріалів і речовин (речових доказів) та ін.

У теорії ОРД серед науковців на цей час відсутній єдиний підхід до визначення змісту поняття «методи ОРД», його зв'язку з іншими ключовими категоріями даної галузі знань. Окрім того, з оновленням кримінального процесуального законодавства України, зокрема, з появою інституту негласних слідчих (розшукових) дій виникла потреба в узгодженні фахової термінології оперативно-розшукової діяльності з термінами суміжних наук.

Взагалі поняття методів оперативно-розшукової діяльності є одним із малодосліджених, зокрема, в контексті співвідношення з поняттям оперативно-розшукових заходів. У спеціальній літературі поняття оперативно-розшукових заходів розглядається, як ключове в теорії ОРД. Це обумовлено тим що воно фактично є елементом самого терміну оперативно-розшукової діяльності, зміст якого визначається як система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів (ст. 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»). Тобто оперативно-розшукові заходи є певними елементами зазначеної діяльності, які спрямовані на пошук і фіксацію інформації про злочинну діяльність окремих осіб та груп з метою її припинення та в інтересах кримінального судочинства. У цих діях реалізуються різноманітні методи ОРД, одним із яких, наприклад, визначається «агентурний метод» [3]. У чинному КПК України застосуванню цього методу надано статус окремої негласної слідчої (розшукової) дії (ст. 275 «Використання конфіденційного співробітництва»). Його сутність полягає у встановленні довірливих відносин між представником уповноваженого оперативного підрозділу з фізичною особою на засадах доброві-

льності, неухильного дотримання вимог конспірації в інтересах вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності.

У спеціальній літературі іноді оперативно-розшукові заходи фактично ототожнюються з методами ОРД. Так, методами ОРД з посиланням на загальноприйняту термінологію називається опитування (розвідувальне опитування), наведення довідок, збирання зразків для порівняльного дослідження, дослідження предметів і документів, ототожнення особистості, контрольована поставка, оперативний експеримент та інші дії [4, с. 39].

Використання методів ОРД пов'язано з тим що сучасна злочинність характеризується прихованістю та організованістю, що вимагає відповідної корекції пізнавальних методів. Видається, що така корекція пов'язана з галузевими принципами ОРД конфіденційності і конспіративності. Принцип конфіденційності в оперативно-розшуковій діяльності полягає в таємничих, довірчих стосунках оперативного працівника та особи, яка добровільно погодилась на негласне співробітництво. З цим принципом тісно пов'язується й конспіративність в ОРД, яка полягає у втаємниченні способів отримання інформації про обставини вчинення злочину. Відтак, стосовно осіб, які співробітничать з оперативно-розшуковими апаратами, вживається термін «конфіденційність», а відносно форм і методів роботи – «конспіративність» [5, с. 141 – 143]. Видається, що на цій підставі обґрунтованим буде розглядати як методи ОРД: оперативне спостереження (фізичне і технічне); оперативне порівняння; оперативний експеримент; оперативне опитування. Названі методи покладаються в основу негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання інформації про злочини та осіб, які їх вчинили або планують вчинити.

Література:

1. Новий тлумачний словник української мови. Том 2. – К. : Вид-во «Аконіт», 2006. – 926 с.
2. Філософія : учебник для вузов / под общ. ред. В.В. Миронова. – М. : Изд-во НОРМА, 2005. – 928 с.
3. Тарасенко В.Є. Агентурний метод у діяльності оперативних підрозділів ОВС України в умовах євроінтеграції / В.Є. Тарасенко // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави : мат. II Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 23 квітня 2010 р.). – Одеський державний університет внутрішніх справ. – Одеса, 2010. – С. 258 – 259.

4. Основы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел : учеб. /под ред. Ю.А. Агафонова, Ю.Ф. Кваши. – Краснодар : Краснодар. ун-т МВД России, 2007. – 305 с.

5. Бандурка О.М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності : монографія /О.М. Бандурка. – Х. : Золота миля, 2012. – 620 с.

Г.І. Глобенко

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства факультету № 1
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

ДО ПИТАННЯ ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У ФОРМІ ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ З ОБВИНУВАЛЬНИМ АКТОМ

Євроінтеграційні процеси, що відбуваються останнім часом в Україні, зумовили необхідність суттєвої зміни законодавства, у тому числі і кримінально-процесуального. Рухаючись у цьому напрямі у 2012 р. в державі був прийнятий КПК України. Разом з тим судова та слідча практика не стоять на місці і виявляє певні недоліки нормативної бази, що у свою чергу вимагає подальшого її наукового розроблення та законодавчої регламентації. Вирішення окреслених проблемних питань має важливе значення як у боротьбі із злочинністю, так і для належного забезпечення захисту прав та свобод громадян задіяних до сфери кримінального судочинства.

Немало питань виникає на завершальному етапі досудового розслідування, під час якого приймається підсумкове для цієї стадії рішення у формі обвинувального акту. Це важливий процесуальний документ досудового розслідування, який оформляє його результати. У ньому мають підводитись підсумки розслідування, обґрунтовуватись доказами висновки слідчого, прокурора щодо винуватості підозрюваного та юридичної кваліфікації його діянь. Перш за все, вказані вимоги мають відповідати положенням ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., де зазначено, що кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має бути негайно й детально проінформований зрозумілою для нього мовою про характер і причини висунутого проти нього обвинувачення. До того ж право бути проінформованим про характер і причини

обвинувачення, перш за все, потрібно розглядати у світлі права обвинуваченого мати можливість підготуватися до захисту, гарантованого п. п. «б» п. 3 ст. 6 Конвенції (рішення у справі «Даллос проти Угорщини», п. 47).

Норми чинного КПК України, що регламентують досліджуванний етап досудового розслідування, у порівнянні з аналогічними положеннями, що містилися в КПК УРСР 1960 р. зазнали деяких змін. Так, зокрема, нововведення торкнулися процесуального порядку закінчення досудового розслідування, прав учасників, що приймають участь на даному етапі провадження, змісту обвинувального акту та додатків до нього, тощо. Незважаючи на те, що чинне законодавство усунуло ряд недоліків законодавчого регулювання досліджуваного етапу розслідування, проблемні питання існують і зустрічаються вони не лише у правозастосовній діяльності, а й викликають бурхливі дискусії в теорії кримінального процесу.

Положення чинного законодавства не надають розширеного визначення цього процесуального документу. Зі змісту ч. 4 ст. 110 КПК України лише випливає, що ним є процесуальне рішення, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування. У сенсі викладеного відсутні будь-які заперечення щодо підсумкового рішення слідчого, прокурора. Однак, у науковій літературі питання щодо висунення обвинувачення прокурором у такий спосіб є дискусійним. Перш за все, це пов'язано з тим, що у цьому документі не повністю викладаються обставини кримінального правопорушення, а також елементи, що докладно формують обвинувачення. Крім цього на думку деяких дослідників обвинувальний акт дублює повідомлення про підозру, що є неприпустимим. У зв'язку з викладеним слід зазначити таке. Справді, положення ст. ст. 223, 224 КПК України 1960 р., на відміну від ст. 291 КПК України 2012 р., що стосуються підсумкових процесуальних документів та додатків до них суттєво відрізняються. Обвинувальний висновок містив детальний перелік процесуальних дій та рішень з їх коротким змістом та аналізом, а отже більш детальну інформацію про обставини вчиненого злочину ніж обвинувальний акт. Разом з тим, чинне законодавство у порівнянні з попереднім має і дещо інші засади, зокрема, безпосередність дослідження показань, речей, документів (ст. 23 КПК України), згідно якої не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього досліджен-

ня суду. Отже, прокурор ознайомившись з матеріалами кримінального провадження та обвинувальним актом, а тим більше затвердивши його переконається в тому, що відповідне кримінальне правопорушення мало місце і його вчинила саме ця особа. Вищевказане повністю відповідає положенням п. 13 ч. 1 ст. 3 КПК України, згідно з якими обвинувачення – це твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом про кримінальну відповідальність, яке висунуте в порядку, встановленому КПК України.

Актуальним у цьому контексті є також питання щодо процедури повернення обвинувального акта, оскільки законодавець залишає поза увагою будь-яку конкретику в самій процедурі. Слід зазначити, що згідно з положеннями п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК України, єдиною підставою для цього є його невідповідність вимогам передбаченим ст. 291 КПК України. Тим більше, у листі Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 3.10.2012 № 223-1430/0/4-12 зазначено, що проведення будь-яких слідчих або інших процесуальних дій, окрім тих, що зазначені в ухвалі про повернення обвинувального акта в кримінальному провадженні не допускається. Разом з тим у практичній діяльності трапляються не поодинокі випадки за яких у вищевказаній ухвалі містяться вказівки про проведення відповідних дій які мали б проводитись виключно під час судового провадження за дорученням суду. Подібна практика є недопустимою, оскільки, такий підхід зводить нанівець досліджуваний інститут і повертає нас до інституту повернення кримінальної справи на додаткове розслідування, що мав місце у КПК України 1960 р. та неодноразово підлягав цілком слушній критиці як науковців, так практиків. Отже, у цьому випадку усунення недоліків структури та змісту обвинувального акту має відбуватися не шляхом проведення певних слідчих та процесуальних дій, а виключно на підставі вже наявних у кримінальному провадженні матеріалів.

На підставі викладеного можна констатувати, що окремі питання процесуального порядку закінчення досудового розслідування у формі звернення до суду з обвинувальним актом мають стати предметом подальших наукових досліджень.

І.В. Гловюк

доктор юридичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри кримінального процесу
(Національний університет
«Одеська юридична академія», м. Одеса)

ПРИМУСОВЕ ЗАЛУЧЕННЯ ОСОБИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ МЕДИЧНОЇ АБО ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Частина 3 ст. 242 КПК України передбачає, що примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи здійснюється за ухвалою слідчого судді, суду; проте, у цій статті не регламентовано порядок реалізації такого примусового залучення. Натомість ч. 2 ст. 509 КПК передбачає, що у разі необхідності здійснення тривалого спостереження та дослідження особи може бути проведена стаціонарна психіатрична експертиза, для чого така особа направляється до відповідного медичного закладу на строк не більше двох місяців. Питання про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи вирішується під час досудового розслідування – ухвалою слідчого судді за клопотанням сторони кримінального провадження в порядку, передбаченому для подання та розгляду клопотань щодо обрання запобіжного заходу, а під час судового провадження – ухвалою суду. Відповідно, виникає питання щодо співвідношення цих положень, адже:

- передбачені різні види експертиз, для проведення яких може залучатися експерт (медична або психіатрична / стаціонарна психіатрична);
- різні підстави проведення експертиз;
- різний порядок розгляду клопотання (за ст. 242 КПК, він не регламентований, а за ч. 2 ст. 509 КПК питання про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи вирішується в порядку, передбаченому для подання та розгляду клопотань щодо обрання запобіжного заходу). Крім того, ч. 3 ст. 242 КПК не передбачає, які учасники кримінального провадження можуть ініціювати примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи, та які особи можуть бути примусово залучені до проведення експертизи.

Відмітимо, що в літературі висловлені певні пропозиції з цього питання. Як зазначає Т.В. Лукашкіна, оскільки в ст. 509 КПК

Йдеться про призначення психіатричної експертизи за наявності тих же підстав, що передбачені п. 3 ч. 2 ст. 242, виникає необхідність вирішити питання про співвідношення цих статей. Ст.ст. 242, 243, 244 КПК (які передбачають підстави та порядок залучення експерта) є загальними, а ст. 509 КПК – спеціальною, вона регулює питання призначення психіатричної експертизи у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Отже, коли здійснюється саме таке провадження, залучити експерта відповідно до ч. 1 ст. 509 КПК зобов'язана сторона обвинувачення. А в тих випадках, коли є необхідність тривалого спостереження та дослідження особи, що потребує призначення стаціонарної експертизи, для її проведення необхідна ухвала слідчого судді, причому, звернутися до нього з відповідним клопотанням на підставі ч. 2 ст. 509 мають право сторони. В іншому провадженні експертиза призначається за правилами, передбаченими ст.ст. 242 – 244, це стосується і психіатричної експертизи [1, с. 136]. На думку О.В. Капіної, слід використати аналогію закону, і найбільш однотипною для ч. 3 ст. 242 КПК є процедура, передбачена у ст. 244 КПК, щодо розгляду слідчим суддею клопотання про залучення експерта. Саме до цієї норми слід звернутися при вирішенні питання про примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи [2, с. 622]. Проте ст. 244 КПК передбачає лише розгляд клопотання сторони захисту, а не обох сторін кримінального провадження; крім того, виникає питання, чому не слід визнати однотипною процедуру ч. 2 ст. 509 КПК, тобто подання та розгляду клопотань щодо обрання запобіжного заходу, враховуючи спільний для цих процедур елемент примусу. На основі правил застосування аналогії закону пропонується й інше рішення: ухвала слідчого судді про примусове залучення особи для проведення медичної експертизи має бути постановлена в порядку ч. 2 ст. 509 КПК [3, с. 482].

Як вважає М.А. Макаров, при вирішенні питання про направлення особи до медичного закладу для проведення стаціонарної психіатричної експертизи необхідно керуватися не ст. 244 КПК за аналогією закону, а тими статтями параграфу 1 глави 18 цього Кодексу, що регламентують порядок розгляду слідчим суддею клопотання прокурора або слідчого, погодженого з прокурором, про застосування щодо підозрюваного запобіжного заходу. КПК необхідно доповнити статтею, яка б визначала порядок прийняття слідчим суддею за клопотанням сторони кримінального провадження

рішення про залучення підозрюваного, потерпілого та свідка для проведення стаціонарної медичної експертизи [4, с. 106].

Таким чином, можна зробити проміжний висновок, що: по-перше, порядок залучення особи для проведення психіатричної експертизи врегульований лише при здійсненні провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру у частині стаціонарної психіатричної експертизи; по-друге, інші випадки та порядок примусового залучення особи для проведення психіатричної експертизи у КПК чітко не регламентовано; по-третє, випадки та порядок примусового залучення особи для проведення медичної експертизи у КПК чітко не регламентовано. Чітко не вирішено у КПК і питання щодо кола осіб, стосовно яких може ініціюватися примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи. У літературі вказується на можливість залучення підозрюваного (обвинуваченого), потерпілого, свідка [5, с. 502; 6, с. 542]. В Узагальненні судової практики зазначено, що переважну кількість клопотань про направлення до медичного закладу для проведення стаціонарної психіатричної експертизи було заявлено щодо осіб із процесуальним статусом підозрюваного. Разом із тим слідчими судьями розглядалися клопотання про направлення потерпілих для проведення стаціонарної психіатричної експертизи. КПК, крім підозрюваного, обвинуваченого (виходячи з ч. 2 ст. 509 КПК) не визначає кола учасників кримінального провадження, які можуть бути примусово направлені до медичного закладу для проведення стаціонарної психіатричної експертизи. Зі змісту ч. 1 ст. 509 КПК вбачається, що метою проведення стаціонарної психіатричної експертизи є встановлення таких обставин: 1) чи була особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння у неосудному або обмежено осудному стані; 2) чи вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. Натомість зазначені обставини не охоплюють психічний стан потерпілого. Тому надання дозволу на направлення потерпілого для проведення стаціонарної психіатричної експертизи є грубим порушенням процесуального законодавства, а така експертиза стосується винятково особи, яка ймовірно вчинила суспільно небезпечне діяння [7]. Із таким тлумаченням ст. 509 КПК слід погодитися повністю, проте не враховано існування положення ч. 3 ст. 242 КПК, де немає таких обмежень; разом з тим, враховуючи необхідність чіткого визначення умов застосування кримінально-процесуального примусу, у тому числі при провадженні процесу-

альних дій, необхідно формалізувати коло осіб, щодо яких може застосовуватися ч. 3 ст. 242 КПК.

Таким чином, для удосконалення нормативної регламентації примусового залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи за ч. 3 ст. 242 КПК України, необхідно регламентувати у ч. 3 ст. 242 КПК: 1) перелік учасників кримінального провадження, які можуть бути примусово залучені особи для проведення медичної або психіатричної експертизи, віднісши до них, як пропонується у літературі [4, с. 106; 5, с. 502; 6, с. 542], підозрюваного, обвинуваченого, свідка та потерпілого; 2) суб'єктів та порядок ініціації питання про примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи; 3) порядок розгляду питання про примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи.

Оскільки примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи має елемент примусу, є обмеженням права на свободу та особисту недоторканність, а також з метою уніфікації порядків розгляду цього питання у різних порядках кримінального провадження, доцільно передбачити, що питання про примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи вирішується під час досудового розслідування – ухвалою слідчого судді за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого в порядку, передбаченому для подання та розгляду клопотань щодо обрання запобіжного заходу, а під час судового провадження – ухвалою суду.

Література:

1. Комплексне дослідження доказової діяльності суду (судді) у кримінальному процесі України : звіт про НДР (заключ.) / Нац.ун-т «Одес. юрид. акад.» ; керівн. Аленін Ю.П. ; викон.: Тіщенко В.В. [та ін.]. – Одеса, 2013. – 265 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2т. Т.1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / за ред. О.А. Банчука, Р.О. Куйбіди, М.І. Хавронюка. – Х. : Фактор, 2013. – 1072 с.
4. Макаров М. Рішення слідчого судді про примусове залучення особи для проведення експертизи / М. Макаров // Наукове забезпечення досудового розслідування: проблеми теорії та практики : зб. тез доповідей V Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 8 лип. 2016 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – С. 105 – 107.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х. : Одіссеї, 2013. – 1104 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

7. Витяг з узагальнення «Про практику вирішення слідчими суддями питань, пов'язаних із слідчими (розшуковими) діями» // Режим доступу : <http://sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/doc>

Н.Я. Гнатенко

прокурор відділу забезпечення
державного обвинувачення у регіоні

О.В. Зиков

прокурор відділу забезпечення
державного обвинувачення у регіоні

*(Управління підтримання державного обвинувачення
в суді прокуратури Луганської області, м. Северодонецьк)*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ БЕЗПОСЕРЕДНОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОКАЗАНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

З моменту прийняття Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) поступово сформувалася відповідна практика у правозастосуванні, натомість, кримінальний процес містить окремі нормотворчі прогалини, що ускладнюють, а іноді унеможливають реалізацію процесуальних прав учасниками кримінального провадження.

Актуальним залишається питання досягнення завдання кримінального провадження одночасно з реалізацією принципу безпосередності дослідження показань за наявності так званих «виключних обставин».

Так, відповідно до ст. 23 КПК, «безпосередність дослідження показань, речей і документів», суд досліджує докази безпосередньо. Показання учасників кримінального провадження суд отримує усно. Не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених КПК. Суд може прийняти як доказ показання осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише у випадках, передбачених КПК (до таких випадків, зокрема, відноситься ст. 225

КПК України). Сторона обвинувачення зобов'язана забезпечити присутність під час судового розгляду свідків обвинувачення з метою реалізації права сторони захисту на допит перед незалежним та неупередженим судом.

Відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 87 КПК України суд зобов'язаний визнати істотним порушенням прав людини і основоположних свобод у разі порушення права особи на перехресний допит.

Буквальне тлумачення вказаних норм КПК України дає підставу стверджувати, що законодавець закріпив доволі жорсткі правила щодо безпосередності дослідження показань учасників кримінального провадження.

Крім цього, відповідно до ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, «кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення».

Відповідно до ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, «кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на такі гарантії на основі цілковитої рівності: e) допитувати свідків, які дають проти нього показання, або мати право на те, щоб цих свідків було допитано, і мати право на виклик і допит його свідків на тих самих умовах, які існують для свідків, що дають показання проти нього».

Разом з цим чинним кримінальним процесуальним законодавством не визначено, яким чином мають діяти учасники судового провадження у випадку неможливості виклику та забезпечення явки, зокрема свідків в судове засідання з об'єктивних причин.

Серед іншого, такими причинами можуть бути: смерть особи, перебування свідка за кордоном та на території, не підконтрольній органам державної влади України (з урахуванням специфіки регіону, у т.ч. при проведенні антитерористичної операції).

Вивченням практики Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ), можна дійти висновку, що останній трактує положення п. d ч. 3 ст. 6 Конвенції дещо інакше, ніж український законодавець.

Згідно з окремими правовими позиціями ЄСПЛ письмові показання свідків (без їх допиту у суді) можуть бути визнані судом належним та допустимим доказом у кримінальному провадженні за наявності спеціальних умов.

Так, у справі «Ель Хамаджа (Аль-Хавайя) та Тохірі проти Об'єднаного королівства» де пан Аль-Хавайя, лікар-консультант, був звинувачений у двох епізодах розпусного нападу стосовно двох пацієнток. Одна з пацієнток на ім'я ST померла до початку суду, але перед смертю зробила заяву в поліцію, яка була зачитана присяжним. Суддя стверджував, що зміст заяви мав вирішальне значення для сторони обвинувачення, оскільки не було інших прямих доказів вчинення злочину. Сторона захисту визнала, що у випадку, якщо заява мала зачитуватися присяжним в ході судового розгляду, то у неї повинна бути можливість спростувати її через перехресний допит інших свідків. У ході судового розгляду присяжні заслухали показання ряду різних свідків, у тому числі іншу потерпілу та двох друзів померлої, яким вона про все розказала відразу після інциденту. Стороні захисту була надана можливість допитати всіх свідків, які давали показання в суді, шляхом перехресного допиту. Пан Аль-Хавайя був визнаний винним в обох епізодах.

Суд вважав, що присяжні мали можливість провести справедливу і належну оцінку достовірності звинувачень ST проти першого заявника. На цьому тлі і з огляду на справедливість судового розгляду в цілому, було достатньо чинників для врівноваження прийняття показань ST як доказу, тому ЄСПЛ не знайшов порушень статті 6 Конвенції.

У справі «Луценко проти України» ЄСПЛ зазначив, що «неможливість забезпечити участь свідка у судовому розгляді сама по собі не тягне припинення кримінального переслідування. У такій ситуації, за умови дотримання права на захист, національні суди можуть брати до уваги показання, отримані під час досудового слідства, зокрема, якщо в них є підстави вважати, що ці показання підтверджені іншими доказами у справі. Проте проблема може виникати, якщо вирок ґрунтується виключно або переважно на таких показаннях (п. 43)». У разі, коли національний суд повинен оцінити кілька версій подій, які суперечать одна одній та викладені однією і тією ж особою, то само по собі надання переваги показанням, які давалися органам слідства, над показаннями, що мали місце під час судового розгляду, не суперечить Конвенції, якщо надання такої переваги обґрунтоване, а самі показання особа дала добровільно (п. 49).

Аналізуючи вказані рішення ЄСПЛ, можна дійти висновку про можливість визнання допустимим доказом показань свідка (потерпілого) за відсутності можливості проведення безпосереднього допиту в суді. При цьому визначальним для цього фактором є на-

явність інших доказів у кримінальному провадженні, що узгоджуються та підтверджують показання такого свідка (потерпілого).

Висновок: з метою досягнення завдання кримінального провадження та утвердження його принципів, стає очевидною необхідність законодавчого врегулювання процедури дослідження судом показань учасників судового провадження за наявності «виключних обставин», що унеможливають проведення безпосереднього допиту.

Водночас з метою убезпечення від зловживань можливістю дослідження показань без проведення допиту в суді, сторони кримінального провадження та національні суди зобов'язані додержуватися високих стандартів доказування, закріплених міжнародним правом та чинним КПК України, у тому числі перевірки таких показань іншими доказами у справі.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // *Голос України*. – №3 від 10.01.2001
3. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966.
4. Рішення ЄСПЛ «Ель Хамаджа (Аль-Хавайя) та Тахірі проти Об'єднаного королівства» від 15.12.2011 (Al-Khawaja and Tahery v. United Kingdom (скарги №№ 26766/05 та 22228/06)) [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117175>
5. Рішення ЄСПЛ «Луценко проти України» від 12.12.2008 (скарга № 30663/04) [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-107677>

А.В. Даниленко

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ АРЕШТУ МАЙНА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

На жаль, у кримінальному провадженні, як під час досудового розслідування так і судового розгляду, неможливо обійтись без застосування певних обмежень прав та свобод учасників

кримінального провадження, а саме без заходів забезпечення кримінального провадження.

Застосування таких заходів має єдину мету – забезпечити дієвість кримінального провадження. Разом з тим усі заходи забезпечення кримінального провадження мають різну якісну характеристику, тобто обмежують різні категорії прав та свобод особи, а тому їх правильне застосування із суворим дотриманням вимог КПК України може забезпечити виконання завдань кримінального провадження. Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження покликаний у певних випадках обмежувати майнові права фізичних та юридичних осіб, а тому точне та правильне застосування цього заходу вимагає чіткого та повного дотримання вимог процесуального закону. Разом з тим, не дивлячись на те, що норми даної глави КПК України декілька разів змінювались та доповнювались з моменту прийняття нового КПК України у 2012 році, окремі положення все ж викликають певні питання під час їх практичного застосування.

Отже, арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження є тимчасовим, до скасування у встановленому КПК України порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом злочину, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна.

Арешт на майно може бути накладений за відповідним клопотанням прокурора, слідчого за погодженням з прокурором поданого до слідчого судді, суду, а якщо арешт на майно накладається з метою забезпечення цивільного позову – з таким клопотання також може звернутись і цивільний позивач.

Разом з цим процесуальний закон встановлює певні часові вимоги, щодо можливостей подання клопотання про арешт майна, зокрема тимчасово вилученого. Так, відповідно до ч. 5 ст. 171 КПК України клопотання слідчого, прокурора про арешт тимчасово вилученого майна повинно бути подано не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, у якої його було вилучено.

У разі тимчасового вилучення майна під час обшуку, огляду, здійснюваних на підставі ухвали слідчого судді, клопотання про

арешт такого майна повинно бути подано слідчим, прокурором протягом 48 годин після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, в якій його було вилучено.

Скасування арешту майна під час кримінального провадження можливе лише за наявності фактичної та юридичної підстав, які визначені ч.ч. 1, 3 і 4 ст. 174 КПК України. При цьому фактичні та юридичні підстави нормами кримінального процесуального законодавства диференціюються залежно від обставин, які зумовили розгляд і вирішення питання про скасування арешту майна: подання клопотання учасниками кримінального провадження, вказаними в ч. 1 ст. 174 КПК України, або прийняття одного із кінцевих процесуальних рішень у кримінальному провадженні [1 с. 66].

При цьому ч. 1 т. 174 КПК України встановлює обмежене коло осіб, які мають право клопотати про можливе зняття арешту з майна це підозрюваний, обвинувачений, його захисник, законний представник, інший власник або володілець майна, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які не були присутні при розгляді питання про арешт майна.

Ані слідчий, ані прокурор не можуть бути ініціаторами скасування арешту майна. Разом з тим у практичній діяльності органів досудового розслідування поліції дуже часто виникають проблемні ситуації через відсутність можливості звернутися із подібним клопотанням.

Наприклад, під час огляду місця події слідчий зобов'язаний зафіксувати та вилучити усі ймовірні сліди кримінального правопорушення, а також предмети на яких дані сліди залишились чи предмети, які мають будь-яке відношення до кримінального правопорушення та можуть у подальшому використовуватися як доказ у кримінальному провадженні. Такі речі матимуть статус тимчасово вилученого майна, а тому в подальшому підлягають обов'язковому арешту для збереження можливості використовувати їх як докази.

Слід зауважити, що під час огляду місця події слідчий ще не знає всіх обставин кримінального правопорушення, а тому може вилучити і ті предмети, які можуть не мати жодного відношення до даної події. Протягом наступних 48 годин, які надаються законом для звернення із відповідним клопотанням про арешт майна до слідчого судді, у слідчого не завжди вистачає інформації для остаточного вирішення питання про те, чи ма-

ють вилучені предмети значення для кримінального провадження та чи можуть вони бути використані як докази у подальшому розслідуванні та судовому розгляді. А тому, як правило, слідчий звертається до слідчого судді із клопотанням про накладення арешту на все, що було їм вилучено.

У подальшому в ході досудового розслідування може бути встановлено, що окремі предмети жодного доказового значення можуть і не мати, але через те, що щодо їх використання є певні обмеження законні володільці не завжди можуть їх отримати до прийняття кінцевого рішення у кримінальному провадженні.

Зрозуміло, що особа, яка є володільцем певної речі, на яку був накладений арешт, відповідно до ст. 174 КПК України має право клопотати про скасування вказаного заходу забезпечення кримінального провадження, але, нажаль, не завжди ця особа може знати про свої права, а ще рідше мати можливість ними скористатись. Тому, надання можливості слідчому чи прокуророві звертатись до слідчого судді із клопотанням про скасування арешту майна є гарантією забезпечення прав власника арештованого майна, адже це позбавляє його необхідності звертатися до державних органів з вимогами про скасування арешту майна.

Взагалі ж, обмеження цього конституційного права особи, так само, як і будь-якого іншого права, не повинно ставати нормальним явищем в кримінальній процесуальній діяльності, а навпаки, воно має допускатись лише в разі крайньої необхідності, якщо іншим шляхом неможливе виконання завдань кримінального провадження, і на підставах та в межах, встановлених у законі.

Література:

1. Войтович І.І. Підстави, умови і процесуальний порядок скасування арешту майна у кримінальному провадженні / І.І. Войтович // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 6-2. Т. 4. – С. 65 – 68.
2. Лепей М.В. Мета арешту майна у кримінальному процесі / М.В. Лепей // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2016. – Вип. 4. – С. 249 – 254.
3. Гловюк І.В. Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження: аналіз новел / І.В. Гловюк // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2016. – № 8. – С. 155 – 160.
4. Гловюк І.В. Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження / І.В. Гловюк // Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: матеріали Міжнародного круглого столу Кримінальний процес та

криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність (29 трав. 2015 р., м. Одеса) / відп. за вип. : В.В. Тіщенко, О.П. Ващук; НУ «ЮА»; ПРЦ НАПрН України. – Одеса : Юрид. література, 2015. – С. 66 – 76.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13 квіт. 2012 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

Т.Є. Дунаєва

кандидат юридичних наук,
науковий співробітник відділу дослідження
проблем кримінального процесу та судоустрою
(*Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України, м. Харків*)

ДЕЯКІ ПРОГАЛИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЙОГО ЗМІНИ

Категорія якості кримінального процесуального закону є до-
сить широкою за обсягом і включає в себе з точки зору його
змісту різні аспекти (ознаки), які відображають сутність та осо-
бливості цього закону, які йому іманентні і якими він відрізня-
ється від інших законів. Якість кримінального процесуального
закону завжди підкреслює його певну позитивну властивість
його необхідність та потрібність.

Важливо, щоб кримінальний процесуальний закон виконував
завдання кримінального провадження. Роль якості закону для ви-
конання завдання кримінального провадження видається визна-
чальною. Завданнями кримінального провадження є захист особи,
суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона
прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального про-
вадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупере-
дженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто
вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відпо-
відальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвину-
вачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрун-
тованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника
кримінального провадження була застосована належна правова
процедура (ст. 2 КПК України).

Розвиток суспільних відносин, які підпадають під регулюван-
ня права, зумовлює появу відповідних нормативних змін у кри-
мінальному процесуальному законодавстві України. Як вважає

С.М. Подлесних, ігнорування або несвоєчасне внесення змін та доповнень в правову систему, що діє тягне за собою небажані наслідки у виді прогалин в праві. Це правове явище є дефектом кримінального процесуального законодавства, який потребує найшвидшого заповнення або подолання компетентними суб'єктами [4].

Однією з причин неякісного законодавства є наявність прогалин в законодавстві. Необхідність дослідження причин, що призводять до змін кримінального процесуального законодавства України в теорії кримінального процесуального права зумовлюється також частотою внесення до кримінального процесуального законодавства України змін та доповнень, що підтверджує наявність у згаданому нормативному акті численних прогалин. З моменту вступу в дію КПК України у 2012 р. по травень 2017 р. в нього було внесено понад 300 доповнень та змін [1].

Як слушно зазначає С. Погребняк, прогалини у законодавстві – повна або часткова відсутність законодавчої регламентації певної групи суспільних відносин, що потребують правового регулювання [2, с. 148]. Це коли ми маємо справу з обставинами, які законодавець передбачав, але не зміг висловити словами, прогалина існує у випадку, коли законодавець взагалі не передбачав такі обставини [3, с. 44].

Найсуттєвішою прогалиною у КПК України на цей час – відсутність механізму оскарження засудження до покарання у виді довічного позбавлення волі. Ми вважаємо цю прогалину найсуттєвішою, оскільки найбільше прав і свобод людини обмежується саме покаранням у виді довічного позбавлення волі. У КПК України (1960 р.) був закріплений такий механізм оскарження засудження до покарання у виді довічного позбавлення волі. На нашу думку, доцільно створити у КПК України розділ, присвячений механізму оскарження засудження до покарання у виді довічного позбавлення волі.

Об'єктивною причиною появи кримінально-процесуальних прогалин є поява нових суспільних відносин в кримінальному судочинстві.

У цей час проведено низку досліджень, присвячених проблемі прогалин в таких галузях, як цивільне процесуальне право, в кримінальному праві та у сфері кримінального судочинства. Прогалини у кримінальному процесуальному законодавстві є негативним правовим явищем. До суб'єктивних причин кримінально-процесуальних прогалин можна віднести: упуцнення в законотворчій сфері, які стосуються врегулювання конкретних суспільних відносин кримінального судочинства, що досягли рівня, при якому

необхідно їх нормативне регулювання; 2) несвоєчасне та неадекватне виявлення, оцінка колізій між нормами кримінального процесуального права або кримінально-процесуальним правом та іншими галузями [4, с. 7 – 8]; 3) неправильна або неадекватна оцінка законодавцем положень, які раніше існували в кримінальному процесуальному законі, але потім не були включені до нового КПК України 2012 р.; 4) недосконалість законодавчої техніки, яка стосується редакції окремих нормативних положень кримінального процесуального законодавства; 5) упущення та помилки в законотворчій сфері, які виражаються в закріпленні в КПК України норм неконкретного змісту, недостатньо чітко виражених, які допускають можливість неоднозначного тлумачення; 6) відсутність або недостатня розробленість науково обґрунтованої бази змін або доповнень кримінального процесуального законодавства. Законодавець не може охопити правовими нормами всю різноманітність життєвих ситуацій у сфері дії права, тому прогалини в праві об'єктивно неминучі. У правовій дійсності прогалини можна говорити як про недолік, про упущення, про те, що притаманне праву, але на момент правозастосування відсутнє. Важливо відзначити, що прогалини можливі лише в галузі правового регулювання, тобто в тій сфері конкретних життєвих ситуацій, які підпадають під регулювання права, але не регламентовані його нормами. Прогалина в праві – це повне або часткове відсутність нормативних встановлень, необхідних для розв'язання конкретних життєвих ситуацій, які входять до сфери правового регулювання, встановлену законодавцем, а також невизначеність норм права, яка виникла за об'єктивними та суб'єктивними причинами.

Об'єктивним критерієм існування кримінальних процесуальних прогалин є внесення законодавцем змін та доповнень до чинного кримінального процесуального закону. Таким чином, реальність прогалин об'єктивно констатується постфактум після внесення змін або доповнень. До внесення вказаних змін реальність тих чи інших кримінальних процесуальних прогалин лише передбачається, обґрунтовується дослідниками в галузі кримінального процесу або практичними працівниками.

Усе це свідчить про необхідність системного реформування: не лише КК, але й КУпАП, процесуального законодавства. Це сприятиме усуненню прогалин та колізій у законодавстві. Законодавець не може охопити правовими нормами всі життєві ситуації в сфері дії права, тому прогалини в праві об'єктивно неминучі.

Зокрема, прогалини у кримінальному процесуальному законодавстві створюють умови для корупційних правопорушень та інших зловживань з боку службових осіб внаслідок невиконання

або неналежного виконання службовою особою своїх службових обов'язків та є однією з передумов зміни цього законодавства.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України № 4651-VI від 13 квіт. 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9 – 10. – Ст. 88.
2. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 5 : П–С. – 2003. – 736 с.
3. Погребняк С. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2013. – № 1 (72). – С. 44 – 56.
4. Подлесных С.Н. Пробелы в уголовно-процессуальном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика ; оперативно-розыскная деятельность» / С.Н. Подлесных ; ФГБОУ ВПО «Воронежский гос. ун-т». – Воронеж, 2012. – 23 с.

І.В. Єрмоєнко

головний науковий співробітник
відділу науково-методичного забезпечення
участі прокурорів у кримінальному провадженні
(*Науково-дослідний інститут
Національної академії прокуратури України, м. Київ*)

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Відповідно до ч. 2 ст. 283 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) [1] прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особи про підозру здійснити одну з таких дій: закрити кримінальне провадження; звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Вказані дії по суті є формами закінчення досудового розслідування, з яких лише рішення про закриття приймається прокурором або слідчим без передання матеріалів до суду, в інших випадках, залежно від специфіки провадження, досудове розслідування закінчується складанням відповідного процесуального документу, який обов'язково направляється до суду для прийняття остаточного рішення у кримінальному провадженні.

При цьому граничні строки закінчення досудового розслідування встановлені у ст. 219 КПК України: 1) один місяць, а при продовженні – два місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку; 2) два місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину, а при продовженні розслідування максимальний строк складає шість місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості та дванадцять місяців із дня повідомлення особі про підозру щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Строк досудового розслідування злочину може бути продовжений до трьох місяців, якщо його неможливо закінчити внаслідок складності провадження, до шести місяців – внаслідок особливої складності провадження, до дванадцяти місяців – внаслідок виняткової складності провадження (ч. 3 ст. 294 КПК України).

Слід наголосити, що хоча прокурор та слідчий і обмежені певними часовими рамками, завершення досудового розслідування пов'язане не лише зі спливом строку після повідомлення особі про підозру. Так, досудове розслідування можна вважати закінченим, коли всебічно, повно і об'єктивно дослідженні всі обставини, що становлять предмет доказування (ст.ст. 91, 485 КПК України). Установлені ж законом строки не є визначальними та безумовними, вони являють собою лише інструменти, що стимулюють прокурора, слідчого всебічно, повно й неупереджено дослідити обставини кримінального провадження в рамках вказаного терміну та прийняти підсумкове рішення за результатами досудового розслідування.

Успішне закінчення досудового розслідування та виконання завдань цієї стадії вимагає ефективної роботи слідчого та прокурора, яка не можлива без належної взаємодії зазначених суб'єктів як між собою так із іншими учасниками кримінального провадження.

Увесь процес закінчення досудового розслідування умовно можна поділити на два етапи: 1) встановлення повноти досудового розслідування та відкриття матеріалів кримінального провадження іншій стороні; 2) складання та затвердження підсумкового документу досудового розслідування.

Законодавець чітко визначає обов'язок прокурора або слідчого за його дорученням надати доступ до матеріалів досудового розслідування, які є в його розпорядженні, у тому числі будь-які докази, які самі по собі або в сукупності з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого

ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання (ч. 2 ст. 290 КПК України). Разом з цим сторона захисту має право не надавати прокурору доступ до будь-яких матеріалів, які можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 290 КПК України).

Відповідно до ч. 12 ст. 290 КПК України якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів відповідно до положень цієї статті, суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази. При цьому слушною вважаємо думку А.К. Лупу про те, що суд не має право допустити відомості, що містяться у матеріалах як доказ лише в разі, коли сторона не відкриває їх, а не якщо не ознайомить із ним [2, с. 154].

Таким чином, письмове підтвердження факту отримання повідомлення про надання доступу до матеріалів із зазначенням їх переліку слід вважати моментом відкриття стороні матеріалів та надання до них доступу, що також узгоджується із ч. 9 ст. 290 КПК України.

Сторонам кримінального провадження, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, надається достатній час для ознайомлення з матеріалами, до яких їм надано доступ. У разі зволікання при ознайомленні з матеріалами, до яких надано доступ, слідчий суддя за клопотанням сторони кримінального провадження з урахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них зобов'язаний встановити строк для ознайомлення з матеріалами, після спливу якого сторона кримінального провадження або потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, вважаються такими, що реалізували своє право на доступ до матеріалів (ч. 10 ст. 290 КПК України).

Слід також мати на увазі, що у разі зволікання при ознайомленні з матеріалами захисником підозрюваного, з метою недопущення закінчення строку досудового розслідування та забезпечення надання права на доступ до матеріалів стороні захисту, слідчим та прокурором в клопотанні до слідчого судді про встановлення строку для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження не варто вказувати конкретних захисників, які залучені на час надання матеріалів для ознайомлення, а зазначати в резолютивній частині клопотання словосполучення, яке не стосується конкретних осіб – «встановити строк для

ознайомлення з матеріалами кримінального провадження сторони захисту». Це пояснюється тим, що наприклад, в останній день ознайомлення з вказаними матеріалами підозрюваний може залучити ще одного адвоката, відносно якого буде відсутнє обмеження щодо строку, встановлене ухвалою суду.

Варто також відмітити, що у разі закінчення досудового слідства складанням клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, відкриття матеріалів іншій стороні КПК України не передбачено. Хоча ст. 221 КПК України і надає можливість стороні захисту ознайомитися з матеріалами досудового слідства до його завершення, вказане право є обмеженим. Зокрема, слідчий, прокурор зобов'язані відмовити стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, в наданні матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. З огляду на зазначене виникає потреба закріпити на законодавчому рівні можливість підозрюваного ознайомитися із матеріалами кримінального провадження перед складанням клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності.

У п. 13 ч. 2 ст. 36 КПК України закріплено повноваження прокурора – процесуального керівника затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання. Вказана варіація зумовлюється тим, що саме на прокурора покладається обов'язок доведення винуватості конкретної особи у вчиненні правопорушення та саме процесуальний керівник відповідає за якість складених документів у кримінальному провадженні.

Найпоширенішою формою завершення досудового розслідування є складання обвинувального акта. У ст. 291 КПК України передбачений вичерпний перелік відомостей, які повинні міститися у обвинувальному акті. Утім у цьому переліку не вказано про необхідність зазначення відомостей про батьків або інших законних представників неповнолітніх. Проте ст. 489 КПК України передбачає порядок виклику неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до суду саме через його батьків або інших законних представників. Така колізія права може бути підставою повернення прокурору обвинувального акта, у якому не будуть вказані

відомості про батьків або законних представників неповнолітнього підозрюваного. Усунення протиріччя можливо шляхом доповнення ч. 2 ст. 291 КПК України нормою щодо необхідності зазначення у обвинувальному акті відомостей про батьків або інших законних представників неповнолітнього підозрюваного.

Крім того, у ч. 4 ст. 291 КПК України передбачений перелік документів, які додаються до обвинувального акта, серед яких відсутня розписка захисника підозрюваного, законного представника, захисника особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів. Однак у ст. 293 КПК України вказано про необхідність вручення обвинувального акта вказаним особам. Викладена колізія права також може стати підставою повернення прокурору обвинувального акта, до якого не буде додана розписка про отримання законним представником неповнолітнього підозрюваного копії обвинувального акту. Усунення протиріччя можливо шляхом доповнення п. 3 ч. 4 ст. 291 КПК України нормою щодо необхідності додання до обвинувального акту при направленні його до суду розписки захисника підозрюваного, законного представника, захисника особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

На цей час слідчому та прокурору радимо вказувати зазначені відомості у обвинувальному акті.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що на етапі закінчення досудового розслідування вирішальне значення має систематична ефективна співпраця слідчого та прокурора у конкретному кримінальному провадженні, їх далекоглядність та проникливість, безумовне виконання вимог КПК України всіма учасниками кримінального процесу.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

2. Лупу А.К. Актуальні питання взаємодії прокурора та адвоката на стадії закінчення досудового розслідування / А.К. Лупу // Європейські стандарти діяльності прокурора, слідчого та адвоката у кримінальному провадженні : матеріали науково-практичної конференції, 26 листопада 2015 року. – К., 2015. – С. 148 – 157.

О.І. Заболотний

старший викладач кафедри кримінального
права, кримінального процесу та криміналістики
(Національна академія Служби безпеки України, м. Київ)

ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЛЯ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИНІВ

Дослідження кримінального процесуального законодавства та юридичної літератури, яку видано після набуття чинності Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. (далі – КПК України) і нормативних актів, якими регулюються підстави і порядок проведення оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) та застосування їх положень в практичній діяльності оперативних і слідчих підрозділів засвідчило, що мають місце проблемні питання, пов'язані з використанням матеріалів ОРД для початку досудового розслідування, які потребують додаткового дослідження, розроблення та внесення пропозицій щодо вдосконалення окремих норм КПК України та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (далі – ЗУ «Про ОРД»).

Необхідно указати, що на відміну від кримінальної процесуальної діяльності ОРД в Україні була унормована на законодавчому рівні лише з набуттям державою незалежності і запровадженням основ демократичного політичного режиму та необхідності встановлення контролю за законністю дій органів, які здійснювали таку діяльність. 18 лютого 1992 року Верховною Радою України прийнято ЗУ «Про ОРД». У ст. 1 цього Закону прямо вказувалося, що завданням ОРД є пошук і фіксація фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства. У ст. 6 ЗУ «Про ОРД» серед підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності передбачалися і ті, які безпосередньо пов'язані з кримінальною процесуальною діяльністю. Так, підлягала перевірці із застосуванням оперативно-розшукових заходів *інформація про злочини, що готуються або вчинені нестановленими особами; осіб, які готують або вчинили злочин; осіб, які переховуються від органів розслідування, суду або ухиляються від відбування покарання*. Стаття 10 цього Закону прямо вказувала на викорис-

тання матеріалів ОРД у кримінальному процесі, зокрема для порушення кримінальної справи (у цей час – початку кримінального провадження) та отримання доказів [3].

Наведене, на думку автора, свідчить про органічний взаємозв'язок оперативно-розшукової і кримінальної процесуальної діяльності. Слід погодитися з М.Є. Шумилом, який зазначає про те, що зміст ЗУ «Про ОРД» регулював в широкому розумінні, у т.ч. і так зване «таємне розслідування злочинів», яке в результаті реалізації матеріалів ОРД передувало порушенню кримінальної справи та подальшому попередньому розслідуванню у порядку, передбаченому КПК України 1960 року [5].

У зв'язку з прийняттям КПК України 2012 р. внесено чисельні зміни і доповнення до ЗУ «Про ОРД» (Закон № 4652-VI від 13.04.2012) та інших актів законодавства України, які суттєво вплинули на організацію та ефективність оперативно-службової діяльності усіх державних органів, уповноважених проводити ОРД та досудове розслідування.

Так, відповідно до частин 2 та 3 статті 7 ЗУ «Про ОРД» оперативний підрозділ у разі виявлення ознак злочину зобов'язаний невідкладно (або після закінчення оперативно-розшукових заходів, що тривають, і припинення яких може негативно вплинути на результати кримінального провадження) направити зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК України [3].

Згідно з вимогами ч. 1 ст. 214 КПК України слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування [1].

Разом з тим внесено зміни до ст. 6 ЗУ «Про ОРД» стосовно підстав для проведення ОРД. Із п. 1 ч. 1 ст. 6 цього Закону виключено із абзаців другого і третього такі підстави для проведення ОРД як наявність достатньої інформації, одержаної у встановленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про: злочини, що вчинені нестановленими особами, або осіб, які вчинили злочин. Ці зміни позбавили законної можливості проведення

оперативними підрозділами ОРД в інтересах кримінального провадження у випадку отримання навіть первинної (неперевіреної) інформації про вчинене кримінальне правопорушення.

Вищенаведене вказує на те, що оперативно-розшукова діяльність у тому розумінні, що існувала до набрання чинності КПК України 2012 р. та відповідних змін у ЗУ «Про ОРД», тобто «до отримання достатніх даних, які вказують на наявність ознак злочину», більше не здійснюється. Первинна інформація, а також матеріали, на підставі яких у той час заводилися оперативно-розшукові справи, за наявності в них відомостей, *«що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення»*, підлягають невідкладному направленню до відповідного органу досудового розслідування.

Підстави і порядок передачі оперативними підрозділами до органів досудового розслідування матеріалів ОРД, які містять відомості про обставини, що *можуть* свідчити про вчинення кримінального правопорушення, визначено ст. 7 ЗУ «Про ОРД» та конкретизовано відомчими нормативними актами з питань взаємодії слідчих та оперативних підрозділів (МВС, СБУ, ГПУ та ін.).

Передачі до органів досудового розслідування підлягають лише ті матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про діяння окремих осіб та груп, що містять ознаки злочину. При цьому, матеріали, що передаються, повинні мати офіційний (гласний) характер. З урахуванням наведеного, в матеріалах ОРД повинні міститися дані, які за своїм змістом відповідають вимогам ч. 5 ст. 214 КПК України, з яких би слідчий міг виокремити та внести до ЄРДР необхідні відомості.

Згідно із наявними даними з часу набуття чинності КПК України 2012 року кількість кримінальних проваджень, що розпочаті слідчими за повідомленнями оперативних підрозділів постійно збільшується. У той же час, як свідчить практика, у значній кількості таких повідомлень не зазначається точний час, місце та обставини вчинення кримінального правопорушення конкретною особою; відсутні документальні матеріали, що підтверджують причетність осіб, вказаних у повідомленні, до вчинення злочину; кваліфікація кримінального правопорушення не відповідає наданим матеріалам тощо. Зазначене не дозволяє забезпечити, як того вимагає ст. 2 КПК України, швидке, повне та неупереджене розслідування і судовий розгляд кримінальних проваджень.

Поряд із наведеним на ефективність досудового розслідування впливають й інші фактори. Зокрема, відсутність в КПК України стадії перевірки заяв і повідомлень про вчинені злочини призводить до того, що відомості в ЄРДР для початку досу-

дового розслідування вносяться на підставі повідомлень, де висновки щодо наявності ознак кримінальних правопорушень робились без отримання в установленій законодавством спосіб будь-яких документальних матеріалів або інших належних підтверджень факту вчинення злочину.

Слід погодитись з М.А. Погорецьким, який зазначає, що матеріали ОРД можуть бути приводом та підставою для початку кримінального провадження лише тоді, коли вони містять достатні дані, що вказують на ознаки злочину, й отримані та залучені до матеріалів справи уповноваженою особою в установленій законом спосіб [4, с. 388 – 389].

Із статистичних матеріалів правоохоронних органів вбачається, що на даний час у провадженні слідчих знаходиться велика кількість кримінальних проваджень у яких злочин не розкрито. Однією із причин значної кількості таких кримінальних проваджень, на думку автора, є недосконалість норм КПК України та ЗУ «Про ОРД», якими не передбачені повноваження підрозділу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, щодо *розкриття злочину*.

Статистичні дані органів прокуратури та слідчих органів також свідчать про те, що після виключення із ЗУ «Про ОРД» з обов'язків оперативних підрозділів розкриття злочинів, кількість нерозкритих кримінальних правопорушень постійно збільшується.

На підставі викладеного можна дійти висновку, що для поліпшення ефективності ОРД і кримінального судочинства необхідно внести відповідні зміни до КПК та ЗУ «Про ОРД».

З урахуванням наведеного, пропонується ч. 4 ст. 214 КПК України доповнити абзацами другим і третім такого змісту: *«Коли необхідно перевірити заяву або повідомлення про вчинення кримінального правопорушення до внесення відомостей про злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань, така перевірка здійснюється прокурором, слідчим або за їх дорученням відповідним оперативним підрозділом в строк не більше п'ятнадцяти днів шляхом відібрання пояснень від окремих громадян чи посадових осіб або витребування необхідних документів.*

Відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань можуть бути внесені тільки в тому випадку, коли є достатні дані, які свідчать про наявність ознак кримінального правопорушення.

Водночас з метою покращання ефективності ОРД та досудового розслідування злочинів, пропонується внести доповнення до п. 1 ч. 1 ст. 7 ЗУ «Про ОРД» (*обов'язки підрозділів, які здійснюють ОРД*) відносно обов'язку оперативних підрозділів у межах

своїх повноважень вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо розкриття злочинів.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – №№ 9-13. – Ст. 88.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960р. // Відомості Верховної Ради України. – 1961. – №2. – Ст.15
3. Про оперативно-розшукову діяльність. Закон України від 18 лютого 1992 р. №2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №22, ст. 303.
4. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія / М.А. Погорецький. – Х. : Арсіс ЛТД, 2007. – 576 с.
5. Шумило М.Є. Поліційна і кримінально-процесуальна діяльність: на стику минулого і сучасного / М.Є. Шумило // Вісник Академії адвокатури України. – 2015. – Т. 12 – 2 (33) – С. 223 – 234.

М.П. Климчук

кандидат юридичних наук, доцент,
науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем експертно-криміналістичного забезпечення
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

Є.Г. Андреева

студент 3 курсу факультету №2
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ ЗАХИСНИКА У ПРОВЕДЕННІ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОГО

Важлива роль у діяльності із захисту від порушення конституційних прав підозрюваного належить захиснику. Безсумнівно, що здійснення цієї діяльності, нерозривно пов'язаної з участю захисника у кримінальному провадженні в цілому, має певні особливості, які зумовлені її предметом.

За час дії КПК України, прийнятого у 2012 році, на практиці усе ще виникають проблеми, які стосуються процесуальної діяльності захисника в ході проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Залишаються актуальними питання регламентації участі захисника при проведенні допиту підозрюваного, окрім того спільна діяльність захисника і підозрюваного при проведенні даної слідчої (розшукової) дії потребує вироблення тактики їх спільних дій.

Зміст участі захисника в допитах полягає в тому, щоб забезпечити їх повноту та всебічність з точки зору захисту законних інтересів підозрюваного, сприяти виявленню фактів, які виправдовують підозрюваного або пом'якшують його відповідальність. Така допомога захисника, безперечно, є позитивною. Захисник бере участь у допиті як активний і самостійний суб'єкт доказування. Він реалізує надані йому законом права і безпосередньо впливає на зміст діяльності слідчого, сприяє запобіганню обвинувального ухилу. Все це позитивні моменти, які повинні об'єктивно зацікавити слідчого в пошуку шляхів своєчасного залучення захисника до проведення допиту.

До заходів, які може вжити слідчий, з тим щоб гарантувати захиснику повне здійснення свого права на участь в допиті, відноситься своєчасне його інформування про час і місце допиту, коректування цього часу з урахуванням можливостей захисника. Сприяти цьому, в допустимій, на думку слідчого, мірі, можливість ознайомлення захисника з графіком проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, в яких він бере участь. Це особливо важливо у випадках, коли участь захисника у провадженні є обов'язковою [1, с. 48].

Слідчий і захисник, зрозуміло, не зобов'язані знайомити один одного зі своїм планом допиту, вони це роблять лише коли вважають за доцільне. Захисник може просити слідчого скоригувати план допиту з урахуванням стану і властивостей особи допитуваного, наприклад, не задавати без нагальної потреби питання про його особисте життя, адже захисник знає, що допитуваний гостро на них реагує і буде тим самим порушено його нормальний психічний стан.

Незважаючи на те, що кримінальний процесуальний закон не регулює цю частину взаємовідносин слідчого із захисником, їх слід розцінити як правомірні, спрямовані на охорону прав і законних інтересів підозрюваного, що сприяють створенню сприятливої атмосфери розслідування та формуванню позитивних відносин слідчого та захисника. Не буде порушенням закону і цілком допустиме обговорення захисником і слідчим плану проведення допиту. Слідчий вправі аргументовано відхилити доводи захисника, але якщо захисник у своїх пропозиціях не виходить за рамки закону і не протидіє розслідуванню, слідчому доцільно прислухатися до його думки. Слідчий, безперечно, зацікавлений в тому, щоб отримати максимум інформації від захисника. Ця інформація може дати йому підставу для формування уявлення про можливі версії захисника у провадженні або хоча б окремих його елементів.

Отримуючи з різних джерел інформацію про дії підозрюваного, його роль у вчиненні кримінального правопорушення, про особливості його характеру, темпераменту, захисник може запропонувати слідчому свою версію, яка базується на цих відомостях. Не виключено, що захисник може рекомендувати і свій шлях перевірки висунутої ним версії, з'ясування окремих обставин кримінального провадження.

Захисник також повинен слідкувати за дотриманням правил застосування технічних засобів фіксування, якщо такі використовувались під час проведення слідчих (розшукових) дій. Законодавством України захиснику надано право застосовувати технічні засоби фіксування. Так, відповідно до ч. 1 ст. 107 КПК України рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування, в тому числі під час розгляду питань слідчим суддею, приймає особа, яка проводить відповідну процесуальну дію. За клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим [2].

Завершуючи сказане, зазначимо, що захиснику необхідно активно брати участь в допитах підозрюваних, оскільки ця слідча (розшукова) дія дає найбільший обсяг вербальної інформації, за допомогою якої можливо встановити обставини, що виправдовують підзахисних або пом'якшують їх винуватість. Тому підтримуємо точку зору, що надання захиснику таких прав та їх реалізація в ході допиту підозрюваного дозволяє йому не лише з'ясувати бачення підзахисним обставин події та його участі у вчиненні злочину, але й визначити свої подальші дії, спрямовані на спростування підозри та пом'якшення кримінальної відповідальності підозрюваного: визначити коло клопотань, які необхідно заявити з метою перевірки підозри, та коло слідчих дій, участь у ході яких сприятиме всебічному, повному й об'єктивному встановленню обставин справи [3, с. 89].

Література:

1. Леви А.А. Особенности предварительного расследования преступлений, осуществляемых с участием защитника : метод. пособие / НИИ проблем укрепления законности и правопорядка / А.А. Леви, Н.А. Якубович, Л.В. Батищева, Е.И. Коных. – М., 1995. –160 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 376 с.

3. Ковальчук С.О. Здійснення захисту у кримінальних справах на засадах змагальності та диспозитивності : дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук: спец. 12.00.09 / С.О. Ковальчук. – Івано-Франківськ, 2007. – 222 с.

М.П. Климчук

кандидат юридичних наук, доцент,
науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем експертно-криміналістичного забезпечення
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

**ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ
СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ**

На сьогодні важко собі уявити діяльність з розслідування кримінальних правопорушень без використання спеціальних знань. Не зважаючи на доволі «представницьку» правову основу діяльності експертів, варто зауважити, що окремі положення прийнятого у 2012 році КПК України, суттєво вплинули на організацію роботи судових експертів і спонукають до необхідності внесення окремих уточнень законодавчого характеру.

Як зазначається у ст. 69 КПК України, експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [1]. Отже, експертом може бути фахівець з певної галузі знань, який працює в державній спеціалізованій установі або у випадках і на умовах, визначених законодавством, не є працівником таких установ, має вищу освіту, пройшов спеціальну підготовку та отримав кваліфікацію судового експерта в певній галузі.

У новому КПК України законодавець децю розширив процесуальний статус експерта, а саме: – передбачив можливість експерта бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження, і без дозволу слідчого; – надав право експерту ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні; – одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведен-

ням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яку залучено як експерта; – користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу» [1].

Законодавець наділив експерта правом бути присутнім у процесуальних діях із метою усунення інформаційної невизначеності. Унаслідок зазначених причин експерт, який проводить доручене йому дослідження, змушений звернутися з клопотанням до особи (органу), що призначив експертизу (залучив експерта) про проведення процесуальної дії за його присутності.

КПК України передбачено такого суб'єкта процесу, як спеціаліст - особи, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ст. 71) [1].

З цього приводу слушно зауважив С.А. Шейфер, що роль експерта в слідчих діях не збігається з роллю спеціаліста та полягає не в сприянні слідчому в отриманні доказів, а у виявленні з наступним відображенням у протоколі обставин, суттєвих для подальшої дачі ним висновку [2, с. 68].

Практиці відомі випадки, коли до проведення огляду місця події в якості спеціаліста залучаються судові експерти, які згодом проводять судову експертизу. Практичні співробітники пояснюють це тим, що особа, яка попередньо залучалась до слідчої (розшукової) дії, краще знає об'єкти дослідження і, відповідно, може дати більш якісний висновок. Хоча експерт набуває право бути присутнім під час проведення процесуальних дій тільки після доручення йому провадження експертизи, тобто після початку експертного дослідження.

Відповідно до ч. 2 ст. 79 КПК України, спеціаліст, експерт, не має права брати участі в кримінальному провадженні, якщо він проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються у цьому провадженні. Вказану пропозицію законодавця можна пояснити заборонаю експерту на самостійне збирання доказів (ч. 4 ст. 69 КПК України) [1].

Проте, навіть, у разі заявлення відводу такому експертові, останній може апелювати, що підставою відводу є попереднє провадження ним саме ревізії, або перевірки (ч. 2 ст. 79 КПК України), а приймав він участь як спеціаліст, наприклад, у проведенні такої слідчої (розшукової) дії, як огляд місця події.

На нашу думку, варто уточнити редакцію ч. 2 ст. 79 КПК України, оскільки не зрозуміло, чому законодавець обмежується лише такими термінами, як «ревізія» та «перевірка». Адже практиці відомі й інші форми участі спеціаліста у кримінальному провадженні, як то: фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо. Можна лише припустити, що законодавець охоплює усі інші форми участі спеціаліста у кримінальному провадженні поняттям «тощо», яке можна трактувати по різному.

З огляду на це, пропонуємо подати ч. 2 ст. 79 КПК України в такій редакції:

Стаття 79. «Підстави для відводу спеціаліста, перекладача, експерта, секретаря судового засідання»

2. Спеціаліст, експерт, крім того, не має права брати участі в кримінальному провадженні, якщо його спеціальні знання вже використовувались у цьому кримінальному провадженні.

На наше переконання, запропоновані зміни до КПК України дадуть можливість усунути окремі законодавчі «пробіли» з метою вирішення проблемних питань залучення експерта до участі в кримінальному провадженні.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України. – Х. : Одиссей, 2012. – 360 с.

2. Шейфер С.А. Следственные действия : основания, процессуальный порядок и доказательственное значение / С.А. Шейфер. – Самара : Самарский гос. ун-т., 2004. – 218 с.

О.О. Кочура

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу та
організації досудового слідства
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЩОДО ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗА УЧАСТЮ ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН

У розбудові правової держави європейського зразка, якою проголошено Україну, важливе місце посідає охорона прав, сво-

бод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Беручі до уваги, що за останній час зростає кількість іноземних громадян, які прибувають в Україну в порядку різного співробітництва, зокрема економічного щодо: відкриття спільних фірм та підприємств, участі іноземного капіталу в розвитку української економіки, а також активні міграційні процеси об'єктивно сприяють збільшенню кількості іноземців, які стають суб'єктами національного права, у тому числі інколи попадають у сферу кримінального провадження.

За наявними даними протягом останніх років кількість кримінальних правопорушень, що були вчинені іноземними громадянами та стосовно іноземних громадян на території України, мають тенденцію до зростання [1]. За дослідженням практичної діяльності органів досудового розслідування щодо проведення кримінальних проваджень за участю іноземних громадян встановлено, що посадові особи, які провадять досудове розслідування постійно стикаються з правовими, процесуальними, криміналістичними та організаційними проблемами. Перш за все, це пов'язано з особливостями правового статусу усіх і окремих іноземних громадян в Україні, по-друге, відмінними рисами соціально-психологічних якостей особи іноземця, а також криміналістичними особливостями кримінальних правопорушень, які вчиняються іноземцями, або по відношенню до них.

Необхідно зазначити, що основою правового положення особи, як у конституційному, так і в міжнародному праві, є її громадянство. *Громадянство* – це юридичний факт, який породжує правовий зв'язок особи з державою, що виражається у сукупності їх взаємних прав та обов'язків. Крім цього, з точки зору правового положення усіх осіб, що перебувають у межах держави можна розподілити на громадян цієї держави, іноземних громадян та осіб без громадянства. У деяких державах, у тому числі й Україні, визнаються, хоча і з деякими умовностями та як виключення, особи, які мають подвійне громадянство. У той же час, не можна не зважати на те, що належність особи до громадянства певної держави має суттєве для нього значення, оскільки кожна держава, як правило, має свої особливості, що витікають із її історичного минулого і сучасності, соціального, політичного, економічного і культурного розвитку. А також не можна не брати до уваги ті питання, що пов'язані із розвитком міжнародного співробітництва у сфері дотримання і забезпе-

чення прав людини, який призводить до постійного зближення законодавств різних держав у сфері, що стосується громадянства. Але слід зазначити, що розбіжності у правовому положенні громадян різних держав існують й на теперішній час, та залишаються досить суттєвими.

За дослідженням, правовий статус іноземних громадян в Україні визначається на основі міжнародних договорів України з різними країнами, відповідно до Конституції України та іншим законодавством країни перебування про правове положення іноземних громадян у ній. Так, іноземні громадяни на території України користуються процесуальними правами нарівні із громадянами України за виключенням іноземних громадян, які володіють імунітетами від кримінальної юрисдикції України. Відповідно до положень ч. 1 ст. 26 Конституції України іноземні громадяни та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі ж самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [2].

Варто підкреслити, що для досудового розслідування характерні деякі особливості у тих випадках, коли в ньому беруть участь іноземці, які не користуються дипломатичним чи іншим імунітетом. При цьому особливості провадження досудового розслідування можуть бути зумовлені як процесуальним положенням іноземців, так і місцем їх перебування під час провадження досудового розслідування. Приймаючи за підставу місце перебування, можна провести умовну класифікацію іноземних громадян на 4 групи. Так, до першої групи слід віднести іноземців, що знаходяться під час провадження досудового розслідування на території України і не володіють правовим імунітетом, вони викликаються до органів досудового розслідування за загальними правилами, встановленими положеннями чинного КПК України (ст. 133 КПК України). До другої групи належать іноземці, які знаходяться під час проведення досудового розслідування на території держав учасниць Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20.04.1959 р. та можуть бути викликані до органів досудового розслідування і правоохоронних органів України як свідки, експерти, підозрювані у порядку, встановленому ст.ст. 7 – 12, 14 – 15 вказаної Конвенції та із урахуванням положень розділу IX «Міжнародне

співробітництво під час кримінального провадження» КПК України. При цьому слід враховувати, які держави є учасницями Європейській конвенції від 20.04.1959 р. До третьої групи необхідно віднести іноземців, які знаходяться на території держав СНД (Вірменії, Білорусі, Казахстану, Киргизії, Молдови, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, Російській Федерації) та можуть бути викликані до органів досудового розслідування в якості свідків, потерпілих, цивільних позивачів, цивільних відповідачів, їх представників та експертів за правилами, встановленими ст.ст. 7 – 11 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993 р. (Мінська конвенція) [3]. До четвертої групи входять громадяни, що знаходяться на території інших держав та можуть бути викликані до органів досудового розслідування і правоохоронних органів України у тому випадку, якщо між Україною і відповідною державою укладено договір про надання правової допомоги, у тому числі й у кримінальних провадженнях (наприклад, такі договори існують між Україною та таким державами як Албанія, Алжир, В'єтнам, Грузія, Ірак, Ємен, Кіпр, Китай, Корея, Куба, Монголія, Румунія, США, Туніс, Фінляндія та деякі інші). Процесуальною формою виклику іноземців в органи досудового розслідування правоохоронних органів України є запит про взаємну допомогу або доручення про надання правової допомоги, які у встановленому главою 43 «Міжнародна правова допомога при проведенні процесуальних дій» КПК України порядку направляються органам досудового розслідування відповідних держав.

У той же час порушені питання, які розглянуто, не є остаточними і підлягають подальшому дослідженню або науковому вивченню.

Література:

1. Статистичні дані Державної судової адміністрації України за 2013-2016 роки / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://court.gov.ua/userfiles>
2. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
3. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993 р. (Мінська конвенція)

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/997_009

4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

О.А. Льозний

аспірант відділу організації
освітньо-наукової підготовки
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

ЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Події останніх років, що кардинально змінили напрям розвитку нашої держави, також стосуються і численних питань у галузі кримінального судочинства. Зміна орієнтирів кримінально-процесуальної діяльності безпосередньо має відношення до багатьох правових інститутів, включаючи і питання теорії процесу доказування. У зв'язку з тим, виникає нагальна потреба подальшого переосмислення її методологічних основ. Вказана необхідність обумовлена також і тим, що норми доказового права є одними із ключових у повсякденній практичній діяльності правоохоронних та судових органів. Важливим чинником у теорії доказів є поняття предмета доказування. У свою чергу, належає його визначення є необхідною передумовою для встановлення наявності чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для відповідного кримінального провадження. Тому від того, як саме буде визначено предмет доказування, безпосередньо залежить вирішення завдань кримінального провадження, передбачених положеннями ст. 2 КПК України.

У теорії кримінального процесу не безпідставно вважається, що вперше обставини, які підлягають доказуванню, знайшли своє чітке нормативне закріплення лише у ст. 15 Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік 1958 р., відповідно до якої під час провадження попереднього слідства та розгляду кримінальної справи в суді підлягали обов'язковому доказуванню:

1) подія злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину);

- 2) винність обвинуваченого у вчиненні злочину;
- 3) обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності обвинуваченого;
- 4) характер і розмір шкоди, заподіяної злочином.

У подальшому вказана норма практично без змін була перенесена до кримінально-процесуального законодавства колишніх республік СРСР, зокрема, ст. 64 КПК УРСР 1960 р., за винятком того, що до предмета доказування додано «інші обставини, що характеризують особу обвинуваченого, та причини і умови, що сприяли вчиненню злочину».

Доречно зазначити, що положення КПК України 2012 р. (ч. 1. ст. 91) у порівнянні з КПК УРСР 1960 р. (ст. 64) суттєво розширили вищевказаний перелік. Кожна обставина, що підлягає доказуванню, є суттєвою для кримінального провадження, а тому має бути належним чином досліджена, але при цьому вирок суду ґрунтується виключно на тих доказах, що були досліджені лише безпосередньо судом (ст. 23 КПК України). Вищезначену сукупність обставин у теорії кримінального процесу прийнято називати «загальним предметом доказування», який може доповнюватися та конкретизуватися у деяких категоріях проваджень. Таким чином, спеціальний предмет доказування, як правило, визначається на рівні норм Особливої частини КК України, в яких регламентуються конкретні юридичні ознаки вчинених кримінальних правопорушень, а також положень, передбачених ст. 91 КПК України і окремих глав, що передбачають процесуальний порядок особливих проваджень, зокрема, ст. 485 КПК України щодо неповнолітніх та ст. 505 КПК України щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Доказування вказаних обставин покладається безпосередньо на слідчого, прокурора, а в установлених законом випадках і на потерпілого. У свою чергу, обов'язок доказування під час кримінального провадження даних щодо розміру процесуальних витрат та обставин, що характеризують особу обвинуваченого, покладається на сторону, що їх подає (ч. 2 ст. 92 КПК України).

З багатьох фактичних обставин досліджуваної події до змісту предмета доказування включені лише ті, що у ході вирішення відповідного кримінального провадження по суті мають відповідне правове значення. Разом з тим, щоб довести винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, а також інші обставини, що передбачені положеннями ст. 91 КПК України, у багатьох випадках мають бути доведені також і інші фак-

ти, які знаходяться між конкретними доказами та обставинами, що мають правове значення. Як відомо, у теорії кримінального процесу такі факти прийнято називати проміжними. На відміну від зазначених обставин, вони не мають закріплення в положеннях як матеріального, так і процесуального права.

Слід зазначити, що положення чинного кримінального процесуального законодавства не містять тлумачення поняття «предмет доказування». Подібний підхід законодавця простежуються також у всіх без виключення КПК країн пострадянського простору. Разом з тим у юридичній літературі науковці сформулювали різні підходи щодо визначення досліджуваного поняття. Однак, більшість з них розкривають його як сукупність обставин, що підлягають доказуванню у кожному кримінальному провадженні і є необхідними для його вирішення по суті. Вважаємо, що вищевказане визначення дослідників є найбільш досконалим за змістом, оскільки повністю відповідає реаліям сьогодення.

На підставі викладеного можна стверджувати, що дослідження сутності предмета доказування у кримінальному провадженні надає можливість прийти до висновку, згідно з яким дана категорія є багатоаспектним поняттям кримінально-процесуальної науки. Його визначення у кожному кримінальному провадженні, передусім, безпосередньо залежить від особливостей вчиненого кримінального правопорушення. Таким чином, обставини, що підлягають обов'язковому доказуванню у кримінальному провадженні, визначаються виключно кримінальним процесуальним законодавством у положеннях, передбачених ст. 91 КПК України, а тому предмет доказування є єдиним для всього кримінального процесу, але має конкретизуватися залежно від певного провадження.

М.В. Нечеснюк

науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем експертно-криміналістичного забезпечення
(*Національна академія внутрішніх справ, м. Київ*)

ДО ЗАКОНОДАВЧИХ ПРОБЛЕМ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

На сьогодні в Україні триває судова реформа, однією зі складових якої є судова експертиза. Організація проведення судових експертиз, з урахуванням вимог сьогодення, потребує вдоскона-

лення. Слід також зазначити, що тривалий час в Україні основна кількість проведення судових експертиз припадала на державні судово-експертні установи Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ та Міністерства охорони здоров'я. Однак останнє десятиліття розвивається професійна діяльність експертів, що не є працівниками державних експертних установ. Створились приватні компанії, які об'єднують в собі судових експертів та фахівців з відповідних галузей знань [1].

На цей час важливо в законодавчій площині врахувати зміни, які відбулися в роботі судових експертів за останні роки та забезпечити розвиток судово-експертної діяльності. Зупинимось на окремих проблемних аспектах урегулювання такої діяльності Законом України «Про судову експертизу».

У класифікаторі професій визначено окрему професію – «судовий експерт». Крім того, вищими навчальними закладами здійснюється підготовка фахівців за спеціальністю 8.18010003 «Судова експертиза» за різними кваліфікаційними рівнями. На нашу думку, судовий експерт, який успішно склав атестацію та отримав свідоцтво про її підтвердження, може проводити судову експертизу, навіть не перебуваючи на відповідних посадах державних спеціалізованих експертних установ, з дотриманням вимог нормативно-правових актів, що регулюють судово-експертну діяльність.

Слід також зазначити, що у ч. 1 ст. 17 («Експертно-кваліфікаційні комісії») Закону України «Про судову експертизу» зазначається, що для присвоєння та позбавлення кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів створюються експертно-кваліфікаційні комісії при міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність. Як бачимо, законодавець у цьому питанні не обмежується одним лише посиланням на центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві Юстиції України, на відміну від положень, що визначають осіб, які мають право на проведення судових експертиз (ч. 3 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу»). Виникає монополне право відповідного відомства (Міністерства Юстиції України) на присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта.

З огляду на викладене вище, пропонуємо внести відповідні зміни до Закону України «Про судову експертизу» (ч. 3 ст. 10,

ч. 2 ст. 16, ч. 1 ст. 7, ч. 5 ст. 15). Зокрема, подати ч. 3 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» у такій редакції:

Стаття 10. «Особи, які можуть бути судовими експертами»

3. До проведення судових експертиз, крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в *державних спеціалізованих експертних установах, зазначених у ст. 7 цього Закону*, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому цим Законом.

Крім того, слід виключити з тексту ч. 2 ст. 16 Закону України «Про судову експертизу» слова «*та відповідність займаній посаді*», подавши його в такій редакції:

Стаття 16. «Атестація судового експерта»

2. Метою атестації працівників державної спеціалізованої установи, які залучаються до проведення судових експертиз та/або беруть участь у розробленні теоретичної та науково-методичної бази судової експертизи, є оцінка рівня їх *правових і спеціальних знань та спроможність самостійно проводити судові експертизи*.

Вважаємо за необхідне подати ч. 1 ст. 7 вказаного Закону в такій редакції:

Стаття 7. «Суб'єкти судово-експертної діяльності»

1. Судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, *юридичні особи, що спеціалізуються на проведеної судових експертиз та судові експерти*, у випадках і на умовах, визначених цим Законом.

Відповідні зміни слід внести й до ст. 15 Закону України «Про судову експертизу», подавши її у такій редакції:

Стаття 15. «Фінансування судово-експертної діяльності»

5. Витрати на проведення судових експертиз науково-дослідними установами судових експертиз, зазначених у *ст. 7 цього Закону*, у адміністративних, цивільних і господарських справах відшкодовуються в порядку, передбаченому чинним законодавством.

Таким чином, вважаємо важливим є врегулювання суспільних відносин щодо здійснення судово-експертної діяльності в Україні, визначення правових, організаційних та фінансових основ такої діяльності в умовах проведення судової реформи та аналізу бага-

торічної практики роботи судових експертів, фахівців, та судової практики в частині прийняття рішень за результатами проведених судових експертиз та експертних досліджень.

Література:

1. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні» від 30.03.2017 № 6264. Дата розгляду: 30.03.2017 р.

2. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року №4038-ХІІ : станом на 17 травня 2012 року [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Офіц.вид. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

В.В. Романюк

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінального
процесу та організації досудового слідства
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

ОТРИМАННЯ ПОЯСНЕНЬ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України не передбачає жодної перевіркової дії після отримання з будь-якого джерела інформації про кримінальне правопорушення, в тому числі, вчинене неповнолітнім, крім проведення огляду місця події.

Грунтовна перевірка заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення необхідна тоді, коли у заяві або повідомленні є істотні протиріччя; заява подана через значний проміжок часу після вчинених дій, про які в ньому йдеться; неконкретно описано про заявлену подію; існують сумніви щодо віку особи, за підозреної у вчиненні кримінального правопорушення. З метою уникнення порушень вимог кримінального процесуального законодавства, серед слідчих Національної поліції найбільш розповсюдженою є практика отримання пояснень від осіб, які можуть надати інформацію про обставини, за допомогою яких можуть бути виявлені ознаки кримінального правопорушення

або суспільно небезпечного діяння. Ця процесуальна дія у КПК України наразі не передбачена як засіб збирання доказів, хоча її застосування законом не заборонено. Підтвердження цьому є аналіз чинного КПК: 1) ст. 42 КПК наділяє підозрюваного, обвинуваченого давати пояснення; 2) ст. 56 КПК наділяє правом давати пояснення потерпілого; 3) ст. 64-1 КПК дозволяє давати пояснення представникові юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; 4) ст. 97 КПК надає можливість провести допит особи, яка надала первинні пояснення. Крім того, у ч. 8 ст. 95 КПК України надано право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не є джерелом доказів сторонам кримінального провадження, потерпілому, представникові юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. І, нарешті, ст. 41 Закону України «Про Національну поліцію» зобов'язує поліцейського у разі застосування заходів піклування до неповнолітнього, роз'яснювати їм в тому числі право давати пояснення.

Результати цього аналізу дозволяють нам «легалізувати» таку процесуальну дію як отримання пояснень від заявника, потерпілого, очевидця, інших осіб і, найголовніше, від особи, яка, ймовірно, вчинила кримінальне правопорушення шляхом внесення відповідних змін до КПК України.

Оскільки в законодавстві не міститься спеціальних правил, що визначають порядок отримання пояснень від неповнолітніх, а в КПК України навіть не передбачається здійснення такої перевіркової дії, на практиці виникають питання: чи потрібно запрошувати педагога при отриманні пояснень у підлітків; чи мають право законні представники бути присутнім при отриманні таких пояснень. В умовах відсутності правового регулювання ці питання вирішуються неоднозначно. В окремих випадках при отриманні пояснень за аналогією застосовуються правила, встановлені ст.ст. 226, 227, 490, 491 КПК України, тобто до участі допускається і педагог і законний представник, а також захисник. В інших – ці правила не застосовуються¹. При цьому, з урахуванням існуючого законодавчого регулювання, дорікнути правозастосувача у порушенні закону неможливо. Сьогодні на одно-

¹ Близько 70% опитаних слідчих повідомили, що під час отримання пояснень від неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення або суспільно небезпечні діяння не залучали взагалі нікого, у 23% випадків були запрошені батьки і у 7% випадків – у присутності педагогів.

го слідчого Національної поліції в середньому припадає 150 – 200 зареєстрованих у ЄРДР кримінальних проваджень¹ і, звісно, кожний наступний «матеріал» без додаткової перевірки очікує, з великою долею ймовірності, закриття на підставі встановлення відсутності події кримінального правопорушення або ж встановлення відсутності в діянні складу кримінального правопорушення.

Відсутність однаковості в правозастосовчій практиці пояснюється ще й тим, що застосування за аналогією положень ст. 227 та ст. 491 КПК України (якщо це має місце) також викликає ряд питань. У юридичній науці щодо конкуренції загальних та спеціальних норм йдеться про «суперництво» одnorівневих правових норм по горизонталі, де спеціальні норми конкретизують зміст загально-правових положень та приймаються з метою досягнення загальною нормою максимальної ефективності, врахування специфічних суспільних відносин, що нею регулюються, а тому спеціальна норма має пріоритет перед загальною. Але, якщо врахувати, що на початку досудового слідства немає ще таких учасників, як свідок, підозрюваний, обвинувачений, то необхідно визнати, що одноманітно застосовувати зазначені вище положення закону за аналогією на початковому етапі судочинства важко. До речі, подібної норми щодо кримінального провадження по застосуванню примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності, взагалі немає.

Таким чином, відсутність належної правової регламентації надає безмежний простір для правозастосувача діяти на свій розсуд, що не завжди сприяє забезпеченню прав неповнолітніх учасників судочинства, і, особливо, неповнолітніх. Тому не виникає сумнівів у тому, що ці питання повинні бути детально врегульовані. Вважаємо, що значну роль у цьому могло б відіграти залучення у кримінальну процесуальну діяльність на етапі перевірки інформації про кримінальне правопорушення додаткових учасників. У першу чергу тут ми маємо на увазі законних представників неповнолітніх і педагогів.

¹ Про це свідчать результати опитування слідчих, які знаходяться на курсах підвищення кваліфікації слідчих у Харківському національному університеті внутрішніх справ.

А.С. Савкова

аспірант відділу організації
освітньо-наукової підготовки

*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

У системі кримінального процесу провадження щодо неповнолітніх займає особливе місце. Процесуальний порядок здійснення як досудового розслідування у провадженнях досліджуваної категорії, так і їх судового розгляду, у порівнянні із загальним порядком, має свої особливості. Однак, більшість особливостей кримінального провадження щодо неповнолітніх передбачено саме в стадії досудового розслідування. Ці особливості стосуються таких процесуальних інститутів: підслідність; виділення матеріалів досудового розслідування в окреме провадження; обставини, що підлягають доказуванню; провадження окремих процесуальних дій; застосування заходів процесуального примусу; закінчення досудового розслідування. Перш за все, вони обумовлені процесуальним статусом неповнолітніх, а отже підставою для подібної диференціації кримінально-процесуальної форми є вік особи, яка вчинила відповідне кримінальне правопорушення.

У вітчизняному кримінально-процесуальному законодавстві провадження щодо неповнолітніх, з одного боку, є органічною частиною кримінального процесу в цілому, що підпорядковане його засадам та загальним нормам. З іншого боку, процесуальні норми, які стосуються неповнолітніх, мають певну специфіку і виділені законодавцем в особливе провадження. Процесуальні норми, що визначають особливості порядку кримінального провадження щодо неповнолітніх, закріплені в главі 38 КПК України. Проте слід зазначити, що ряд статей, які регулюють процесуальний статус неповнолітніх та процедуру провадження на різних стадіях кримінального процесу і в рамках різних кримінально-процесуальних інститутів, викладені і в інших главах КПК України.

Надзвичайна важливість правосуддя у досліджуваних провадженнях зумовлена необхідністю підвищеної уваги міжнародного співтовариства до проблем захисту прав дітей. Тому не безпідставно Конституція України встановлює пріоритет захисту вказаної категорії. Більш того, наша держава є учасницею низки міжнародних договорів і у свою чергу визнає ряд рекомендаційних міжна-

родних актів, що регулюють правовий статус дітей та підлітків, а також тих які передбачають деякі правила щодо неповнолітніх правопорушників. До переліку окреслених міжнародних договорів (актів) слід віднести Конвенцію ООН про права дитини, Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), Керівні принципи ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи), Рекомендацію № Rec (2003) 20 Комітету міністрів Ради Європи «Про нові підходи до злочинності серед неповнолітніх та про значення здійснення правосуддя щодо неповнолітніх», тощо. Зазначені акти встановлюють певні стандарти, що стосуються поводження з неповнолітніми правопорушниками, формують принципи здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, задають вектор розвитку національного законодавства з питань кримінального судочинства осіб зазначеної категорії. У даних актах наголошується на необхідності створення збалансованої системи правосуддя щодо неповнолітніх, системи попередження правопорушень і злочинів неповнолітніх, а також необхідності створення в державі таких умов, за яких рівень дитячої злочинності знижується. Особливу увагу у цьому контексті зазначені нормативні акти звертають на необхідність: а) застосування до неповнолітніх заходів, не пов'язаних з суворими кримінальними покараннями; б) зниження кримінальної репресії щодо неповнолітніх. Так, зокрема, Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (ст. 18) вказують на необхідність широкого застосування до неповнолітніх інших заходів, не пов'язаних з покаранням. Викладені в названому нормативно-правовому документі положення, знаходять своє відображення і в чинному законодавстві України.

У кримінально-процесуальному законодавстві більшості країн провадження щодо неповнолітніх на пряму залежить від правової системи та історичного шляху розвитку. На жаль, Україна відносно не в повній мірі відповідає міжнародним стандартам, а правосуддя у справах досліджуваної категорії, як самостійна підсистема загального правосуддя, відсутнє зовсім. У сучасному світі правосуддя відносно неповнолітніх носить назву ювенальної юстиції, історія розвитку якої бере свій початок у США. Так, 2 липня 1899 р. у м. Чикаго (штат Іллінойс) на підставі «Закону про дітей покинутих, безпритульних і схильних до вчинення злочинів та про нагляд за ними» був створений перший у світі суд у справах неповнолітніх, який перш за все розглядався як

орган державного піклування. Звертає на увагу той факт, що до цього часу на пострадянському просторі ювенальна юстиція так і не набула свого належного розвитку.

Положення чинного КПК України передбачають дещо більшу кількість привілеїв для неповнолітніх учасників кримінального процесу в порівнянні з КПК України 1960 р., але, в той же час, якісних змін у цьому інституті не відбулося. Разом з тим на теренах нашої держави в досліджуваній сфері започатковано деякі новації. Так, зокрема, кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи має здійснюватися виключно слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування (ч. 2 ст. 484 КПК України), а судовий розгляд лише суддею, уповноваженим згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення таких проваджень (ч. 10 ст. 31 КПК України). Окрім цього, в положеннях ч. 3 ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що у місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

На підставі викладеного можна стверджувати, що незважаючи на традиційно підвищену увагу науковців та практиків до проблем кримінального провадження щодо неповнолітніх, окремі питання цього кримінально-процесуального інституту залишаються не вирішеними. Ураховуючи їх важливу роль у забезпеченні завдань кримінального судочинства, вони мають стати предметом подальших наукових досліджень.

С.О. Сичов

старший викладач кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства факультету № 1
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ПІДОЗРЮВАНОГО ЗА ЧИННИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

На сьогодні одними з найбільш спірних у науці кримінального процесуального права України та в практичній діяльності правоохоронних органів є питання, що стосуються обмеження прав людини та громадянина задекларовані в Конституції України. Так, стаття 3 Основного закону визначає, що людина, її

життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. У статті 29 Конституції України також чітко зазначено, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

У разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати як тимчасовий запобіжний захід тримання особи під вартою, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою.

Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника. Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання. Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого.

Беззаперечно, що наведені декларативні положення повністю враховані при прийнятті чинного Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК), адже в Україні не можуть бути прийняті законі, що не відповідають Конституції України. Однак, аналізуючи положення КПК, які визначають процесуальний статус підозрюваного, а також ті, що стосуються затриманої особи по підозрі у вчиненні злочину, виявляємо їх неоднозначне розуміння.

Так, у частині 1 статті 214 КПК визначено, що слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідуван-

ня. Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування.

У частині 2 тієї ж статі також вказано, що досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Частина 3 вказаної статті передбачає, що здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду.

Стаття 207 КПК визначає, що є законним затриманням:

1. Ніхто не може бути затриманий без ухвали слідчого судді, суду, крім випадків, передбачених КПК. Особливості затримання окремої категорії осіб визначаються главою 37 КПК.

2. Кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу, крім осіб, зазначених у статті 482 КПК: 1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення; 2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні.

3. Кожен, хто не є уповноваженою службовою особою (особою, якій законом надано право здійснювати затримання) і затримав відповідну особу в порядку, передбаченому частиною другою цієї статті, зобов'язаний негайно доставити її до уповноваженої службової особи або негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

А стаття 208 передбачає затримання уповноваженою службовою особою, та визначено, що уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках: 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин.

Крім того, частиною 1 статті 42 КПК визначено, що підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276-279 КПК, повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення.

Аналізуючи вказані положення чинного КПК доходимо до висновку, що при затриманні особи у вчиненні злочину вона, так би мовити, «автоматично» набуває статусу підозрюваного, а тому уповноважена службова особа здійснюючи затримання цієї особи під час вчинення нею злочину або замаху на його вчинення; фактично здійснює процесуальні дії щодо підозрюваної особи, які можна проводити, якщо ґрунтуватись на вимогах частини 2 статті 214 КПК, тільки після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань і початку досудового розслідування.

Наведенні неоднозначні вимоги чинного Кримінального процесуального кодексу України потребують свого негайного вирішення з метою недопущення здійснення незаконних дій щодо осіб, які потрапили в поле зору правоохоронних органів, а також уникнення відповідальності посадових осіб, що зобов'язані виконувати вимоги КПК.

Т.Г. Фоміна

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства факультету № 1
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ ЗАХИСНИКА ПІД ЧАС ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ ДО ОСОБИ, СТОСОВНО ЯКОЇ ПЕРЕДБАЧАЄТЬСЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ

Сучасний розвиток національного законодавства ґрунтується на закріпленні пріоритету захисту прав, свобод і законних інтересів особи, й зокрема у кримінальному провадженні. Особливою категорією суб'єктів кримінального судочинства є особи, які вчинили суспільно небезпечне діяння у стані неосудності, або особи, які вчинили кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку. У зв'язку з тим, законодавцем виділена особлива форма кримінального провадження, а саме кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру (глава 39 розділу VI КПК України).

Однією з основних особливостей вказаного виду кримінального провадження є спеціальні запобіжні заходи. У ст. 508 КПК

України передбачено два види запобіжних заходів, що застосовуються до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а саме: 1) передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом; 2) поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку.

Під час здійснення досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру слід враховувати, що правообмежувальний характер запобіжних заходів обумовлює необхідність встановлення системи гарантій, що забезпечують їх законне та обґрунтоване застосування до особи, яка внаслідок хворобливого стану психіки потребує особливої турботи як з боку міжнародної спільноти так і з боку нашої держави. Основним міжнародно-правовим актом, який відображає основні ідеї гуманного відношення до осіб з психічними вадами, є Принципи захисту психічно хворих осіб та поліпшення психіатричної допомоги, прийняті 17.12.1991 року. Зокрема, у 18-му принципі закріплено право на адвоката для представництва інтересів, а у 21-му принципі – право на оскарження згідно з процедурами, визначеними внутрішньодержавним законодавством.

Національний законодавець також передбачив обов'язковий захист прав психічно хворих осіб у кримінальному провадженні. На це прямо вказано у ст. 507 КПК України та у п. 5 ч. 2 ст. 52 КПК України, де встановлено, що участь захисника повинна бути забезпечена з моменту встановлення факту наявності в особи психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності. Слід підкреслити, що участь захисника у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру є безумовною гарантією прав психічно хворої особи, а його відсутність є порушенням права на захист. У підтвердження цього слід навести результати вивчення судової практики. Так, ухвалою Черкаського апеляційного суду від 13.08.2013 року, справа № 11-сс/793/299/1 встановлено таке: «Як вбачається з матеріалів кримінального провадження, при розгляді слідчим суддею клопотання слідчого про застосування відносно ОСОБА_5 запобіжного заходу у вигляді поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають небезпечну поведінку, був відсутній захисник, що є безумовною підставою для скасування вищевказаного судового рішення, у зв'язку з порушенням права підозрюваного на захист».

Захисник залучається до кримінального провадження під час проведення усіх процесуальних дій, що здійснюються за участю неосудної особи, й, зокрема, під час застосування до неї запобіжних заходів. За наявності ризиків, що дають достатні підстави вважати, що особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України, слідчий, прокурор мають права ініціювати застосування запобіжного заходу. клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжного заходу у вигляді передання особи на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом або поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку подається до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування.

Слід зазначити, що відповідно до вимог ч. 2 ст. 184 КПК України, копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу, надається підозрюваному, обвинуваченому не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання. Разом з тим, слід врахувати, що особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності не є підозрюваним, або обвинуваченим за своїм процесуальним статусом. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 506 КПК України, якщо характер розладу психічної діяльності чи психічного захворювання особи перешкоджає проведенню процесуальних дій за її участю прокурор має право прийняти рішення про проведення відповідних процесуальних дій без участі такої особи. У зв'язку з вказаним, ми вважаємо, що копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, повинні надаватись законному представнику та захиснику такої особи. Разом з тим, якщо протипоказання у психічному стані такої особи відступні, то копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу, можуть надаватись самій особі, але за обов'язкової умови – вручення відповідних копій документів захиснику та законному представнику. У зв'язку з тим, вважаємо необхідним внести зміни до частини 2 статті 184 КПК України та викласти її в такій редакції: «2. Копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу, надається підозрюваному, обвинуваченому, захиснику та законному представнику особи, стосовно якої передбачається

застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання».

Окремо слід вказати, що поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку є більш суворим запобіжним заходом, ніж передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом. Тому, ураховуючи вимоги п. 6 ч. 1 ст. 184 КПК України, захисник повинен перевірити, чи обґрунтовано у клопотанні про застосування запобіжного заходу у вигляді поміщення особи до психіатричного закладу неможливість застосування більш м'якого запобіжного заходу, а саме, передання особи на піклування. У протилежному випадку, захисник може звернути увагу слідчого судді на цей недолік.

Якщо характер розладу психічної діяльності чи психічного захворювання особи не перешкоджає її участі у судовому засіданні, адвокат здійснює підготовку такої особи до розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу у суді, зокрема, роз'яснює суть клопотання та наслідки його задоволення судом та пояснює процедуру розгляду клопотання слідчим суддею.

З урахуванням вказаного, слід підкреслити, що діяльність захисника у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру є найважливішим засобом захисту прав осіб, які через особливий психічний стан не в змозі здійснити свій захист самостійно. Незабезпечення захисника в такому виді кримінального провадження є порушенням права особи на захист і підставою для скасування судового рішення.

Р.П. Чича

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТИМЧАСОВОГО ДОСТУПУ ДО РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ

Прийняття у 2012 році Кримінального процесуального кодексу України принципово змінило окремі положення теорії та практики кримінального судочинства, пов'язані, зокрема, з захистом права власності та організацією доступу до речей і документів.

Так, згідно з статтею 16 КПК України, позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому Кодексом. Виключно на підставах та в порядку, передбачених Кодексом, допускається тимчасове вилучення майна без судового рішення.

У межах реалізації цього положення, як один із заходів забезпечення кримінального провадження, був передбачений тимчасовий доступ до речей і документів. Стаття 159 КПК України передбачає, що тимчасовий доступ до речей і документів полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку).

Тимчасовий доступ до електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку здійснюється шляхом зняття копії інформації, що міститься в таких електронних інформаційних системах або їх частинах, мобільних терміналах систем зв'язку, без їх вилучення.

Нові вимоги ускладнили процедуру доступу сторони обвинувачення до речей і запропонували новий підхід, який повністю заперечував ту практику, що складалася роками до цього, вимагаючи від слідчого і прокурора зваженого підходу та обґрунтування відповідного рішення про тимчасовий доступ.

Змінена процедура посилила судовий контроль, що на думку законодавця, повинно сприяти посиленню режиму законності в кримінальному судочинстві.

Аналіз судової статистики показав, що за 2016 рік до місцевих судів надійшло 600 тис. клопотань, скарг, які розглядаються слідчим суддею під час досудового розслідування, що на 9,6 % більше порівняно з 2015 роком; з них найбільшу кількість становлять клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів – 231,5 тис., або 38,6 % загальної кількості клопотань, скарг, які розглядалися слідчим суддею під час досудового розслідування [4]. Це говорить про важливість інституту тимчасового доступу до речей і документів в кримінальному провадженні та про масовість його застосування під час розслідування.

Клопотання слідчих Національної поліції України, умовно, можна поділити на дві основні категорії:

1) ознайомлення, копіювання або виїмка речей, документів у осіб, підприємств, установ та організацій;

2) копіювання інформації з електронних носіїв, терміналів, комунікаційного обладнання операторів зв'язку, установ, організацій, підприємств або окремих осіб.

І якщо в першому випадку особливих проблем не виникає. Слідчий або прокурор отримують тимчасовий доступ за наявності підстав передбачених КПК України, зокрема, відповідно до ч. 3 – 4 ст. 132 КПК застосування заходів забезпечення кримінального провадження здійснюється у наступних випадках:

- існування обґрунтованої підозри щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження;

- потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, прокурора;

- може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням.

Для оцінки потреб досудового розслідування слідчий суддя або суд зобов'язаний врахувати можливість без застосованого заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні.

У свою чергу, отримання тимчасового доступу до електронних інформаційних систем або їх частин викликає багато питань. Слідчі часто не можуть конкретизувати обсяг та зміст інформації до якої необхідно отримати доступ, намагаються вилучити обладнання, не зважаючи на пряму заборону закону. В окремих випадках, для оперативності та свободи дій, замість тимчасового доступу виконують обшук, в ході якого вилучають обладнання з усією інформацією. Що дуже часто ускладнює, або взагалі унеможливає нормальне функціонування підприємства або організації. Такі дії, інколи, мотивуються можливістю відмови в тимчасовому доступі і потребі звертатися до суду з клопотання про обшук, що приводить до втрати часу, ефекту раптовості і знищення потрібної інформації.

На нашу думку, необхідно розглянути можливість удосконалення механізму тимчасового доступу до речей і документів, передбачити можливість, в окремих випадках, більш оперативного доступу до речей і документів, зокрема, інформаційних систем та їх частин, з метою підвищення ефективності кримінального судочинства.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. – Х : Право, 2016. – 376 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
3. Кримінальне процесуальне право України : навчальний посібник / за ред. В.Г. Гончаренка, В.А. Колесника. – К. : Юстініан, 2014. – 572 с.
4. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей та міста Києва протягом 2016 року. [Електронний ресурс] – <http://sc.gov.ua/uploads/tinymce/files.doc>

Р.М. Шехавцов

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
(Львівський державний університет
внутрішніх справ, м. Львів)

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ АРЕШТУ МАЙНА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Арешт майна полягає в тимчасовому, до скасування у встановленому КПК порядку, позбавленні за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно: є доказом злочину; підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб; підлягає конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди; підлягає можливої конфіскації (ч. 1 ст. 170 КПК).

Законодавець, використовуючи термін злочин у визначенні змісту та сутності арешту майна в ч. 1 ст. 170 КПК, тим самим вказує на те, що цей захід забезпечення кримінального провадження не може застосовуватися під час досудового розслідування кримінальних проступків.

Виходячи з мети його застосування, вказаної в ч. 2 ст. 170 КПК, умовно можна виділити види арешту майна – для забезпечення: 1) збереження речових доказів; 2) спеціальної конфіскації; 3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; 4) відшкодування

шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди.

Законодавець диференційовано підійшов до визначення умов, за яких може бути накладено арешт на майно, залежно від його зв'язку з обставинами злочину. Так, у випадку, передбаченому п. 1 ч. 2 ст. 170 КПК, арешт накладається на майно будь-якої фізичної або юридичної особи за наявності достатніх підстав вважати, що воно відповідає критеріям речового доказу, зазначеним у ст. 98 КПК (абз. перший ч. 3 ст. 170 КПК). При чому, відповідно до нормативних приписів абз. другого ч. 3 ст. 170 КПК ухвала слідчого судді, суду про накладення арешту у кримінальному провадженні має пріоритет виконання перед раніше накладеним арештом на це майно відповідно до інших актів законодавства. У випадку, передбаченому п. 2 ч. 2 ст. 170 КПК, арешт накладається на майно, власником якого є підозрюваний, обвинувачений, засуджений або третя особа за наявності достатніх підстав вважати, що воно підлягатиме спеціальній конфіскації у випадках, передбачених КК. Додатковою умовою щодо майна третьої особи для його спеціальної конфіскації є те, що під час досудового розслідування встановлено, що вона набула його безоплатно або за вищу або нижчу ринкової вартості і знала чи повинна була знати, що таке майно відповідає будь-якій із ознак, зазначених у п. 1 – 4 ч. 1 ст. 96-2 КК (ч. 4 ст. 170 КПК). Коли конфіскація майна може бути застосована як вид покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи (п. 3 ч. 2 ст. 170 КПК), то арешт накладається на майно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, за наявності достатніх підстав вважати, що суд у випадках, передбачених КК, може призначити покарання у виді конфіскації майна або застосувати до юридичної особи захід кримінально-правового характеру у виді конфіскації майна. Тобто, відносно її уповноважених осіб, які від імені та в інтересах цієї юридичної особи вчинили злочини, передбачені пунктами 1, 3, 4 ст. 96-3 КК, розпочато кримінальне провадження з відповідним внесенням відомостей до ЄРДР про цих посадових осіб та юридичну особу, в інтересах якої вони діяли, та цим посадовим особам на момент складання клопотання про арешт майна юридичної особи повідомлено про підозру або під час кримінального провадження щодо злочинів, перелічених у п. 2 ст. 96-3 КК, встановлено, що незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або

установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції призвело до вчинення цих злочинів, за вчинення яких конкретним особам повідомлено про підозру (у ст. 96-3 КК до корупційних правопорушень відносяться тільки злочини, передбачені частинами 1, 2 ст. 368-3, частинами 1, 2 ст. 368-4, статтями 369, 369-2, а також у разі вчинення цього злочину службовою особою – ст. 262 КК (див. пункти 1, 4 ст. 96-3 КК), а також – передбачені статтями 209, 306, ч. 1 ст. 368-3, частинами 1, 2 ст. 368-4, 369, 369-2 КК).

І у випадку, передбаченому п. 4 ч. 2 ст. 170 КПК, арешт накладається на майно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, фізичної чи юридичної особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, а також юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, за наявності обґрунтованого зібраними доказами розміру цивільного позову у кримінальному провадженні, а так само обґрунтованого розміру неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою, щодо якої здійснюється провадження.

У разі задоволення цивільного позову або стягнення з юридичної особи розміру отриманої неправомірної вигоди суд за клопотанням прокурора, цивільного позивача може вирішити питання про арешт майна для забезпечення цивільного позову або стягнення з юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, доведеного розміру отриманої неправомірної вигоди до набрання судовим рішенням законної сили, якщо таких заходів не було вжито раніше.

Щодо випадків накладення арешту на майно, наведених у п. 2 – 4 ч. 2 ст. 170 КПК, законодавець також визначив пріоритетність виконання ухвали слідчого судді, суду про накладення арешту на майно перед рішеннями про накладення арешту, ухваленими відповідно до інших актів законодавства (ч. 7 ст. 170 КПК).

Слідчий, прокурор порушуючи клопотання, а слідчий суддя, суд постановляючи ухвалу щодо накладення арешту на конкретне майно, яке належить арештувати з метою забезпечення цивільного позову або стягнення отриманої неправомірної вигоди, повинні вжити заходів щодо встановлення його вартості та співмірності розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або зазначеної у цивільному позові, розміру неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою (ч. 8 ст. 170 КПК). А також враховувати те, що: не може бути арештовано майно, якщо воно пе-

ребуває у власності добросовісного набувача, крім арешту майна з метою забезпечення збереження речових доказів (ч. 10 ст. 170 КПК); заборона або обмеження користування, розпорядження майном можуть бути застосовані лише у разі, коли існують обставини, які підтверджують, що їх незастосування призведе до приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі майна, при чому заборона використання житлового приміщення особам, які на законних підставах проживають у такому житловому приміщенні, не допускається (ч. 11, 12 ст. 170 КПК). Для правильного користування можливостями арешту майна треба чітко розуміти зміст його предмету (ч. 10 ст. 170 КПК). До нього належать те, яким володіє, користується чи розпоряджається особа (підозрюваний, обвинувачений, засуджений, фізична чи юридична особа, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, юридична особи, щодо якої здійснюється провадження):

- рухоме майно (ч. 2 ст. 181 ЦК) – речі, які можна вільно переміщувати в просторі;

- нерухоме майно (ч. 1 ст. 181 ЦК) – земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Режим нерухомої речі може бути поширений законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, інші речі, права на які підлягають державній реєстрації;

- гроші (ст. 192 ЦК) – це законний платіжний засіб, до якого відноситься вітчизняна та іноземна валюта в готівковій і безготівковій формі. У бухгалтерському обліку поняття гроші відображає найліквідніші активи підприємства та включає готівку в касі, кошти на рахунках у банках, інших фінансових установах, електронні гроші, які емітуються у відкрито циркулюючій фінансовій системі, депозити до запитання та кошти в дорозі;

- видаткові операції (п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення») – фінансові операції, які призводять до зменшення активів на рахунку клієнта – власника активів (коштів, майна, майнових і немайнових прав);

- цінні папери (ч. 1 ст. 194 ЦК) – документи установленної форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошове або інше майнове право, визначають взаємовідносини емітента

цінного папера й особи, яка має права на цінний папір, та передбачають виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір і прав за цінним папером іншим особам;

– майнові права (абз. другий ст. 3 Закону «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні») – будь-які права, пов'язані з майном, відмінні від права власності, у т.ч. права, які є складовими права власності (права володіння, розпорядження, користування), а також інші специфічні права (права на провадження діяльності, використання природних ресурсів тощо) та права вимоги;

– корпоративні права (ч. 1 ст. 167 ГК) – права особи, частка якої визначається в статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) організації та активів у разі її ліквідації відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом і статутними документами.

О.О. Южно

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЧИННОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Ураховуючи всі різновекторні погляди на новели чинного КПК України, з об'єктивної сторони слід зазначити про їх позитив як в теоретичному, так і в прикладному значенні в цілому. Слід наголосити, що окремі пропозиції щодо удосконалення КПК України 1960 року не находили в той час своєї належної реалізації за результатами багатьох досліджень і пропозицій працівників практичних підрозділів досудового розслідування, прокуратури, суду, адвокатури, громадськості та ін. Прийняття чинного КПК України не в повній мірі виправдало всі ті сподівання, що було покладено на нього. Окремі його положення потребують більш чіткого визначення. У ході досліджень встановлено суперечності, а деякі

з них взагалі не відповідають вимогам сьогодення [1, с. 144]. За дослідженням встановлено, що нерегульованість окремих положень чинного КПК України призводить у правозастосовній діяльності певний складноців, сприянню до порушень посадовими особами певних його положень. Вказане обмежує або не забезпечує надійного захисту всіх учасників кримінального провадження. З цього приводу слід навести наукову позицію С.С. Безрукова про те, що недостатня визначеність оціночних термінів, багатозначність, неконкретизованність їх змісту, і, як правило, відсутність в законі вказівок на те, як їх слід розуміти, змушують правозастосовця розшифровувати зміст таких приписів на власний розсуд, при цьому вкладати в нього певний сенс, відповідний особистим уявленням [2, с. 4], що ми підтримуємо. З питань приведення до однозначного розуміння та удосконалення понятійного апарату чинного КПК України слід навести позицію також І.А. Тітка, про те, що значний масив кримінальних процесуальних понять оцінного характеру міститься в імплементованих Україною міжнародних актах загальносвітового і європейського значення [3, с. 22]. Особливо це стосується забезпечення і реалізації прав, свобод і законних інтересів особи, які навіть після підписання низки міжнародно-правових договорів і прийняття КПК України у 2012 році, не знайшли свого пропорційного закріплення і знову зорієнтовані в своїй більшості на захист насамперед підозрюваного, обвинуваченого. Так, існуюча система протидії злочинності і чинного КПК України, практично позбавлена засобів, що спрямовані на мінімізацію шкоди, яка завдається потерпілому внаслідок вчинення злочину. А вже на першому плані залишається питання забезпечення прав особи, якій оголошено про підозру, або щодо якої складено обвинувальний акт. Разом з тим потерпілий за існуючих об'єктивних чи суб'єктивних причин, в певних випадках не має можливості в достатній мірі користуватися правовою допомогою, зокрема безоплатною, та швидко і ефективно відновити порушені права та законні інтереси [4, с. 154], що ми підтримуємо і констатуємо, що це не дає змогу в повному обсязі та справедливо реалізувати при правозастосуванні таку засаду (принцип) кримінального процесу, як змагальність. Крім того, реалізація і забезпечення права на правову допомогу заснована на дотриманні засад рівності всіх перед законом. Це положення є нормою прямої дії, оскільки закріплено в Конституції України та в положеннях ст. 10 чинного КПК України. З цих питань слід навести доречну наукову позицію В.І. Лафитського, що конституційні права і

свободи є одним із факторів, що стримує нас від деспотизму, а на сучасному етапі розвитку дане питання є надзвичайно актуальним, так само як і необхідність підвищення рівня гарантованості правового положення особи [5, с. 79 – 85], що ми підтримуємо. У сьогоденні умовах слід сподіватись на позитивні результати реформування системи МВС України і черговий раз розраховувати на реальне виконання «Кардинальної трансформації критеріїв оцінки роботи поліцейських – з кількісних на якісні», у якій про декларовано у Концепції «100 днів якості національної поліції України», що: «Національна поліція відмовляється від статистичних методів оцінки роботи підрозділів і співробітників. Для нас важливі не кількісні, а якісні показники роботи співробітників поліції», тому всім нам слід очікувати на беззаперечну реалізацію вказаного. Утім, як встановлено за дослідженнями вчених, на практиці реалізація вказаного не вбачається, оскільки наприкінці звітнього періоду слідчих змушують до встановлення повних обставин вчинення злочину, передчасно закривати кримінальні провадження, з метою досягнення знов таки необхідних показників щодо розкриття. На жаль, вказані факти правозастосування негативно впливають на забезпечення і реалізацію права на захист всіх учасників кримінального провадження, якість досудового розслідування, авторитет поліції серед населення, на що так розраховує керівництво Національної поліції України та працівники всіх силових відомств.

Не зважаючи на наявність певних проблем, чинний КПК України діє, але вимагає переосмислення його положень, як в теоретичному, так і в прикладному значенні, врахування різних наукових позицій вчених і пропозицій працівників практичних підрозділів, напрацювання необхідних рекомендацій щодо його удосконалення, зокрема: 1) удосконалення понятійного апарату окремих положень КПК України і співвідношення їх з нормами КК України щодо уточнення, розширення і конкретизації визначень суттєвих для кримінального провадження і судочинства та законодавче і нормативно-правове їх закріплення; 2) проведення наукових досліджень, розробка, удосконалення і узгодження з понятійним апаратом чинного КПК України визначень та положень які не знайшли свого законодавчого в інших галузях права: законі про кримінальну відповідальність, криміналістиці, оперативно-розшуковій діяльності, судовій медицині і психіатрії та інших; 3) концептуальне законодавче закріплення, усунення прогалин і неузгодженостей між положеннями чинного КПК України та Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», мі-

звідомчих і відомчих нормативно-правових актів, що стосуються організації і проведення оперативно-розшукових заходів і слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій та координації і взаємодії із вказаних та інших питань з підрозділами досудового розслідування та іншими, як в межах Національної поліції, так і з іншими відомствами, що на сьогодні не дає ефективно і в повному обсязі використовувати можливості оперативно-розшукових підрозділів у питаннях протидії кримінальним правопорушенням та на досудовому розслідуванні; 4) приведення норм Закону України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року № 580-VIII до положень чинного КПК України та внесення відповідних змін і доповнень до них; 5) прийняти політичне рішення і на законодавчому рівні визначитись щодо введення в чинне законодавство «кримінального проступку», враховуючи, що у чинному КПК України це поняття закріплено, але відсутнє у законі про кримінальну відповідальність, або у будь-якому іншому законі, що суттєво переважує діяльність підрозділів досудового розслідування і залишає осторонь участь інших підрозділів поліції у протидії і запобіганні кримінальним правопорушенням; 6) прийняття доповнень до чинного КПК України в частині організації і процесуальної регламентації діяльності слідчих та слідчо-оперативних груп, у тому числі міжвідомчих та нормативно-правових актів із вказаних питань; 7) внесення змін і доповнень у чинний КПК України щодо пропорційності положень захисту прав, свобод і законних інтересів як сторони захисту, так і сторони обвинувачення, зокрема потерпілого, свідка, інших учасників кримінального провадження і підозрюваного, обвинуваченого та привести у відповідність з цим інші закони і нормативно-правові акти, що буде відповідати реалізації у повному обсязі засади змагальності та вимогам міжнародно-правових актів, підписаних і імплементованих в Україні; 8) у зв'язку з реформою адміністративно-територіального устрою в країні і Національної поліції та системи правоохоронних органів України привести у відповідність до цього їх структуру і внести відповідні зміни до чинного КПК України та у інші закони і нормативно-правові акти питання щодо територіальної юрисдикції органів досудового розслідування, прокуратури і судів, зокрема поновити структуру і діяльність підрозділів транспортної поліції; 9) внести доповнення в чинний КПК України щодо більш чіткого визначення статусу понятного у кримінальному судочинстві, а також питання щодо встановлення слідчим у кримінальному провадженні причин і умов, що сприяли вчиненню злочину (останні завдання в чинних наказах МВС і

Генеральної прокуратури України нормативно закріплено); 10) на законодавчому рівні розширити статус і повноваження слідчого, зокрема надавши йому повноваження: при прийнятті рішень (узгодивши з прокурором) щодо застосування запобіжних заходів «особистого зобов'язання» і «особистої поруки», здійснення приводу, тимчасового доступу до речей і документів, вилучення речей і документів, що можуть бути визнані речовими доказами у кримінальному провадженні та ін.; 11) привести до відповідності положення чинного КПК України, іншого законодавства і нормативно-правових актів України між собою та з підписаними і узгодженими міжнародно-правовими актами та ін.

Вказане, на нашу думку, сприятиме удосконаленню чинного КПК України і виконанню вимог Європейського Союзу, міжнародно-правовим актам, удосконаленню та підвищенню ефективності діяльності підрозділів досудового розслідування та Національної поліції України в цілому, органів прокуратури і суду і надасть можливість забезпеченню і реалізації рівності прав, свобод і законних інтересів особи у кримінальному судочинстві на теренах України від кримінальних правопорушень. Утім розглянуті питання не є остаточними і підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню. Пропоную учасникам Всеукраїнської науково-практичної конференції взяти участь в обговоренні порушених питань та наданих пропозицій.

Література:

1. Сисоєнко Г.І. Затримання особи у кримінальному провадженні / Г.І. Сисоєнко // Вісник академії адвокатури України : наук. журн. – К. : ВЦ Акад. адвокатури України, 2015. – Том 12. – Число 1 (32). – С. 144 – 150.
2. Безруков С.С. Оценочные понятия и термины в уголовно-процессуальном законодательстве: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Безруков Сергей Сергеевич ; МВД РФ, Омская академия. – Омск, 2001. – 220 с.
3. Тітко І.А. Опінні поняття у кримінально-процесуальному праві України : монографія / І.А. Тітко. – Х. : Право, 2010. – 216 с.
4. Панькевич В.М. Заходи попередження правопорушень як механізм формування надійної особистості / В.М. Панькевич // Вісник академії адвокатури України : наук. журн. – К. : ВЦ Акад. адвокатури України, 2015. – Том 12. – Число 1 (32). – С. 151 – 161.
5. Лафитский В.И. Сумерки права: семь грехов правотворчества / В.И. Лафитский // Адвокат. – 2006. – № 2. – С. 70 – 86.

Секція № 2.

Актуальні питання криміналістики

В.В. Коваленко

кандидат юридичних наук, доцент
учений секретар секретаріату вченої ради,
професор кафедри загальноюридичних дисциплін
*(Луганський державний університет внутрішніх
справ імені Е.О. Дідоренка, м. Северодонецьк)¹*

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ І ТАКТИКИ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ

Одним із процесуальних засобів отримання криміналістично значущої інформації у кримінальному провадженні є пред'явлення для впізнання.

Пред'явлення для впізнання – це слідча (розшукова) дія, яка полягає в пред'явленні свідкові чи іншій особі об'єктів, які вони спостерігали раніше, з метою встановлення їх тотожності або групової належності.

У ч. 1 ст. 228 КПК України зазначається, що перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол. На нелогічність такої позиції законодавця звертають увагу ряд авторів (Колесник В.А., 2013; Лускатов О.В., 2015; Лук'янчиков Є.Д. та Лук'янчиков Б.Є., 2015 та ін.), які пропонують опитування замінити на допит, як це було передбачене ст. 174 КПК України 1960 р. Як показує вивчення слідчої практики перед пред'явлен-

¹ Модератор секції.

ням особи для впізнання слідчі, не зважаючи на новацію чинного КПК України, все ж проводять допит особи, яка буде впізнавати.

Під час допиту, що передедує впізнанню, досить часто виникають складнощі щодо спроможності допитуваної особи належним чином описати зовнішність особи або предмету, які вона спостерігала, що зумовлено суб'єктивним характером психологічних процесів сприйняття, запам'ятовування, пригадування і відтворення тим, хто упізнає, зовнішніх ознак людей або предметів. З метою підвищення вірогідності результатів упізнання В.І. Фурса (1999) пропонує: 1) на допиті того, хто упізнає, скласти з його слів фоторобот особи, яка упізнається; 2) до протоколу допиту того, хто упізнає, разом із традиційним описом зовнішності особи, яка підлягає упізнанню, за методом «словесного портрета» включати опис ознак особи, відображених на фотороботі, а сам фоторобот додавати до протоколу допиту; 3) після проведення упізнання проводити портретну криміналістичну експертизу упізнаної особи за фотороботом. Дві перших пропозиції становлять інтерес і цілком можуть бути прийняті слідчими на озброєння, що сприятиме підвищенню вірогідності показань очевидця щодо зовнішності встановлюваної особи. При цьому участь спеціаліста-криміналіста в допиті того, хто упізнає, є обов'язковою умовою, як і застосування ним відповідних науково-технічних засобів (комп'ютера і відповідної програми для складання композиційних портретів). Третя ж пропозиція – щодо проведення портретної криміналістичної експертизи упізнаної особи за фотороботом, є непринятною, оскільки, як відомо, об'єктами такої експертизи можуть бути лише фотознімки. Ставити ж перед експертом питання - чи є ознаки подібності фоторобота і фотопортрета і чи не виключається імовірність того, що на фотороботі та фотопортреті зображена одна й та сама особа, як пропонує В.І. Фурса, не має сенсу, оскільки установити наявність або відсутності подібності цілком може сам слідчий.

Ряд авторів у своїх працях зазначають, що для участі у пред'явленні для впізнання у якості статистів необхідно підбирати осіб, схожих за ознаками зовнішності з особою, що пред'являється для впізнання, а також мати такі ж особливості зовнішності, на які під час допиту вказувала особа, що впізнає (Попова О.О., 2016 та ін.). Між тим у ч. 2 ст. 228 КПК чітко зазначено, що особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не

мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Такий підхід законодавця видається правильним, оскільки, по-перше, підібрати схожих осіб досить важко, а по-друге, пред'явлення для впізнання схожих людей може негативно вплинути на вірогідність результатів цієї слідчої (розшукової) дії.

На відміну від КПК України 1960 р. ч. 6 ст. 228 чинного КПК передбачає можливість проводити впізнання за матеріалами відеозапису. Відповідно до ч. 7 цієї статті матеріали відеозапису із зображенням особи, яка підлягає впізнанню, можуть бути пред'явлені лише за умови зображення на них не менше чотирьох осіб, які повинні бути тієї ж статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню. Указаний спосіб вигідно відрізняється від пред'явлення для впізнання за фотознімками, тому що дозволяє особі, яка впізнає, спостерігати осіб, які підлягають упізнанню, у динаміці, а в разі необхідності й чути їхні голоси, що істотно збільшує вірогідність результатів цієї слідчої (розшукової) дії.

З метою проведення такого впізнання усі підготовчі дії мають здійснюватися у тій же послідовності та у тому ж процесуальному порядку, що й при пред'явленні для впізнання живої особи, у присутності понятих. Однак після вибору особою, яка підлягає впізнанню, місця серед статистів подальший процес має фіксуватися за допомогою відеозапису. Особи, що пред'являються для впізнання, по черзі, залежно від обставин розслідуваної події, можуть підводяться зі стільця, виголошувати якісь фрази (бажано ті, які чула особа, що буде впізнавати, у зв'язку з розслідуваною подією і щодо яких дала показання під час допиту, що передувало впізнанню), повертатися до відеокамери боком, спиною, проходити деяку відстань по кімнаті і повертатися на своє місце тощо. Отримані в такий спосіб матеріали відеозапису, у подальшому, демонструються особі, яка упізнає, із дотриманням прав, передбачених ст. 228 КПК України.

У разі перебування особи, яка має пред'являтися для впізнання, за межами України або у іншому населеному пункті України, пред'явлення для впізнання може бути проведене в режимі відео конференції.

Непогані результати, на наш погляд, може дати використання з метою пред'явлення для впізнання сучасних комп'ютерних технологій. Для виконання цієї роботи слід залучити спеціаліста-

криміналіста. Особу, яка підлягає впізнанню, та ще трьох осіб (статистів), підібраних відповідно до процесуальних вимог і криміналістичних рекомендацій, фотографують в одних умовах цифровою фотокамерою. Фотозображення переносять у пам'ять комп'ютера і в присутності понятих, та за їх розсудом, розміщують у певній послідовності на екрані монітора і нумерують, що знаходить відображення в протоколі слідчої (розшукової) дії, і в такому вигляді пред'являють для впізнання. При цьому, з'являється можливість, за бажанням особи, яка впізнає, збільшувати або зменшувати масштаб зображень, змінювати яскравість, контрастність і т. ін. Зображення роздруковується з використання принтера й додається до протоколу пред'явлення для впізнання.

Добре себе зарекомендувало на практиці закріплене в КПК України (ч. 4. ст. 228) пред'явлення для впізнання поза візуальним та аудіо спостереженням того, кого впізнають. При цьому особа, яка підлягає впізнанню, не повинна бачити та чути особу, яка впізнає, що є додатковою гарантією забезпечення безпеки останньої. У такому випадку в протоколі обов'язково зазначається те, що впізнання проводиться поза візуальним та аудіо спостереженням того, кого впізнають, а також вказуються всі обставини і умови проведення такого впізнання. Цей спосіб, безперечно, є ефективним. Але, на сьогодні, ще не в кожному відділі НП є можливість створити належні умови для його застосування. Кімнати, у яких здійснюється таке впізнання, мають бути гарно освітленими, мати звукоізоляцію і забезпечувати односторонню видимість.

Простіший вихід у такій ситуації може бути знайдено шляхом встановлення в приміщенні, де знаходяться особи, які підлягають упізнанню, телекамери, з'єднаної кабелем із відеомонітором, який розташовано в іншій кімнаті. Керування телекамерою здійснює спеціаліст. Зв'язок між приміщеннями здійснюється за рахунок використання гучномовного пристрою. Цей спосіб має ряд переваг, у порівнянні з впізнанням за фотознімками, відеозаписом і з використанням комп'ютера, бо дозволяє безпосередньо корегувати зображення, яке спостерігається, дає можливість спостерігати, осіб, які підлягають впізнанню у динаміці, а також чути їх голоси.

Відповідно до ч. 2 ст. 228 КПК особі, яка впізнає, пропонується вказати на особу, яку вона має впізнати, і пояснити, за якими ознаками вона її впізнала.

На наш погляд, з метою отримання об'єктивних результатів впізнання слідчий перед особою, яка впізнає, має поставити наступні питання: чи бачили ви раніше когось із представлених для впізнання осіб? Якщо так, то вкажіть на цю особу рукою. Коли, де і за яких обставин ви бачили цю особу? Вкажіть на ознаки, за якими ви упізнали її.

Використання слідчими висловлених рекомендацій, на наш погляд, позитивно вплине на удосконалення організації і тактики проведення пред'явлення для впізнання, дозволить забезпечити безпеку осіб, які беруть участь у даній слідчій (розшуковій) дії та суттєво знизить ризик отримання негативного результату.

Л.О. Андрієвська

викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ, м. Дніпро)*

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ СВИДКІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД

Розслідування дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП) є досить складною та специфічною категорією кримінальних проваджень, яка вимагає від слідчого достатнього досвіду та має багато особливостей.

Значне місце у розслідуванні злочинів даної категорії посідає допит свідків, тому що іноді показання свідків виявляються єдиним джерелом відомостей про обставини ДТП. На результати допиту роблять посилання слідчі у обвинувальному акті та судді у вироку, тому що допит проводиться за всіма обставинами, що підлягають доказуванню. Але проведення допиту не представляє собою просту процедуру.

Щодо визначення поняття допиту, то в сучасній науковій літературі зазначено, що допитом є – слідча дія, яка полягає в одержанні у встановленому кримінально-процесуальним законом порядку показань від осіб, які володіють відомостями, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні [1, с. 290].

Стаття 65 Кримінального процесуального кодексу України передбачає, що свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кри-

мінального провадження, і яка викликана для давання показань, а стаття 224 Кримінального процесуального кодексу України передбачає саме процесуальний порядок проведення допиту [2].

Як вже зазначалось, допит є досить складною слідчою дією та має деякі особливості. При опитуванні слідчих встановлено, що майже всі слідчі починають роботу з очевидцями вже на місці пригоди, пояснюючи це психологічними факторами, такими як сприйняття, відношення до того, що сталося. З цією думкою неможливо не погодитись, адже необхідно враховувати швидкоплинність події ДТП, несподіваність і нетривалість сприймання цієї події, призводить до часткового запам'ятовування подробиць. За таких умов очевидці ДТП можуть спостерігати і запам'ятати не всю подію, а лише окремі її моменти, які вони безпосередньо бачили.

Але нерідко слідчі припускають помилки при застосуванні кримінально-процесуального законодавства. Отримуючи повідомлення про скоєну ДТП, слідчий одразу виїжджає на місце пригоди та, після проведення першочергових дій, проводить опитування очевидців скоєного (які вже згодом набувають статусу свідків). На нашу думку, це неправильно, тому що після спливу деякого часу свідок може не пам'ятати деякі особливості, які в подальшому можуть мати істотний вплив на кваліфікацію учасників ДТП.

Вважаємо, що слідчий після отримання повідомлення про скоєну дорожньо-транспортну пригоду повинен негайно внести відомості в Єдиний реєстр досудових розслідувань та на місці пригоди при можливості проводити вже слідчу дію – допит.

Для оживлення в пам'яті допитуваного забутих фактів використовуються тактичні прийоми, які збуджують асоціативні зв'язки, що дає можливість управляти допитом особи, яка добросовісно помиляється, або осіб, які неправильно відтворюють явище, що спостерігається, факти. Тут застосовуються такі тактичні прийоми, як: 1) асоціація за суміжністю, коли забуте відновлюється в зв'язку з відтворенням попередньої або наступної події (наприклад, при встановленні часу події слід допитати про дії свідка до появи на місці пригоди); 2) асоціації за схожістю, тобто нагадування про аналогічний факт; 3) асоціації за протилежністю (контрасту). Тактичним прийомом, що оживляє забуте в пам'яті допитуваного, є допит на місці події, коли повторне його сприйняття оживляє в пам'яті забуті факти [3, с. 364].

При опитуванні практичних працівників – слідчих нами встановлено, що саме останній прийом є дієвим, тобто, після допиту свідка, слідчий та допитуваний вирушають на місце пригоди для проведення слідчого експерименту, після проведення якого сві-

док в більшості випадків може розповісти про ті обставини скоєного правопорушення, про які не зазначав раніше. Нерідко слідчи застосовується тактичний прийом, який полягає у пропонуванні допитуваній особі власноручно написати свої показання, що також являється дієвим, тому що допомагає особі згадати про всі обставини пригоди. Окрім вказаних прийомів застосовуються також наступні: постановка запитань, спостереження за поведінкою допитуваного та його психофізичними реакціями, створення уявлення про інформованість слідчого, використання різних темпів допиту.

Практикою були вироблені запитання під час допиту, такі як: 1) доповнюючі (про обставини, про які свідок забув розповісти); 2) уточнюючі (деталізація окремих фактів); 3) нагадуючі (щоб допомогти відновити в пам'яті забуті події і факти); 4) контрольні (перевірка правильності інформації) [4, с. 364].

Щодо кола питань, які потрібно з'ясувати під час допиту свідків, то це питання про: слідову інформацію (тобто наявність гальмівного шляху), стан дорожнього покриття (мокре чи сухе), наявність опадів, освітлення, видимості (чи була вона обмежена), швидкості, напрямку та траєкторії руху. Ці відомості в подальшому будуть надані судовому експерту – автотехніку для проведення експертизи. Необхідно також з'ясувати дані про автомобіль (чи автомобілі, якщо відбулося зіткнення), а саме: марка, модель, колір, номерний знак, наявність пошкоджень, скільки осіб знаходилось в салоні автомобіля та їх прикмети. Якщо автомобіль зник з місця пригоди, то в якому напрямку.

Нерідко бувають випадків коли з'являються свідки з боку учасників ДТП. На них необхідно звернути особливу увагу, тому що, як свідчить практика саме ці особи в своїй більшості дають неправдиві свідчення. Для допиту таких свідків пропонуємо застосовувати наступні тактичні прийоми: поясненні окремих положень кримінального та кримінального процесуального закону та наслідків поведінки допитуваної особи з їх урахуванням (наприклад, наголошення на відповідальності за ст.384 КК України «Завідомо неправдиве показання»); асоціація за суміжністю, наприклад, при встановленні часу події слід допитати про дії свідка до появи на місці пригоди (у подальшому можливе проведення деталізації телефонних дзвінків).

Підсумовуючи, слід зазначити, що для того, щоб провести допит свідка, слідчий повинен мати значну кваліфікацію та досвід. При цьому застосовувати вже розроблені тактичні прийоми, тому що чітке дотримання тактичних прийомів та рекомендацій щодо

проведення допиту свідка дозволяє слідчому отримати найбільш повне уявлення про подію злочину.

Література:

1. Криміналістика : підручник / [В.Д. Берназ, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв] ; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. – Х. : ХНУВС, 2011. – 666 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. №4651-17 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/465117/page2?nreg=465117&find=2&text=%F1%E2%В3%E4%EE%EA&x=0&y=0>
3. Чаплинський К.О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія / К.О. Чаплинський. – Дніпропетровськ, 2006. – 416 с.
4. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М.В. Салтевський. – К., 2005. – 588 с.

Р.В. Бараненко

кандидат технічних наук, доцент
професор кафедри професійних та спеціальних дисциплін
*(Херсонський факультет Одеського державного
університету внутрішніх справ, м. Херсон)*

М.І. Поточняк

студентка
*(Херсонський факультет Одеського державного
університету внутрішніх справ, м. Херсон)*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ КІБЕРЗЛОЧИНІВ

Сучасний стан розвитку українського суспільства характеризується направленістю на створення дійсно правової, демократичної держави. У країні запроваджуються реформи, які тим чи іншим чином впливають на життя людей у галузі політики, економіки, спостерігається процес демократизації усіх сторін суспільного життя, яких неможливий без зміцнення законності і правопорядку, забезпечення надійної охорони конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Враховуючи ситуацію попередніх років, можна помітити різке погіршення кримінальної обстановки, яка в даний час оцінюється як надзвичайно складна, на тлі останніх подій, що відбуваються на території України. У сучасних умовах, на жаль, не вдається налагодити ефективну роботу правоохоронних органів та гарантувати безпеку громадянам.

Особливе місце посідає удосконалення злочинних навичок, так званий злочинний професіоналізм, у тому числі й у інформаційному просторі. При загальному скороченні крадіжок, грабежів зростає кількість розкрадань великих грошових сум з банків та інших кредитно-фінансових установ за допомогою новітніх досягнень науки й техніки. Так, злочинці для задоволення своїх інтересів вдаються до системного планування дій, розробляють оптимальні варіанти проведення кримінальної «справи», вживають додаткових заходів для ефективної протидії співробітникам правоохоронних органів, використовують сучасні технології та спеціальну техніку, в тому числі різні комп'ютерні пристрої та нові інформаційно-обробні технології, таким чином інформаційний простір стає засобом вчинення злочину.

Особливу тривогу в цьому плані викликає факт розвитку в Україні такого виду злочинних посягань, пов'язаних з використанням засобів комп'ютерної техніки, – кіберзлочинів.

Розкриття даних кіберзлочинів було досить складним завданням для більшості співробітників органів досудового розслідування, перш за все через специфіку даного роду злочинів: труднощі з узагальненням матеріалів слідчої та судової практики по кожному виду розглянутих правопорушень; відсутністю методичних рекомендацій як по організації розслідування злочинних діянь, так і з тактики виробництва слідчих дій; недостатньою кваліфікацією слідчих для роботи зі специфічними джерелами доказової інформації, оцифрованої у вигляді електронних повідомлень, сторінок, сайтів.

У зв'язку з активізацією злочинних посягань, створенням все більш витончених способів їх вчинення актуальним постає питання про створення криміналістичної тактики розслідування таких видів злочину, що передбачає активізацію та розширення кола наукових досліджень у цій сфері, розробки нових засобів і прийомів, що враховують сучасні досягнення криміналістики й суміжних наук.

Не дивно, що кіберзлочинність в сучасному світі оголошено глобальною міжнародною проблемою, про що свідчать прийняті міжнародні домовленості, що передбачають спільні кроки з боротьби з цим високотехнологічним злом. Небезпеку кіберзлочинності як для світової спільноти в цілому, так і для України визнають і українські правоохоронні органи. Кіберзлочинність є однією з найбільш серйозних загроз національній безпеці України в інформаційній сфері.

Криміналістична характеристика кіберзлочинів відрізняється від уже відомих криміналістичній науці злочинних посягань певною специфікою. У першу чергу до неї повинні входити криміналістично значущі відомості про особу правопорушника, мотивацію його злочинної поведінки, типові способи, предмети та місця зазіхань, а також про потерпілу сторону [1].

Криміналістично значущі дані про особу злочинця в даний час базується на двох специфічних групах інформації. Перша з яких включає до себе дані про особу невідомого злочинця по залишених ним слідах як на місці злочину, в пам'яті свідків, так і за іншими джерелами з метою встановлення напрямку і прийомів його розшуку та затримання. Такого роду відомості з метою якнайшвидшого виявлення та розшуку злочинця повинні з'являтися з криміналістичними даними про те, хто найчастіше скоює злочини розслідуваного виду. Друга ж група включає до себе інформацію, отриману за допомогою вивчення особистості затриманого підозрюваного або обвинуваченого, з метою вичерпної криміналістичної оцінки особистості суб'єкта. З цією метою зазвичай збираються відомості не тільки про життєві установки, ціннісні орієнтації, дефекти правосвідомості, особливості антигромадських поглядів, але й про те, яка інформація про особу суб'єкта злочину, його зв'язки, особливості поведінки до, під час і після скоєння злочину може допомогти слідчому або оперативному працівнику знайти з останнім необхідний слідчо-оперативний контакт, отримати правдиві свідчення, допомогти в його викритті, а також вибрати найбільш дієві способи профілактичного впливу на нього. Звісно ж, що ці дані з урахуванням інформації про злочинців, яка враховуються в інших елементах криміналістичної характеристики, можуть бути покладено в основу типологізації злочинців [2].

Виділення типових моделей різних категорій злочинців, знання основних рис цих людей дозволяє оптимізувати процес виявлення кола осіб, серед яких доцільно вести пошук злочинця і точніше визначити способи встановлення й викриття конкретного правопорушника. Наприклад, у тих випадках, коли злочин скоєно організованою злочинною групою або спільнотою, він стає самостійним об'єктом криміналістичного вивчення й відповідно одним з елементів криміналістичної характеристики даного злочину. При цьому, як правило, вивчаються особливості групи або спільноти з точки зору ступеня їх організованості, структури, розгалуженості, рольових функцій учасників та ін. З'ясування цих особливостей дає можливість краще зорієнтуватися в напрямках розшуку фактичних

даних, необхідних для розкриття всіх ланок злочинної діяльності членів цих формувань і всіх основних епізодів цієї діяльності [3].

Сам факт появи комп'ютерної злочинності в суспільстві багато дослідників ототожнюють з появою так званих «хакерів» – користувачів обчислювальної системи (зазвичай мережі ЕОМ), що займаються пошуком незаконних способів отримання несанкціонованого (самовільного) доступу до засобів комп'ютерної техніки і даними в сукупності з їх несанкціонованим використанням в корисливих цілях [4].

Не менш важливе значення, особливо на початковому етапі розслідування злочинів, як підкреслює І.А. Макаренко [5], має орієнтуюча інформація, отримана під час проведення слідчого огляду. Вона є підставою для висунення версій про характер розслідуваної події, про спосіб, мотиви, психічні та фізичні властивості передбачуваного злочинця, його емоційний стан тощо. Маючи уявлення про спосіб вчинення злочину, можна винести обґрунтовані судження про особу злочинця, оскільки спосіб реалізації протиправного діяння розкриває особистісні фізичні та психічні властивості та якості індивіда (фізичну силу, навички, вміння, звички, досвід, характер та ін.), з одного боку, і його соціально обумовлене положення (потреби, інтереси, матеріальну обстановку, соціальне середовище та ін.), з іншого боку, об'єктивно детермінують прийняття рішення про правопорушення і способи дій по досягненню злочинних цілей.

Окремі фізичні та психологічні особливості порушника відображаються в слідах скоєного кіберзлочину, «відбитках», способах його дій, виборі кримінальної технології злочину, характеристиках предметів, що належать злочинцю, та ін.

Таким чином розслідування злочинів, що вчиняються в інформаційному просторі, викликає певний ряд труднощів у правоохоронних органах, що приводить до необхідності розробки криміналістичної тактики розслідування такого роду протиправних дій. А це, у свою чергу, приводить до необхідності подальшого дослідження умов та факторів, які сприяють вчиненню комп'ютерних злочинів, для кращого захисту прав, інтересів та персональних даних населення нашої планети.

Література:

1. Вехов В.Б. Компьютерные преступления. Способы совершения. Методики расследования. – М., 1996. – 182 с.

2. Біленчук П.Д., Лисиченко В.К., Клименко Н.І. та ін. Криміналістика : Підручник. / За ред. П.Д. Біленчука. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Атіка, 2001. – 544 с.

3. Яблоков Н.П., Коздин В.Я. и др. Криминалистика : учебник / под ред. д.ю.н. Н.П. Яблокова. – М. : Юристъ, 2001.

4. О законе против «хэккеров» // Проблемы преступности в капиталистических странах. – 1990. – №7. – С.62 – 63.

5. Макаренко И.А., Эксархопуло А.А. Криминалистика : учебник для бакалавриата. – М. : Юрлитинформ, 2014. – 520 с.

Р.В. Бараненко

кандидат технічних наук, доцент
професор кафедри професійних та спеціальних дисциплін
*(Херсонський факультет Одеського державного
університету внутрішніх справ, м. Херсон)*

Є.Ю. Присяжна

студентка
*(Херсонський факультет Одеського державного
університету внутрішніх справ, м. Херсон)*

GRID-ТЕХНОЛОГІЇ – АНТИКРИМІНАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ МАЙБУТНЬОГО

На фоні глобальних соціально-економічних перетворень у світі почали ускладнюватися технічні засоби, способи та знаряддя вчинення злочинних посягань. Це становить серйозну загрозу безпеці людини, суспільства й держави. Тому сьогодні від криміналістики потрібна все більш активна допомога органам правопорядку, правосуддя та судочинства в практичній діяльності у гарантуванні безпеки в процесі виявлення, розслідування, запобігання та протидії злочинним посяганням. В умовах бурхливого науково-технічного прогресу від неї вимагається поява нових творчих ідей і розробок [1].

Великої актуальності набули наукові дослідження в галузі широкомасштабних обчислень, тому вчені все частіше розробляють проміжне програмне забезпечення та інструментальні засоби, що дозволяють спільно використовувати територіально розподілені ресурси як єдину потужну платформу. Такий підхід до обчислень відомий як Grid-обчислення. Саме Grid-системи дозволяють здійснювати безпечно та скоординоване спільне використання ресу-

рсів в освіті, науці й практиці. Таким чином, сучасний стан інформаційних відкриттів дозволяє виявляти кореляційні залежності, наприклад, між елементами криміналістичної характеристики певної категорії злочинів із допомогою застосування математичної обробки репрезентативної вибірки кримінальних проваджень. Отже, майбутнє науки криміналістики – це її подальший активний розвиток, зміна кордонів та сфер впливу, а також виникнення нових сучасних напрямів, розробка й впровадження до освітянської, наукової та практичної діяльності новітніх автоматизованих систем, ноозасобів і Grid-технологій [2, с. 14].

Концепція Grid зародилася в контексті проблеми побудови надпотужних обчислювальних установок. Основне завдання, яке вирішується в ній, – забезпечення доступу до розподілених ресурсів за допомогою використання спеціальної форми організації програмного забезпечення [3].

Нині Grid-технології мають перспективи для багатьох застосувань, але поки що можна назвати тільки декілька проектів, які близькі до практичного впровадження. Grid-технології вже активно застосовуються як державними організаціями оборони, освіти, управління, сфери комунальних послуг, так і приватними компаніями, наприклад, енергетичними й фінансовими.

Grid-технології зможуть використовуватися для інтегрування криміналістичних знань, розвитку графіки й прогресивних засобів розкриття злочинів. Криміналістичні системи, засновані на Grid-технологіях, можуть зробити значний внесок у плані доступу до розподілених джерел оперативно-розшукових даних, поліпшення можливості використання комп'ютерних програм інформаційних центрів МВС та інших правоохоронних органів країн, які ввійдуть до такого антикримінального Grid-технологічного блоку. Останній має стати особливим середовищем, де криміналістична інформація повинна бути зібрана, оброблена та у необхідних випадках швидко надана користувачам: прокурорам-криміналістам, слідчим, оперативним працівникам та іншим відповідним посадовим особам [4].

Таким чином, створення антикримінальної інформаційної сфери XXI ст., що вбирає до себе всі ресурси електронної криміналістики, включаючи безпеку й авторизацію ресурсів для того, щоб керувати незалежними вузлами Grid-системи, повинно було б стати кінцевою метою.

Впровадження до правоохоронної діяльності Grid-технологій має стратегічний характер. Їх застосування може підвищити як-

ість обробки величезних обсягів експериментальних даних, моделювання надскладних процесів, візуалізацію великих наборів даних, у тому числі кібернетичне моделювання при розслідуванні злочинів у сфері нових технологій зі значними обсягами обчислень. Тож можна сказати, що Grid-технології випереджають на 3-5 років існуючі технології у правоохоронних органах України, тобто фактично є антикримінальними технологіями майбутнього. Впровадження нових інтерактивних методик і Grid-технологій до освітнього процесу й наукової діяльності юридичних ВНЗ, з урахуванням особливостей сучасного стану технологій навчання й виховання, є необхідною умовою для подальшого розвитку інституту юридичної освіти, правничої науки, слідчої, експертної та судової практики в Україні [4].

Література:

1. Біленчук П., Ярмолюк А. Актуальні проблеми криміналістики: поліграф і безпекознавчі grid-технології [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bsm.com.ua/company-news/vystavki-i-konferentsii/item/141-aktualni-problemi-kriminalistiki-poligraf-i-bezpekoznavchi-grid-tekhnologiji>
2. Біленчук П. Поліцейська наука і криміналістика в третьому тисячолітті: системний аналіз / П. Біленчук, А. Ярмолюк // Юридичний вісник України. – 2015. – №13 (1030). – С. 14.
3. Трофимов В.В. Информационные технологии в экономике и управлении [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stud.com.ua/501110/informatika/informatsiyne_tehnologiyi_v_ekonomitsi_i_upravlinni
4. Синеокий О.В. Високотехнологічне інформаційне право України : навч. посібник для студ. юрид. та неюрид. спец. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2011/Posib_Sineokiy_2010.pdf

Т.Ф. Безсонна

старший викладач кафедри криміналістики
та судової експертології факультету №1
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

ЕКСПЕРТНА СЛУЖБА МВС УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

На сьогодні досить важливим є питання стосовно участі судових експертів під час проведення досудового слідства та їх залу-

чення під час підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів, оскільки саме працівники Експертної служби забезпечують більш якісне і точне виконання покладених на них завдань з запобігання, виявлення, розкриття й розслідування злочинів та інших правопорушень.

Для того щоб ширше розглянути обов'язки Експертної служби, визначимо, насамперед, що таке Експертна служба в Україні, які нормативно-правові акти регулюють її діяльність та з яких підрозділів вона складається. Отже, згідно з положеннями про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України [1], Експертна служба є системою державних спеціалізованих установ судової експертизи, діяльність якої спрямовується і координується Міністерством внутрішніх справ України. Експертна служба складається з Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру України (далі – ДНДЕКЦ) та територіальних підрозділів – науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів (НДЕКЦ). Відповідно до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» [3] судово-експертна діяльність здійснюється в науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України, Міністерства охорони здоров'я України, експертними службами Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Розглянемо функціональні обов'язки Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України.

Основними функціями служби є:

- судово-експертне та техніко-криміналістичне забезпечення діяльності органів національної поліції, інших правоохоронних органів із запобігання, виявлення, розкриття й розслідування злочинів та інших правопорушень;
- проведення науково-дослідної діяльності у сфері судово-експертного й техніко-криміналістичного забезпечення;
- проведення експертизи та досліджень за кримінальними, цивільними й арбітражними справами, а також досліджень у позасудовому провадженні, виконання інших робіт у межах своєї компетенції;
- експлуатаційно-технічне та метрологічне забезпечення техніко-криміналістичних засобів органів національної поліції;
- забезпечення ведення загальнодержавного криміналістичного обліку;
- участь у розробленні техніко-криміналістичних засобів і забезпечення їх використання в практичній діяльності.

Аналіз цих функцій дає підстави вважати, що основна спрямованість діяльності Експертної служби МВС пов'язана із забезпеченням досудового розслідування злочинів. На підставі вищевикладених функцій, можемо зробити висновок, що Експертна служба є важливим і незамінним суб'єктом у розслідуванні, попередженні та профілактиці злочинів.

Очевидно, що підвищення ефективності боротьби зі злочинністю не-можливе без використання правоохоронними органами спеціальних знань і новітніх досягнень науки і техніки. Тому, крім можливостей Експертної служби, законодавцем передбачено використання спеціальних знань, шляхом залучення спеціаліста-криміналіста до проведення слідчих (розшукових) дій. Вказаний суб'єкт допомагає слідчому провести правильний відбір об'єктів, що підлягають вилученню під час огляду місця події, обшуку, застосує технічні засоби фіксації ходу та результатів слідчих (розшукових) дій, надає допомогу у застосуванні криміналістичної техніки з метою більш якісного проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

Література:

1. Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України (Наказ Міністерства внутрішніх справ України 03.11.2015 № 1343.
2. Про утворення Експертної служби Міністерства внутрішніх справ : постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 р. № 988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.

В.С. Бондар

кандидат юридичних наук, доцент
начальник відділу організації наукової роботи
*(Луцький державний університет внутрішніх
справ імені Е.О. Дідоренка, м. Северодонецьк)*

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІСТУ МІКРОЧАСТОК, ПРИТАМАННИХ ПРОДУКТАМ ПОСТРІЛУ

Інформаційно-аналітичне забезпечення судової експертизи – це сукупність текстової, графічної та аудіовізуальної інформації, яка є

необхідною та достатньою для її методологічно коректного використання судовим експертом при проведенні експертизи [2, с. 118].

Зазначимо, що онтологічною передумовою розвитку криміналістичних експертиз, центральним об'єктом експертної систематики є матеріальні «сліди-відображення», криміналістичне значення* яких є основою сучасної парадигми експертного пізнання обставин події злочину, відображеного у матеріальному середовищі, що складається з:

1. Криміналістичного вчення про зв'язки взаємодії, що обґрунтовує загальний принцип «підсумовування» інформації, що виникає при взаємодії матеріальних тіл і повному (взаємному) відображенні їх властивостей.

2. Комплексного підходу, завдяки якому: а) полегшується всебічне використання можливостей судової експертизи в процесуальному доказуванні в умовах спеціалізації експертного знання; б) з'являється можливість вирішення ключової практичної проблеми експертизи: дефіциту інформації про шуканий об'єкт, що міститься в окремому сліді, або інформаційному полі.

3. Експертної технології, як сукупності правил, прийомів і рекомендацій по забезпеченню ефективного проведення судових експертиз у судових установах, котру складають технологічні схеми, що передбачають в організаційно-управлінському й методичному плані використання всіх форм комплексності за рахунок залучення паралельних, зворотних або зустрічних зв'язків для отримання додаткової доказової інформації [3].

Фундаментальне значення в розвитку вітчизняної криміналістики та судової експертології мало також визначення й обґрунтування понять інформаційного та ідентифікаційного полів, які переводили мову «слівдів у вузькому сенсі» на мову сучасної науки.

Виділення інформаційного поля є найважливішим інструментом криміналістичного аналізу матеріальної обстановки події, що розслідується, і методології комплексних криміналістичних досліджень.

Отже, завдання пошуку, фіксації та вилучення слідів пострілу з вогнепальної зброї на місці події безпосередньо пов'язане з ви-

* Криміналістичне значення слідів-відображень полягає в тому, що вони є: а) вихідним матеріалом для дослідження ідентифікаційних зв'язків; б) матеріальним носієм відомостей про ототожнюваний об'єкт та механізм взаємодії; в) потенційним слідоутворюючим об'єктом, який може відобразити якості свого субстрату чи зовнішньої будови на взаємодіючому з ним шуканому об'єкті.

вчення фону середовища, яка складає відповідну матеріальну обстановку. Це є необхідним для виявлення у вилучених зразках речовин, які не несуть інформації про постріл. Для врахування впливу фонових речовин доцільно провести збирання зразків як з місця пострілу, так і поруч із ним.

У цій публікації, на підставі результатів аналізу літературних джерел [1; 4; 5] досліджується питання розповсюдження часток речовин, притаманних для продуктів пострілу, в оточуючому середовищі. Проводяться порівняння зразків, узятих поруч із місцем проведення пострілу, оточуючої обстановки та оточуючої території. Проводиться визначення речовин, притаманних лише продуктам пострілу, визначаються їх хімічний елементний склад та форма поверхні.

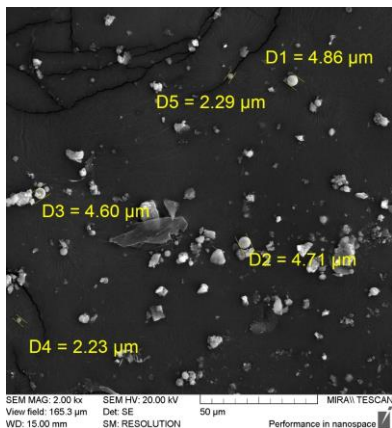
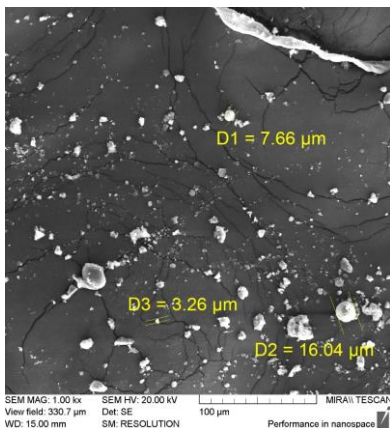
Для дослідження фону були взяті зразки з різних місць міста, які найбільш часто відвідуються людьми, адже разом із пилом та брудом на одязі можуть переноситись різні частки речовин, у тому числі й ті, які подібні до часток продуктів пострілу. В місті збирання зразків проводилось у наступних місцях:

- бордюр дороги на жвавому перехресті – А;
- стіна будинку на жвавій вулиці – Б;
- прохідна вулиця популярного ринку – В;
- перон залізничного вокзалу – Г;
- прохідний коридор залізничного вокзалу – Г’;
- залізничні шляхи поруч з рейками – Д.

Для отримання зразків з притаманними для продуктів пострілу частками було проведено наступний експеримент. У приміщенні, де часто проводились постріли у кулеулававач, були зібрані з предметів обстановки приміщення, розташованих збоку та ззаду від напрямку пострілу в радіусі близько 1 метра: з предметів обстановки приміщення поруч із місцем пострілу (Е); з підлоги поруч із місцем пострілу (Є); з підлоги поруч із місцем пострілу, відстань від точки пострілу близько 1 м (Ж). Крім того, були зібрані контрольні зразки з чистого тампону (зразок И) та з приміщення (зразок І), де не було проведено жодного пострілу.

Потім проводились порівняння отриманих результатів.

Дослідження форми часток у місті та фону всередині приміщення, де був постріл, виявило характерну відмінність зразків. Вони розрізняються наявністю в зразках з місця пострілу часток сферичної форми діаметром від 1 до 10 мкм (малюнок).

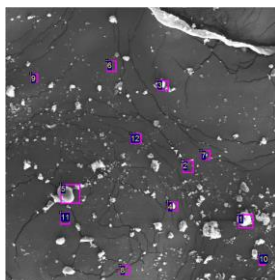

А)

Б)

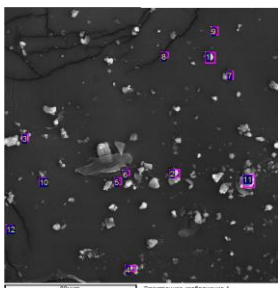
Мал. Морфологія часток: а) бордюр дороги на жвавому перехресті; б) з підлоги поруч з місцем пострілу

Сферичні частки з розміром діаметру від 1 до 10 мкм

Спектр	O	Na	Mg	Al	Si	S	Cl	K	Ca	Fe
1	79.67			2.58	6.96			1.71	9.08	
2	70.27		4.85	2.18	8.3			1.56	12.84	
3	62		1.69	2.8	8.04	5.66	0.89	1.25	15.64	2.02
4	60.2	1.7	2.72	3.77	12.59		1.56	1.07	13.45	2.94
5	69.96	7.29		2.42	3.32		8.84	4.08		4.09
6	100									
7	79.47			3.38	7.46				9.7	
8	76.71				1.08		1.22		20.98	
9	76.36			4.65	23.64					
10	80.92				4.24				10.19	
11	83.82			7.43					8.75	
12	41.93	14.6				2.29	25.35	9.09	6.76	
Макс.	100	14.6	7.43	3.77	23.64	5.66	25.35	9.09	20.98	2.94
Мин.	41.93	1.7	1.69	2.18	1.08	5.66	0.89	1.07	4.09	2.02

а) бордюр дороги на жвавому перехресті;

Спектр	O	Na	Mg	Al	Si	S	Cl	K	Ca	Fe	Cu
1	52.06				0.88	13.36		33.7			
2	45.37			0.58	1.74	14.8		36.64			0.87
3	33			1.09	2.5			1.39		62.01	
4	54.83		0.76	2.07	5.43	8.74		22.11	4.19	1.86	
5	57.15	2.39			1.29	10.49		25.39	3.29		
6	67.03				3.11	6.57		17.64	5.66		
7	59.65			0.96	2.48	10.36		26.54			
8	57.56					11.95		30.49			
9	82.72							17.28			
10	57.02				0.73	11.74		28.39		2.12	
11	51.79	0.91	1.56	5.76	22.75	0.5	0.37	7.45	3.15	4.82	0.93
12	67.48					6.97		25.55			
Макс.	82.72	2.39	1.56	5.76	22.75	14.8	0.37	36.64	5.66	62.01	0.93
Мин.	33	0.91	0.76	0.58	0.73	0.5	0.37	1.39	3.15	1.86	0.87

б) з підлоги поруч з місцем постріду;

	O	Na	Mg	Al	Si	S	Cl	K	Ca
A	63,17	5,92	3,07	5,73	10,77		1,87	1,66	5,32
Б	76,93			3,13	8,62				4,11
В	60,24			6,81	20,92			5,94	4,85
Г	64,53	1,35	2,41	3,1	6,32	3,05	2,16	1,11	11,2
Ґ	64,34		1,92	4,21	14,98		1,37	1,32	9,35
Д	13,8			0,84	5,47		0,72	0,62	0,73
Е	45,47			23,29		0,83		5,39	
Є	41,62			13,03	1,27	1,9		4,18	
Ж	38,88			0,94	1,22	1,32			
З	47,68	1,39	1,81	3,48	12,15	5,36	0,92	4,41	13,77
И	63,63								36,37
І	62,02	2,71	1,79	3,26	10,6		3,52	1,04	7,41

	Ti	Fe	Cu	Zn	Sn	Sb	Ba	Pb
A		3,4						
Б	4,26	2,94						
В		1,25						
Г		2,76	2,71					
Ґ		2,52						
Д		77,84						
Е							18,91	6,12
Є					0,26		22,4	15,34
Ж			5,14		37,45	3,25		11,8
З		5,29	1,08	2,66				
И								
І		1,59	5,48					

Примітка: А – бордюр дороги на жвавому перехресті; Б – стіна будинку на жвавій вулиці; прохідна вулиця популярного ринку; Г –

перон залізничного вокзалу; Г) прохідний коридор залізничного вокзалу; Д – залізничні шляхи поруч з рейками; Е – на предметі обстановки поруч із місцем пострілу; Є – з підлоги поруч із місцем пострілу; Ж – з підлоги поруч із місцем пострілу, відстань від точки пострілу близько 1 м; З – зверху над місцем пострілу, з предмета обстановки приміщення; И – контрольний зразок з чистого тампону; І – контрольний зразок із приміщення, де не було проведено жодного пострілу.

Такі частки можна знайти на будь-яких поверхнях приміщення та оточуючого середовища з місця пострілу. Під час пострілу виділяється велика кількість енергії, яка здатна оплавити металеві частки та надати ним сферичну форму. Частки розлітаються в різні боки від місця пострілу та осідають на поверхнях приміщення та обстановки. На зразках з різних місць міста можна знайти сферичні частки, однак їх розміри помітно відрізняються одна від іншої навіть у межах одного зразка. Крім того, такі частки, як правило, обліплені більш дрібними частками різної форми, що ускладнює пошук сферичних часток. Для визначення відмінностей між речовинами, зібраними близько місця пострілу та з різних місць міста, був проведений хімічний елементний аналіз зразків (таблиця). Особливу увагу приділено сферичним часткам.

У результаті дослідження зразків А – Д оточуючого фону було встановлено, що хімічний склад їх є різним та помітно варіюється між собою. У зразку Д було виявлено підвищений зміст Fe, що, ймовірно, пов'язано з великою кількістю іржі поруч з місцем збору. Дослідження цього зразка було цікавим у тому сенсі, що частки іржі можуть приймати сферичні форми й тим самим бути подібними за формою на частки продукту пострілу. У зразку Б була знайдена речовина, яка містить Ti, що пов'язано з пофарбуванням стіни у білий колір, адже відомо, що біла фарба часто містить оксиди Ti. Крім того, в даному зразку повністю є відсутніми Na та Cl, на відміну від інших зразків. У зразку В повністю є відсутнім Cl.

Виявлено відмінність часток з довільною та сферичною формою для зразків А – Д. На частках з довільною формою практично є відсутнім S та Cu, а на частках сферичної форми можна знайти ці елементи. Ймовірно, деякі з'єднання міді та сірки можуть утворювати сферичні форми, наприклад, мідний купорос.

У результаті дослідження зразків Е – З з місця пострілу та порівняння з результатами дослідження зразків А – Д оточуючого фону були встановлені хімічні елементи, притаманні тільки для пострілу: Zn, Sn, Sb, Ba, Pb. Також були встановлені хімічні еле-

менти, які можна віднести до фонових: O, Mg, Al, Si, K, Ca, Fe. Крім того, було виявлено елемент, не притаманний ані для фону, ані для пострілу, – Ti.

Порівняльний аналіз дозволив виявити хімічні елементи, які рідко зустрічаються в оточуючому фоні, але часто виявляються поруч із містом пострілу: S и Cu. З цього можна зробити висновок: при частому виявленні великої кількості відносно фонового змісту часток, які містять S и Cu, ці хімічні елементи є найбільш притаманними для продуктів пострілу, тому для більш вірного виявлення слідів пострілу є необхідним шукати сферичні частки, які містять Zn, Sn, Sb, Ba, Pb. Протилежною є ситуація для Na та Cl. Ці хімічні елементи можуть бути виявлені в деяких місцях оточуючого фону, тому їх з великою долею ймовірності можна віднести до фонових елементів.

У результаті проведеного дослідження був встановлений фоновий зміст хімічних елементів продуктів пострілу, вилучених з місця пострілу. Це найбільш розповсюджені в оточуючому середовищі хімічні елементи O, Mg, Al, Si, K, Ca, Fe, які можна умовно назвати фоновими хімічними елементами.

Були визначені елементи, притаманні тільки для продуктів пострілу, – Zn, Sn, Sb, Ba, Pb. Вони практично не розповсюджені в оточуючому середовищі, що дозволяє використовувати їх в ідентифікації слідів пострілу. Були визначені елементи, які можуть викликати сумніви при виявленні слідів пострілу, – S, Cu, Na, Cl. Причому S и Cu з великою ймовірністю можна віднести до продуктів пострілу, а Na та Cl – до фонових елементів.

Дослідження форми часток зібраних зразків як з фону, так і поруч з місцем пострілу дозволило встановити відмінність між ними, яка полягає в присутності у зразках, вилучених з місця пострілу, сферичних часток розміром від 1 до 10 мкм, які містять хімічні елементи, характерні для продуктів пострілу. У зразках з оточуючого фону таких часток виявлено не було, там присутні частки сферичної форми, але вони не містять елементів, не притаманних для пострілу.

Таким чином, показано, що продукти пострілу не є широко розповсюдженими в оточуючій людині обстановці. Це дозволяє надійно їх ідентифікувати за хімічному елементному складу та формі часток. При огляді місця події доцільно збирати зразки для дослідження фону з різних об'єктів оточуючого середовища, оскільки їх фон може сильно відрізнитись.

Література:

1. Захаревич А.М. Качественный анализ фонового содержания микро-частиц, характерных для продуктов выстрела / А.М. Захаревич, С.Б. Вениг // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Экономика. Управление. Право. – Т. 16. – 2016. – Выпуск 2. – С. 205 – 209.
2. Майлис Н.П. Теория и практика судебной экспертизы в доказывании. Спецкурс: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по направлению подготовки 030900.68 «Юриспруденция» / Н.П. Майлис. – М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и прав, 2015. – 263 с.
3. Сегай М.Я. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) / М.Я. Сегай, В.К. Стринжа. – К. : «Ін Юре», 1997. – 174 с.
4. Федоренко В.А. Исследование продуктов дальнего выстрела с помощью растрового электронного микроскопа / В.А. Федоренко, А.М. Захаревич, Д.И. Биленко, С.Б. Вениг // Известия Саратовского. университета. Новая серия. Серия. Экономика. Управление. Право. – Т. 12. – 2012. – Выпуск. 3. – С. 72 – 76.
5. Федоренко В.А. Применение растровой электронной микроскопии в судебно-баллистических исследованиях / В.А. Федоренко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 1. – 2014. – С. 269 – 271.

О.М. Брисковська

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
провідний науковий співробітник наукової
лабораторії з проблем досудового розслідування
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

Д.О. Алексеева-Процюк

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
провідний науковий співробітник наукової
лабораторії з проблем досудового розслідування
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКА НЕЗАКОННО ЗАВОЛОДІЛА МОТОТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ

Мототранспортними засобами (мотоциклами, квадрациклами, мопедами, скутерами тощо) користуються як молодь, так і дорос-

лі особи. Для незаконного заволодіння такими транспортними засобами зловмисникам не потрібні особливі знання та навички для знешкодження протиугінних засобів, оскільки власники часто нехтують мірама безпеки та залишають свої скутери без нагляду. Зловмиснику навіть не потрібно докладати особливих зусиль та вигадувати різні хитрощі, щоб непомітно викрасти скутер чи мотоцикл, необачно залишений господарем без нагляду у незамкненому підвальному приміщенні, сараї, дворі багатоповєрхівки або просто поблизу магазину.

На нашу думку, характеристика особи, яка незаконно заволоділа мототранспортом носить соціальний характер та не залежить від вікового порогу. Важливим елементом криміналістичної характеристики незаконних заволодінь мототранспортними засобами є відомості про стан керованості своїми діями осіб у момент їх учинення. Контрольоване використання транспорту як об'єкту пояснюється тим, що самовільне незаконне заволодіння мототранспортними засобами в багатьох випадках вчиняється особами в стані алкогольного сп'яніння. Але трапляються й такі випадки, коли незаконне заволодіння мототранспортними засобами вчиняється особами, які добре володіють правилами дорожнього руху та реальної загрози безпеці руху не завдають.

Вивчення практики розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних з незаконними заволодіннями мототранспортом, свідчить про те, що всіх осіб, які вчиняють такі викрадення, доцільно поділити на дві категорії: 1) «ситуаційні» – учиняють кримінальне правопорушення при збігові несприятливих зовнішніх факторів (незаконне заволодіння від мопеда і до відносно дорогих марок мотоциклів); 2) «злісні» – для яких це незаконний спосіб заробітку, ці особи раніше вчиняли подібні злочини, «кваліфікуються» на незаконному заволодінні мототранспортними засобами (як правило, від відносно дорогих до дорогих марок мотоциклів з незначним пробігом кілометражу).

У більшості випадків до «ситуаційних» зловмисників відносяться не тільки особи загально кримінальної спрямованості, які зловживають алкогольними та наркотичними засобами, щоб задовольнити свою залежність та вдаються до будь-яких крадіжок, але і підлітки. Таким особам, які вчиняли такі злочини, властиве вчинення попередніх більш дрібних правопорушень (дрібне хуліганство, поява в нетверезому стані в громадських місцях) [1, с. 45]. Наприклад, 44-річний житель с. Куп'янка Харківської області, викрав у односельчанина з подвір'я домоволодіння транспортний

засіб – мопед «Альфа Люкс», щоб продати його та поповнити свій бюджет. Чоловік раніше вже потрапляв в поле зору правоохоронців та мав проблеми з законом [2].

Переважно «ситуаційні» зловмисники не мають каналів збуту викраденого мототранспорту, а покращують своє матеріальне становище шляхом продажу місцевим жителям сусідніх сіл, районів, рідше біля або на авто ринках.

До «злісних» можна віднести осіб, які спеціалізуються на кримінальному авто бізнесі. Наприклад, 23-річний житель Коломийщини протягом липня 2016 р. викрав 6 транспортних засобів та скоїв дві крадіжки на території населених пунктів Яремчанської міської ради. Зловмисник незаконно заволодів трьома мотоциклами, квадроциклом, мопедом, мотороллером та велосипедом місцевих жителів та гостей курортного регіону. Варто зазначити, що він раніше вже судимий [3].

«Злісні» зловмисники збувають викрадений мототранспорт через налагоджені канали збуту.

Через інтернет мережі, сайти продажу транспортних засобів, оголошення з продажу в ЗМІ за значно зниженими цінами, без відповідних реєстраційних документів. Або уже легалізуючи викрадені мототранспортні засоби шляхом скуповування за мізерними цінами, відповідної марки, понівечених мототранспортних засобів, що побували в ДТП, несправних або згорівших чи підданих корозії, для легального отримання реєстративних документів. Під такі документи у мототранспортного засобу змінюють номерні позначення рами, двигуна, колір, для подальшого легального продажу за повну ціну.

Для приведення викраденого мототранспортного засобу під наявні документи, зловмисникам необхідні місця для зберігання – «відстійники». Такими місцями можуть бути: бокси, орендовані гаражі, що можуть знаходитися у віддалених районах міста або за містом, станції технічного обслуговування. Якщо під мототранспортний засіб не вдалося знайти документів, то їх розбирають на запасні частини для подальшого використання шляхом платного ремонту або продажу. Через пару місяців після незаконного заволодіння, викрадачі або їх посередники відганяють викрадений мототранспорт на «небезпечну відстань» до інших областей, міст.

А тому «злісні» зловмисники, як правило, діють у групі з розподілом ролей або так званими обов'язками, в більшості випадків вони поділяються на «виконавця» – особу яка викрадає мототранспортний засіб, «реєстратора» – особу, яка знаходить та отримує

реєстраційні документи, «технаря» – особу, яка змінює номерні позначення рами, двигуна, колір, для подальшого легального продажу, «продавця» – особу, яка реалізує викрадений мототранспортний засіб.

Характеристика особи злочинця повинна описувати людину як соціально-біологічну систему, властивості (фізичні, біологічні, соціальні) і ознаки якої відображаються у матеріальному середовищі й використовуються для розкриття злочині [4, с. 422]. Для встановлення особи злочинця, яка незаконно заволоділа мототранспортним засобом, доцільно використовувати виявлені на місці злочину сліди, професійні навички, марку мототранспортних засобів, рік випуску та інші ознаки, що відобразились в об'єктах матеріальної обстановки.

Література:

1. Іванов Ю.Ф. Незаконне заволодіння транспортним засобом: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти : практ. посіб. / Ю.Ф. Іванов.– К., 2008. – 108 с.
2. На Білоцерківщині працівники міліції затримали викрадача мототранспорту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bc-mvs.gov.ua/newsmenu/2523-na-bilotserkivshchyni-pratsivnyky-militsii-zatrymaly-vykradacha-mototransportu>
3. 23-річного жителя Коломийщини взяли під варту за 6 крадіжок мототранспорту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://report.if.ua/kryminal/23-richnogo-zhytelya-kolomyjshchyny-vzaly-pid-vartu-za-6-kradizhok-mototransportu/>
4. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М.В. Салтевський– К. : Кондор, 2008 – 588 с.

А.М. Волкова

слідчий СВ ТВП № 1 Шевченківського УП

(Головне управління

Національної поліції України у м. Києві)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ВИБУХОТЕХНІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ

У практичній діяльності слідчих Національної поліції України (далі – НПУ) [1] під час здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях про злочини пов'язані з вибуховими матеріалами виникає ряд проблемних питань пов'язаних у першу чергу у взаємодії слідчих з експертами-вибухотехніками.

Пошук і вилучення слідів під час оглядів місць подій, проведення експертиз і досліджень, вилучення та знешкодження саморобних вибухових пристроїв, ведення криміналістичних обліків – це далеко не весь перелік завдань, які щодня вирішувалися експертами-вибухотехніками.

До реорганізації Експертної служби МВС України, яку розпочато з 6 листопада 2015 року [2], експерти-вибухотехніки працювали у вибухотехнічній лабораторії Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (далі – ДНДЕКЦ) МВС України.

Унаслідок реорганізації створено Управління, у подальшому Департамент вибухотехнічної служби (далі – ДВС) [3], який став структурним підрозділом апарату НПУ, а судові експерти-вибухотехніки залишилися у складі Експертної служби МВС України.

Метою реформи було побудова за європейським зразком незалежної від органів досудового слідства, високопрофесійної, відкритої для суспільного контролю мережі експертних підрозділів покликаних виконувати важливу для правової держави місію – сприяти утвердженню справедливого суду в Україні.

Однак на практиці це призвело до нерегульованості взаємодії слідчих та судових експертів-вибухотехніків Експертної служби МВС України, які стали предметом дискусії.

Так, в практичній діяльності спеціалісти-вибухотехніки НПУ почали залучатися для здійснення пошуку, виявлення та огляду в порядку передбаченому частиною 3 статті 237 КПК України, а також для проведення спеціальних вибухотехнічних робіт та для надання іншої технічної допомоги як спеціалісти у кримінальному провадженні відповідно до статі 71 КПК України.

Діяльність експертів-вибухотехніків у подальшому звелася лише до проведення експертиз, а для проведення експертних експериментів та експериментальних вибухів залучення спеціалістів-вибухотехніків НПУ.

Така позиція Експертної служби пояснювалася нібито відсутністю нормативного врегулювання поводження з вибуховими матеріалами під час виконання вибухотехнічних експертиз, відсутності обладнання для проведення спеціальних вибухотехнічних робіт, спеціально обладнаних місць для проведення вибухових робіт [4].

Однак з такою позицією важко погодитися. Відповідно до Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України (далі – Положення) [5], одним із основних завдань Експертної служби передбачено здійснення судово-експертної діяльно-

сті, а також здійснення спеціальних вибухотехнічних робіт з пошуку і знешкодження вибухонебезпечних предметів, пристроїв.

Відповідно до цього ж Положення Експертна служба МВС відповідно до покладених на неї завдань здійснює виявлення, експертний огляд, розряджання, транспортування та знешкодження вибухонебезпечних предметів, пристроїв.

У чинній Інструкції про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах внутрішніх справ України, [6] передбачено вимоги до працівників, які виконують спеціальні вибухотехнічні роботи та судово-вибухотехнічну експертизу, заходи безпеки при поводженні з вибуховими матеріалами під час проведення таких експертиз та експертних експериментів, вимоги до облаштування та експлуатації стаціонарних вибухотехнічних лабораторних комплексів та обладнання робочих місць у приміщеннях лабораторного комплексу.

Тому посилання на неврегульованість проведення спеціальних вибухотехнічних робіт експертами-вибухотехніками, відсутністю спеціального обладнання є безпідставним.

Іншим проблемним питанням, яке постало під час судово-вибухотехнічних експертиз це неврегульованість питання залучення до її проведення спеціалістів-вибухотехніків НПУ та відсутності на це необхідних повноважень у експертів-вибухотехніків.

Так, судовий експерт-вибухотехнік, у провадженні якого перебуває експертиза, при вирішенні питань, які потребують практичної частини з проведенням підривів має право, за необхідності, залучати спеціалістів-вибухотехніків НПУ. У зв'язку з цим у постанові про призначення судово-вибухотехнічної експертизи слідчий у резолютивній частині постанови повинен зазначити про відповідний дозвіл для експерта-вибухотехніка про залучення спеціалістів-вибухотехніків НПУ та покладання на нього обов'язку організації проведення експертних експериментів та експериментальних вибухів. Копію постанови слідчий повинен направити керівнику відповідного вибухотехнічного підрозділу НП.

Слід зауважити, що залучення за ініціативою слідчого НПУ до проведення експериментальних вибухів і експертних експериментів фахівців відповідних підрозділів Збройних Сил України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій або Служби безпеки України до компетенції слідчих органів досудового розслідування НП не належить. Це питання може бути врегульовано в окремому нормативно-правовому акті, погодженому з відповідними міністерствами та відомствами.

Запропоновані пропозиції спростять процедуру залучення до проведення практичної частини експертизи спеціалістів-вибухотехніків НПУ (на підставі частини 7 статті 69 КПК України), скоротять час, що витрачається на подання та розгляд клопотання про залучення спеціалістів-вибухотехніків НПУ і як кінцевий результат зменшить термін виконання судово-вибухотехнічної експертизи.

Література:

1. Закон України «Про Національну поліцію» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379.
2. Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1825129>
3. Наказ Національної поліції України від 06 листопада 2015 року № 1 «Про затвердження структури Національної поліції України» – Режим доступу до ресурсу: сектор документального забезпечення Шевченківського УП ГУНП в м. Києві.
4. Лист ДНДЕКЦ МВС від 14.04.2017 № 19/14-1/4930 «Про направлення інформаційного листа» – Режим доступу до ресурсу: відділ документального забезпечення ГСУ НП України.
5. Наказ МВС від 03.11.2015 № 1343 «Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 06 листопада 2015 року за № 1390/17835 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dndekc.centrmia.gov.ua/wp-content/uploads/2015/12/Polojennia23.pdf>
6. Наказ МВС від 09.07.2014 № 653 «Про затвердження Інструкції про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах внутрішніх справ України», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 28 липня 2014 року за № 870/25647 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0870-14>

О.О. Волков

старший слідчий в особливо важливих
справах Головного слідчого управління
(Національна поліція України, м. Київ)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ ПРОГРАМНОГО ЗАСОБУ ТА ВИЗНАННЯ ЙОГО ШКІДЛИВИМ

Розвиток науково-технічного прогресу та стрімке поширення в суспільстві різноманітних гаджетів вимагає від держави, в особі правоохоронних органів, вживати заходів по виявленню, документуванню та запобіганню протиправного посягання на пра-

ва і свободи громадян які здійснюються зловмисниками через електронні пристрої.

Відповідно до статистичних відомостей Департаменту інформаційної підтримки та координації поліції «102» Національної поліції [1], взятих у розрізі останніх п'яти років, відбувається збільшення кількості виявлених кримінальних правопорушень з 562 у 2013 році до 1658 у 2016, а за 4 місяці 2017 року – 1534, передбачених розділом XVI КК України [2].

З указаної кількості, злочини, відповідальність за які передбачена статтею 361-1 КК України, зареєстровано 2 в 2013, 25 в 2014, 30 в 2015, 37 в 2016 та 32 кримінальні правопорушення упродовж 4 міс. 2017 року. Вказане свідчить про значну їх латентність, у деякій мірі неякісне документування та, як наслідок, доведення таких злочинів до суду лише в одиничних випадках.

Протягом останніх п'яти років з усієї кількості розслідуваних злочинів, передбачених ст. 361-1 КК України, до суду щороку направляється від 3 до 5 кримінальних проваджень (у 2017 – 3, 2016 – 4, 2015 – 4, 2014 – 5, 2013 – не направлялися).

Направлення кримінальних проваджень до суду в значній мірі залежить від результатів комп'ютерно-технічних експертиз, а саме дослідження та віднесення програмного засобу до шкідливого за чітко встановленими ознаками.

Зазначимо, що «шкідливість» програмних засобів повинна визначатися не залежно від здатності знищувати, модифікувати, блокувати, копіювати інформацію, що також властиве і «не шкідливим» програмним засобам. Основним критерієм віднесення програмного засобу до «шкідливого» повинно бути їх несанкціонованість, тобто відсутність усвідомлення користувача про дії та наслідки впливу програмного засобу. Іншим критерієм повинно бути санкціонованість користувача на застосування програмою своїх функцій. На нашу думку, порушення одного з таких критеріїв повинно відносити програмний засіб до «шкідливого».

Проте, говорячи про шкідливий програмний засіб необхідно зазначити, що роль експерта у такому визначенні повинна полягати лише в обґрунтуванні виявлених ознак, які в подальшому нададуть можливість слідчому кваліфікувати її як шкідливий програмний засіб.

Зауважимо, що при вивченні кримінальних проваджень відповідаючи на питання слідчого, експерти подекуди роблять висновки посилаючись лише на те, що антивірусною програмою (ESET NOD32, Dr.Web, Avira або іншою) досліджуваний програм-

ний засіб віднесено до «шкідливого», описуючи його характеристики взятих з джерел Інтернету.

Не визначеність на законодавчому рівні поняття шкідливого програмного засобу та відсутність в Експертній службі МВС (Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр) [3] методики проведення експертиз шкідливих програмних засобів надає змогу експертам на власний розсуд відносити програмні засоби до шкідливих.

У диспозиції статті 361-1 КК України встановлено критерій «шкідливості» тільки за наявністю мети, тобто, такий програмний засіб повинен бути призначений (створений) для несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку.

Так, відповідно до висновку експерта у вивченому кримінальному провадженні антивірусним засобом виявлено програмний засіб, так званий «генератор ключів», призначений для обходу систем захисту ліцензійних програмних засобів, який визначено як шкідливий.

Однак «генератор ключів» діє лише після його запуску користувачем і виключно за його волею. У такому випадку дійсно відбувається модифікація встановленого ліцензійного програмного засобу, що в подальшому дозволяє користуватися такою програмою без ліцензії. Проте такі дії проводяться з волі та дозволу користувача, заздалегідь знаючи про зміни та модифікацію.

У цьому випадку мова може йти лише про порушення авторських прав, при відсутності ознак несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів) та неможливість віднесення програмного засобу до шкідливого. Експерт же у своєму висновку не зазначив якими критеріями він керувався при віднесенні програмного засобу до шкідливого лише вказав, що це було визначено антивірусним засобом.

Література:

1. Наказ Національної поліції України від 06 листопада 2015 року № 1 «Про затвердження структури Національної поліції України» – Режим доступу до ресурсу: відділ документального забезпечення ГСУ НПУ України.
2. Форма звітності № 451 Розділ XVII. Відомості про кримінальні правопорушення, що вчинені з використанням високих інформаційних технологій, у тому числі виявлення і супроводження таких правопорушень працівниками підрозділів кіберполіції. Звіт про результати роботи підрозділів Національної поліції України (форма № 1-АВ). Наказ МВС від 08 квітня 2016 року № 299 «Про затвердження форми звітності» – Ре-

жим доступу до ресурсу: FTP-сервер Департаменту інформаційної підтримки та координації поліції «102» Національної поліції НП України.

3. Офіційний веб-сайт Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dndekc.mvs.gov.ua>

О.В. Воробей

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістичних експертиз
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

А.О. Погребна

курсант
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

ЗАСОБИ ЗАХИЩЕНОЇ ПОЛІГРАФІЇ ДЛЯ ПРОФІЛАКТИКИ ФАЛЬШИВОМОНЕТНИЦТВА

У кожній країні виготовляють та випускають в обіг грошові знаки, що завжди становили інтерес для кримінальних структур і потребували захисту від підроблення [1, с. 7].

Захищену поліграфію можна визначити як галузь поліграфії, яка виробляє поліграфічну продукцію з захисними ознаками (елементами) – захищену поліграфічну продукцію – шляхом використання спеціального обладнання, матеріалів і технологічних прийомів. За три з половиною століття свого існування захищена поліграфія, залишаючись в рамках загальної поліграфії, набула власної системи прийомів і матеріалів, які в загальній поліграфії традиційно не використовуються. Іноді це пояснюється складністю і високою вартістю використовуваних технологій, які стають прибутковими тільки при величезних тиражах даного виду продукції (наприклад, акцизних марок або банкнот).

До таких технологій можна віднести, наприклад, орловський спосіб друку. Чималу роль в цьому відіграють також заходи урядів і виробників захищеної продукції, які перешкоджають поширенню інформації про ці специфічні технології. Зазначені заходи особливо потужні у виробництві грошових знаків, які є мішенню атак злочинців. Захищаючи свої національні валюти від підробок, виробники банкнот зберігають сутність більшості захисних ознак банкнот у таємниці.

Надання продукції, що виготовляється, захисних ознак присутнє на усіх етапах технологічного ланцюжка.

1. Виготовлення паперу

Використання устаткування і технологічних прийомів для відливу паперу з водяними знаками. Введення до складу паперу захисної нитки (прихованої або пірнаючої). Введення до складу паперу захисних волокон або конфетті. Використання спеціальних відбілювачів, що запобігають люмінесценції захищеного паперу при ультрафіолетовому опроміненні. Використання спеціальних наповнювачів, а також хімічних реагентів.

2. Підготовка до друку

Розробка засобів графічного захисту в процесі створення оригінал-макета.

3. Друк

Використання спеціальних способів друку (орловського, метаграфського та ін. Застосування спеціальних фарб: метамерних, металізованих, магнітних, OVI та ін.

4. Обробка після друку

Застосування різних способів персоналізації: нумерація, нанесення штрихкоду, лазерне гравірування та ін. Мікроперфорація. Наклеювання голограм. Ламінування. Різання. Висікання, надсічка.

Вибір кількості і поєднання різних захисних ознак залежить від призначення, умов застосування, рівня збитку у разі фальсифікації підробки конкретного виду захищеної поліграфічної продукції.

Для запобігання підробки документів в них вводяться так звані захисні ознаки (елементи), якими є графічні або технологічні елементи поліграфічного продукту, створені за допомогою спеціальних прийомів.

Перший рівень захисту включає в себе елементи, які в змозі розпізнати некваліфікований користувач продукції (грошових банкнот, цінних паперів і т.ін). Це наявність нумерації, водяних знаків, захисних ниток, голограм і інших ознак, які виявляються та визначаються за допомогою органів чуття людини. Такі захисні ознаки називають також публічними або активними.

Другий рівень захисту припускає використання простого детекторного обладнання, яке визначає наявність люмінесцентних і метамерних фарб та деяких інших захисних ознак.

Експертні організації і Національний банк України можуть діагностувати третій рівень захисту, проводячи спеціальні дослідження на складнішому обладнанні. Наприклад, визначення наявності спецфарб, деяких прихованих зображень, кодованих магнітних міток та інших подібних ознак. Це так звані експертні ознаки, що відомі тільки вузькому колу експертів. Касири та прості споживачі про них не знають (принаймні, не зобов'язані знати).

Захисні ознаки також поділяють на 2 категорії: відкриті (overt) і закриті (covert). До відкритих відносять публічні і касові ознаки, до закритих – усі інші. Але для надійного захисту мало наситити документ захисними ознаками. Необхідно інформацію про них довести до зацікавленого користувача, з тим щоб він у рамках своєї компетенції міг судити про достовірність документа. Від цього значною мірою залежатиме ефективність цих ознак у визначенні достовірності.

Виробники захищеної поліграфічної продукції розуміють, що абсолютної системи захисту не існує. Таким чином, наскільки б складним і багаторівневим не був захист грошових знаків, рано чи пізно його зможе відтворити або більш менш достовірно імітувати хтось інший.

Питання може полягати в економічній доцільності підробки цього виду захищеної продукції. Крім того, жодна захисна ознака не може бути універсальною і гарантувати захист від декількох передбачуваних видів підробки. Тому виробник повинен використати збалансований комплекс захисту, щоб його відтворення фальшивомонетниками було принаймні економічно не вигідним.

Література:

1. Киричок П.О. Захист цінних паперів та документів суворого обліку : моногр. / П.О. Киричок, Ю.М. Коростіль, А.В.Шевчук – К. : НТУУ «КПІ», 2008. – 368 с.
2. Маресин В.М. Защищенная полиграфия [Электронный ресурс] : справочник / В.М. Маресин. – 2-е изд., стер. – М. : ФЛИНТА, 2014. – 640 с.

С.В. Головкін

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноюридичних дисциплін
(Луганський державний університет внутрішніх
справ імені Е.О. Дідоренка, м. Северодонецьк)

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВЧОГО ЕТАПУ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ДТП В ЗОНІ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

Слідчий експеримент є важливою та складною слідчою (розшуковою) дією, що проводиться при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП).

При проведенні слідчого експерименту слід виділяти три етапи: підготовчий, робочий і заключний.

На підготовчому етапі проведення слідчої (розшукової) дії визначається її мета, доцільні час, місце і умови провадження дії, коло учасників слідчої (розшукової) дії, плануються тактичні прийоми, обираються технічні засоби. Іншими словами, саме у цей період розслідування будується розумова динамічна модель всього ходу запланованої дії [1, с. 469].

Метою слідчого експерименту згідно ч. 1 ст. 240 КПК України є перевірка та уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань [2]. Аналіз практики розслідування ДТП дає підстави стверджувати, що зазначене законодавцем визначення мети слідчого експерименту дещо вузьке, оскільки ця слідча (розшукова) дія не охоплює тільки перевірку та уточнення відомостей, але й дає змогу отримати дані, що не були встановлені раніше, та які є конче необхідні задля об'єктивного та всебічного розслідування обставин скоєння ДТП.

На нашу думку, при визначенні місця й часу проведення слідчого експерименту необхідно виходити з того, що умови в яких проводиться дана слідча (розшукова) дія повинні бути максимально наближені до умов, в яких відбувалося ДТП. Тому цілком зрозуміло, що слідчий експеримент необхідно проводити в тому ж місці, де сталась ДТП, в той же час доби, у тих самих умовах освітлення, погодних умовах.

У ч. 2 ст. 240 КПК України зазначено, що за необхідності слідчий експеримент може проводитися за участю спеціаліста [2]. На нашу думку, слідчий повинен обов'язково запросити до участі в слідчому експерименті спеціаліста автотехніка, оскільки дана слідча (розшукова) дія дозволяє отримати відомості, що не були отримані зокрема під час огляду місця події, допитів, та без яких неможливо провести судову автотехнічну експертизу для дослідження обставин ДТП. Спеціаліст автотехнік, приймаючи участь в слідчому експерименті, надасть слідчому допомогу в перевірці та встановленні всіх обставин, які в подальшому будуть необхідні для проведення автотехнічної експертизи.

У ч. 3 ст. 240 КПК України зазначено, що до участі в слідчому експерименті можуть бути залучені підозрюваний, потерпілий, свідок, захисник, представник [2]. Для проведення слідчого експерименту слідчий, прокурор зобов'язані запросити не менше

двох поняттях. Винятком є випадки застосування безперервного відеозапису перебігу проведення слідчого експерименту. Отже, законодавець достатньо чітко вказує на коло учасників даної слідчої (розшукової) дії та надає їм гарантії особистої безпеки, закріпивши в ч. 4 ст. 240 КПК України положення про те, що проведення слідчого експерименту допускається лише за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їхні честь і гідність, не завдається шкода [2].

Слідчий на етапі підготовки проведення слідчого експерименту повинен визначитись з комплектом науково-технічних засобів. Перш за все це фотоапарат, відеокамера, пристрої для вимірювання, освітлювальне приладдя.

Залежно від обставин ДТП та мети проведення слідчого експерименту перелік науково-технічних засобів може бути розширено. Здебільшого для проведення слідчого експерименту при розслідуванні ДТП необхідне використання транспортного засобу, який брав участь у пригоді. При неможливості такого використання, слід використовувати транспортний засіб, що максимально відповідає транспортному засобу, який брав участь у ДТП. При цьому слід врахувати відповідність його зовнішніх світлових приладів (фар), потужності ламп, ступеня забруднення фарних розсіювачів, стан і ступінь забруднення переднього скла та інших елементів, що можуть впливати на видимість [3, с. 159].

Зазначений комплекс заходів на підготовчому етапі слідчого експерименту при розслідуванні ДТП зазвичай не викликає якихось труднощів у слідчого. Проте, якщо ДТП сталась в зоні проведення бойових дій і відповідно вказану слідчу (розшукову) дію необхідно проводити на місці пригоди, виникає нагальна потреба в додаткових заходах, спрямованих насамперед на забезпечення безпеки учасників слідчого експерименту.

Задля цього необхідно узгодити можливість проведення слідчого експерименту з військовим керівництвом оперативного командування ЗСУ, підпорядковані підрозділи якого контролюють певну ділянку лінії розмежування та залучити військовослужбовців в якості факультативних учасників слідчої (розшукової) дії.

21 березня 2014 року почала свою роботу Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні (СММ), до повноважень якої належить сприяння зменшенню напруження, становлення миру, стабільності та безпеки. З метою сприяння діалогу на місцях місія взаємодіє з органами влади усіх рівнів, а також з громадянським

суспільством, етнічними та релігійними групами та місцевими громадами [4]. Отже, вважаємо доцільним залучення представників місії до проведення слідчої (розшукової) дії, оскільки їх безпосередня присутність зменшує ризики обстрілів, що є насамперед гарантією безпеки учасників слідчого експерименту.

На наше глибоке переконання, якщо військове керівництво оперативного командування ЗСУ та представники Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні не зможуть гарантувати стовідсоткову гарантію безпеки, доцільно відмовитись від проведення слідчого експерименту саме в місці скоєння ДТП, що знаходиться в зоні бойових дій. У цьому випадку доцільно застосувати методи реконструкції та моделювання.

Реконструкція – це відтворення, відновлення матеріальної обстановки або предметів, умов за відомою інформацією [5, с. 305]. Реконструкція місця події заснована на ретельному вивченні фактичних даних про первісний стан обстановки і характер змін після ДТП. Джерелами відомостей служать протокол огляду місця події, фототаблиці, відеозапис огляду місця події, протокол допиту свідка, потерпілого, підозрюваного. Об'єктом реконструкції є обстановка місця дорожньо-транспортної пригоди і пов'язані з нею обставини та деякі фактичні дані. Місцем ДТП є частина дорожнього покриття з предметами та слідами, що перебувають на ньому, які пов'язані з дорожньо-транспортною пригодою.

Слід зазначити, що реконструкція може бути повною або фрагментарною (частковою). При повній реконструкції відтворюється вся обстановка місця події, при фрагментарній – деякі елементи обстановки, наприклад, розташування транспортних засобів в момент контакту, розташування потерпілого тощо. Повна реконструкція проводиться за допомогою транспортних засобів, що брали участь у події, або транспортних засобів аналогічних моделей і марок.

Моделювання – це загальний метод пізнання теорії і практики, який використовують для вирішення наукових і практичних завдань у різних галузях знань. До основи методу покладено теорію подібності, яка дозволяє виявити зв'язки кількісних та якісних сторін у явищах чи об'єктах однакової фізичної природи [5, с. 305]. Результатом моделювання є створення моделі. Під моделлю розуміється така мисленево уявлена або матеріально реалізована система, яка відображає і відтворює об'єкт дослідження та здатна заміщати його так, що її вивчення дає нам нову інформацію про цей об'єкт [6, с. 7]. Модель не повторює об'єкт, а

представляє його в пізнанні. Вона є аналогом об'єкта, за допомогою якого можна одержати нову інформацію про нього.

При розслідуванні ДТП, в основному використовується фізичне моделювання, що дозволяє спостерігати та оцінювати як швидкість та напрямок руху об'єкта (транспортного засобу, пішохода тощо), так і сам процес настання наслідків ДТП, а також фіксувати всі параметри відтворення. За допомогою фізичного моделювання можна зменшувати або збільшувати розміри експериментальних моделей, а також відтворювати такі умови, які дуже близькі до реального механізму ДТП, що відбулось [3, с. 158].

Підбиваючи підсумок викладеному, зазначимо, що слідчий експеримент при розслідуванні ДТП є важливою слідчою (розшуковою) дією, яка дає змогу слідчому не тільки перевірити й уточнити, але й отримати нові, раніше не відомі відомості про обставини пригоди, та дуже часто є вирішальним чинником проведення автотехнічної експертизи. Ключовим моментом підготовчого етапу слідчого експерименту є забезпечення безпеки учасників слідчої (розшукової) дії. У разі неможливості проведення слідчого експерименту саме в місці скоєння ДТП, слід, застосовуючи методи моделювання та реконструкції віднайти ділянку проїзної частини, що знаходиться поза зоною бойових дій, максимально подібну до ділянки, де сталась ДТП та відновити обстановку, яка була на момент пригоди.

Література:

1. Криміналістика : учеб. для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская / под ред. Р.С. Белкина. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 990 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/paran2243#n2243>.
3. Луцок П.П. Розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації автотранспортних засобів : дис. канд. юр. наук : 12.00.09 / Луцок Павло Павлович – К., 2007. – 223 с.
4. Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/118098>
5. Криміналістика : підручник / Біленчук П.Д., Лисиченко В.К., Клименко Н.І. / за ред. П.Д. Біленчука. – К. : Атіка, 2001. – 544 с.
6. Штофф В.А. Моделирование и философия / В.А. Штофф. – М. : Изд-во МГУ, 1981. – 58 с.

А.С. Голоколосова

науковий співробітник відділу
організації науково-дослідної роботи
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ПОНЯТТЯ ХОЛОДНОЇ ЗБРОЇ

Для вирішення багатьох питань застосування кримінального закону, кваліфікації злочинів наукою кримінального права визначено риси, притаманні складові будь-якого конкретного злочину. На цій основі будується узагальнена абстрактна модель складу злочину, яка вказує на обов'язкові (універсальні) елементи складу будь-якого злочину. До об'єктивних ознак окремих складів злочинів відноситься і наявність холодної зброї. Очевидно, що експертиза холодної зброї має значення лише у тих випадках, коли вказана обставина впливає на кваліфікацію вчиненого злочину і передбачає кримінальну відповідальність [1, с. 120 – 122].

Аналіз кримінального законодавства свідчить про те, що холодна зброя у складі злочину може відігравати різну роль в залежності від його специфіки.

По-перше, вона може бути предметом злочину. По-друге, використання холодної зброї є ознакою об'єктивної сторони злочину (коли вона виступає як знаряддя). Окрім цього, холодна зброя використовується при вчиненні низки насильницьких злочинів, тим самим підвищуючи ступінь загрози вбивством або нанесенням тілесних ушкоджень.

У практичній діяльності найбільше помилок виникає під час аналізу суб'єктивної сторони придбання, збуту, носіння і виготовлення холодної зброї. Кримінальний закон передбачає прямий умисел при здійсненні цих діянь. У подібних випадках довести наявність умислу деколи буває непросто, але притягати до кримінальної відповідальності лише за фактом виявлення в особи холодної зброї неприпустимо. З огляду на викладене вище постає запитання про необхідність конкретизації такого поняття, як «холодна зброя». Адже в кримінальному законодавстві деяких країн існують статті, згідно з якими використання будь-яких предметів, що за їх допомогою вчинено вбивство, завідомо є обтяжуючими обставинами. Було б доцільно ввести до ч. 2 ст. 263 Кримінального Кодексу України визначення поняття «холодна зброя», а не включати у вказану статтю далеко не повний перелік предметів, які до того ж за своїми характеристиками і призначенням не можуть належати до зброї [2, с. 601].

Єдиним варіантом правильного та виваженого підходу щодо конкретизації поняття «холодна зброя» є прийняття Закону України «Про зброю», який створить правову базу та надасть поштовх для розгляду інших законопроектів щодо питань, які стосуються холодної зброї і не тільки.

Пленум Верховного Суду в постанові № 3 від 26 квітня 2002 року «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» з метою поліпшення розгляду справ даної категорії постановив: у випадках, коли для вирішення питання про те, чи є відповідні предмети зброєю, а також для з'ясування їх придатності до використання за цільовим призначенням потрібні спеціальні знання, у справі слід призначити експертизу з проведенням її у експертних установах. Для з'ясування лише придатності предмета до використання за цільовим призначенням достатньо участі спеціаліста [3].

Окрім спеціального призначення і способу виготовлення конкретного предмета, може виникнути питання про встановлення його придатності виконувати функції холодної зброї (наприклад ножа з несправним фіксатором клинка).

Позитивний висновок експерта зобов'язує слідчого встановити чи мала особа намір усунути несправність. За наявності доказів носіння, ремонту (як різновиду виготовлення) холодної зброї караються згідно зі ст. 263 КК України. У всіх вказаних випадках експерт самостійно вирішує конкретні криміналістичні завдання. Але не завжди його питання зводяться до цього і цим завершуються. Створення різного роду підсобних підприємств, цехів призвело до появи предметів, подібних до холодної зброї, які надходять у торговельну мережу, наприклад як сувеніри.

Цілком зрозуміло, що у разі носіння або використання таких предметів виникають не лише криміналістичні, а й інші (у тому числі і мистецтвознавчі) питання. Останні не входять в компетенцію експерта, який проводить експертизу холодної зброї, вони вирішуються шляхом проведення комплексної експертизи.

Отже, окрім узгодження норм Закону України «Про судову експертизу» та кримінального процесуального законодавства, необхідне застосування комплексного підходу щодо роз'яснення питань однозначного термінологічного визначення понятійного апарату інституту судової експертизи. Тому першочерговим завданням є прийняття Закону України «Про зброю», який у правовій площині врегулює важливі проблемні питання. Завдання, які постають перед судово-експертними установами, службами та підрозділами в

нинішніх умовах, вимагають пошуку та визначення шляхів оптимізації її правового забезпечення. Це, насамперед, застосування новітніх досягнень науки і техніки, стандартизація та сертифікація єдиних науково-обґрунтованих методик судово-експертних досліджень, вирішення нетрадиційних експертних завдань, підвищення об'єктивності, якості та доказової цінності експертизи.

Література:

1. Фріс П.А. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге видання, доповнене і перероблене. – К. : Атіка, 2009. – 512 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України /за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 1064 с.
3. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» від 26 квіт. 2002 р. № 3 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02>

В.О. Гусева

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики та
судової експертології факультету №1
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

ОСОБЛИВОСТІ ВІДКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ І ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ У ЗЛОЧИНАХ ПРОТИ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Одним з основних завдань правової держави є захист прав і свобод громадян, в здійсненні якої особлива роль належить представникам правоохоронних органів, оскільки через їх діяльність держава реалізує свої функції. Представники правоохоронних органів, наділені великими повноваженнями, виконують важливі функції в забезпеченні правопорядку. Проте на різних етапах розвитку суспільства існують особи, які з тих або інших причин прагнуть перешкоджати законному виконанню представниками влади їх посадових обов'язків і повноважень. Вивчення специфіки злочинної діяльності таких осіб потрібне для того, щоб можна

було розробити рекомендації по ефективному і адекватному реагуванню на їх протиправну діяльність.

Так, стосовно злочинів, передбачених ст.ст. 342, 343, 345, 347, 348, 349, 350, 352, 353 КК України, що виражаються у посяганнях на життя, здоров'я, майно працівників правоохоронних органів і членів їхніх сімей найбільш типовим приводом для відкриття кримінального провадження є повідомлення самого постраждалого. Як правило, самі потерпілі від злочинних дій, рапортом доводять до відома свого керівництва або інших компетентних осіб, що мають певні службові повноваження, про здійснення відносно них і членів їхніх сімей протиправних дій. Зазначена інформація, повинна міститися зокрема, в реєстраційних журналах, книгах (обліку інформації, обліку злочинів).

Для відкриття кримінального провадження необхідні конкретні дані, які повинні вказувати на злочин зазначеної категорії. На практиці такі дані можуть міститися не тільки в рапортах працівників правоохоронних органів (як потерпілих, так і очевидців), а також у поясненнях, заявах потерпілих; заявах, поясненнях членів сім'ї; поясненнях інших очевидців; пояснення осіб, у діях яких вбачається причетність до вчинення злочинів, їх заявах; в інших матеріалах.

У разі спричинення смерті працівникові правоохоронного органу дані про кримінальне правопорушення можуть бути отримані при виявленні і огляді трупа зі складанням відповідних протоколів, поясненням родичів, інших осіб, що мають важливі відомості, щодо обставин події, виявлення доказів, що підтверджують реальність спричинення смерті, які в сукупності є також приводами для відкриття кримінального провадження. Важливим також на початку кримінального провадження є з'ясування всіх початкових даних, які підтверджували б, що злочинні дії були спрямовані не тільки проти особи або громадського порядку, але і мали на меті напади, використання фізичної сили або зневаги до представника правоохоронного органу.

У разі огляду місця події до відкриття кримінального провадження, зважаючи на специфіку зазначених складів злочинів, слід звертати увагу, зокрема, на наступне: чи не залишені на місці події предмети, які свідчать про те, що потерпілий знаходився у форменому одязі (відірвані гудзики, клапоті тканини, зокрема волокна, головний убір) і чи дозволяла конкретна обстановка

(вулиця, житловий будинок тощо), де сталася подія, спостерігати особі за скоєнням злочину (інакше кажучи, чи могли бути очевидці, що зуміли досить детально розглянути те, що відбувається); чи є ознаки (сліди) застосування конкретного виду зброї або засобів захисту, у тому числі з того різновиду зброї, що знаходився у працівника правоохоронного органу; чи є особи, які можуть вказати на нападаючого або потерпілого, у тому числі, чи не залишалися сліди, які мають здатність зберегти потожирові нашарування, запах, мікро-частки, сліна, кров, інші нашарування, в тому числі біологічного походження. Усі найважливіші деталі, пов'язані з можливими об'єктами досліджень, повинні бути належно описані в протоколі огляду місця події, а також належним чином вилучені, упаковані та збережені. При огляді місця події, у зв'язку з виявленням трупа з ознаками насильницької смерті, мають бути використані рекомендації щодо розслідування кримінальних проваджень про вбивства.

Застосування насильства відносно представника правоохоронного органу, а також використання при цьому співробітником табельної зброї, інших засобів, повинно слугувати доказовим матеріалом, що здатен зорієнтувати особу, яка провадить розслідування, на необхідну слідчу дію, призначення експертиз. При вирішенні питання про відкриття кримінального провадження за фактом публічної зневаги до представника правоохоронного органу при виконанні їм своїх обов'язків, якщо дії були продемонстровані в засобах масової інформації, до відкриття кримінального провадження слід вжити заходи для отримання такого матеріалу і ретельно вивчити їх зміст.

Таким чином, відкриття кримінального провадження, у злочинах проти працівників правоохоронних органів пов'язані зі специфікою цієї категорії кримінальних правопорушень, а також ситуаціями, що складаються на початковому етапі розслідування, це дозволяє конкретизувати висунуті версії і детально спланувати подальші дії слідчого.

Література:

1. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131. (із поточними змінами). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. (із поточними змінами). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

3. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962 – 2002) / В.П. Бахин. – К., 2002. – 268 с.

А.П. Запотоцький

кандидат юридичних наук,
здобувач наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

МІСЦЕ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА

Розвиток будівництва як однієї з найбільших галузей матеріального виробництва в Україні щороку активізується, попри доволі складну політико-економічну ситуацію в державі, пов'язану з реформуванням і низкою інших дестабілізаційних факторів.

Злочини проти власності у сфері будівництва вирізняються підвищеною суспільною небезпекою, оскільки посягають на соціальні відносини, що виникають в економічній галузі, підриваючи авторитет окремих органів виконавчої влади, службові особи яких часто стають суб'єктами зазначених протиправних діянь. Захист економічних інтересів України від злочинних посягань є пріоритетним завданням правоохоронних органів, адже захищена та розвинена економіка є запорукою стабільного розвитку держави, зміцнення її міжнародного авторитету й підвищення рівня життя громадян.

Визначальним чинником злочину зазначеної категорії є обстановка, що його зумовлює та коригує, впливаючи загалом на особливості й структуру його механізму.

Під місцем розкрадання вважають місце безпосереднього вилучення майна, створення джерел розкрадання, звернення майна на користь винного чи інших осіб. Ці місця зазвичай пов'язані з фінансовими, кредитними, господарськими й іншими операціями, під час здійснення яких власне вдаються до розкрадання (банки, склади, підприємства торгівлі, збуту й постачання, промислові, транспортні та інші організації).

Злочини у сфері будівництва належать до діянь, місце вчинення яких локалізоване просторово та здебільшого обмежене незначною площею. Ураховуючи специфіку зв'язку злочинних дій, а також особливості місця їх учинення, можна виділити три групи:

1) злочинець заздалегідь обирає місце, що є одним із факторів визначення способу вчинення злочину (наприклад відсутність охорони об'єкта);

2) місце безпосередньо пов'язане з предметом злочину (заволодіння певним майном);

3) злочини, вибір місця вчинення яких є випадковим.

Водночас злочини щодо заволодіння грошовими коштами у сфері будівництва не завжди мають чітко окреслені межі місця вчинення злочинів, а інколи (особливо якщо йдеться про фізичних осіб – суб'єктів таких злочинів) місце злочину не може бути встановлено [1].

Як показав аналіз слідчої практики, юридична адреса більшості будівельних організацій і підприємств, де вчиняють злочини щодо заволодіння грошовими коштами, не відповідає фактичному місцю перебування, що зумовлено їх прагненням приховати сліди власної злочинної діяльності. З огляду на це, місцем учинення таких злочинів слід вважати фактичну адресу, тобто місце безпосередньої реалізації будівельної діяльності або розташування основних підрозділів (виконавчого органу, юридичного відділу, бухгалтерії).

Безпосереднім місцем учинення цих деліктів може бути приміщення, де в бухгалтерські документи вносять свідомо неправдиві відомості (офіс будівельної організації, квартира головного бухгалтера, директора, індивідуального підприємця) [2].

Проблема встановлення місця вчинення злочину має місце у випадку, коли зловмисник, перебуваючи за конкретною адресою, взагалі не вів бухгалтерський облік (не вносив у нього неправдиві відомості)?

Криміналістичне значення, також матиме знання повного найменування організації, складу її засновників, керівників, характеру діяльності, організаційно-правової форми підприємства, дати і місця державної реєстрації.

Масштаби виробничої діяльності уражених злочином об'єктів у будівельних організаціях у конкретиці місця вчинення злочину розглядають у межах однієї діянки виконроба, однієї будівельної організації або із залученням до розкрадання працівників інших

будівельних організацій, унаслідок чого організація стає своєрідною «підставною особою».

Місцем учинення розкрадань у сфері будівництва слід вважати робоче місце керівників, приміщення організації бюджетоутримувача, фінансові підрозділи (наприклад бухгалтерію), офісні приміщення, зокрема субпідрядних організацій, а також складські приміщення та будівельні майданчики.

Література:

1. Мусієнко О.Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : монографія / О.Л. Мусієнко ; за ред. В.Ю. Шепітька. – Х. : Право, 2009. – 168 с.

2. Розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (розкрадань) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrreferat.com/lib/pravo/crime/26_1.htm

О.М. Заєць

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса)

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ

Суть методу кримінального аналізу взаємозв'язків полягає у виченні інформації про взаємозв'язки між суб'єктами – фізичними особами, юридичними особами, місцями та іншими об'єктами в графічному зображенні, для уточнення взаємозв'язків між ними і полегшення подальших висновків.

Головною метою зазначеного методу є побудова схеми взаємовідносин учасників кримінального провадження для полегшення опрацювання великих масивів інформації через візуалізацію їх текстових джерел та подальшого аналізу схеми відносно причетності осіб до вчинення кримінального правопорушення.

Правила застосування зазначеного методу:

1. Збір усіх «сірих» даних.

2. Визначення об'єктів схеми.
3. Складання матриці взаємозв'язків.
4. Кодування взаємозв'язків у матриці.
5. Визначення кількості взаємозв'язків для кожного об'єкта.
6. Складання попередньої схеми.
7. Уточнення і складання остаточної схеми.

Умови застосування зазначеного методу:

Для розуміння методу кримінального аналізу взаємозв'язків доцільно охарактеризувати його основні складові як окремі і специфічні етапи або функції. Але слід пам'ятати, що ці складові взаємозв'язані і зрештою їх необхідно розглядати як систему.

Застосування методу кримінального аналізу взаємозв'язків, є ланцюгом оперативних дій або процедур, що ведуть до найточнішого і обґрунтованого висновку з даної інформації. Інформація збирається, оцінюється, і упорядковується. Аналітичний етап процесу починається з отримання відповідних даних і їх організації у формі, що дозволяє розумінню їх значення.

Збір даних є цілеспрямованим збором інформації відкритими і прихованими методами, зі всіляких джерел, у тому числі з правоохоронних і інших відомств і осіб.

Після збору інформації, її необхідно оцінити. Належна оцінка вимагає, перш за все, оцінки надійності джерела інформації, а також достовірності або правдивості її змісту. Оцінка має критично важливе значення для аналітичного процесу і формуванню висновків. Упевненість, з якою можна зробити висновки залежить від якості даних, які ведуть до висновку.

Впорядковування включає зберігання інформації і систему індексованих перехресних посилань для її отримання. Незалежно від засобів, що використовуються для впорядковування, мета полягає в забезпеченні оперативного і точного доступу до інформації, необхідної для аналізу.

Мета опису даних полягає в зборі і узагальненні наявної інформації, щоб її значення стало більш зрозумілим слідчому. Шматки інформації організовуються в таких формах, які сприяють розумінню і можуть допомогти слідчому в зборі додаткової інформації, яка може бути потрібна.

Критичний елемент аналізу полягає в застосуванні індуктивної логіки для формування висновків про злочинну діяльність, ключових особах, методи дії і ступінь кримінальної діяльності або впливу. Індуктивна логіка є процесом розумового обґрунтування для витягання значення з деталей і специфічних даних. Вона особливо

корисна під час застосування методів кримінального аналізу, де основна мета полягає у формулюванні думки з уривчастої інформації з різних джерел. Кінцевий продукт логічного обґрунтування полягає у формуванні висновків, прогнозів або розрахунків.

Розповсюдження завершеної інформації є властивостями методів кримінального аналізу від слідчого до прокурора або суду є невід'ємною частиною даного процесу. Навіть самий просунутий аналіз не є якою-небудь цінністю, якщо не зуміти ефективним чином представити користувачу зміст і його значення.

Перевагами застосування зазначеного методу є те, що він:

- 1) допомагає суб'єктам досудового розслідування зосередитися на проблемі дослідження;
- 2) дозволяє візуалізувати великі масиви інформації;
- 3) легко освоюється та використовується суб'єктами досудового розслідування;
- 4) дозволяє будувати графічні образи даних, що допомагає у процесі загального аналізу даних вбачати аномалії, структури;
- 5) забезпечує наочність сприйняття.

Недоліками застосування зазначеного методу є те, що:

- 1) відсутнє програмне забезпечення, яке спрощує використання даного методу;
- 2) суб'єкти досудового розслідування (члени СОГ або СГ) не володіють базовими знаннями по використанню MS Office Excel;
- 3) обробка великих масивів інформації можлива лише при використанні інтелектуальних технологій, які зменшують мозкове навантаження слідчого та допомагають йому під час прийняття процесуального рішення.

Очікуваними результатами від процесу застосування зазначеного методу є те, що він сприятиме:

- 1) створенню на початковому етапі досудового розслідування кримінального провадження достатніх передумов інформаційного забезпечення подальшого ходу розслідування;
- 2) забезпеченню наочності досудового розслідування;
- 3) підвищенню якості та наступальності процесу досудового розслідування;
- 4) підвищенню продуктивності аналітики і скороченню часу, який необхідний для прийняття оперативних рішень.

Необхідні матеріали для застосування зазначеного методу – soft IBM i2 Analyst's Notebook (при можливості) [2; 3]; без програмного забезпечення – різнокольорові фломастери, лінійки, два-три аркуші формату А0 (або фліпчарт, дошка та крейда).

Термін активного застосування методу – 2 місяці.

Алгоритм застосування методу кримінального аналізу взаємозв'язків.

На підготовчому етапі – суб'єкти досудового розслідування (члени СГ або СОГ) повинні зібрати якомога більше фактичних даних та інформації стосовно кримінального правопорушення.

Слідчий (старший СОГ або СГ) підготує усі необхідні матеріали, які знадобляться у процесі застосування методу кримінального аналізу взаємозв'язків.

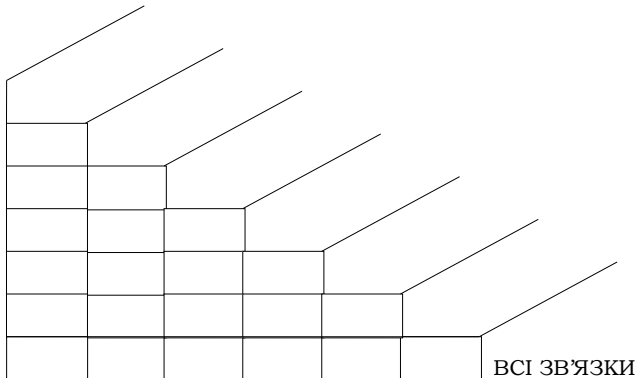
На основному етапі відбувається власне процес застосування методу кримінального аналізу взаємозв'язків.

Алгоритм застосування методу такий:

1. Збір усіх «сірих» даних полягає у зборі усієї необхідної інформації, відомостей, повідомлень джерел оперативної інформації, автоматизованих баз даних та інших відкритих або закритих джерел.

2. Визначення об'єктів схеми. Прочитайте свою інформацію і підкресліть або виділіть іншим кольором ті відомості, які можуть бути іменами людей та/або організацій, автомобільними номерами, адресами або будь яку іншу інформацію, яка має значення для розслідування кримінального провадження.

3. Складання матриці взаємозв'язків. Матриця є проміжним кроком у складанні схеми взаємозв'язків. У діагональній осі матриці введіть імена осіб, підприємств, установ та організацій, що вказані в схемі. Введіть імена приватних осіб в алфавітному порядку. Після приватних осіб, в алфавітному порядку введіть назви організацій. Такі дані, як автомобільні номери або адреси, слід викласти в буквено-цифровому порядку після організацій.

4. Кодування взаємозв'язків у матриці. Коди взаємозв'язку застосовуються для визначення підстави або характеристики всіх викладених в матриці взаємозв'язків.

КОДИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ	
Код	Значення
	Підтверджені взаємозв'язки між двома особами
	Ймовірні взаємозв'язки між двома особами
+	Підтверджений член організації – бухгалтер, директор, менеджер, співробітник, член клубу тощо
–	Ймовірна участь в організації
	Підтвердженні інвестиції без інших учасників – акціонерів, визначених партнерів (напрямок від власника до об'єкту)
	Ймовірні інвестиції без участі інших осіб (напрямок від власника до майна)

5. Визначення кількості взаємозв'язків для кожного об'єкта. Доцільно розпочати складання схеми з підрахунку кількості контактів кожного суб'єкта в матриці. Обов'язково порахуйте горизонтально і вертикально по кожному суб'єкту.

6. Складання попередньої схеми. Складіть схему з графічним зображенням всієї інформації, яка міститься в асоціативній матриці. Це можна зробити шляхом вибору і використання відповідних символів: кола для ілюстрації фізичних осіб і прямокутники для ілюстрації юридичних осіб. Підтверджені контакти зображені суцільними лініями, а ймовірні контакти пунктиром. Частка в майні може бути позначена процентним ярликом на суцільній лінії.

Об'єкт з найбільшим числом зв'язків теоретично є найкращою відправною точкою для будови діаграми взаємозв'язків. Очевидно, не є беззаперечним фактом те, що об'єкт, який має найбільшу кількість зв'язків є об'єктом, який виконує найважливішу роль в групі. Це технічний аспект. Такий об'єкт має найбільшу кількість поєднань – тому розміщуючи його у середині діаграми, ми уможливімо візуалізацію так, щоб всі поєднання були виразні і видні.

7. Уточнення і складання остаточної схеми. Використання довгих кругових і перехресних ліній під час позначення суб'єктів

ускладнює схему взаємозв'язків. Розташовуйте «квадрати» для позначення юридичних осіб уздовж полів паперу. Перекреслення схеми допоможе з'ясуванню взаємозв'язків між особами.

Заключний етап полягає у проведенні аналізу побудованої схеми. Ця схема взаємозв'язків надає можливість визначити: структуру злочинного угруповання; розподіл ролей у групі; сферу діяльності; об'єкти, які володіють значними знаннями про діяльність угруповання; джерела інформації в угрупованні; коло осіб, які не входять до угруповання, але беруть участь у злочинній діяльності та ін.

Література:

1. Основи кримінального аналізу : посібник з елементами тренінгу / О.Є. Користін, С.В. Албул, А.В. Холостенко, О.М. Заєць та ін. – Одеса : ОДУВС, 2016 – 112 с.
2. Заєць О.М. Інститут аналітичного супроводження досудового розслідування кримінального провадження в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку / О.М. Заєць // Вісник кримінального судочинства. – 2016. – № 4. – С. 65 – 73.
3. Zaiets O.M. Application software IBM I2 ANALYST'S NOTEBOOK in law enforcement Ukraine for pretrial investigation of criminal offenses / O.M. Zaiets // European Reforms Bulletin. – 2016. – № 1. – P. 82 – 87.

А.В. Коваленко

аспірант кафедри криміналістики
та судової експертології
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИХ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПОСЯГАНЬ НА ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ЖУРНАЛІСТІВ

Серед опитаних нами слідчих НП України 9,7% респондентів віднесли призначення судової експертизи до переліку найскладніших слідчих (розшукових) дій при розслідуванні посягань на життя та здоров'я журналістів. Виходячи з цього, вважаємо за доцільне дослідити можливість використання характерних для даної категорії злочинів судових експертиз.

Закон України «Про судову експертизу» визначає судову експертизу як дослідження експертом на основі спеціальних знань

матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду. Підстави та порядок призначення судової експертизи стороною обвинувачення передбачено ст.ст. 242, 243 КПК України.

Погодимось з позицією М.Г. Щербаковського (2015), який виділяє три етапи у процедурі проведення експертиз на судовому слідстві: 1) підготовка та призначення експертизи (залучення експерта, доручення проведення експертизи); 2) провадження експертизи, оформлення ходу і результатів дослідження у висновку експерта; 3) дослідження, оцінка та перевірка висновку експерта. Оскільки другий етап не здійснюється суб'єктами досудового розслідування, а отже виходить за межі предмету нашого дослідження, а третій є предметом дослідження наукових робіт з теорії доказування, зупинимо увагу на особливостях призначення характерних для розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів експертиз. До них можна віднести судово-медичну, трасологічну, авторознавчу, почеркознавчу експертизи, а також експертизу комп'ютерної техніки і програмних продуктів.

Судова-медична експертиза. Відповідно до п. 1, 2 ч. 2 ст. 242 КПК України, слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо встановлення причин смерті та встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень. З цією метою призначається судово-медична експертиза, проведення якої, таким чином, є обов'язковим у всіх провадженнях з розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів.

Судова-медична експертиза дозволяє встановити ряд обставин, що підлягають з'ясуванню у провадженнях зазначеної категорії, зокрема причину та час смерті, або характер та тяжкість тілесних ушкоджень потерпілого; факт насильницького заподіяння смерті/тілесних ушкоджень, або встановлення інших причин таких негативних наслідків, вид і розмір шкоди, завданої посяганням. За її допомогою можливе виявлення слідів насильницького впливу, висунення версій щодо способу та засобів заподіяння потерпілому ушкоджень чи смерті.

Призначення судової-медичної експертизи є однією з первинних слідчих (розшукових) дій в ході розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів. Труп направляється на відповідне дослідження якнайскоріше після закінчення його огляду. Експертиза трупа може бути розпочата тільки після прояву ранніх трупних явищ (охолодження, трупних плям, трупного заляккання).

Потерпілий, що отримав тілесні ушкодження, які не спричинили смерть направляється на судове медичне дослідження якнайшвидше після того, як слідчий, прокурор впевняється, що йому було надано медичну допомогу.

Трасологічна експертиза дозволяє ідентифікувати або визначити роду (групу) належність індивідуально визначених об'єктів за матеріально фіксованими слідами – відображеннями їх слідоутворювальних поверхонь; діагностувати об'єкти; вирішувати ситуалогічні завдання (установлення механізму слідоутворення тощо). Під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів експерту-трасологу зазвичай направляють знаряддя вчинення злочину, знаряддя здійснення професійної журналістської діяльності, особисті речі злочинця чи потерпілого, інші предмети що містять сліди злочину та/або копії таких слідів. За допомогою названої експертизи можливо ідентифікувати злочинця за слідами, що він залишив на місці події, встановити характер його взаємодії з потерпілим на місці події тощо.

Експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів дозволяє дослідити комп'ютерну техніку та носії електронної інформації, що містять інформацію, яка має значення для кримінального провадження.

Типовими об'єктами, що направляються на такі дослідження під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів, є комп'ютерна техніка та фізичні носії інформації, що використовувалися журналістом або підозрюваним, мобільні пристрої (з метою дослідження інформації, що міститься в їх пам'яті). Зокрема, носій інформації, що захищено будь яким типом захисту від зчитування чи копіювання, направляється на таке судове експертне дослідження, а перед експертом ставиться питання щодо можливості отримання доступу до вмісту такого носія, файлів, що розміщені на носії та їх атрибутів. За допомогою експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів, також можливо встановити технологію та хронологію створення конкретного електронного документа.

У ході розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів ключову роль відіграє дослідження документів, які ймовірно були створені потерпілим та з якими, за припущенням слідства, пов'язано вчинення злочину.

Авторознавчою експертизою вирішуються ідентифікаційні завдання (щодо ототожнення особи автора тексту), а також діагностичні завдання (щодо умов, особливостей складання тексту, факту

викривлення ознак писемного мовлення, місця формування мовленнєвих навичок, рідної мови, освіти автора документа тощо). У рамках розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів зазначена експертиза призначається для встановлення та доказування авторства чернеток, макетів, анонімних публікацій у зв'язку з якими могло бути вчинено злочин. Окреслені обставини грають вирішальну роль у доказуванні зв'язку між професійною журналістською діяльністю та вчиненням посяганням. Найчастіше такі процедури потрібні для встановлення авторства за загиблим журналістом.

Як порівняльні зразки, експерту для дослідження надаються тексти публікацій даного журналіста, авторство яких не викликає сумніву, а також тексти документів інших жанрів, що були створені журналістом. При цьому отримання умовно-вільних та експериментальних зразків авторських текстів у випадках смерті потерпілого або його зникнення безвісти є неможливим.

Аналогічну роль в розслідуванні злочинів, що вивчаються, грає почеркознавча експертиза. Об'єктами названих досліджень виступають рукописні тексти, які відображають ознаки почерку та є джерелом інформації про нього. Засобами такого дослідження встановлюється авторство рукописів, рукописних чернеток журналістів, інших рукописних записів, обставини їх створення тощо. Незважаючи на стрімкий розвиток комп'ютерних технологій та портативної комп'ютерної техніки, рукописні тексти лишаються значною частиною професійної журналістської діяльності. Так, за результатами проведеного нами анкетування журналістів, 67% респондентів під час здійснення професійної журналістської діяльності мають при собі записник чи інші засоби, що дозволяють робити рукописні записи. Аналогічно з авторознавчими дослідженнями, у випадках смерті потерпілого або його зникнення безвісти, отримання умовно-вільних та експериментальних зразків є неможливим, а експертне дослідження здійснюється на основі вільних зразків, створених журналістом до посягання.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що судові експертизи відіграють суттєву роль у встановленні істини при розслідуванні посягань на життя та здоров'я журналістів. Кожне з перелічених судових експертних досліджень має свою специфіку, яка відбивається на процедурі їх призначення у провадженнях щодо злочинів, що вивчаються.

К.К. Козлова

курсант

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

Науковий керівник: О.І. Литвинчук

кандидат юридичних наук, доцент,

заступник начальника відділу

Головного слідчого управління

(Національна поліція України, м. Київ)

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

У загальнонауковому значенні «документ» можна визначити як запис інформації у будь-який спосіб та за допомогою різних засобів фіксації на матеріальному носіїві, основна функція якого – збереження і передача інформації у просторі та часі. Документ є результатом відображення фактів, подій, явищ об'єктивної дійсності та розумової діяльності людини за допомогою письма, графіки, малюнка, фотографії, звукозапису на спеціальному матеріалі: папері, пластичній масі, фотоплівці, магнітній і перфострічці, диску, перфокарті, дискеті тощо.

У криміналістиці увага приділяється змістовому аспекту документа, тобто саме, яка інформація закладена у слова, знаки, символи, графічні зображення, його аутентичності та відповідності певним вимогам.

Не менш дискусійним залишається питання класифікації юридичних документів. Сьогодні немає єдності щодо їх класифікації. Можна погодитися з правниками [1, с. 364 – 366], які залежно від характеру правової інформації поділяють усі юридичні документи на п'ять основних груп:

1. Нормативні документи. До них належать усі нормативні правові акти як джерела, форми права.

2. Документи, які містять рішення індивідуального характеру, мають владно-обов'язковий характер, викликають правові наслідки, тобто встановлюють, змінюють, припиняють суб'єктивні права та юридичні обов'язки. До цих документів належать:

а) індивідуальні рішення державних органів;

б) індивідуальні рішення органів громадянських організацій і окремих осіб, коли їх рішенням у загальному чи індивідуальному плані надається юридичне обов'язкове значення.

3. Документи, що фіксують юридичні факти. Численність і різноманітність зазначених документів вимагає класифікації за характером зафіксованих у них фактів:

а) документи, що фіксують факти, які визначають правовий статус суб'єктів;

б) документи, котрі фіксують факти, від яких залежить правовий режим об'єктів права;

в) документи, що фіксують факти-волевиявлення суб'єктів права;

г) документи, які фіксують факти-події;

д) документи, що фіксують факти руху товарно-матеріальних та інших цінностей.

4. Гроші й цінні папери.

5. Документи, що фіксують факти-докази.

Характеризуючи інформаційну складову, як ознаку документа, необхідно зазначити, що вона має складну структуру. Умовно її можна поділити на:

– інформацію документу (коли для справи має значення інформація, що міститься у документі, для збереження і передачі якої був створений документ);

– інформацію на документі (коли для справи має значення не зміст документа, а «слідова картина», залишена на ньому);

– інформацію про носій і спосіб її закріплення на ньому (коли для справи має значення інформація про документ як фізичний об'єкт).

Інформація, як ознака документа, повинна бути криміналістично значимою, свідчити про факти і події, що мають значення для справи. На підставі цих фактичних даних (доказів) відповідні органи встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка його вчинила, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Техніко-криміналістична експертиза документів серед криміналістичних експертиз є однією з найпоширеніших для розв'язання завдань, які виникають при розслідуванні злочинів, пов'язаних з підркобою документів.

Автори «Основ судової експертизи» вважають, що документи виступають як об'єкти криміналістичних експертиз: судово-почеркознавчої, судово-авторознавчої, судово-технічної експертизи документів [2, с. 89 – 90].

О.М. Зінін вказує, що об'єктами техніко-криміналістичної експертизи документів є:

- а) документи;
- б) вироби з матеріалів, призначених для виготовлення документів;
- в) технічні засоби, призначені для виконання реквізитів і обробки, брошурування документів;
- г) речовини (вироби), призначені (використовувані) для зміни змісту документів;
- д) предмети, що не є документами у прямому розумінні, такими як вироби з різних матеріалів: дерева, металу, кераміки, тканини, хутра, шкіри тощо, на котрих необхідно виявити слабопомітні або невидимі записи, встановити природу фарбувального матеріалу, яким виконані написи на предметах, вироби з паперу і картону [3, с. 69 – 70].

До компетенції техніко-криміналістичної експертизи належить вирішення питань, пов'язаних із встановленням дописок, підчищень, травлення записів у документах, відновленням початкових записів згаслих текстів, використання монтажу при виготовленні документів та їх копій. Крім того, її завданнями є дослідження відтисків печаток і штампів документів, виготовлених засобами оперативної поліграфії з метою їх ідентифікації [4].

Для дослідження документів використовуються такі групи методів:

1. Всезагальний – діалектичний метод, як основа будь-якого наукового пізнання включаючи методи формальної логіки.

2. Загальні методи (спостереження, вимірювання, описування, експеримент, моделювання тощо).

3. Спеціальні методи:

– фізичні (візуальне дослідження при різних режимах освітлення, за допомогою світлофільтрів, у відбитих ультрафіолетових та інфрачервоних променях, мікроскопічне дослідження, рентгенівські методи, копіювальні методи, тощо);

– фізико-хімічні (фотографічні методи дослідження, хроматографічні методи);

– хімічні (крапельний аналіз, виділення і концентрування осаду тощо).

До категорії криміналістичного дослідження документів та такі експертизи як: почеркознавча, авторознавча.

Техніко-криміналістичне дослідження документів складається на основі розробки теоретичних положень і спеціальних методів, з метою встановлення фактів, пов'язаних з технічною стороною виготовлення документів у цілому або окремих його фрагментів, ототожнення матеріалів документів і засобів їх виготовлення.

Завдання техніко-криміналістичного дослідження документів підрозділяються на діагностичні, ідентифікаційні та класифікаційні.

Діагностичні полягають у встановленні способу виготовлення документа, факту і способу зміни первісного змісту документа, початкового змісту документа, часу виготовлення документа.

Ідентифікаційні завдання пов'язані з ототожненням: технічних засобів або його окремих реквізитів, матеріалів документів, цілого по його частинах.

Класифікаційні задачі виникають при необхідності віднести до задалегідь визначеного класу об'єктів, наприклад, встановити тип, систему, модель друкарської машини або електрографічний апарату, клас і споживче призначення паперу, використаного для виготовлення документа.

Найбільш поширеним способом підробки документів є внесення змін до змісту справжнього документа шляхом підчистки, дописки, травлення, заміни окремих аркушів документа.

Об'єктом почеркознавчої дослідження можуть бути як великі рукописи, так і короткі записи, підписи, цифрові або символічні позначення, в яких виявилися індивідуальні та стійкі ознаки письма і почерку.

Основним питанням, що вирішується цим дослідженням, є ідентифікація виконавця рукопису за навичками письма. Розрізняють такі навички:

а) технічні навички (тримання пишучого приладу, розташування аркушу паперу, посадка людини при письмі);

б) графічні навички (відтворення письмових знаків і їх поєднань);

в) навички писемного мовлення (визначення літерного складу слів, словниковий склад, використання тих чи інших типів речень та ін.).

Порушення координації рухів особи, що пише, не означає неможливості його ідентифікації, бо в рукописі в цих умовах зберігається достатню кількість необхідних для ідентифікації ознак.

Причинами перебудови почерку можуть бути:

1) незвичні зовнішні умови листа (незвична поза, матеріал листа);

2) порушення функцій кістково-м'язового або нервового апарату;

3) незвичайний психічний і фізіологічний стан пишучого;

4) спеціальна цільова установка, наприклад, спотворення (маскування) листа, наслідування листа іншого автора (імітація) [5, с. 233 – 235].

Криміналістичне автороззнавство має на меті встановлення конкретного автора одного або декількох анонімних документів, а також встановлення приналежності автора до певної групи осіб в залежності від його освітнього рівня, професії, наявності навичок певного стилю письмової мови, його соціально-демографічного портрета тощо.

Об'єктами криміналістичної автороззнавчої експертизи є тексти різних документів. Для вирішення завдань автороззнавчої експертизи необхідно мати текст, мінімальний обсяг якого 500 слів. У структурних властивостях досліджуваного тексту міститься інформація, яка використовується для встановлення автора тексту.

Недостатня розробленість теоретичних, організаційних та методичних проблем техніко-криміналістичного дослідження негативно впливає на практику забезпечення документів спеціальними засобами захисту відповідно до цінності та важливості документа, що врешті-решт знижує ефективність боротьби з підробкою документів. Вирішення цього нового наукового завдання забезпечує розширення і посилення доказової бази при розслідуванні злочинів, пов'язаних з виготовленням та використанням підроблених документів, має істотне значення для криміналістики.

Література:

1. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах / под ред. М.Н. Марченко. – Т. 2. Теория права. – М. : Изд-во «Зерцало», 1998. – 620 с.

2. Основы судебной экспертизы. Ч.1. Общая теория. – М. : РФЦСЭ, 1997. – 430 с.

3. Зинин А.М., Омелянюк Г.Г., Пахомов А.В. Введение в судебную экспертизу. – М., 2002. – 240 с.

4. Криміналістика : підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / за ред. В.Ю. Шепітька. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 684 с.

5. Криміналістика / за ред. академіка П.Д. Біленчука. – К. : «АТІКА», 1998. – 416 с.

В.О. Лазарєв

здобувач

*(Луганський державний університет внутрішніх
справ імені Е.О. Дідоренка, м. Северодонецьк)*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ В КОНТЕКСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Збирання доказів сприяє визначенню підстав для прийняття конкретних рішень у кримінальному провадженні. Тому від якості проведення слідчих (розшукових) дій та дотримання відповідної процедури залежить подальший хід досудового розслідування. Та незважаючи на це, наведений процес пов'язаний з низкою проблем як процесуального, так і організаційного характеру. Зважаючи на проблеми та недоліки, які наявні в процесі доказування, пов'язані із збирання доказів в ході слідчих (розшукових) дій, актуальність розглядуваної теми впливає сама собою. Адже не лише вченими на підставі наявних в їх провадженні досліджуваних матеріалів (результатів проведення слідчих дій), але і практичними співробітниками відзначаються багато проблем, які пов'язані з процесом збиранням доказів.

Перш ніж розглядати безпосередньо процес збирання доказів, необхідно визначити, що взагалі означає поняття слідчих (розшукових) дій та його сутність.

Для початку варто відштовхуватись від поняття, яке законодавчо закріплене в ч. 1 ст. 223 КПК України, якою визначено, що слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [1]. Закріплення відповідного поняття стало важливою подією в історії вітчизняного кримінального процесу. Адже як відзначають науковці упродовж тривалого часу законодавство, як і наука не мали однозначного визначення поняття «слідча дія», його змісту та різновидів як таких. Тут же варто відзначити, що прийняття відповідної норми викликане не лише реформуванням системи вітчизняного кримінального процесу, крок до якого досить рішуче було здійснено з прийняттям у 2012 році КПК України, але і з прагненням нашої країни до євроінтеграції та реалізації позитивного законодавчого досвіду розвинених держав, як це відзначають вітчизняні вчені.

Останні також наголошують на тому, що актуальність проведення вказаних досліджень пов'язана з потребою чіткого визначення поняття «слідчі дії» та їх основних характерних ознак, що відображають відмінний характер інституту слідчих дій від інших різновидів процесуальної діяльності слідчого, розробленням науково обґрунтованих рекомендацій щодо застосування кримінального процесуального законодавства під час розслідування злочинів [7].

Поняття слідчих (розшукових) дій визначається по різному, зокрема відштовхуючись від найпростіших та узагальнюючих до більш широких і конкретизованих. Звідси, у свою чергу, можемо також виділити розуміння слідчих (розшукових) дій у широкому (всі дії слідчого, які він здійснює під час розслідування у кримінальному провадженні) та вузькому (дії слідчого пізнавального характеру, спрямовані суто на всебічне та повне встановлення обставин) сенсах.

О.М. Ларін під поняттям слідчих дій визначав спосіб реалізації норм кримінально-процесуального законодавства, вважаючи, що навіть прийняття слідчим в межах кримінальної справи заяви про злочин чи явки з повинною є слідчою дією [10, с. 98 – 101]. Аналогічну точку зору висвітлив І.М. Лузгін, визначаючи слідчі дії як будь-які процесуальні дії слідчого [11, с. 94–96].

Іншої думки дотримується І.Є. Биховський, який визначає слідчими діями вид пізнавальної діяльності слідчого щодо виявлення, дослідження, фіксації і вилучення доказів [3, с. 27].

С.А. Шейфер вважає, що слідчі дії є засобом збирання доказів, регламентованим кримінально-процесуальним законом, який полягає в здійсненні слідчим комплексу пізнавальних і засвідчувальних операцій, що відповідають особливостям певних слідів та пристосованих для ефективного відшукування, сприйняття та закріплення доказової інформації, що в них міститься [17, с. 23 – 24].

У свою чергу Н.В. Жогін та Ф.Н. Фаткуллін розкривають слідчу дію як таку, що проводиться у відповідності з кримінально-процесуальним законом з метою виявлення і закріплення доказів [5, с. 108 – 109].

М.Я. Никоненко вважає, що під слідчими (розшуковими) діями слід розуміти регламентовані кримінальним процесуальним законом процесуальні дії, які здійснюються уповноваженою особою і становлять сукупність пошукових пізнавальних і засвідчувальних операцій, направлених на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [9, с. 223].

На завершення слід зазначити, що іншими науковцями приводиться ще безліч визначень слідчих дій, але як одного з альтерна-

тивних ми дотримуємося досить поширеного та неодноразово приведеного такими науковцями як В.П. Горбачов [13, с. 63 – 64], Ю.М. Грошевий [4, с. 287], М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко [12, с. 210], В.М. Тертишник [15, с. 478], А.Д. Удалова [17 с. 158], які визначають слідчі дії як частину процесуальних дій, що пов'язані з виявленням, фіксацією та перевіркою доказів у кримінальній справі.

Таким чином, провівши вищевказане дослідження можемо прийти до деяких висновків і привести можливі шляхи усунення недоліків, на нашу думку, вітчизняного кримінального процесу в частині збору доказів за результатами проведення слідчих (розшукових) дій. Останні є основним засобом для фіксації доказової інформації в кримінальному процесі на етапі досудового розслідування. Серед основних проблем на підставі проведеного дослідження можемо виділити такі як застарілість підходів до проведення ряду дій в умовах реформування кримінального процесу та його спрощення зі збереженням загальноприйнятих принципів; недоліки існуючого інституту понять; ускладнені процедури ряду слідчих дій (необхідність винесення постанови прокурором, який до того ж і так відноситься до сторони обвинувачення); розрив взаємозв'язку процесу фіксації та дослідження показань на етапі досудового розслідування та безпосередньо в суді призначення за необхідне призначення слідчим, прокурором експертизи для встановлення суми заподіяння матеріальної та моральної шкоди; а також ряд інших проблем.

Розглянувши поняття слідчих (розшукових) дій, можемо констатувати, що наведена тематика потребує змістовного дослідження як науковцями так і практиками, оскільки цей інститут кримінального процесу є ключовим в царині всієї правоохоронної системи.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України / зі змінами та доповненнями / Офіційний сайт ВРУ // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Российская Е.Р. Криміналістика : учебник для вузов / под ред. Р.С. Белкина. – М. : Издательство НОРМА, 2000. – 990 с.
3. Быховский И.Е. Процессуальные и тактические вопросы системы следственных действий: автореф. дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук / И.Е. Быховский – М., 1976. – 32 с.
4. Грошевий Ю.М. Кримінальний процес України : [підруч.] / за ред. Грошевого Ю.М., Капліної О.В. – Х. : Право. 2010. – 607 с.
5. Жогин Н.В. Предварительное следствие в советском уголовном процессе / Н.В. Жогин, Ф.Н. Фаткуллин. – М. : Юрид. лит., 1965. – 367 с.

6. Ищенко Е.П. Криминалистика : учебник / Е.П. Ищенко, А.Г. Филиппов. – М., 2013 – 798 с.
7. Кіпращ І.С. Визначення поняття слідчих (розшукових) дій / І.С. Кіпращ // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013 – № 2. – С. 275 – 285.
8. Криминалистика : учебник / под ред. А.Г. Филиппова, А.Ф. Волинского. – М. : Спарк, 1999. – 485 с.
9. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 554 с.
10. Ларин А.М. Работа следователя с доказательствами / А.М. Ларин. – М. : Юрид. лит., 1966. – 156 с.
11. Лузгин И.М. Расследование как процесс познания / И.М. Лузгин. – М. : Юрид. лит., 1969. – 176 с.
12. Кримінальний процес України : [підруч.] / Міхеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. – [2-ге вид., переробл. і допов.]. – К. : Либідь, 1999. – 534 с.
13. Прийняття процесуальних рішень та проведення слідчих дій: [навч. посіб.] / [Горбачов В.П., Шаповалова Л.І., Шульга А.О. та ін.] ; за ред. В.П. Горбачова. – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2012. – 364 с.
14. Скригонюк М.І. Криміналістика : підручник. – К. : Атіка, 2005. – 2005. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vse-znaniya.com/kriminalistika/kriminalistichne-doslidjennya-holodnoji.html>
15. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України : [підруч.] / В.М. Тертишник. – [4-те вид., доп. і переробл.]. – К. : А.С.К., 2003. – 1120 с.
16. Удалова Л.Д. Кримінальний процес України : [підруч.] / Л.Д. Удалова. – К. : Вид. Паливода А.В., 2007. – 352 с.
17. Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение / С.А. Шейфер. – Самара : Самарский ун-т, 2004. – 225 с.

С.М. Лозова

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики та судової
експертології факультету № 1
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ПСИХІЧНІ АНОМАЛІЇ ЯК СКЛАДОВА ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗЛОЧИНЦІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬ НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗЛОЧИНИ

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, близько 20% дітей та підлітків у світі страждають на психічні розлади: 1 з 5 підлітків має поведінкові, емоційні або когнітивні порушення; 1 з 8 – страждає на психічні розлади. Крім того, фахівці констатують постійне зростання кількості психічних захворювань. Офі-

дійна статистика в Україні свідчить: близько 3 % (227 825 осіб) дітей користуються послугами психіатричної служби [1].

На сьогодні в умовах соціально-економічної і політичної кризи, яку переживає Україна, неухильно збільшується кількість вчинених злочинів, серед яких значна кількість припадає на злочини, вчинені неповнолітніми. Ученими встановлена наявність певного зв'язку деяких видів злочинів, насамперед насильницьких з нервово-психічними детермінантами у вигляді аномалій психіки. Психічні аномалії, на думку Г.І. Гатауліної, визначаються як відносно неглибокі психічні порушення, перехідні стани між психічним здоров'ям і вираженим психічним розладом [2, с. 5]. Найбільш значною серед насильницьких злочинів з психічними аномаліями виявилася група з залишковими явищами поразки центральної нервової системи. Для них характерні такі риси особистості як підвищена збудливість, конфліктність, упертість, миттєвість виникнення і задоволення антисуспільних потреб. Другою за поширеністю є група хронічних алкоголіків. На третьому місці – психопати. Четверта група олігофрени. Установлена також певна залежність між характером психічного захворювання і злочином.

В проведеному О.О. Ходимчук дослідженні стверджується, що в Україні особами з психічними аномаліями вчиняється понад 36,9% насильницьких злочинів проти особи, серед яких домінують умисні вбивства (48,8%), статеві злочини (17,8%), поєднане з насильством хуліганство (16,7%), умисні тяжкі тілесні ушкодження (16,0%). Найбільш розповсюдженою психічною аномалією серед насильницьких злочинців є хронічний алкоголізм, на нього страждають 34,0% засуджених; психопатії виявлено у 20,7% осіб; розумова відсталість (олігофренія) – 16,0%; наркоманія – 13,3%; органічне ураження головного мозку – 11,3%; статеві розлади – 2,0%. Серед засуджених за вбивство 36,0% мають різноманітні психічні аномалії, а серед тих, хто спричинив тяжкі тілесні ушкодження – 38,3% [3, с. 8].

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, Україна посідає перше місце за масштабами розвитку підліткового алкоголізму [4]. З кожним роком катастрофічно зростає рівень споживання наркотичних речовин, зменшується вік наркоманів (від 10-12 років), збільшується кількість злочинів, що вчиняються наркоманами, переважно це тяжкі насильницькі злочини, які вчиняються з метою отримання коштів для придбання нової дози.

Традиційними властивостями особистості неповнолітнього, що вчинив насильницькі злочини є егоцентризм, зневага до почуттів і бажань інших людей, жорстокість, схильність до зловживання спиртними напоями, наркотиками, статева розбещеність. Більшість з них прагнуть до самотвердження в «сильній» чоловічій ролі, оскільки відчують переживання власної неповноцінності в біологічному і соціальному сенсах.

Зіставляючи злочинність серед психічно здорових дітей і досить представницької групи делінквентів того ж віку, В.П. Ємельянов визначив, що рівень злочинності неповнолітніх зі здоровою психікою в 1,7-2 рази нижче, ніж у взятих на диспансерний облік олігофренів у віці 14-17 років, в 15-16 разів нижче, ніж у психопатів і в 300 разів нижче, ніж у епілептиків того ж віку. Установлено також, що психопати частіше, ніж інші психічно нездорові підлітки, звинувачуються в агресивних правопорушеннях (близько 68%). Серед засуджених неповнолітніх, які страждають на слабоумство (олігофренів), агресивні прояви становлять менше половини [5, с. 11]. За даними А.Е. Личко, з 300 госпіталізованих у зв'язку з психічними аномаліями підлітків 40% – правопорушники, а серед психопатів їх більше половини [6, с. 53]. Наведені дані свідчать про те, що серед неповнолітніх правопорушників психічні аномалії зустрічаються значно частіше, ніж серед законотрухняних, і що серед правопорушників більше хворих, ніж здорових.

Слід зазначити, що при психічних аномаліях, які не виключають осудності, у неповнолітніх зберігається зв'язок із зовнішнім світом і виникає розуміння протиправності поведінки, хоча і з певними психічними змінами. Психічні аномалії можуть знижувати опір неповнолітнього до впливу негативних ситуацій, в тому числі конфліктних, послаблюють механізми внутрішнього контролю, звужують можливості вибору рішень та варіантів поведінки, полегшують реалізацію імпульсивних, випадкових, неосмислених, в тому числі протиправних вчинків. Все це негативно відображається на розвитку особи та може сприяти злочинній поведінці.

Психічні зміни особистості неповнолітнього, що викликаються розладом психіки, можуть бути нейтралізовані системою корекційних заходів. Але якщо такі зусилля з боку суспільства відсутні, злочинна поведінка неповнолітнього стає досить імовірною. Ця ймовірність тим більше важлива, що в наших умовах психіатрична допомога населенню є недостатньою, виявлення випадків психічних порушень невисокою, а традиції звернення до лікаря-психіатра практично відсутні.

Література:

1. Як пісок крізь пальці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2479/218/87961/> (дата звернення 24.04.2017)
2. Гатаулина Г.И. Криминалистические особенности расследования общеуголовных корыстных преступлений, совершенных несовершеннолетними с психическими аномалиями : автореф. дис. 12.00.09 / Саратов. гос. акад. права. – Саратов, 2004. – 26 с.
3. Ходимчук О.О. Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та її запобігання : автореф. дис. 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. – К., 2005. – 18 с.
4. ВОЗ: Україна на першому місці в світі за масштабами підлітково-го алкоголізму [Електронний ресурс] // Кореспондент.net. – 2008. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/338847-voz-ukrayina-na-pershomu-misci-v-sviti-za-masshtabami-pidlitkovogo-alkogolizmu> (дата звернення 24.04.2017).
5. Емельянов В.П. Преступность несовершеннолетних с психическими аномалиями / В.П. Емельянов. – Саратов : Саратовский университет, 1980. – 97 с.
6. Личко А.Е. Психопатии и акцентуация характера у подростков / А.Е. Личко. – Л. : Медицина, 1983. – 256 с.

Є.Д. Лук'яничков

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри інформаційного
права та права інтелектуальної власності
(*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського», м. Київ*)

ВСТАНОВЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНТАКТУ ПІД ЧАС СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Інструментарієм пізнавальної діяльності з розслідування кримінальних правопорушень є слідчі (розшукові) дії. Тривалий час визначення слідчих дій залишалося дискусійним, оскільки серед основних термінів у КПК не наводилося. У теорії та практиці висловлювалися різні думки щодо його визначення та сутності. Непоодинокими були випадки, коли на практиці проводилися не передбачені законом дії спрямовані на збирання слідів злочину за аналогією із слідчими діями, передбаченими в законі. Звичайно, таке явище є недопустимим в умовах побудови правової держави, забезпечення прав та інтересів громадян.

У процесі тривалих дискусій сформовано поняття «слідчі дії». Під ними розуміють передбачену процесуальним законом і забезпечену державним примусом сукупність операцій та прийомів, що застосовуються в процесі розслідування злочинів для виявлення, фіксації та перевірки фактичних даних, що мають доказове значення у справі [1, с. 36].

Таким чином, із широкого кола процесуальних дій до слідчих відносять лише ту їх частину, яка спрямована на збирання криміналістичної інформації і формування судових доказів.

Результати творчої діяльності науковців і практиків знайшли своє втілення в новому КПК України 2012 року. Слідчими (розшуковими) називають дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні (ст. 223 КПК).

Структура слідчої (розшукової) дії формується із чотирьох елементів: а) визначення мети та прийняття рішення про проведення слідчої дії; б) підготовка до проведення слідчої дії; в) безпосереднє проведення слідчої дії; г) фіксація процесу та результатів слідчої дії.

Результативність слідчих (розшукових) дій залежить від багатьох чинників, але в першу чергу від творчого застосування тактичних прийомів, основу яких складають сучасні досягнення різних галузей знань. Оскільки слідчу дію розглядають як процес спілкування слідчого з її учасниками, важливе місце серед тактичних прийомів належить тим, які засновані на досягненнях науки психології. У цьому зв'язку докладніше зупинимося на питаннях встановлення психологічного контакту, як невід'ємної складової процесу спілкування під час проведення слідчої дії.

Установлення психологічного контакту розглядають як цілеспрямовану діяльність слідчого для створення найбільше сприятливої обстановки спілкування під час проведення слідчої дії, що можна досягти умілим застосуванням системи тактичних прийомів. У юридичній роботі, пов'язаній з доказуванням, зазначає В.Г. Гончаренко, зміст спілкування полягає саме у наявності в учасників спілкування готовності (можливо, і бажання) до видачі інформації, до обміну інформацією [2, с. 404].

Можливість встановлення психологічного контакту залежить від індивідуальних властивостей осіб, які беруть участь у слідчій дії, їх ролі у розслідуванні та конкретній слідчій дії, життєвого та професійного досвіду. Тому слідчий повинен добре розумітися на психології людей, володіти науковими прийомами впливу на них, методикою діагностики їх поведінки та самоаналізу. Певною мірою цьому сприяє наявність життєвого досвіду, знання розроб-

лених криміналістичною тактикою тактичних прийомів та вміння їх застосовувати залежно від конкретних слідчих ситуацій.

Результатом такої цілеспрямованої діяльності має стати сприятлива у психологічному плані ситуація, що свідчить про налагоджений психологічний контакт. Його розглядають як специфічну форму взаємовідносин представника держави, якому доручено розслідування з підозрюваним, свідком, потерпілим та іншими учасниками слідчої (розшукової) дії. Такі взаємовідносини будуються, з одного боку, на нормах кримінального процесуального закону, а з іншого – на наукових рекомендаціях криміналістики, юридичної психології, логіки, теорії управління діяльністю [3, с. 158].

Проведений аналіз наукової літератури свідчить, що у більшості визначень увага приділяється встановленню психологічного контакту слідчого з учасниками вербальних слідчих (розшукових) дій (свідком, потерпілим, підозрюваним тощо). Слід звернути увагу, що зазначені особи можуть бути учасниками і невербальних слідчих дій. Установлення і підтримання з ними психологічного контакту набуває не меншого значення, ніж в процесі проведення перших. Тому, хоч і наближеним до них, але більш повним і точним можна вважати визначення психологічного контакту, що запропоновано О.М. Васильєвим. Він зазначає, що «психологічний контакт слідчого з іншими учасниками слідчих дій полягає у встановленні відносин, що характеризуються точним і сумлінним виконанням усіма учасниками (у тому числі і слідчим) своїх процесуальних і моральних обов'язків, правильному використанні своїх процесуальних прав, внаслідок чого створюються відносини і атмосфера, що сприяють вирішенню завдань цієї слідчої дії [4, с 89]. Увага акцентується на точне і сумлінне виконання процесуальних і моральних обов'язків усіма учасниками слідчої дії, зокрема і слідчим.

Раніше зазначалося, що більшість авторів психологічний контакт розглядають стосовно вербальних слідчих (розшукових) дій і безпосередньо – допиту. Аналіз окремих підручників з криміналістики і кримінального процесу показує, що це питання не набуло всебічного розгляду. Так, в одному з них про психологічний контакт згадується не прямо, а опосередковано, коли розглядається тактика допиту свідків та потерпілих. Зазначається, що слідчий під час допиту має створювати спокійну, ділову обстановку, котра сприятиме тому, щоб свідок не хвилювався і мав можливість спокійно відповісти на поставлені перед ним запитання [5, с. 140].

Інші автори про необхідність встановлення психологічного контакту зазначають у розділі, що присвячений загальним поло-

женням тактики допиту та називають обставини, що впливають на нього: обстановка допиту, манера поведінки слідчого, уміння володіти собою, його тон, зовнішній вигляд [6, с. 359].

Згадка про необхідність встановлення психологічного контакту під час допиту міститься і в інших підручниках з криміналістики. В одному з них психологічний контакт розглядають як створення такої атмосфери, за якої у допитуваного формується повага до слідчого, розуміння його завдань та обов'язків, виключає будь-які особистісні мотиви в його діях [7, с. 600].

Навіть у криміналістичній енциклопедії встановлення психологічного контакту розглядається не в окремій статті, а стосовно висвітлення характеристики допиту [8, с. 64].

Ґрунтуючись на викладеному, слід зазначити, що встановлення психологічного контакту, як система цілеспрямованих дій, є характерним не тільки допиту або вербальним слідчим діям, але і усій кримінальній процесуальній діяльності. Важко уявити пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент чи перевірку показань на місці без налагодженого психологічного контакту як з впізнаючим, так і особою, яку будуть пред'являти для впізнання. Впізнаючий повинен перебувати в такому психологічному стані, щоб не хвилюватися, бути впевненим у своїй безпеці після того як впізнає особу або інший предмет. Якщо в процесі підготовки до проведення слідчої дії слідчому не вдалося цього досягти, можна очікувати несприятливі наслідки. В самий не передбачуваний час особа може відмовитися від участі у слідчій дії або заявити, що серед осіб або об'єктів, які представлені їй для огляду немає того, який сприймався під час спостереження певної події або об'єкту.

Відсутність психологічного контакту з особою, яку пред'являють для впізнання, може зірвати слідчу дію. Особа може відмовитися від участі у слідчій дії або своєю неправильною поведінкою змінити її перебіг.

Без встановлення психологічного контакту важко уявити перевірку показань на місці або слідчого експерименту (особливо коли проведення дослідних дій доручають особі, показання котрої перевіряють).

Таким чином, психологічний контакт є обов'язковою умовою успішного та ефективного проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії. Тому слідчий, усією своєю діяльністю та поведінкою має створювати відповідну обстановку, знайомити учасників слідчої дії з необхідною інформацією, впливати на їхню свідомість. Така діяльність є нічим іншим як вплив на психіку людини, що в літературі називають «психологічним впливом».

Література:

1. Быховский И.Е. Об актуальных вопросах совершенствования процессуальной регламентации следственных действий / И.Е. Быховский // Актуальные проблемы совершенствования производства следственных действий. – Ташкент, 1982. – С. 3 – 11.
2. Гончаренко В.Г. Вибране / В.Г. Гончаренко. – К. : Прецедент, 2011. – 791 с.
3. Лукашевич В.Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования / В.Г. Лукашевич. – К., 1993. – 194 с.
4. Васильев А.Н. Следственная тактика / А.Н. Васильев. – М. : Юрид. лит., 1976. – 200 с.
5. Андреев И.С. Криминалистика / И.С. Андреев, Г.И. Грамович, Н.И. Порубов. – Минск : «Выш. школа», 1997. – 344 с.
6. Криміналістика : підручник / В.В. Пясковський, Ю.М. Черноус, А.В. Іщенко, О.О. Алексєєв та ін. – К. : «Центр учбової літератури», 2015. – 544 с.
7. Аверьянова Т.В. Криминалистика : учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 990 с.
8. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия / Р.С. Белкин. – М. : Изд-во БЕК, 1997. – 837 с.

А.В. Мовчан

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
професор кафедри оперативно-розшукової діяльності
*(Львівський державний університет
внутрішніх справ, м. Львів)*

О.В. Наскалов

головний інспектор
відділу криміналістичного забезпечення
Головного слідчого управління
(Національна поліція України, м. Київ)

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ ВИБУХОВИХ РЕЧОВИН В УКРАЇНІ

Упродовж останніх років кількість вилучених боеприпасів, вибухових пристроїв і вибухових речовин на території України залишається стабільно високою. Зазначене можна пояснити кількома причинами: по-перше, значну частину вилучених боеприпасів, вибухових речовин і пристроїв складають ті, які незаконно потра-

пляють в обіг з території України, де нині триває антитерористична операція; по-друге, потребує вдосконалення організація належного обліку боєприпасів, вибухових речовин і пристроїв в процесі їх виробництва, зберігання, використання, транспортування, збуту, вилучення і знищення; по-третє, зросла кількість вилучених саморобних вибухових пристроїв, що пов'язано з відносною доступністю компонентів, які можуть бути використані для виготовлення згаданих пристроїв.

Криміногенна ситуація в Україні нині свідчить про об'єктивну потребу подальшого вдосконалення інформаційного забезпечення протидії незаконному обігу вибухових речовин.

На виконання Указу Президента України від 20 жовтня 2005 р. № 1497 «Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій» [1] та відповідно до Програми створення Інтегрованої інформаційно-пошукової системи органів внутрішніх справ України, затвердженої наказом МВС від 7 червня 2006 р. № 571 [2], у МВС України створена Інтегрована інформаційно-пошукова система (ІПС).

ІПС функціонує відповідно до Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України, затвердженого наказом МВС від 12 жовтня 2009 р. № 436, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 28 грудня 2009 р. за № 1256/17272 [3].

ІПС є сукупністю організаційно-розпорядчих заходів, програмно-технічних та інформаційно-телекомунікаційних засобів, що забезпечують формування та ведення довідково-інформаційних, оперативних-розшукових обліків, а також авторизований доступ до вищезгаданих інформаційних ресурсів.

Розпорядником ІПС є Департамент інформаційної підтримки та координації поліції «102» Національної поліції України (далі – ДІПКП «102»). Повноваження розпорядника ІПС на регіональному рівні надано управлінням (відділам) інформаційної підтримки і координації поліції «102» ГУНП (далі – У(В)ІПКП «102»).

Користувачі ІПС – співробітники Національної поліції, яким розпорядником ІПС відповідно до вимог чинного законодавства надано право доступу до інформації в ІПС.

ІПС складається з баз даних призначених для централізованого накопичення і колективного використання даних щодо об'єктів обліку, а також сукупність даних, які передбачають загальні принципи опису, обробки та зберігання даних за допомогою програмно-апаратних засобів. Дані про об'єкти обліку також дублюються в інформаційних картках або довідках і в подальшому

приєднуються до матеріалів кримінального провадження або оперативно-розшукової справи.

Зокрема, до інформаційної підсистеми «Річ» ІПС вносяться відомості щодо речей, викрадених, вилучених з ознаками підробки, заборонених або обмежених в обігу у громадян і службових осіб, безгосподарних, що знайдено або вилучено з камер схову вокзалів, портів, аеропортів та зданих в органи Національної поліції України. Згідно викладеної дефініції одним із об'єктів обліку є вибухові речовини, а також вибухові матеріали і похідні від них вибухові пристрої саморобного та промислового виробництва, а також боеприпаси, оскільки вони заборонені або обмежені в обігу у громадян і службових осіб без наявності відповідних документів та дозволів, а також спеціальних навичок поводження з переліченими об'єктами, що регламентовано функціональними обов'язками конкретного визначеного спеціального суб'єкта.

Водночас інформація щодо зброї вноситься в ІП «Кримінальна зброя» чи ІП «Зареєстрована зброя». У результаті інформація про зброю накопичується, систематизується і упорядковується.

Крім того, одним із видів криміналістичних обліків експертної служби МВС є вибухотехнічний облік. Цей облік функціонує на центральному і регіональному рівнях і складається з оперативно-пошукових та інформаційно-довідкових колекцій.

Порівняльний аналіз визначень, закріплених в нормативних документах ДІПКП «102» та ДНДЕКЦ МВС, показав формальну відмінність між ними. У ДІПКП «102» визначено довідково-інформаційний і оперативно-розшуковий обліки, у ДНДЕКЦ МВС – інформаційно-довідковий і оперативно-пошуковий обліки. На нашу думку, таке рішення прийняте з метою уникнути правової колізії. Фактично ж відбувається штучно створене дублювання функцій.

Зважаючи на викладене, доцільно було б провести перерозподіл функцій між ДІПКП «102» та ДНДЕКЦ МВС. За ДІПКП «102» слід закріпити ведення вибухотехнічного обліку, в якому буде накопичуватися, систематизуватися і упорядковуватися інформація про вибухові речовини, вибухові матеріали і похідні від них вибухові пристрої саморобного та промислового виробництва, а також боеприпаси. Вказані організаційні зміни пропонується здійснити шляхом створення в структурі ІПС нової інформаційної підсистеми з умовною назвою «Вибухівка». За ДНДЕКЦ МВС необхідно закріпити ведення вибухотехнічних колекцій об'єктів носіїв слідової інформації.

Персональну відповідальність за достовірність, повноту, своєчасність надання інформації в ІП «Вибухівка» ІПС слід покласти

на керівників та закріплених виконавців підрозділів карного розшуку, вибухотехнічних підрозділів, підрозділів превентивної діяльності ГУНП в межах покладених на них функцій щодо протидії кримінальним вибухам.

На наш погляд, у такому разі будуть враховані функціональні особливості окремих підрозділів як незалежних суб'єктів з урахуванням напрямів їх діяльності та функціональних особливостей. У результаті незалежні суб'єкти ДПМКП «102» та ДНДЕКЦ МВС перестануть дублювати функції і зможуть чітко визначати межі своєї професійної діяльності. Діючи спільно в межах тих функцій, які покладені на кожен окремий підрозділ з урахуванням його специфіки та напряму діяльності, ці суб'єкти зможуть досягати позитивних результатів у боротьбі зі злочинністю, зокрема з протидії злочинам пов'язаним з незаконним обігом вибухових речовин. Водночас ІППС отримає нові бази даних, появу яких в повній мірі зможуть оцінити оперативні і слідчі підрозділи Національної поліції, які будуть оперативно отримувати накопичену, систематизовану та упорядковану інформацію про вибухові речовини, вибухові матеріали та похідні від них вибухові пристрої саморобного та промислового виробництва, а також боєприпаси.

Пропонується врахувати зазначені нововведення при підготовці нової інструкції про організацію функціонування ІППС з подальшим внесенням змін та доповнень в частині прав та обов'язків розпорядника нових баз даних, що включає в себе порядок адміністрування з обробки, накопичення, систематизації інформації. Крім того, слід визначити коло користувачів інформацією та порядок їх доступу до нових баз даних в ІППС, а також відповідальність безпосередніх виконавців та керівників підрозділів Національної поліції за своєчасне та повне надання інформації в бази даних, проведення аналізу їх повноти, сумісності та об'єктивності.

Література:

1. Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій : Указ Президента України від 20 жовтня 2005 р. № 1497 // Урядовий кур'єр від 01.11.2005. – № 207.
2. Про затвердження Програми створення Інтегрованої інформаційно-пошукової системи органів внутрішніх справ України : наказ МВС від 17.06.2006 № 571. – К. : МВС України, 2006. – 14 с.
3. Про затвердження Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України : наказ МВС від 12.10.2009 № 436 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 101. – С. 409. – Ст. 3569.

Д.А. Морозов

ад'юнкт кафедри загальноюридичних дисциплін
*(Луганський державний університет внутрішніх
справ імені Е.О. Дідоренка, м. Северодонецьк)*

**ДОКАЗОВЕ ЗНАЧЕННЯ ДОКУМЕНТІВ
ТА ЕЛЕКТРОННИХ НОСІВ ІНФОРМАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНИХ
ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО НЕЗАКОННЕ КУЛЬТИВУВАННЯ
СНОТВОРНОГО МАКУ ЧИ КОНОПЕЛЬ**

Реалізація державної політики щодо боротьби з незаконним обігом наркотиків неможлива без належного виявлення, розслідування та попередження протиправного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель. Про загострення ситуації в цьому напрямку роботи правоохоронних органів свідчить офіційна статистика. За даними Генеральної прокуратури України з січня по грудень 2016 року було обліковано 1766 зазначених кримінальних правопорушень, що на 8 % більше, ніж торік [1]. Такий стан, насамперед, зумовлений низкою проблем щодо збирання, перевірки та оцінки доказів, у тому числі й тих, що містяться на електронних носіях, а також у офіційних документах органів, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі та спеціалізованими установами, які мають право на дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Сліди, залишені на електронних носіях інформації мають особливе доказове значення для розслідування злочинів наведеної категорії. Особливо це стосується випадків, тоді: по-перше, коли злочинець, використовував комп'ютерну техніку (стаціонарні комп'ютери, ноутбуки, мобільні телефони, смартфони тощо) для отримання інформації про технології вирощування наркотичних рослин, спілкування з співучасниками злочину, створення та збереження відповідних фотознімків та відеозаписів; по-друге, якщо криміналістично значуща інформація в силу певних обставин потрапила на електронні носії випадкових осіб. Такі дані можуть міститися у вигляді відео-файлів, фотознімків, документів тощо. Прікладуємо це таким прикладом зі слідчої практики: у березні 2014 року на присадибній земельній ділянці, яка розташована біля житлового будинку в селі Довгалівка Білогірського району по вулиці Центральна, 8, громадянин С. незаконно займався культивуванням коноплі в кількості 1100 рослин. Водночас громадя-

нка Р., яка була його сусідкою, випадково помітила як той обробляв вказану ділянку. Задля цікавості вона сфотографувала всі насадження та самого громадянина С., який знаходився поруч. Вказана інформація працівниками поліції була належним чином вилучена у громадянки Р. та, після відповідної її перевірки, використана як доказ під час розслідування [2].

Дозвільні документи та Реєстри. Право на вирощування, розмноження, заготівлю та використання насіння і садивного матеріалу сортів нарковмісних рослин надається відповідними установами ліцензування, а також органами виконавчої влади, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі та спеціалізованими установами, які мають право на дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів [3].

Культивування рослин снотворного маку допускається лише за умови використання насіння, зібраного із сортів рослин, у висушеній соломі, вміст морфіну яких не перевищує 0,15 відсотка, а рослин роду коноплі для промислових цілей допускається за умови використання насіння, зібраного із сортів рослин, у висушеній соломі, вміст яких тетрагідроканнабінолу не перевищує 0,08 відсотків. Якщо у слідчого є достатні підстави вважати, що контролюючому органу суб'єктом господарювання були надані завідомо неправдиві відомості про концентрацію у вирощуваній культурі наркотичної речовини, то слід звірити усі ці дані з реальним фактажем та всіма існуючими реєстрами.

Приховування наявності підвищеної концентрації у вирощених культурах тетрагідроканнабінолу або морфіну може здійснюватися шляхом підробки документів або внесення у них завідомо недостовірної інформації. Виключно йдеться про:

- акт про знищення рослин, що містять наркотичні засоби і психотропні речовини;
- акт про знищення залишків після очищення насіння маку або переробки конопель;
- журнал обліку насіння маку та волокон конопель, їх залишків після очищення і переробки;
- акт про знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, препаратів (лікарських засобів), які містять наркотичні та психотропні речовини, в кількості, що перевищує гранично допустиму норму;

– журнал обліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, препаратів (лікарських засобів), які містять наркотичні та психотропні речовини, в кількості, що перевищує гранично допустиму норму;

– звіт про виробництво, виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, препаратів (лікарських засобів), що містять наркотичні та психотропні речовини та (або) прекурсори, що перевищує гранично допустиму норму.

Сторінки в цих документах обов'язково пронумеровуються, прошнуровуються та засвідчуються підписом керівника суб'єкта господарювання, що скріплюється печаткою.

Слідові комплекси, залишені у документах внаслідок цих протиправних дій прямо залежать від способу їх фальсифікації, а саме: виготовлення документу за допомогою кліше чи шляхом копіювання, типографським або фотомеханічним методом, підробка за допомогою підчистки, травлення, змивання, дописки, виправлення із зміною частин аркуша тощо.

При виникненні обґрунтованих підозр із приводу недостовірності інформації в документі, його слід відразу вилучати, оскільки це не лише є знаряддям вчинення злочину, але й носієм слідової інформації.

Культивування нарковмісних рослин дозволяється лише з використанням кондиційного і репродуктивного насіння (насінного матеріалу) маку снотворного та рослин роду конопель, внесених до Реєстру сортів рослин України, відповідно не нижче першої (мак снотворний), першої та другої репродукції (конопель), придбаних ліцензіатами шляхом укладення відповідного договору із суб'єктами насінництва та розсадництва, занесених до Державного реєстру виробників насіння і садивного матеріалу.

Таким чином, криміналістично-вагома інформація повинна міститися у Реєстрі сортів рослин України, у якому обліковуються сорти рослин, придатні для поширення в Україні [4]. Водночас у Державному реєстрі виробників насіння і садивного матеріалу наводиться перелік суб'єктів насінництва та розсадництва, яким надано право виробляти та реалізувати насіння або садивний матеріал.

У дозвільних документах та реєстрах, насамперед, повинні відповідати: маркування насіння, етикетка із зазначенням реквізитів виробника, культури, сорту, категорії, номера партії насіння.

Крім того, суб'єкти, яким було надано право вирощувати нарковмісні рослини, повинні мати сертифікат на насіння. Цей документ засвідчує сортові та посівні якості насіння, садивного

матеріалу. Сертифікат на садивний матеріал підтверджує походження, санітарний стан і товарну якість садивного матеріалу.

Існує високий ступінь ризику щодо вчинення незаконного культивування нарковмісних рослин при списанні висіяного насіння, що проводиться згідно з науково обґрунтованими нормами висіву, встановленими автором (власником) сорту, та обсягами посівних площ.

Крім того, суб'єкти господарювання повинні письмово повідомляти органи ліцензування про фактичні місця посіву, обсяг посівних площ, сорт із зазначенням джерела придбання насінневого матеріалу. Таким чином, у разі підробки документів, що засвідчують цю інформацію, останні також є носіями слідової інформації.

Цілком очевидно, що запропонований нами перелік інформаційних джерел з електронних носіїв та документів про незаконне вирощування снодійного маку чи конопель, оскільки в процесі розслідування злочинів, можуть бути виявлені й інші слідові комплекси. Всі вони ретельно аналізуються в сукупності з іншими джерелами інформації, що дозволяє слідчому побудувати найбільш оптимальні алгоритми для всебічного, повного і об'єктивного розслідування усіх обставин кримінального правопорушення.

Література:

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. – Генеральна прокуратура України: офіц. веб-сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>

2. Кримінальне провадження №12014240090000162 СВ Білогірського РВ УМВС України в Хмельницької області за ч.2 ст. 310 КК України.

3. Закон України «Про насіння і садивний матеріал»: за станом на 19 верес. 2013 р. / Верхов. Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2013. – 19 с.

4. Деякі питання ліцензування господарської діяльності з культивування рослин, включених до таблиці I переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого Кабінетом Міністрів України, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізації (відпуску), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного переліку: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 квітня 2016 року № 282. – Верховна рада України: офіц. веб-сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/282-2016-%D0%BF>

Е.І. Оржинська

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри спеціальних та
професійних дисциплін
*(Херсонський факультет Одеського державного
університету внутрішніх справ, м. Херсон)*

В.В. Плеханова

студентка
*(Херсонський факультет Одеського державного
університету внутрішніх справ, м. Херсон)*

БРЕХНЯ ТА НЕТРАДИЦІЙНІ МЕТОДИ БОРОТЬБИ З НЕЮ

Однією з актуальних проблем із вирішенням якої пов'язана оптимізація розслідування злочинів й удосконалення процесу доказування в складних кримінальних справах, є дослідження сутності й форм протидії зацікавлених осіб їх розкриттю та розслідуванню, а також діяльності слідчих органів у ході провадження досудового розслідування. Однією із форм протидії розслідуванню є надання неправдивої інформації (брехні, лжесвідчень) підозрюваними, обвинуваченими та іншими особами. Тому, для повного та об'єктивного розслідування кримінальних проваджень, важливим на стадії досудового розслідування є виявлення брехні допитуваних осіб, шляхом її діагностики під час допитів.

Під час розслідування злочинів, слідчий може зіткнутися з наступними видами брехні, це: а) пасивна неправда, тобто умовчання обставин, які відомі; б) активна неправда, тобто повідомлення свідомо помилкових відомостей. Причини що породжують неправдиві показання різноманітні. Так, наприклад причинами лжесвідчень підозрюваних, обвинувачених можуть бути: намір ухилитися від кримінальної відповідальності та відшкодування заподіяної шкоди; намір пом'якшити відповідальність, зберегти нажите злочинним шляхом майно тощо. Причинами, що породжують помилкові показання свідків і потерпілих: вплив, який вони відчули з боку зацікавлених осіб (прохання, умовляння, погрози, підкуп, шантаж тощо); намір уникнути небажаної обтяжливої участі у кримінальному процесі тощо. Мотивами лжесвідчень можуть виступати корисливі спонукання, спроба самоствердження таким способом та інше [5, с. 246].

Саме причини та мотиви брехні повинен розпізнати слідчий. Але постає питання, за допомогою яких методів, прийомів слідчий в змозі розпізнати брехню під час проведення допитів, опитування осіб. Звісно у генезисі брехні істотну роль грають емоції людини: страх, гнів, злостіха, заздрість, тривога, надія, відчай і спротив. Саме ці емоції надають можливість досвідченим слідчим відокремити правдиві показання від лжесвідчень.

У криміналістичній тактиці наведені положення слідчих дій, які можуть допомогти виявити неправдиві показання, це і відтворення обстановки і обставин події (слідчий експеримент або перевірка показань на місці), повторний допит, перехресний допит, очна ставка тощо. Все це традиційні методи, але в останній час дуже жваво науковцями обговорюються нетрадиційні методи, а саме можливість їх використання на практиці [6, с. 54].

Так, серед нетрадиційних методів боротьби з брехнею можна виокремити наступні: використання музики під час допиту; використання поліграфічних засобів; гіпноз.

Прихильниками методу використання музики під час допиту є такі вчені, як М.М. Кітаєв та М.П. Єрмаков. Вони вважаали, що використання музики під час допиту спонукає допитуваного давати правдиві показання, оскільки кожна людина прослуховуючи улюблені музичні твори отримує задоволення і радість, згадує приємне або сумне минуле, пов'язане з даною мелодією. Музика, як правило, впливає на духовний стан людини, збуджує у неї позитивні емоції, що формують певну поведінку. Науковці вважали, що внутрішня установка обвинувачуваного на дачу неправдивих показань може нейтралізуватися музичним впливом, якщо він сильніший [3, с.105].

Запропоноване М.М. Кітаєвим та М.П. Єрмаковим використання музики як засобу впливу на учасників процесу з метою пробудження співпраці зі слідством і надання йому значення тактичного прийому деякі вчені заперечують. Зокрема, В.О. Коновалова та В.Ю. Шепітько. вказують на те, що ці фактори можуть виступати не як способи одержання правдивих показань, а як компоненти, що сприяють виникненню тих чи інших емоційних станів допитуваного, які можна використовувати в інтересах досягнення результату [3, с.106].

Використання поліграфічних засобів або детектора брехні також є одним із нетрадиційних методів боротьби з брехнею. Можливостям етики, процесу застосування, достовірності даних отриманих під час роботи з поліграфом присвячено доволі багато

праць. Однак науковцями єдиної думки щодо можливості використання поліграфу не досягнуто.

Так, М.С. Строгович, М.Ф. Пантелеєв, О.М. Ларін, П.С. Елькінд вважають принципово неможливим застосування поліграфа не лише в кримінальному судочинстві, а й в оперативно-розшуковій діяльності, аргументуючи тим, що встановити правду за допомогою поліграфа неможливо, а мета його застосування – не стільки в одержанні доказів, скільки у психологічному тиску на допитуваного. На їхню думку, процедура застосування поліграфа принижує людську гідність і, власне кажучи, є витонченою формою тортур.

Так, поліграф, як технічний прилад, призначений відтворювати психічні процеси, які відбуваються в організмі людини та фіксуються визначеним способом. По своєму пристрою і принципам реєстрації фізіологічної інформації поліграф схожий з медичними реєструючими приладами, такими як електрокардіограф, електроенцефалограф, у зв'язку з чим поліграф можливо розглядати як технічний засіб для динамічної запису змін фізіологічних функцій опитуваного [5; с. 392].

Однак і досі залишається малодослідженим питання, як реагує поліграф на мінливі стани здоров'я (хвороби, в тому числі і хронічні) опитуваного, фізичний та психологічний стан в момент застосування поліграфу. Вважаємо, що такі стани різко знижують ймовірність отримання значущих результатів при поліграфічних дослідженнях.

На нашу думку, використання такого методу може дозволити одержати інформацію про відвертість учасника процесу під час проведення слідчих дій, приміром, установлення хибності його показань, замовчування певних даних тощо.

Ще одним нетрадиційним методом який можна застосовувати та який має найбільшу кількість опонентів, є гіпноз. Серед опонентів гіпнозу необхідно виокремити В.О. Коновалову та В.Ю. Шепітько, які категорично заперечують можливість використання прийомів, що допускають вплив на психіку людини, зокрема гіпноз та екстрасенсоріку [4, с. 143]. Це пов'язане з тим, що в гіпнотичному стані людина безпорадна, не контролює ситуацію і не захищає себе. Тому, такий метод не може використовуватись у кримінальному судочинстві.

Проте, ряд авторів визнають даний метод перспективним, а саме А.П. Гримак [1], В.І. Кадиба [2]. Однак вони розмежовують так званий «народний» гіпноз, який практикувався у магії й во-

рожбі, за допомогою якого підкорювали свідомість людини від наукового [7, с. 226].

Ми повністю погоджуємося з думкою В.О. Коновалової та В.Ю. Шепітька щодо неприпустимості використання гіпнозу, як нетрадиційного методу. Вважаємо, що під час сеансу гіпнозу не виключено навіювання особі подій, яких не мали місце, та в які в подальшому особа буде вірити, як в такі що дійсно відбулися.

Щодо використання поліграфу та музики під час допиту, вважаємо, що ці методи (особливо поліграф) у разі їх більш поглибленого вивчення, обґрунтування способів (методик тощо) застосування можуть використовуватися у процесі допиту як засоби виокремлення брехні. Однак, вважаємо, що відомості отримані під час застосування цих нетрадиційних методів, повинні в подальшому бути підтвержені неспростовними доказами та фактами. Тобто, інформація отримана від застосування вищезазначених нетрадиційних методів може бути використана для побудови версій, програм (напрямків) подальшого розслідування, а не як неспростовний доказ по справі. Проте, з точки зору законодавства, застосування в процесі розслідування засобів і методів, що називаються нетрадиційними, цілком можливо за умови, що вони не заборонені законом та не є протиправними. Застосування даних методів не повинно суперечити принципам кримінального процесу.

Цю проблему розв'язати сьогодні неможливо, оскільки немає в кримінальному судочинстві законодавчої регламентації реалізації результатів, отриманих при використанні таких методів розслідування.

Більш реальним використання нетрадиційних методів можливе в процесі розкриття злочинів при одержанні інформації, що допомагає встановити обставини вчинення злочину та особу, яка вчинила злочин.

Література:

1. Гримак А.П. Гипноз и преступность / А.П. Гримак – М. : Республика, 1997. – 303 с.
2. Кандыба В.М. Криминальный гипноз: Что такое криминальный гипноз и пр. / В.М. Кандыба – СПб. : Лань, 2001. – Серия «Мир культуры, истории и философии». – 448 с.
3. Китаев Н.Н. О возможностях использования музыки при допросах обвиняемого (подозреваемого) / Н.Н. Китаев, Н.П. Єрмаков // Проблемы изучения личности участника уголовного судопроизводства – Свердловск: УрГУ, 1980 – С. 104 – 109.

4. Коновалова В.О. Криминалистическая тактика: теории и тенденции : учеб. пособие / В.Е. Коновалова, В.Ю. Шепитько. – Х. : Гриф, 1997 – 255 с.
5. Криминалистика / под ред. Р.С. Белкина. – М. : Норма – Инфра, 1999. – 990 с.
6. Лукашевич В.Г. Криминалистическая теория общения : постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования : монография / В.Г. Лукашевич – К. : Издательство Украинской академии внутренних дел, 1993. – 194 с.
7. Строков І.В. Нетрадиційні методи розслідування у слідчій практиці / І.В. Строков // Науковий вісник НАВСУ. – 2001. – № 5 – С. 225 – 227.

Б.О. Павлишин

аспірант

(Академія адвокатури України, м. Київ)

СПЕЦІАЛІСТ-КРИМІНАЛІСТ ЯК СУБ'ЄКТ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ

Однією з нагальних проблем, комплексне розв'язання якої безпосередньо впливає на досягнення мети і вирішення завдань досудового розслідування вбивств, є питання щодо принципової можливості і практичної обумовленості потреби використання наявних криміналістичних знань, прийомів і методів, сучасних науково-технічних засобів. Досудове розслідування вбивств завжди пов'язане з вивченням наслідків злочину, здійснюється на підставі вивчення фрагментів кримінальної ситуації, сліди якої збереглися, та її відображеннях в навколишніх об'єктах.

У зв'язку з вивченням ознак злочину, що можуть вказувати на вбивство, під час досудового розслідування виникає низка завдань, основними з яких є: встановити, чи справді було вчинено злочин або ж вчинене діяння не має ознак кримінальної караності; яке саме кримінальне правопорушення вчинено і ким; якою є кримінальна кваліфікація цього діяння; з'ясувати всі обставини, що мають значення для кримінального провадження; якщо є достатні підстави і перевірені докази, то сформулювати підозру і повідомити про неї особу, яка причетна до вчинення кримінального правопорушення; з'ясувати причини й умови, що сприяли вчиненню злочину тощо. Окрім них перед слідчим, прокурором виникає багато опосередкованих характером діяння і специфікою його вчинення та наслідками окремих завдань. Наприклад, потрібно

встановити: чи пов'язаний і як саме певний або інший об'єкт, який виявлено в певному місці або в особі, з подією, яку досліджують; яким є характер таких зв'язків; які причини настання певних або інших наслідків та інші питання. При цьому слідчим, прокурором активно використовуються криміналістичні засоби й методи роботи з встановленою інформацією, яка за наявності достатніх підстав використовується для доказування обставин вчинення злочину, вини або невинуватості особи в його вчиненні [1, с. 130 – 131]. Процес досудового розслідування вбивств супроводжується відповідним техніко-криміналістичним забезпеченням. Він пов'язаний з участю спеціалістів в слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) діях з метою сприяння у збиранні, дослідженні й оцінці доказів, а також з проведенням судових експертиз. Техніко-криміналістичне забезпечення має вираз не лише в процесуальних діях, а й в проведенні співробітниками експертно-криміналістичних підрозділів заходів поза межами кримінального процесу, наприклад, у результаті використання криміналістичних обліків, коли слідчому надається певна розшукова інформація.

Розглядаючи техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування вбивств як діяльність, необхідно визначити суб'єктів її реалізації, до яких ми відносимо осіб, що здійснюють керуючий вплив, направлений на формування криміналістичної готовності слідчих, оперативних співробітників, експертів і створення умов для її реалізації. Суб'єктами техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування вбивств в частині створення умов постійної готовності є співробітники відповідних управлінських структур, науково-дослідних установ, навчальних закладів, зокрема системи МВС України, національної поліції, прокуратури, які займаються розробкою криміналістичного арсеналу засобів протидії злочинній діяльності, їх впровадженням, криміналістичною підготовкою та вихованням кадрів. У частині практичної реалізації цієї готовності такими особами є слідчі органів досудового розслідування, оперативні співробітники, спеціалісти-криміналісти, експерти, діяльність яких направлена на формування й підтримання на певному рівні криміналістичної готовності інших практичних співробітників й надання їм допомоги при проведенні конкретних слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. У цьому випадку необхідно розрізнити особливості їх положення, що визначаються рівнем системи техніко-криміналістичного забезпечення: суб'єктів системи техніко-криміналістичного забезпечення макrorівня, діяльність яких направлена на формування криміналістичної готовності інших співробіт-

ників правоохоронних органів; суб'єктів мікрорівня, які є безпосередніми виконавцями криміналістичних рекомендацій, діяльність котрих направлена на надання допомоги слідчим, оперативним співробітникам при проведенні конкретних слідчих дій. Наприклад, на співробітників ДНД ЕКЦ МВС України покладені завдання як розробки сучасних криміналістичних прийомів, методів і засобів, узагальнення й розповсюдження передового досвіду їх застосування, так і безпосередньої практичної реалізації криміналістичних рекомендацій у ході виявлення, розкриття й розслідування злочинів, при проведенні оперативно-розшукових заходів, слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, при проведенні експертних досліджень за матеріалами кримінальних проваджень. Тим самим характер здійснюваної вказаними особами діяльності визначає їх положення як суб'єктів техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування злочинів відповідного рівня.

Забезпечення ефективного пошуку і пізнання обставин вчинення вбивства, включаючи те, що називають процесуальним доказуванням, практично неможливе без широкого використання різноманітних техніко-криміналістичних засобів, методів, рекомендацій. У результаті реорганізації МВС України та утворення Національної поліції, здійснено перерозподіл функцій між особами, які мають спеціальні знання. Раніше як спеціалістів слідчі залучали співробітників Експертної служби. Згідно з нормативними актами МВС України, вони входили до складу слідчо-оперативних груп. Після реорганізації до штатного розкладу слідчих підрозділів введено посади інспекторів-криміналістів та техніків-криміналістів, на яких покладено більшу частину цих функцій [2, с. 5]. Саме на них покладено раціональне та ефективне застосування техніко-криміналістичних засобів і спеціальних знань у галузі криміналістики.

Організація цієї діяльності з урахуванням зазначених змін підіймає декілька питань, зокрема щодо рівня теоретичних та практичних знань спеціалістів, контролю за ефективністю їх діяльності, адже саме спеціаліст, під час проведення слідчих (розшукових) дій може значно підвищити імовірність виучення об'єктів, які у подальшому сприятимуть встановленню злочинця, зокрема по тяжких злочинах, скоєних в умовах неочевидності [3].

Основа розкриття й досудового розслідування вбивств складається початковими слідчими (розшуковими) діями: оглядом місця події і виявлених предметів, судово-медичною експертизою, допитами свідків. Організація проведення такої слідчої ро-

зшукової) дії як огляд місця події здійснюється, зазвичай, ще до внесення даних до ЄРДР і початку кримінального провадження. У всіх випадках умисних вбивств, огляд місця події проводиться слідчим Національної поліції за участю судово-медичного експерта, інспекторів-криміналістів та техніків-криміналістів, що надають допомогу слідчому у застосуванні техніко-криміналістичних засобів і методів. Інспектори-спеціалісти, які беруть участь в огляді місця події, також надають допомогу слідчому у виявленні й вилученні слідів злочину, речових доказів, мікрооб'єктів. Вже в процесі огляду території, на якій знайдено труп, визначаються межі слідчого огляду, які можуть розширюватися або звужуватися. За мірою того, як відбувається збирання інформації про сліди злочину і злочинця з обов'язковою фіксацією таких, слідчий здійснює корегування раніше виробленої програми як власних дій, так і дій учасників огляду. Традиційно слідчий та інспектор-криміналіст на місці події здійснюють процес дослідження речової обстановки, проводячи фото- та відеофіксацію та описуючи її в протоколі слідчої дії. Слідчий, зазвичай, дає вказівку криміналісту дослідити місце, а стосовно окремих матеріальних об'єктів відмічає, що треба звернути увагу на сліди, які виявлені безпосередньо біля трупа людини, а також ті, що пов'язані з переміщенням, транспортуванням окремих речей та матеріальних цінностей. Поєднання тактико-криміналістичних методів слідчого й спеціальних знань спеціаліста-криміналіста і дає змогу розглядати аспект послідовності дослідження речової обстановки, виходячи із поєднання інформації, отриманої з місця огляду для встановлення причинно-наслідкових зв'язків з метою діагностування, а в подальшому – ідентифікації.

Література:

1. Колесник В.А. Роль криміналістичної діагностики в діяльності органів досудового розслідування / В.А. Колесник // Криміналістика і судебна експертиза: міжведомственный науко-методический сборник. Вып. 59. К. : Министерство юстиции Украины, 2014. – С. 123 – 135.

2. Ковальов В.В. Удосконалення техніко-криміналістичного забезпечення роботи слідчих підрозділів Національної поліції з урахуванням попереднього досвіду [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://eir.pstu.edu/bitstream/handle/1>

3. Павлишин Б.О. Поняття «техніко-криміналістичного забезпечення» розслідування злочинів проти життя і здоров'я особи / Б.О. Павлишин // Вісник академії адвокатури України. – 2014. – Том 11. число 3 (31). – С. 116 – 123.

А.А. Павлишина

аспірантка

(Академія адвокатури України, м. Київ)

ДО ПИТАННЯ ПРО СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ НАРКОБІЗНЕСУ

Виявлення й досудове розслідування злочинів у сфері наркобізнесу і забезпечення доказування за кримінальними провадженнями зазначеної категорії суттєво ускладнюються зростанням кількості таких злочинних проявів та поширенням використання злочинцями нових способів вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, та маскування ними слідів, приховування наслідків злочинних дій. Іншим аспектом цієї проблеми є те, що сьогодні відсутня достатня кількість сучасних науково обґрунтованих рекомендацій з криміналістичного забезпечення доказування у кримінальних провадженнях про злочини цієї категорії. То ж цілком справедливо вітчизняні науковці вказують на те, що боротьба з наркобізнесом взагалі і розслідування злочинів щодо незаконного виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання і збуту наркотичних засобів зокрема, потребують удосконалення. Це зумовлено специфікою таких злочинів, розмаїттям способів учинення і приховування їх, багатоепізодністю злочинної поведінки злочинців [1, с. 3].

Кримінальне законодавство України не містить поняття наркобізнесу як окремого виду злочинів, проте ніким не заперечується та теза, що незаконний наркобізнес як злочинне явище створює загрози життю, здоров'ю людини, національній безпеці України. Це явище не охоплюється вчиненням лише одного виду злочину, що передбачений ст. 305 КК України і який часто займає вагому частку в сфері інтересів організованої злочинної діяльності. До незаконного наркобізнесу відносять й інші злочини, зокрема, використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, посів або вирощування снотворного маку чи конопель та деякі інші. Окремі питання протидії наркобізнесу та досудового розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів й доказування за кримінальними провадженнями зазначеної категорії висвітлені у

наукових працях В.Г. Безпалька, І.М. Гриненка, О.М. Дармілова, Н.А. Запорощенко, А.Б. Момотенка, О.В. Одерія, А.М. Поляха, О.В. Сачко, Д.Ю. Стригун, В.А. Тимошенка, Є.В. Фоменко, А.Г. Шарай, В.М. Шевчука та ін. Їх дослідження мають принципово важливе значення для вдосконалення діяльності органів досудового розслідування й суду з протидії злочинному наркобізнесу. Водночас варто звернути увагу на те, що питання забезпечення процесу доказування під час досудового розслідування й судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень про незаконний наркобізнес криміналістичними розробками, використання в доказуванні техніко-криміналістичних і тактико-криміналістичних засобів, володіння слідчим розробками з методики розслідування злочинів про незаконний наркобізнес залишаються недостатньо вивченими.

Окремим зрізом цієї проблеми можна визнати дослідження способів вчинення злочинів. Безумовно, що охарактеризувати усі способи вчинення і приховування незаконних операцій з наркотичними речовинами, що трапляються в практиці досудового розслідування злочинів про наркобізнес, неможливо. До того ж багато які із таких злочинних дій становлять собою діяльність, що спрямована на досягнення проміжного або кінцевого злочинного результату у загальному ланцюжку таких злочинів. Проте знання основних і найбільш розповсюджених способів дає можливість визначити: місце розташування, характер і вид слідів (як матеріальних слідів-відображень, так і ідеальних), що мають доказове значення; криміналістичні засоби, методи і прийоми і методи, що потрібні для виявлення, фіксації і використання цих слідів; задачі й тактику проведення необхідних для цього оперативно-розшукових та організаційних заходів, слідчих дій; тактику взаємодії слідчого з оперативними працівниками і спеціалістами; заходи, що необхідні для встановлення обставин, котрі сприяли незаконним операціям з наркотиками і їх усунення, обсяг майбутньої роботи, час, потрібний для розслідування, склад слідчої групи й інші організаційні питання [2, с. 23]. Все це має беззаперечно важливе значення для збирання доказів і забезпечення доказування.

Ось чому криміналісти вчені й практики характеристики такої категорії як спосіб вчинення злочину надають важливе значення. Правильний аналіз і своєчасне виявлення ознак діяльності організованих злочинних груп, причетних до наркобізнесу, дає можливість встановлювати і викривати не лише розрізнені злочинні прояви, а й діяльність небезпечних злочинних угруповань. Важ-

ливим критерієм для виявлення таких ознак слугують правильне визначення способу вчинення злочинів. Для криміналістичної оцінки цієї діяльності найбільший інтерес викликають способи вчинення базових злочинів, що є основним засобом реалізації їхніх кримінальних цілей. До того ж і сам характер цих способів багато в чому залежить від базової спрямованості діяльності злочинних формувань. Насамперед відзначають, що практично всі способи вчинення злочинів організованими групами і угрупованнями є повноструктурними. Вони складаються з готування, вчинення і приховання слідів злочину. Спонтанними і такими, що зводяться лише до факту вчинення, можуть бути лише нетипові злочини організованої злочинності [3, с. 60].

Для характеристики окремих способів вчинення злочинів цієї категорії варто враховувати ті обставини, що у процесі самого вчинення злочину в сфері наркобізнесу злочинцями уміло використовуються організаційно-виробничі і технологічні недоліки у виробничій, фінансовій і фінансово-банківській діяльності, суперечності й інші недоліки в правовій регламентації окремих господарсько-фінансових операцій, нормативної регламентації порядку віднесення певних речовин до наркотичних, підроблені документи тощо. Способи приховання таких злочинів завжди ретельно заздалегідь обмірковуються, і, як правило, маскуються операціями з перекидання грошей, отриманих від незаконного наркобізнесу, на рахунки різних підставних структур. У злочинних формуваннях, що мають за головний напрям своєї кримінальної діяльності вчинення злочинів в сфері наркобізнесу, підвищується віковий рівень його членів і рівень їхньої освіти. Тому під час вчинення злочинів і обрання певних способів дій вони використовують свої спеціальні знання і свій іноді доволі високий трудовий професіоналізм, що дає можливість використовувати обізнаність для реалізації конкретного способу злочинної діяльності.

Характеризуючи способи злочинів у сфері незаконного наркобізнесу, насамперед зазначають, що кожен з них становить собою елемент узгодженої злочинної діяльності, спрямований на досягнення суспільно небезпечного результату. У зв'язку з цим, варто звернути увагу на те, що кожен із злочинів у сфері наркобізнесу становить самостійне суспільно-небезпечне діяння, що зумовлює потребу не лише окремої юридичної оцінки, а й встановлення конкретного способу вчинення. Проте ці способи однорідні за своїм змістом, спільним у них є певне чи інше відношення учасників до злочинної організації, здійснення, забезпечення,

приховування незаконного обігу наркотиків чи легалізації доходів від цього виду незаконної діяльності.

Способи вчинення злочинів у сфері наркобізнесу складаються з певного переліку протиправних дій стосовно наркотичних засобів чи психотропних речовин та факультативного елементу – мети їх виробництва, виготовлення, збуту тощо. До них відносять дії, спрямовані на виготовлення, переробку, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин чи прекурсорів з метою їх виготовлення, а також легалізація коштів від цього виду незаконної діяльності. Встановлення кожного із способів вчинення зазначених злочинів має певне криміналістичне значення, а в окремих випадках може вплинути на юридичну кваліфікацію таких злочинних дій. Так, наприклад, збут наркотичних засобів доцільно поділяти на безпосередній і опосередкований, а кожний з них має свої способи вчинення й приховування. Безпосередній збут передбачає продаж, обмін, виплату боргу, позичання наркотичних засобів та інші подібні дії. Опосередкований збут передбачає передачу наркотичних засобів через посередника або тайник. Незаконне придбання здійснюється шляхом купівлі, отримання розрахунків за борг, як позичку, внаслідок обміну на інші предмети чи послуги, збирання наркотикомістких рослин або їх частин, а також залишків посівів таких рослин після завершення збирання урожаю чи іншими подібними способами.

З огляду на викладене вважаємо, що під способом вчинення злочинів в сфері наркобізнесу слід розуміти взаємопов'язану систему мотивованих, цілеспрямованих на досягнення злочинного результату навмисних дій з підготовки, вчинення, приховування незаконних операцій, пов'язаних з обігом наркотичних засобів, та легалізацією отриманого від вчинення таких дій прибутку, що детерміновані умовами зовнішнього середовища та властивостями особи їх виконавців. Важливим для розуміння криміналістичних аспектів цієї проблеми є й те, що кожен із способів вчинення злочину залишає в навколишній обстановці як матеріальні, так і ідеальні сліди і знання кореляційних залежностей між цими структурними елементами криміналістичної характеристики злочинів у сфері наркобізнесу озброює слідчих, прокурорів, оперативних працівників знаннями, які потрібні для успішної протидії окремому виду злочинної діяльності.

Література:

1. Одерій О.В. Розслідування злочинів щодо незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів : наук.-практ. посіб / О.В. Одерій. – Х. : Золоті сторінки, 2004. – 164 с.
2. Методика расследования незаконных операций с наркотиками : науч.-практ. пособие / под ред. Н.И. Николайчика, Л.Н. Калининича. – Минск : Харвест, 2003. – 591 с.
3. Яблоков Н.П. Расследование организованной преступной деятельности / Н.П. Яблоков. – М. : Юристъ, 2002. – 172 с.

О.М. Пилюпенко

здобувач кафедри загальноюридичних дисциплін
(Луганський державний університет внутрішніх
справ імені Е.О. Дідоренка, м. Северодонецьк)

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОГО ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОЇ ПОРУБКИ ЛІСУ

Слідча практика висуває перед криміналістичною наукою завдання із розроблення організаційно-тактичних рекомендацій з проведення допиту підозрюваних, оскільки він виступає важливим засобом доказування у кримінальному провадженні.

Допит – це слідча (розшукова) дія, мета якої полягає в отриманні та фіксації в установленому кримінальним процесуальним законом порядку показань від осіб, що допитуються, про будь-які обставини, що мають значення для кримінального провадження. Сутність допиту полягає в тому, що при його проведенні слідчий, застосовуючи розроблені криміналістикою та апробовані слідчої практикою тактичні прийоми, спонукає допитуваного надати показання про обставини, які пов'язані зі злочиним, що розслідується.

При допиті підозрюваного слідчий повинен діяти, залежно від факторів, що впливають на вибір тактичних прийомів і визначення кола питань, які підлягають з'ясуванню. На нашу думку, під час розслідування незаконної порубки лісу, до таких факторів відносяться: слідча ситуація, що склалася на момент допиту, наявна криміналістично значуща інформація, особливості особи допитуваного, а також обрана допитуваним схема поведінки.

Проведений аналіз слідчої практики розслідування незаконної порубки лісу¹ свідчить про наявність таких слідчих ситуацій на момент допиту підозрюваних.

Ситуація 1. Встановлено ознаки вчинення незаконної рубки, особу (злочинця) затримано на місці події під час здійснення рубки – 47,9% випадків. Таке затримання може відбуватися в місці, де заготівля деревини взагалі не проводиться, або на ділянці, яку відведено під вибіркову, суцільну чи прохідну рубку, однак особами здійснено вирубку дерев, що не підлягають рубці.

Зазвичай обрана особою лінія поведінки була такою: у 91,1% випадків особи визнавали вину повністю та активно сприяли розслідуванню, детально розповідали про те, що сталося і причини, які змусили піти їх на цей крок, у 6,7% – не визнавали вини, а у 2,2% – визнавали провину частково.

Не визнання вини супроводжувалося відмовою підозрюваного від дачі будь-яких пояснень з приводу підозри (з посиланням на ст. 63 Конституції України), а також визнанням факту свого перебування на місці незаконної рубки, але запереченням її здійснення. Часткове ж визнання вини супроводжувалося невизнанням підозрюваними суми завданих збитків, а також визнанням факту вчинення інкримінованих йому дій, але поясненням їх причинами та обставинами, що виключають або пом'якшують, на їх думку, їх злочинний характер. У цьому випадку основним елементом доведення умислу особи, підозрюваної в скоєнні незаконної порубки лісу, буде встановлення факту його обізнаності про правила проведення законної лісозаготівлі, а відтак, відповідно, про недотримання цих правил при проведенні нею рубки та незаконність проведеної рубки. До проведення такого допиту доцільно допитати наявних свідків (працівників лісової охорони, родичів, знайомих підозрюваного), щоб на момент допиту володіти максимально повними відомостями про вчинену незаконну порубку, а також про особу, яку затримано під час проведення незаконної рубки.

Після початкового допиту також доцільно провести через кілька днів додатковий допит. У ході його проведення можуть

¹ На підставі аналізу та узагальнення матеріалів 210 кримінальних проваджень за фактами незаконної порубки лісу (ст. 246 КК України), що перебували у провадженні слідчих підрозділів 24 областей України протягом 2010 – 2016 р.р.

бути виявлені суперечності з раніше даними показаннями підозрюваного, які відразу ж слід зафіксувати в протоколі допиту.

Ситуація 2. Встановлено ознаки вчинення незаконної порубки, особу (злочинця) затримано під час транспортування незаконно зрубленої деревини – 29,8% випадків. У цій ситуації затримання осіб зі зрубленою деревиною відбувається працівниками державної лісової охорони або поліції при виїзді з місця незаконної порубки чи на відстані декількох кілометрів від нього.

Зазвичай обрана особою лінія поведінки була такою: у 96,4% випадків особи визнавали вину повністю та активно сприяли розслідуванню, у 3,6% – не визнавали вини.

Невизнання вини підозрюваним, зазвичай, супроводжувалося повідомленням слідчому власної версії події: затриманого на дорозі зупинила невідома йому раніше особа, показала документи на ліс і попрохала допомогти у вивезенні деревини, обіцяючи заплатити за це гроші. Місце доставки не повідомлялось, а невідома особа повинна була чекати в певному місці і потім супроводжувати лісовоз з документами до кінцевого пункту. Затриманий пояснює, що він був введений в оману щодо законності майбутніх дій.

До початку допиту такої особи доцільно допитати як свідків його родичів, знайомих, сусідів з метою з'ясування питань: як часто підозрюваному доводилося здійснювати вивезення деревини з лісового масиву.

Як і в попередньому випадку допиту підозрюваного, основним елементом доведення умислу особи, підозрюваної в скоєнні незаконної порубки лісу та перевезення викраденого, буде встановлення факту її обізнаності про правила проведення законної лісозаготівлі та перевезення видобутої сировини, а відтак, відповідно, про недотримання цих правил при проведенні нею відповідних дій та їх незаконності.

В інших слідчих ситуаціях: *встановлено ознаки вчинення незаконної рубки, особу (злочинця) не встановлено та не затримано* – 14,9% випадків; *встановлено ознаки вчинення незаконної рубки, особу (злочинця) не встановлено та не затримано, однак про нього є певна інформація* – 7,4% випадків; підозрювані у 57,1% випадках визнавали вину повністю, у 28,6% – визнавали частково та у 14,3% – не визнавали. Тактика їх допиту повинна будуватися в залежності від зібраної на момент допиту

доказової та орієнтуючої інформації з використанням системи тактичних прийомів.

Підсумовуючи викладене відзначимо, що наведені нами особливості тактики допиту підозрюваного дозволять зібрати максимально повну інформацію про подію незаконної порубки лісу, зумовить можливість оцінити зібрані докази в сукупності, уникнути неповноти слідства.

А.О. Полтавський

помічник директора

(Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України, м. Київ)

ДО ПИТАННЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ РЕЗУЛЬТАТІВ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ДОКУМЕНТАМИ «ВИСНОВОК СУДОВОГО ЕКСПЕРТА», «ВИСНОВОК СПЕЦІАЛІСТА» ТА «КОНСУЛЬТАЦІЙНИЙ ВИСНОВОК СПЕЦІАЛІСТА»

1. Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від **08.10.1998**¹ № 53/5, зареєстрованими в Міністерстві юстиції України 03.11.1998 (далі – Інструкція), передбачений один суб'єкт експертної діяльності – **судовий експерт**, яким може бути працівник державної спеціалізованої науково-дослідної установи судових експертиз Міністерства юстиції України, який, априорі, є атестованим судовим експертом, або атестований судовий експерт який не є працівником державної спеціалізованої установи². Надалі за текстом Інструкції зазначені атестовані судові експерти іменуються **експертами**.

За результатами проведення експертного дослідження під час процесуальної діяльності (тобто судової експертизи) надається **«Висновок експерта»** (або «Повідомлення про неможливість надання висновку») та під час не процесуальної діяльності – **«Ви-**

¹ Тут та надалі за текстом виділено для акцентування уваги на ключових місцях та співвідношення виділеного між собою за текстом доповіді (прим. автора).

² Відповідно до спеціального Закону України «Про судову експертизу» (прим. автора).

сненок експертного дослідження». При цьому слід зазначити, що термін¹ «Висновок експертного дослідження», а також «Висновок експертизи», яке теж зустрічається у нормативних документах (див. нижче), на наш погляд, не є коректними хоча б з тієї точки зору, що висновок за результатами проведення процесуальних та не процесуальних експертних досліджень надається уповноваженою особою (уповноваженими особами), а не самими «експертизою» та «експертним дослідженням».

2. На сьогоднішній день практика оформлення зазначених документів йде тим шляхом, що особа, яка проводила судову експертизу підписує «Висновок експерта» як **судовий експерт**, а особа, яка проводила експертне дослідження підписує «Висновок експертного дослідження» як **експерт**.

Друга частина розділу 4 Інструкції «Організація проведення експертиз (досліджень) та оформлення їх результатів» присвячена «висновку експерта». Зазначений термін повинен читатися, виходячи із вказаних вище скорочень, зазначених у п. 1.1 у тексті Інструкції (судові експерти (далі – експерти), як **висновок судового експерта**».

Крім того, у п. 4.23 Інструкції йдеться про те, що «у вступній частині висновку зазначається, хто і коли звернувся до установи чи безпосередньо до **експерта** із замовленням про проведення дослідження», тобто, виходячи із тих саме скорочень (судові експерти (далі – експерти), «Висновок експертного дослідження» повинен підписуватися також судовим експертом.

Слід зазначити і те, що термін **«дослідження»** зустрічається у процесуальних кодексах у відриві від словосполучення **«судова експертиза»**.

На сьогоднішній день, зазначене призводить до плутанини із підміною **висновку експерта** (який підписується **судовим експертом**) **висновком експертного дослідження** (який підписується **експертом**) з точки зору визначення останнього як джерела доказів.

3. Аналіз окремих кодифікованих нормативних актів показує наступне.

Законом «Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу України» від 13.05.1997 № 251/97-ВР до Господарського

¹ Термін – у цьому тексті слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття у галузі судово-експертної (експертної) діяльності (прим. автора).

процесуального кодексу (далі – ГПК) України були внесені зміни: слова «експерт» і «експертиза» замінено відповідно словами «**судовий експерт**» і «**судова експертиза**» у відповідних відмінках. Слід зазначити і те, що документ за результатами проведення судової експертизи «Висновок експерта» у зв'язку із внесеними змінами отримав у ГПК України назву «**Висновок судового експерта**». Заради справедливості треба відмітити, що тільки в одному місці ГПК України (у статті 112) все ж таки залишилося не виправленим словосполучення «висновок експерта».

Аналіз Цивільно-процесуального кодексу (далі – ЦПК) України, Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України та Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) показує застосування термінів, що можуть неоднозначно трактуватися або є некоректними (про що зазначалося вище), а саме:

- **висновок експертизи** (наприклад у ст.ст. 69, 518 КПК України);
- **об'єкти (предмет) дослідження** (наприклад у ст. 69 КПК України, ст.ст. 53, 144 ЦПК України, ст. 66 КАСУ);
- **проведення дослідження** (наприклад у ст.ст. 53, 66 ЦПК України);
- **експертне дослідження** (наприклад у ст.ст. 100, 239, 356 КПК України);
- **порівняльне дослідження** (наприклад у ст. 274 КПК України) тощо.

Зазначені невідповідності складають «**примарність**» висновку експертного дослідження, висновку експерта (експертизи) по відношенню до **ВИСНОВКУ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА**, який складається **СУДОВИМ ЕКСПЕРТОМ** за результатами проведення **СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ**.

4. У процесуальних законах ще одним «носієм» спеціальних знань визначено «**спеціаліста**», який може надавати письмові роз'яснення.

Так, наприклад у статті 190 ЦПК України «Консультації та роз'яснення спеціаліста» передбачено, що під час дослідження доказів суд може скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями (**висновками**) **спеціалістів**. Останні (письмові роз'яснення спеціаліста) приєднуються до справи.

У ГПК України в прямій мові статус «спеціаліста» не визначено. Проте в Постанові Пленуму Вищого господарського суду України від 22.03.2012 № 4 «Про деякі питання практики призначення судової експертизи» через положення ст. 30 ГПК України

передбачено виклик спеціаліста, пояснення якого надаються у вигляді **висновку** або іншої прийнятної для суду письмової форми, які не висновком експерта.

У статті 149 КАСУ зазначено, що під час дослідження доказів суд може скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста. Викладені письмово і підписані спеціалістом роз'яснення приєднуються до справи. При цьому не визначено назву документа, який повинен готуватися під час надання письмових роз'яснень.

У статті 71 КПК України регламентовані дії спеціаліста щодо надання консультацій та пояснень, але в якій формі не визначено.

Таким чином, у процесуальній діяльності, окрім **«Висновку судового експерта»**, наведені вище положення окремих законодавчих (у т.ч. кодифікованих) актів та визначені невідповідності по відношенню до «Висновку експертного дослідження» навіюють думки щодо доцільності введення такого документу як **«Висновок спеціаліста»**, що підписується **спеціалістом**.

5. Виходячи з викладеного вище, пропонується розробити нові положення кодексів, законів, інструкцій тощо або внести відповідні зміни та доповнення до діючих законодавчих та інших нормативних актів щодо судово-експертної діяльності (процесуальної) з визначенням основних термінів у всіх відмінках без усіляких скорочень наступних чином:

- **судова експертиза;**
- **судовий експерт;**
- **висновок судового експерта;**
- **дослідження (порівняльне дослідження) під час проведення судової експертизи;**
- **предмет судової експертизи;**
- **об'єкт судової експертизи;**
- **висновок спеціаліста** тощо.

6. Що ж стосується оформлення результатів застосування спеціальних знань під час не процесуальної діяльності, то слід зазначити таке. В Інструкції з діловодства в науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України, затвердженій наказом Міністерства юстиції України від 24.12.2009 № 2548/5, у розділі 10 «Особливості діловодства, пов'язаного з вирішенням питань на основі використання спеціальних знань» передбачений такий вид документа, як «Консультаційне повідомлення». Тобто в рамках не процесуальної діяльності результати використання спеціальних знань можуть оформляватися як варіант, напри-

клад, «Консультаційним повідомлення спеціаліста». Поза усіляким сумнівом, на наш погляд, є і те, що даний документ повинен підписуватися спеціалістом. Зазначений документ може надаватися за результатами звернення юридичних та фізичних осіб до фахівців у певних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла з метою дослідження певних матеріальних об'єктів, процесів та природних явищ з питань, які будуть предметами судового розгляду. При цьому «Консультаційне повідомлення спеціаліста» буде об'єктивним підґрунтям для призначення судової експертизи під час, наприклад, майбутнього судового розгляду, оскільки тільки «Висновок судового експерта» є джерелом доказів у процесуальному праві України, та який не може надаватися поза межами судового процесу.

7. На підставі вищевикладеного, перш за все, вбачається за необхідне внести зміни до п. 4.23 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5, зареєстрованими в Міністерстві юстиції України 03.11.1998, які б передбачали:

- замість терміну «Висновок експертного дослідження» введення терміну «Висновок спеціаліста», який повинен надаватися за результатами застосування спеціальних знань під час процесуальної діяльності;

- введення терміну «Консультаційне повідомлення спеціаліста», яке повинно надаватися за результатами застосування спеціальних знань під час непроцесуальної діяльності.

Порівняльна таблиця чинної редакції Інструкції та пропонуваніх змін і доповнень

Діюча редакція	Пропонована редакція
4.23. Експертні дослідження виконуються в порядку, передбаченому для проведення експертиз. Хід і результати таких досліджень викладаються у висновку експертного дослідження .	4.23. Експертні дослідження виконуються в порядку, передбаченому для проведення експертиз. Хід і результати таких досліджень <u>під час процесуальної діяльності</u> викладаються у <u>висновку спеціаліста, під час непроцесуальної діяльності – у консультаційному повідомленні спеціаліста</u> .
Висновок експертного	Висновок спеціаліста,

<p>дослідження складається за структурою та змістом висновку експерта, за такими винятками:</p> <p>у вступній частині висновку зазначається, хто і коли звернувся до установи чи безпосередньо до експерта із замовленням про проведення дослідження;</p> <p>опускається запис, який стосується відповідальності особи, що проводить дослідження, за надання завідомо неправдивого висновку.</p>	<p>консультаційне повідомлення спеціаліста складаються за структурою та змістом висновку експерта, за такими винятками:</p> <p>у вступній частині висновку, повідомлення зазначається, хто і коли звернувся до установи чи безпосередньо до спеціаліста із замовленням про проведення дослідження;</p> <p>опускається запис, який стосується відповідальності спеціаліста, що проводить дослідження, за надання завідомо неправдивого висновку.</p> <p><u>Висновок спеціаліста, консультаційне повідомлення спеціаліста підписуються особою, яка була залучена до проведення експертних досліджень – спеціалістом.</u></p>
---	---

Т.І. Савчук

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри криміналістики та
судової експертології факультету №1
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ПОНЯТТЯ «ВЗАЄМОДІЇ» ЯК КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

Повнота, об'єктивність і всебічність розслідування злочинів багато в чому зумовлена організацією чіткої взаємодії слідчих з оперативними працівниками. Правильно організована взаємодія дає змогу об'єднати та ефективно використовувати процесуальні і оперативно-розшукові можливості для вирішення завдань кримінального судочинства.

Поняття «взаємодія» має міждисциплінарне значення і трактується різними галузями науки та сферами життя майже однозначно. Як вважають ряд авторів, при аналізі сутності взаємодії треба виходити із загального до часткового, тобто із філософського поняття взаємодії до його інтерпретації у сфері діяльності органів внутрішніх справ. Науковці сходяться на думці, що поняття взаємодії в правоохоронних органах є лише конкретизацією поняття взаємодії, яке використовується в науці соціального управління, котре, у свою чергу, можна розглядати як конкретизацію філософського поняття взаємодії [1, с. 499 – 500].

Так, у філософському розумінні взаємодія означає категорію, що відображає процеси впливу різноманітних об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість, зміну стану, взаємоперехід, а також породження одним об'єктом іншого [2, с. 57]. У теорії управління взаємодію розуміють як узгоджену за місцем та часом сумісну діяльність, спрямовану на досягнення загальної мети [3, с. 12 – 15]. Під взаємодією в правоохоронних органах розглядають засновану на законах та підзаконних актах, погоджену за метою, місцем та часом діяльність різних ланок системи органів внутрішніх справ з охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю [4, с. 4].

Тобто взаємодія правоохоронних органів відбувається між різними структурними підрозділами та службами. У криміналістичній літературі існують різні визначення поняття «взаємодія». Так, В.Ф. Статкус під взаємодією розуміє узгоджену діяльність слідчого з органами дізнання, що ґрунтується на законі та відомчих нормативних актах і спрямована на розкриття, розслідування, припинення і запобігання злочинам шляхом найбільш ефективного поєднання методів і засобів, властивих цим органам, при збереженні таємниці попереднього слідства і джерел отримання негласної інформації [5, с. 37]. Іншу позицію займає Г.А. Магусовський, визначаючи взаємодію як узгоджену діяльність правоохоронних та інших державних органів і посадових осіб у процесі розкриття та розслідування злочинів спрямовану на досягнення спільної мети з найменшими затратами сил, засобів та часу [6, с. 157 – 158]. На думку Р.С. Белкіна, взаємодія є однією із форм розслідування злочинів, що полягає в заснованому на законі, узгодженому за цілями, місцем та часом співробітництві слідчого з органом дізнання [7, с. 31]. В.В. Пивоваров та А.І. Щербина під взаємодією органів досудового слідства та дізнання розуміють засновану на вимогах закону і відомчих нормативно-правових актів, узгоджену

за проміжними та кінцевими цілями діяльність адміністративно і службово незалежних один від одного органів, яка координується слідчим і здійснюється при комплексному поєднанні та ефективному використанні повноважень, методів і засобів, що ними наділені ці органи, для розкриття злочинів [8, с. 47]. Із наведених визначень видно, що вчені неоднозначно трактують взаємодію з погляду на коло її суб'єктів.

Ми поділяємо позицію тих авторів, які вважають, що взаємодія існує в широкому та вузькому розумінні, залежно від кола суб'єктів, які беруть в ній участь. У криміналістичному аспекті взаємодія повинна розглядатись саме з урахуванням вузького чи широкого її змісту [9, с. 20 – 21]. Зважаючи на це, можуть виділятися наступні види взаємодії: 1) взаємодія слідчого з контролюючими органами при розслідуванні злочинів; 2) взаємодія слідчого та органу дізнання при розслідуванні злочинів; 3) взаємодія слідчого з обізнаними особами при розслідуванні злочинів; 4) взаємодія слідчого з недержавними структурами при розслідуванні злочинів. Крім того, уявляється правильним виокремити внутрішню та зовнішню взаємодію. Під внутрішньої взаємодією може розглядатись узгоджена діяльність слідчого із структурними підрозділами та службами одного і того ж органу. А під зовнішньою взаємодією – узгоджену діяльність слідчого з іншими правоохоронними або контролюючими органами, а також недержавними структурами при розслідуванні злочинів.

Таким чином, взаємодію як криміналістичну категорію можна розглядати у широкому та вузькому значенні як зовнішню або внутрішню узгоджену діяльність слідчого із іншими підрозділами, органами та структурами, спрямовану на виявлення та всебічне і об'єктивне розслідування злочинів.

Література:

1. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: [підручник] / В.М. Плішкін ; за ред. Ю.Ф. Кравченка. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 1999. – 702 с.
2. Философский энциклопедический словарь / под ред. Л.Ф. Ильичева, П.Н. Федосеева, С.М. Ковалева, В.Г. Панова. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
3. Козлов Ю.М. Координация в управлении народным хозяйством / Ю.М. Козлов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 172 с.
4. Ермаков К.К. Взаимодействие и координация в органах внутренних дел : [лекция] / К.К. Ермаков – М. : Акад. МВД СССР, 1971. – 314 с.

5. Статкус В.Ф. Взаимодействие следователя с сотрудниками оперативных аппаратов органов внутренних дел при возбуждении уголовного дела / В.Ф. Статкус. – М. : Высш. шк. МВД, 1973. – 126 с.

6. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г.А. Матусовский. – Х. : Консум, 1999. – 480 с.

7. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия / Р.С. Белкин. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 334 с.

8. Пивоваров В.В. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ : [монографія] / В.В. Пивоваров, Л.І. Щербина. – Х. : Право, 2006. – 176 с.

9. Взаємодія при розслідуванні економічних злочинів : [монографія] / [А.Ф. Волобуєв, І.М. Осика, Р.Л. Степанюк та ін.] ; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. – Х. : Курсор, 2009. – 320 с.

Є.Ю. Свобода

кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри криміналістичних експертиз

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ

Входження в європейський простір як стратегічний напрям сучасної української держави є об'єктивно та історично зумовлений її національним, культурним та правовим розвитком. Одним із кроків на шляху до євроінтеграції є гармонізація українського законодавства, із законодавством країн Європейського Союзу.

Залучення осіб, що володіють спеціальними знаннями у кримінальному судочинстві зумовлене обставинами кожної конкретної справи, де є потреба у використанні певного роду знань, що виходять за межі побутових, загальнотеоретичних і забезпечують реалізацію сторонами кримінального провадження права на справедливе правосуддя. Правове регулювання досудового розслідування і судового провадження процесуальних дій, у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальний відповідальність, здійснюється Кримінальним Процесуальним Кодексом України (далі КПК) [1], яким передбачено, що учасниками кримінального провадження можуть бути особи, що володіють науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, такі як спеціаліст, експерт.

Процесуальне значення застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні та форми такого використання визначено у нормах КПК України. Разом з тим, законодавцем чітко розмежовано основні цілі, завдання, функціональні права і обов'язки, процесуальне значення результатів, одержаних у ході кримінального провадження при залученні спеціаліста чи експерта та їх відповідальність (ст.ст. 69 і 71 КПК України).

Зокрема, ч. 1 ст. 71 КПК України передбачає, що спеціалістом є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування, і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст може брати участь у слідчих діях, що матиме процесуальну форму, КПК також передбачено можливість консультування слідчого спеціалістом, проте надані консультації не нестимуть процесуальної форми.

Питання участі спеціаліста при проведенні слідчих дій, зокрема, під час огляду місця події, розглядалися в роботах А.А. Вайнштейна, О.М. Зініна, Н.І. Клименко, О.Н. Колесниченка, В.К. Лисиченка, Г.А. Матусовського, В.М. Махова, Е.Б. Мельникової, М.П. Молибоги, Е.О. Разумова, Б.В. Романюка, О.В. Селіной, І.М. Сорокотягіна, В.Ю. Шепітька, В.І. Шиканова та інших.

Огляд місця події проводиться особисто слідчим, який є керівником слідчо-оперативної групи. У разі залучення до огляду спеціаліста (у порядку ст.ст. 71, 237 КПК України) він надає допомогу слідчому за вказівкою останнього у: виявленні слідів та предметів, що мають відношення до події; візуалізація слабовидимих та невидимих слідів; попередньому дослідженні та поясненні механізму утворення слідів; проведенні фотозйомки (відеозйомки); складанні планів, схем тощо; виготовленні копій, записів тощо; пакуванні виявлених слідів та предметів-свідочів; отриманні зразків для проведення порівняльних досліджень; фіксації результатів своєї діяльності у протоколі огляду місця події.

До завдань спеціаліста під час огляду місця події можна віднести: з'ясувати конкретний час або певний проміжок часу вчинення злочину та з урахуванням давнини утворення слідів визначити алгоритм застосування методів виявлення (візуалізації) невидимих, слабовидимих слідів із врахуванням того, що зазначені сліди можуть нести, перш за все, запаху, дактилоскопічну та біологічну (ДНД-профілі) інформацію про людину, за допомогою якої може бути ідентифікований злочинець; кожен предмет,

на якому могли утворитися сліди, брати в руки в рукавичках таким чином, щоб не змінити, не ушкодити та не втратити сліди; у разі можливості вилучити предмети, на яких під час вчинення злочину могли бути утворені сліди, з відповідним упакуванням для досліджень в лабораторних умовах; у разі неможливості вилучення предмета із можливою наявністю на ньому невидимих слідів, наявністю слабовидимих слідів обробити його на предмет візуалізації невидимих слідів, підсилення контрасту слабовидимих слідів, відповідно, сфотографувати їх за правилами судової фотографії та відкопіювати на слідокопіювальні матеріали (дактилоскопічні півки, стрічки типу «скотч» тощо), або вилучити їх шляхом виготовлення зліпків, зіскобу, змиву тощо; у разі неможливості вилучити предмет з наявними видимими слідами, при необхідності, обробити їх з метою підсилення контрасту (порошками (у тому числі люмінесцентними), парами ціанокрилату, йоду тощо), сфотографувати сліди за правилами судової фотографії та виготовити їх копії за допомогою слідокопіювальних матеріалів (дактилоскопічних півок, стрічок типу «скотч» тощо); усі виміри розташування об'єктів, слідів проводити за допомогою рулетки, лінійки, штангенциркуля тощо з якнайбільшою точністю; розміри, що показують місце розташування слідів та предметів-свідкосів на місці події, слідів на предметах визначати по відношенню до двох постійних точок на місці події, предметі, відповідно [2].

Комплекс цих завдань є підставою для визначення перш за все пізнавальної ролі спеціаліста у проведенні огляду місця події.

Наведемо деякі недоліки залучення та роботи спеціаліста під час огляду місця події: ігнорування слідчими використання допомоги спеціалістів у дослідженні обстановки місця події; неправильна організація роботи спеціаліста на місці події, орієнтація його лише на надання технічної допомоги слідчому (у вилученні, упакуванні об'єктів, застосуванні додаткових засобів фіксації результатів огляду місця події тощо); перекладання слідчим своїх повноважень щодо проведення огляду місця події на спеціаліста (слідчому необхідно якомога ширше використовувати допомогу спеціалістів під час проведення огляду місця події, не перебільшуючи в той же час значення їх висновків, сприймати останні як орієнтуючу інформацію й оцінювати в сукупності з іншими доказами по провадженню); низька якість технічного оснащення спеціаліста.

Таким чином, роль спеціаліста при проведенні огляду місця події необхідно розглядати в широкому контексті: не лише як суб'єкта з надання технічної й консультативної допомоги слідчо-

му, а й як активного учасника пізнавального процесу, спрямованого на встановлення всебічної, повної та об'єктивної інформації про обставини злочину і злочинця.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс від 13.04.2012 № 4651- VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, № 11–12, № 13. – Ст. 88.

2. Разумов Э.А. Практическое руководство по осмотру места происшествия: теория, тактика, техника : учеб-практ. пособие / Э.А. Разумов, Н.П. Молибога / под ред И.П. Красюка. – К., 2015. – 750 с.

В.С. Перлін

аспірант

*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ САМОВІЛЬНОГО ПРИСВОЄННЯ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ АБО ЗВАННЯ СЛУЖБОВОЇ ОСОБИ

Розслідуючи кримінальне правопорушення, слідчий зобов'язаний встановити всі елементи механізму злочину. Інакше таке розслідування буде неповним і неефективним. Одним із таких елементів є особа злочинця. Тому криміналістика, формуючи орієнтовну описову модель злочинів окремого виду (групи), обов'язково в ній виділяє й згаданий елемент. У зв'язку з цим вважаємо неможливим формування криміналістичної характеристики самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи без висвітлення особливостей особи, котра вчиняє ці злочини. Адже, знаючи особливості особи, котра скоює самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи, слідчий зможе спланувати й організувати діяльність з розслідування такого кримінального правопорушення. У результаті отримаємо успішне розслідування за допомогою ефективних заходів [1, с. 29], що дозволить встановити повну фактичну картину вчиненого протиправного діяння [2, с. 216].

У контексті вищенаведеного слушною вбачається позиція К.В. Калюги та В.Г. Лукашевича стосовно необхідності оптимізації процесу збирання й узагальнення даних про особу злочинця, зокрема за допомогою застосування сучасних досягнень науки і техніки. Це, на думку вчених, дозволить дослідити особу злочинця шляхом системного аналізу, врахування та обліку всіх взаємодіючих факторів, що, у свою чергу, розширить у кримінальному провадженні спектр носіїв інформації про особу правопорушника [3, с. 19, 22].

Тож беззаперечним є той факт, що розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи неможливе без з'ясування особи, котра вчинила таке правопорушення. Так як процес розслідування є складним за своєю суттю, досить часто відбувається в умовах інформаційної недостатності, то особі, котра провадить досудове розслідування нерідко приходиться звертатися за допомогою до напрацьовань криміналістичної науки. Мова йде про криміналістичну характеристику злочинів. Тому у цьому дослідженні прагнемо висвітлити особливості особи, котра скоює самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи, як елементу такої характеристики.

Особа злочинця, як уже зазначалося, є структурним елементом криміналістичної характеристики злочинів, який висвітлює загальні фізичні, демографічні дані (стать, вік, місце проживання, навчання або роботи, освіта, професія та ін.), відомості про спосіб життя, риси характеру, зв'язки та стосунки, ознаки вiktимності тощо [4, с. 140]. Більше того, коло осіб, серед яких, імовірно, перебуває злочинець, має досить чіткий зв'язок із способом вчинення злочину, що особливо відчутно дістає вияв при обробці інформації щодо однотипних злочинів і рецидивістів різних категорій. Певні зв'язки простежуються і в системі «злочинець – жертва», аналіз якої може значно звузити коло осіб, серед яких може бути злочинець, а в деяких випадках – навіть його конкретизувати [5, с. 365]. Знання таких особливостей особи злочинця для самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи дозволить попередньо визначити основні напрямки його розслідування, встановити всі обставини кримінального правопорушення шляхом проведення правильно підібраних слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційних й інших заходів.

Аналіз матеріалів слідчої та судової практики розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи дозволив виділити окремі риси правопорушників.

Зокрема, вказані злочини вчиняються переважно громадянами України (95%), особами чоловічої статі (98,1%), у віці 18-35 років (79,7%), неодруженими (61,7%), раніше не судимими (56,9%), офіційно не працевлаштованими (76,9%). Самовільно присвоюють владні повноваження або звання службової особи в 13,2% випадків особи, які мають базову загальну середню освіту, 37,2% – повну загальну середню освіту, 31,4% – професійно-технічну освіту, 8,1% – базову вищу освіту, 10,1% – повну вищу освіту. Разом із тим, ці правопорушення в 10,6% випадків учиняються групою осіб, а в 3,5% – особами в стані алкогольного сп'яніння. Стосовно морально-психологічних якостей особи злочинця, то виділені кримінальні правопорушення в основному вчиняються з корисливих мотивів (88,2%) і тільки в 11,8% випадків через негативне чи зневажливе ставлення до встановлених норм поведінки.

Таким чином, виділені особливості особи злочинця, як елементу криміналістичної характеристики самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи, відіграють важливу практичну роль в діяльності працівників правоохоронних органів з розслідування вказаних злочинів. Вони дозволяють за умов дефіциту вихідної інформації про обставини вчинення вказаного протиправного діяння, по-перше, висунути версії стосовно особи правопорушника та мотивів його скоєння, по-друге, визначити шляхи та засоби перевірки цих версій і, по-третє, визначити спрямування ходу розслідування в цілому.

Література:

1. Лисиченко В.К. Взаимосвязь следственных ситуаций с тактикой производства следственных действий / В.К. Лисиченко, О.В. Батюк // Криміналістика і судебна експертиза. Республіканський міжведомственный научно-методический сборник. – Вып. 40. – К.: «Льбидь», 1990. – С. 23 – 30.
2. Бондаренко Д.А. Злочини, пов'язані з використанням владних та інших повноважень: особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики / Д.А. Бондаренко // Вісник Запорізького інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 2. – С. 215 – 217.
3. Калюга К.В. Мистецтво здобувати і використовувати початкову інформацію про особу злочинця: від моделювання зовнішнього вигляду та психологічних властивостей до висунання і розробки криміналістичних версій щодо кола осіб, причетних до злочину: монографія / К.В. Калюга, В.Г. Лукашевич; за наук. ред. В.Г. Лукашевича. – Запоріжжя: «Дніпровський металург», 2012. – 352 с.
4. Борідько О.А., Діденко С.В., Літвін В.В., Логінова В.В., Парасочкіна К.В. Криміналістика: навчально-практичний посібник для підготов-

ки до семестрового та державного іспиту з криміналістики. – Херсон :
ВАТ «Херсонська міська друкарня», 2010. – 272 с.

5. Криміналістика. Академічний курс: підручник /Т.В. Варфоломєєва,
В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров [та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 504 с.

С.І. Перлін

здобувач

*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО З ПРАЦІВНИКАМИ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ МВС УКРАЇНИ

Покращення якісного рівня боротьби зі злочинністю може бу-
те досягнуте шляхом вдосконалення та оптимізація діяльності
органів досудового розслідування. У свою чергу, якісна та ефек-
тивна слідча діяльності зумовлена насамперед тим, застосування
сучасних науково-технічних засобів і методів, що сприяє розши-
ренню спектра джерел доказової інформації у кримінальному
провадженні.

У ході та в рамках реформування МВС України, відбулося й
реформування Експертної служби МВС України. Внаслідок за-
значених змін був створений самостійний підрозділ – Експертна
служба МВС України. Функцій якого полягають виключно у судо-
во-експертному забезпеченні кримінальних проваджень. При
цьому техніко-криміналістичне забезпечення кримінальних про-
ваджень покладається на органи досудового розслідування Наці-
ональної поліції України.

Слідчі підрозділи, що увійшли до складу Національної поліції,
та експертні підрозділи, що залишилися у складі Експертної слу-
жби МВС, вимушені будувати своє співробітництво виключно у
формі взаємодії.

Наказом МВС України №1343 від 03.11.2015 затверджено
Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ
України. Положення визначає, що Експертна служба Міністерст-
ва внутрішніх справ України є системою державних спеціалізо-
ваних установ судової експертизи, діяльність якої спрямовується
і координується МВС України. Експертна служба МВС безпосере-
дньо підпорядковується Міністру внутрішніх справ України. Екс-
пертна служба МВС складається з Державного науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС та територіальних під-

розділів – науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів.
Основні завдання Експертної служби МВС України:

- здійснення судово-експертної діяльності;
- огляд місць подій;
- забезпечення залучення працівників Експертної служби МВС України до досудового розслідування та судового розгляду;
- у межах компетенції проведення експертних досліджень на договірних засадах з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням передбачених обмежень;
- проведення сертифікаційних та інших випробувань, а також оцінки відповідності продукції, процесів і послуг, виконання інших робіт у межах своєї компетенції; – проведення відповідно до законодавства оцінки майна, майнових прав та здійснення професійної оціночної діяльності
- забезпечення функціонування обліку знарядь кримінальних правопорушень та інших об'єктів;
- забезпечення функціонування інформаційно-пошукових систем, обробка персональних даних у межах повноважень, визначених законом, забезпечення режиму доступу до інформації;
- здійснення спеціальних вибухотехнічних робіт з пошуку і знешкодження вибухонебезпечних предметів, пристроїв, що використовуються з терористичною метою;
- підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації працівників Експертної служби МВС як судових експертів, спеціалістів-криміналістів і спеціалістів-вибухотехніків.

Наказом МВС України № 1339 від 03.11.2015 затверджена Інструкція, якою встановлюється порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події (далі – Інструкція). Спеціалізована пересувна лабораторія Експертної служби МВС може залучатися до участі у проведенні ОМП у кримінальному провадженні за письмовим (як виняток, за усним, з подальшим оформленням у письмовій формі) клопотанням керівника органу досудового розслідування або особи, що виконує його обов'язки, у разі виникнення об'єктивних обставин, пов'язаних із вчиненням:

- вбивства або умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого із застосуванням вогнепальної зброї;
- розбійного нападу із застосуванням вогнепальної зброї з постраждалими особами;

- з'ясування неповнолітньої чи неповнолітнього, малолітньої чи малолітнього або таке, що спричинило особливо тяжкі наслідки;
- дорожньо-транспортної пригоди, під час якої загинуло двоє і більше осіб або госпіталізовано до медичних закладів п'ятеро і більше осіб;
- пожежі, під час якої загинуло двоє і більше осіб або госпіталізовано до медичних закладів п'ятеро і більше осіб;
- вибуху, загрози вибуху або виявлення саморобних вибухових пристроїв.

Аналіз положень зазначених нормативно-правових актів дає підстави стверджувати про значне звуження можливостей застосування техніко-криміналістичних засобів та використання спеціальних знань під час розслідування злочинів.

Так, відповідно Інструкції до огляду місця події зазвичай залучаються співробітники Національної поліції – інспектори-криміналісти, старші інспектори-криміналісти, техніки-криміналісти, керівники секторів техніко-криміналістичного забезпечення слідчих дій. Працівники Експертної служби МВС у складі спеціалізованої пересувної лабораторія Експертної служби МВС може залучатися до участі у проведенні ОМП тільки у п'яти, чітко зазначених, випадках. Також, виходячи з положень Інструкції, працівники Експертної служби МВС, якщо вони не входять до складу спеціалізованої пересувної лабораторії, залучатися до ОМП не можуть.

На нашу думку, таке обмеження недоцільне, оскільки підрозділи Експертної служби мають у своєму штаті досвідчених фахівців, користуються у своїй діяльності найсучаснішою технікою для виявлення, фіксації, вилучення та дослідження різноманітних слідів та інших речових доказів.

Визиває також певні сумніви порядок залучення спеціалізованої пересувної лабораторія Експертної служби МВС для участі у ОМП. Вимога оформлення письмового клопотанням керівника органу досудового розслідування призводить до втрати стратегічно важливого часу, що у свою чергу може привести до зміни, пошкодження, втрати слідів злочину та іншої доказової інформації. Зазначена в Інструкції виняткова можливість усного клопотання не має обґрунтованих та чітко визначених випадків застосування.

Таким чином, підрозділи досудового розслідування та Експертної служби МВС втрачають можливість ефективної та швидкої взаємодії у своїй діяльності.

На нашу думку, питання взаємодії між зазначеними підрозділами підлягає подальшому вивченню та вдосконаленню. Також

потребують подальшої розробки нормативно-правові та відомчі акти, які будуть регламентувати питання взаємодії підрозділів досудового розслідування та Експертної служби МВС.

Р.А. Степанюк

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри криміналістики
та судової експертології
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

С.П. Лапта

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики
та судової експертології
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

**НОВІТНІ ЗАРУБІЖНІ ДОСЯГНЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ
ТЕХНІКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ**

У сучасних умовах розвитку України як демократичної держави європейського типу особливої актуальності набувають питання приведення до передових світових стандартів вітчизняного кримінального судочинства. Одним із напрямів, який потребує обов'язкового розвитку, є застосування новітніх техніко-криміналістичних засобів і методів виявлення, фіксації та дослідження матеріальних слідів злочинів та інших джерел доказової інформації у кримінальному провадженні. На жаль, сьогодні Україна не знаходиться на передньому краї розвитку і розроблення техніко-криміналістичних засобів. Такі розробки потребують системного наукового підходу та достатнього фінансування не тільки безпосередньо наукових досліджень, але і послідуного впровадження новинок криміналістичної техніки у практичну діяльність.

У вітчизняній науковій літературі проблемам розвитку криміналістичної техніки присвячено ґрунтовні праці В.Г. Гончаренка, В.А. Журавля, Н.І. Кліменко, М.В. Салтевського, І.В. Пирога, В.Ю. Шепітька, М.Г. Щербаковського та інших авторів. Проте в них переважно розглядаються теоретичні засади криміналістики та судової експертизи і лише окремі інноваційні підходи щодо технічних криміналістичних засобів і особливостей їх практичної

реалізації. Отже, проблеми підвищення ефективності розслідування злочинів за рахунок вивчення позитивного досвіду правоохоронних органів зарубіжних країн у сфері застосування криміналістичної техніки залишаються актуальними і потребують подальшого вивчення та розв'язання.

Ураховуючи викладене, пропонуємо звернути увагу на деякі перспективні області застосування техніко-криміналістичних засобів і методів, які на сьогодні впроваджуються в практичну діяльність з протидії злочинності в провідних зарубіжних країнах і поки що не знайшли належного розвитку в Україні. Вивчення практичного досвіду і теоретичних напрацювань зарубіжних колег дозволить підвищити якість криміналістичної діяльності в нашій країні.

У галузі сучасних судово-експертних досліджень, які на сьогодні вважаються досить актуальними за кордоном, вважають наступні технології:

1) масс-спектрометрія з лазерною абляцією та індуктивно-пов'язаною плазмою, яка дозволяє досліджувати виявлені на місці події частки скла практично будь-якого розміру на рівні його атомарної структури, що надає змогу встановити походження мікроскопічних часток скла на одязі злочинця від зразків, вилучених з місця події [1];

2) фотографування з альтернативним освітленням, що допомагає виявити ушкодження на тілі потерпілого ще до того, як вони проявляться на шкірі. Спеціальна камера з використанням синього світла та оранжевих фільтрів чітко вказує на підшкірні ушкодження, які невидимі неозброєним оком [2];

3) цифрове дослідження Xbox, що дає можливість правоохоронцям отримати візуальний доступ до прихованих файлів на жорсткому диску Xbox. Дана технологія також дозволяє записувати сеанси доступу, які можуть програватися в режимі реально часу під час судових слухань [3];

4) криміналістична 3D реконструкція обличчя, що дозволяє встановити зовнішність особи за знайденими останками [4]. Наразі тривають дослідження з можливостей використання тривимірного друківання для реконструкції обличчя за кістками черепа [5];

5) секвенсер ДНК, що дає можливість дослідження біологічних зразків високого ступеня деградації. Дана технологія дозволяє аналізувати старі кістки або зуби, щоб визначити конкретний порядок нуклеотидних ДНК людини, і генерувати унікальний

зразок ДНК, яка може допомогти визначити особу в якості можливого злочинця [6];

б) криміналістичне радіовуглецеве датування, що являє собою скореговану технологію радіовуглецевого аналізу з урахуванням збільшення або зменшення рівня радіовуглецю відносно певних показників протягом останніх 50 років [7];

7) магнітне дактилоскопіювання та автоматична дактилоскопічна ідентифікація. За допомогою цих технологій, техніки-криміналісти, судмедексперти і співробітники поліції можуть швидко і легко порівняти відбитки пальців на місці злочину з розширеною віртуальною базою даних. Крім того, використання безконтактного дактилоскопіювання дозволяє дослідникам отримати на місці злочину відбитки пальців високої якості, без забруднення [8];

8) аналітичні програмні інструменти для судових бухгалтерів (Link Analysis Software for Forensic Accountants). Дане програмне забезпечення є цінним інструментом для виявлення підозрілої фінансової активності. Воно поєднує в собі спостереження за незвичайними цифровими фінансовими операціями, профілювання клієнтів і аналіз статистичних даних для визначення ймовірності протиправної поведінки [9];

9) сучасні засоби дактилоскопічних досліджень: а) люміцин – засіб виявлення маловидимих слідів рук, яких завдяки флуоресцентному барвнику теразину, що входить до його складу, дозволяє «підсвічувати» відбитки пальців на непористих або напівпористих поверхнях і залишає сліди придатними до послідууючого дослідження ДНК [10]; б) куркумін – поліфенол, який міститься у корені куркуми, що може допомогти встановити за потожировою речовиною стать особи, що залишила відбитки, виявити на сліді залишки наркотичних засобів [11];

10) гіперспектральна візуалізація видимої довжини хвилі, дозволяє виявляти найменші сліди крові та відокремлювати їх від інших плям на місці події. Даний метод не передбачає фізичного контакту з досліджуваними поверхнями, що дозволить уникнути пошкодження слідів та об'єктів [12];

11) рентгено-фотоелектронна спектроскопія (XPS) – технологія, яка знаходиться на завершуючій стадії розробки і дозволить «читати» «хімічний підпис» на волокнах тканин, і відповідно ідентифікувати одягу злочинця за найменшими мікрволокнами, залишеними на місці події [13];

12) дослідження змішаних зразків ДНК. До недавнього часу змішані зразки ДНК кількох осіб вважалися непридатними до дослідження, оскільки не було можливості їх розділити. Група дослідників із Нової Зеландії розробила програмне забезпечення, відоме як STRmix, яке на сьогодні дозволяє виокремити ДНК до чотирьох осіб. Зараз технологія досить широко використовується у Новій Зеландії та Австралії [14];

13) дослідження унікальних протеїнових маркерів у волоссі. Профайлінг ДНК досить широко використовується під час розслідування злочинів, при цьому ДНК людини зазнає впливу від оточуючого середовища та хімічних речовин, що може значно зменшити її ідентифікаційний період. У той же час у волоссі людини містяться протеїни, які є суттєво стабільнішими та більш екологічно стійкими. Наразі виявлено 185 протеїнових маркерів, комбінації яких забезпечують досить унікальний зразок, за яким можна встановити одну людину серед мільйона. Вчені сподіваються вдосконалити свій метод таким чином, щоб можна було встановити конкретну особу серед усього населення Землі лише за одною волосиною [15].

Безумовно, не всі вищенаведені галузі техніко-криміналістичних досліджень на сьогодні повністю готові до практичної реалізації. Деякі потребують додаткових досліджень та апробації. Проте видається, що вже зараз слід орієнтуватись на перспективи запровадження зазначених інноваційних технологій у вітчизняну практику діяльності з протидії злочинності.

Література:

1. Abbegayle J. Dodds, Edward M. «Chip» Pollock, and Donald P. Land Forensic Glass Analysis by LA-ICP-MS: Assessing the Feasibility of Correlating Windshield Composition and Supplier: Final technical report. URL: www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/232134.pdf
2. Willow Dawn Becker. 10 Modern Forensic Science Technologies. URL: www.forensicscolleges.com/blog/resources/10-modern-forensic-science-technologies
3. David Collins. XFT: a forensic toolkit for the original Xbox game Console. Int. J. Electronic Security and Digital Forensics, 2009, 2, 199 – 205.
4. Sonia Gupta, Vineeta Gupta, Hitesh Vij, Ruchieka Vij, and Nutan Tyagi. Forensic Facial Reconstruction: The Final Frontier. URL: www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4606364/.
5. Debra Thimmesch. 3D Printing Takes the Place of Traditional Clay Modeling in Forensic URL: Facial Reconstruction. <https://3dprint.com/20664/3d-printing-facial-reconstruct/>

6. Lisa R. Kreeger, Danielle M. Weiss Forensic DNA Fundamentals for the Prosecutor. URL: www.ndaa.org/pdf/forensic_dna_fundamentals.pdf

7. Philip Bulman, Danielle McLeod-Henning Applying Carbon-14 Dating to Recent Human Remains. URL: www.nij.gov/journals/269/pages/carbon-dating.aspx

8. Automated Fingerprint Identification System (AFIS) URL: searchsecurity.techtarget.com/definition/Automated-Fingerprint-Identification-System

9. Conan C. Albrech. Fraud and Forensic Accounting In a Digital Environment. URL: www.theifp.org/research-grants/IPF-Whitepaper-4.pdf

10. Ben Coxworth. New fingerprint-lifting compound could make life easier for CSIs. URL: newatlas.com/lumicyano-fingerprint-lifting/29582/

11. Erika Gebel. Analyzing Fingerprints With A Dash Of Turmeric. URL: cen.acs.org/articles/91/web/2013/05/Analyzing-Fingerprints-Dash-Turmeric.html?h=-519488094

12. Li B., Beveridge P., O'Hare WT., Islam M. The application of visible wavelength reflectance hyperspectral imaging for the detection and identification of blood stains. URL: www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/25498930

13. Brian Strohmeier. Chemical Characterization of Material Surfaces Using X-ray Photoelectron Spectroscopy (XPS): The Perfect Complement to Electron Microscopy Techniques. URL: www.researchgate.net/profile/Brian_Strohmeier/publications

14. Ian Steward. New Kiwi crime tool unravels mixed DNA. URL: <http://www.stuff.co.nz/science/9577038/New-Kiwi-crime-tool-unravels-mixed-DNA>

15. Glendon J. Parker, Tami Leppert, Deon S. Anex and others Demonstration of Protein-Based Human Identification Using the Hair Shaft Proteome Published: September 7, 2016 URL: dx.doi.org/10.1371/journal.pone.0160653

Д.В. Щербанюк

аспірант

*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

ПОНЯТТЯ ЕКСПЕРТНОЇ ІНІЦІАТИВИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У теорії кримінального процесу та криміналістики діяльність судового експерта, спрямована на пошук додаткової вагомої для кримінального провадження матеріальної інформації, яка виходить за межі доручення суб'єкта, що призначив експертизу, одержала назву експертної ініціативи. Відповідно, на сьогодні особливої актуальності набуває удосконалення теоретичних положень

та практичних рекомендацій щодо реалізації зазначеного напряму судово-експертної діяльності в кримінальному процесі.

Феномен експертної ініціативи у кримінальному провадженні завжди був предметом досить жвавої дискусії у наукових дослідженнях і правозастосовній практиці. При цьому спостерігаються різні підходи щодо сутності зазначеної категорії. Зокрема, у більшості досліджень експертна ініціатива розуміється у вузькому смислі, лише як право експерта виходити за межі отриманого доручення на проведення експертизи та викладати у висновку відомості, з приводу яких йому не було поставлене запитання [2]. Очевидно, що в такому разі поза увагою залишаються інші прояви активної діяльності судових експертів, у тому числі ініціатива, спрямована на реалізацію інших процесуальних прав, наприклад, заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків, участь у проведенні процесуальних дій тощо.

С.А. Мельник, комплексно дослідивши теоретичні і практичні питання експертної ініціативи дійшла до висновку, що це кримінально-процесуальна категорія, згідно якої експерт при дослідженні конкретних об'єктів переконується в наявності можливості вийти за межі сформульованого слідчим (судом) завдання та реалізує дану можливість шляхом формулювання додаткових відомостей, що стосуються предмета доказування [3, с. 6]. Таким чином сфера реалізації експертної ініціативи обмежується лише дослідженням об'єктів, наданих експертові, що уявляється не зовсім точним, адже відображено лише процесуальний аспект зазначеного явища.

На думку Р.С. Белкіна, експертну ініціативу слід розуміти як встановлення експертом за власним розсудом фактів і обставин, що не передбачені експертним завданням, але мають значення для справи. Проте підкреслено, що обставини, які ініціативно встановлює експерт, згодом можуть бути об'єктом узагальнення для внесення експертною установою тих чи інших пропозицій до компетентних органів [4, с. 176]. Отже, спостерігаємо тенденцію до певного розширення зазначеного поняття шляхом його віднесення не тільки до окремої судової експертизи, а і щодо науково-дослідної діяльності експертних установ.

Як відомо, п. 3 ч. 3 ст. 69 КПК України надає експерту право бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження. У зв'язку з цим М.Г. Щербаківський цілком слушно підкреслює, що у випадку присутності експерта під час провадження слідчих (розшукових) дій, якщо така участь є продовженням його експертної діяльності, тобто здійс-

нуються в межах експертизи, експерт цілеспрямовано реалізує свою ініціативу в конкретних умовах процесуальної дії [5, с. 241].

На нашу думку, широке поняття експертної ініціативи не повинно обмежуватись лише реалізацією права, закріпленого п. 4 ч. 3 ст. 69 КПК України, а включати всі прояви активності судового експерта, які він здійснює з власної ініціативи під час виконання своїх функцій у кримінальному провадженні.

Такий підхід, на наш погляд, дозволяє вирішити і питання щодо належної термінології кримінальної процесуальної діяльності судового експерта. Вважаємо, що застосування терміну «активна процесуальна позиція експерта» є не зовсім вдалим для теорії кримінального процесу та криміналістики. Процесуальна активність повинна знаходити прояв передусім щодо збирання, подання, оцінки та використання доказів. Вона у першу чергу стосується сторін кримінального провадження, суду та потерпілого. Саме їхня активність є необхідною умовою забезпечення дотримання прав людини у кримінальному процесі, реальної змагальності сторін, а також справедливого судового розгляду. Водночас експерт як незалежний учасник процесу самостійно збирати докази не може. У зворотньому випадку він стає представником однієї із сторін – обвинувачення або захисту.

Таким чином, вважаємо недоцільним вести мову про повноцінну процесуальну активність інших учасників кримінального процесу (свідків, спеціалістів, експертів тощо). Слід говорити лише про окремі елементи активності, які значно обмежені обсягом прав і обов'язків конкретного учасника кримінального провадження, цілями їхньої участі в процесі. У свою чергу щодо судового експерта уявляється більш вірним розширення обсягу поняття експертної ініціативи як єдиного елемента його процесуальної активності.

Як відомо, у семантичному розумінні слово «ініціатива» означає «перший крок у якій-небудь справі, почин» [6]. Тобто це різновид активної діяльності певного суб'єкта щодо початку якоїсь справи. Відповідно безперечно, що сполучення «експертна ініціатива» стосовно кримінального провадження можна застосувати щодо діяльності експерта як учасника кримінального провадження. Проте, на нашу думку, це буде лише одне, вузьке, розуміння даної категорії, тому що суб'єктами судово-експертної діяльності є державні спеціалізовані установи та, у визначених законом випадках і умовах, судові експерти, які не є працівниками цих установ (ст. 7 Закону України «Про судову експертизу»). Тому уявляється, що ініціатива у конкретному кримінальному провадженні може

реалізовуватись експертом, а експертну ініціативу як категорію криміналістичної науки та судово-експертної практики слід розглядати у тому числі і як відповідну діяльність експертних установ.

Таким чином, на наш погляд, поняття експертної ініціативи в кримінальному судочинстві може розглядатись в кількох значеннях.

У процесуально-правовому (вузькому) сенсі – це процесуальне право експерта викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання (п. 4 ч. 3 ст. 69 КПК України).

У широкому розумінні експертна ініціатива – це будь-який почин суб'єкта судово-експертної діяльності, який здійснюється у зв'язку із реалізацією відповідних функцій у кримінальному провадженні.

Ураховуючи це, вважаємо, що зміст експертної ініціативи можна значно розширити. Вона полягає не лише у використанні передбаченого кримінальним процесуальним законом права окремого експерта, а і включає інші починання суб'єктів судово-експертної діяльності.

Література:

1. Гришина Е.П. Экспертная инициатива: проблемы реформирования уголовно-процессуального права России / Е.П. Гришина // Криміналістика XXI століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25 – 26 листоп. 2010 р. – Х. : Право, 2010. – С. 605 – 608.

2. Дудич А.В. Экспертна ініціатива у кримінальному провадженні України / А.В. Дудич // Пріоритети національного реформування держави і права: теорія та практика: матеріали науково-практичної Інтернет-конференції 8 жовт. 2014 р. / LEGAL ACTIVITY. Сайт. URL: Режим доступу: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=900%3A041014-10&catid=107%3A5-1014&Itemid=132&lang=ru (дата звернення: 03.04.2017)

3. Мельник С.А. Актуальные вопросы экспертной инициативы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. – Челябинск, 2005. – 22 с.

4. Белкин Р.С. Криміналістическая энциклопедия / Р.С. Белкин. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 334 с.

5. Щербаковський М.Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія / М.Г. Щербаковський. – Х. : В деле, 2015. – 560 с.

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.

М.О. Яковенко

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри професійних та спеціальних дисциплін
*(Луганський державний університет внутрішніх
справ імені Е.О. Дідоренка, м. Северодонецьк)*

ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ОГЛЯДУ ТРУПУ ЛЮДИНИ В ЗОНІ ПРОВЕДЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ОПЕРАЦІЙ

З початку вересня 2014 року в рамках гуманітарного проекту «Евакуація 200» представниками різних організацій та відомств здійснюється комплекс заходів щодо пошуку зниклих безвісти, ексгумації і евакуації тіл загиблих військовослужбовців ЗСУ та правоохоронних органів. Під час проведення цих операцій заучаються як слідчі органів досудового розслідування Національної поліції України та Служби безпеки України, так і багато інших відомств, які в силу своїх функціональних обов'язків задіюються для виконання різних завдань в зоні проведення антитерористичної операції (далі – АТО).

За даними Управління цивільно-військового співробітництва ЗСУ з району проведення АТО у 2016 році з району проведення АТО: доставлено до відділень СМЕ – 368 тіл та фрагментів загиблих, у подальшому з них 218 – доставлені до місць остаточного поховання. У 2017 році станом на 1 березня: вивезено з району проведення АТО – 57 трупів, евакуйовані з окремих районів Донецької та Луганської областей (далі – ОРДЛО) – 3, доставлені до місць остаточного поховання – 47 тіл та фрагментів загиблих [1].

Підготовчий етап та планування наведених заходів з боку слідчого розпочинаються з налагодження його співпраці з: військовослужбовцями ЗСУ; представниками підрозділів цивільно-військового співробітництва ЗСУ (СІМІС); спеціалістами (експертами) закладів охорони здоров'я (Бюро СМЕ); експертами вибухотехніками, членами громадських організацій «Чорний тюльпан» та Всеукраїнського громадського об'єднання «Союз народна пам'ять»; представниками Спільного центру з контролю та координації питань припинення вогню та стабілізації лінії розмежування сторін (СЦКК) та інших інституцій та багато інших інституцій.

Участь військовослужбовців, яким було доручено командуванням, супроводження учасників слідчої (розшукової) дії до пункту призначення необхідна для роз'яснення безпечного маршруту прямування до місця поховання, а також для охорони місця

огляду і прикриття від непередбачуваного нападу з боку противника. Перед початком обстеження місцевості локалізується ділянка землі для подальших розкопок, а також встановлюються спеціальні покажчики та стрічки для огороження вказаної території.

Якщо необхідно залучити інших працівників органів Національної поліції, зокрема оперативних працівників, експертів криміналістів, дільничних офіцерів поліції, то повинна бути створена слідча оперативна група, формування якої здійснюється за наказом начальника територіального органу поліції, погодженого з начальником слідчого підрозділу. При цьому керівником слідчо-оперативної групи є слідчий, який визначений начальником слідчого підрозділу здійснювати досудове розслідування кримінального провадження.

Контроль за роботою цієї групи покладається на начальника слідчого підрозділу, який за погодженням з начальником територіального органу поліції вправі організувати проведення оперативних нарад за участю слідчих та працівників інших органів поліції з питань підготовки до проведення такого роду тактичних операцій.

З міркувань безпеки роботу у місці ексгумації варто починати після отримання відповідного дозволу із Спільного центру з контролю та координації питань припинення вогню та стабілізації лінії розмежування сторін (СЦКК). Краще було б також здійснювати всі ці заходи у присутності представників СММ ОБСЄ.

Взаємодія слідчого та судово-медичного експерта, а також інших медичних працівників здійснюється відповідно до «Порядку взаємодії між органами внутрішніх справ, закладами охорони здоров'я та прокуратури України при встановленні факту смерті людини», затвердженого спільним наказом МВС, ГПУ МОЗ № 1095 / 955 / 119 від 28 листопада 2012 року. Відповідно до цього документу дії працівників бюро судово-медичної експертизи під час проведення пошукових операцій тіл загиблих полягають у наступному: лікарі та судово-медичні експерти обов'язково виїжджають на місце події разом з метою зовнішнього огляду трупа в передбаченому статтею 238 Кримінального процесуального кодексу України порядку; проводять розтин трупа впродовж доби з моменту його надходження до бюро судово-медичної експертизи; надсилають протягом трьох діб слідчому або прокурору, який направив труп для проведення експертизи, завірену копію лікарського свідчення про смерть; проводять судово-медичну експертизу трупа з усіма необхідними лабораторними дослідженнями та

в максимально короткий строк, але не більше одного місяця, складають висновок експерта; надсилають висновок експерта слідчому або прокурору, який направив труп для проведення експертизи, протягом трьох діб після його складання; письмово інформують слідчого або прокурора, який направив тіло на розтин, про причини перевищення строків, строки завершення судово-медичної експертизи трупа та отримання висновку експерта; видають трупи з письмового дозволу прокурора, який надається прокурором негайно після проведення судово-медичного розтину трупа та відібрання необхідних зразків з метою здійснення лабораторних досліджень [2].

Судово-медичний експерт повинен бути присутнім при проведенні цієї процесуальної дії від її початку і до закінчення. Крім того, його участь полягає у наданні слідчому консультативної допомоги, описанні трупа, відібранні зразків для експертного дослідження тощо.

Для графічного позначення у протоколі або його додатках місця поховання, а також для подальшого планування маршруту до пункту призначення, доцільно використовувати роздруковки (Скриншот) з супутникових карт, які містяться у вільному доступі мережі Інтернету типу Google Maps. Знаходячись безпосередньо на місці поховання загиблого, за допомогою спеціальних функцій геолокації або GPS мобільних пристроїв можливо встановити точні координати, без прив'язки до природних орієнтирів та ландшафтів. Про що вказується у протоколі слідчої дії. Проте тут слід бути вельми обережним, щоб не розшифрувати на цих картах розташування українських позицій військових, їх дозорів, дотів, окопів, бліндажів та блок-постів, а також мінних загороджень.

Застосування технічних засобів фіксації у місці проведення слідчого огляду та ексгумації повинно відбуватися з винятковою обережністю, оскільки це може викликати підозру щодо ведення розвідувальної діяльності. Тому краще використовувати фотографування, уникаючи потрапляння у кадр позицій військових, бойової техніки та інших інженерних споруд захисного призначення.

Факультативними учасниками огляду можуть бути: спеціаліст; свідок, зокрема особа, яка повідомила про місце поховання, в окремих випадках – експерти вибухотехнічних експертиз, коли в місці розкопування трупа є ризики знайдення вибухових пристроїв чи боеприпасів. Відповідно до Інструкції про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах внутрішніх справ України, затвердженої Наказом МВС від 9 липня 2014 ро-

ку № 653, що їх участь необхідна для проведення вибухових та спеціальних вибухотехнічних робіт [3]. Кількість спеціалістів-вибухотехніків під час такої процесуальної дії повинна бути не менше двох. Головна мета залучення спеціаліста-вибухотехніка є запобігання травмування або загибелі людей, у тому числі збереження власного життя експертів. Забороняється проведення огляду місця події за фактом вибуху без огляду території на наявність вторинних вибухових пристроїв або вибухонебезпечних залишків або частин вибухового пристрою, що вибухнув, а також без узгодження зі спеціалістами відповідних служб (обленерго, газової служби, водоканалу тощо) щодо можливості безпечного перебування на місці вибуху. Забороняється також залучення спеціалістів-вибухотехніків до розрядження, перевезення або знищення боєприпасів, що не стосуються кримінального провадження, в інших випадках це прерогатива Міністерства надзвичайних ситуацій або ЗСУ.

Зазвичай у безпосередньому вийманні трупа із землі (викопування, підняття решток тіла) беруть участь представники волонтерських організацій типу Союзу «Народна пам'ять», «Чорний тюльпан» або військовослужбовці ЗСУ з підрозділів «СІМІС». Важливо відразу погодити питання щодо послідовності розкопування могили, встановити, де будуть зберігатися рештки трупу та інші важливі об'єкти, виявлені у ході слідчого огляду.

Після виявлення безпосередньо трупу або матеріалу, в який він був загорнутий (целофан, тканина, брезентина), зазначається положення та поза трупа, стан його одягу. Описання трупа проводять або на місці проведення ексгумації або (при сильних гнильних змінах) там, де проводять його дослідження – в установах бюро СМЕ. Частини трупа описуються в такій послідовності: голова, обличчя, шия, груди, живіт, спина, руки, ноги.

За наявності на трупі одягу і взуття звертається увага на те, що саме одягнуто та в якій послідовності; стан однострою і взуття; ушкодження (розриви, відірвані частини) і забруднення; конфігурація країв ушкодженого одягу (рівні, нерівні тощо); вміст кишень. Детальній фіксації підлягають знаки військового розрізнення, вказується зазначене на речах маркування, дата виготовлення та країна виробника, фрагменти надписів з призвищем або позивного (псевдо) на одязі та амуніції.

При цьому для подальшого судово-хімічного дослідження можуть вилучатися частини трупа, а також зразки землі (вагою не менше 500 г. кожен) над і під трупом, частини матеріалу, яким

його було обгорнено, її обривки. При похованні трупа без труни землю беруть безпосередньо над трупом і під ним. Якщо з трупа для додаткових досліджень беруть окремі органи, кістки або тканини, про це обов'язково має бути зазначено у протоколі.

Крім того, слід зазначити, що при вилученні тіла загиблого з землі повинні відібратися проби ґрунту, про що зазначається у протоколі цієї процесуальної дії. У зв'язку з цим вилучення проб ґрунту в таких випадках є складовою частиною слідчого огляду, а не самостійною процесуальною дією – одержанням зразків для експертного дослідження.

Щодо інших об'єктів, зразки яких можуть бути одержані для експертного дослідження, перелік трупного матеріалу, який необхідно вилучити в ексгумованого трупа, варіюється залежно від обставин провадження і питань, на які слідчому необхідно знайти відповіді за допомогою судово-медичного експерта. У кожному конкретному випадку перелік зразків органів та тканин трупа буде різним залежно від того, які саме дослідження слід провести і які обставини встановити чи перевірити. Зокрема, трупний матеріал можна досліджувати за наступними напрямками: судово-хімічне дослідження; гістологічне дослідження; цитологічне дослідження; судово-біологічне дослідження; медико-криміналістичне дослідження; мікробіологічне (вірусологічне) дослідження; дослідження на діатомний планктон; генетичне дослідження. Про одержання цих зразків для експертного дослідження під час чи після проведеного огляду повинен складатися окремий протокол.

Після виймання трупа з могили та одержання необхідних зразків для експертного дослідження учасники цієї операції можуть розділитися на дві групи: перша група на чолі зі слідчим, куди включається також судово-медичний експерт, відправляє тіло для проведення експертизи та інших слідчих чи процесуальних дій; друга група, куди відносяться технічні виконавці, захищається на місці поховання для виконання вказівок слідчого при огляді з метою обстеження прилеглої території з місцем похованням.

У будь-якому разі під час проведення тактичних операцій з пошуку тіл загиблих та встановлення всіх обставин їх смерті головним є оптимальна мобілізація існуючих сил та засобів, які знаходяться в розпорядженні різних відомств, задіяних в зоні АТО. Така співпраця в екстремальних умовах, насамперед, повинна базуватися на почуттях особистої відповідальності за виконання спільної справи, самовідданості, громадянського обов'язку та патріотизму усіх без виключення учасників.

Література:

1. Пошук зниклих безвісти та загиблих «Евакуація 200» / Офіційний сайт Цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cimic.com.ua/poisk>
2. Про порядок взаємодії між органами внутрішніх справ, закладами охорони здоров'я та прокуратури України при встановленні факту смерті людини: Наказ МВС України № 1095 від 28 листопада 2012 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z2106-12>
3. Інструкції про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах внутрішніх справ України: Наказ МВС України від 9 липня 2014 року № 653. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0870-14>

М.О. Янковий

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса)

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ОБСТАВИН КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

Доказування обставин кримінальних правопорушень, які вчинені в умовах надзвичайних правових режимів, має багато спільного зі звичайною доказовою діяльністю слідчого, прокурора, адже тут також необхідно встановити конкретні дії підозрюваної особи, наприклад, нанесення тілесних ушкоджень, викрадення майна, незаконне заволодіння транспортним засобом тощо. Тому в умовах надзвичайних правових режимів цілком прийнятними є рекомендації, що містяться в криміналістичних дослідженнях, де обставини, які підлягають доказуванню (ст. 91 КПК України [3]) конкретизовані відносно окремих видів злочинів [4].

Разом з тим слід констатувати, що доказування обставин кримінальних правопорушень, вчинених в умовах надзвичайних правових режимів, має ряд особливостей, які випливають із необхідності встановлення не лише самих злочинних дій винної особи, але й тих умов, у яких вони були вчинені. В основу даної тези покладено той факт, що зазначені умови у випадку їх над-

звичайного характеру тягнуть за собою підвищення ступеня суспільної небезпеки вчиненого, що впливає на його кримінально-правову кваліфікацію та призначення покарання.

З метою з'ясування істинної суті скоєного в означеній ситуації необхідно, на нашу думку, встановити його перебіг разом із умовами вчинення. Найбільшого поширення в останні роки в нашій країні отримали масові заворушення (ст. 294 КК України [2]), тому особливості доказування обставин кримінальних правопорушень, вчинених в умовах надзвичайних правових режимів, можна розглянути на їх прикладі.

Загалом особливості доказування масових заворушень полягають в тому, що тут має місце відмінність від звичайних ситуацій як в характері власне самих обставин, що підлягають з'ясуванню, так і в порядку їх встановлення. Так, під час доказування масових заворушень необхідно встановити не лише конкретні дії винної особи, але й факт самих масових заворушень та зв'язок з ними вказаних дій підозрюваного. Вивчення криміналістичної літератури та узагальнення слідчої практики дає підстави стверджувати, що з метою доказування масових заворушень необхідно встановити тріаду обставин:

1) загальну обстановку, яка свідчить про поширення масових заворушень в певному регіоні чи населеному пункті;

2) окремий епізод масових заворушень;

3) конкретні дії, виконані безпосередньо винною особою в даному епізоді масових заворушень.

Відомості про загальну обстановку характеризують масові заворушення, які мають місце в окремому регіоні або населеному пункті в цілому. Вони включають в себе відомості про початок та закінчення масових заворушень, спрямованості та основних способів вчинення, наслідках, розмірі спричиненої матеріальної шкоди, вжитих органами влади заходах щодо охорони громадського порядку і забезпечення безпеки громадян.

Друга група відомостей стосується того окремого епізоду (чи декількох епізодів), участь в якому інкримінується підозрюваному. Вони повинні містити відомості про конкретне місце і час його перебігу, склад і чисельність натовпу, його озброєнні, об'єктах нападу, сукупність дій, в яких виразились масові заворушення.

Третя група відомостей стосується дій, які вчинила винна особа в ході певного епізоду масових заворушень, що розслідується. Вони повинні містити інформацію, наприклад, про вчинення погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель

або споруд, насильницьке виселенням громадян, опір представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя.

На підставі зазначених відомостей в сукупності з даними про конкретний епізод в загальній картині масових заворушень можна зробити висновок про організацію чи активну участь особи в масових заворушеннях, а також про те, ознаки яких конкретних злочинів містять дії винного.

Як показало наше дослідження, лише встановлення всіх трьох груп обставин масових заворушень в їх єдності надасть об'єктивну картину вчинених кримінальних правопорушень. Відхилення від цього порядку, що часом трапляється на практиці, тягне за собою перекручення дійсних обставин, невірну правову оцінку і кваліфікацію вчиненого. Зокрема, встановлення якогось епізоду масових заворушень без виявлення конкретних дій особи, що утворюють склад злочину, взагалі виключає відповідальність за ст. 294 КК України.

Таким чином, підводячи певні підсумки, слід сказати, якщо встановлені лише конкретні дії активного учасника масових заворушень, а зв'язок їх з тим чи іншим окремим епізодом не прослідковується, вони автоматично набувають характеру малозначного порушення громадського порядку і не представляють великої суспільної небезпеки. З іншої сторони, конкретні дії в якомусь окремому епізоді масових заворушень без їх зв'язку із загальною ситуацією в регіоні чи населеному пункті можна трактувати по-різному – від елементарного хуліганства до простих пустощів. У підсумку – закриття кримінального провадження чи виправдовувальний вирок.

Література:

1. Конституція України [Електронний ресурс] : закон України від 28. 06. 1996 р. № 2952-VI із змін., внес. згідно із Законами України : за станом на 30. 09. 2016 р. № 742-VII. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з екрану.

2. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 05. 04. 2001 р. № 2341-III із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на 05. 01. 2017 р. № 1261-18. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з екрану.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 13. 04. 2012 р. № 4651-VI із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на

ISBN 978-617-616-077-9. Акт. пит. крим. права, процесу і криміналістики,
удоск. діяльн. суд. і правоохор. систем. Северодонецьк, 2017

05. 01. 2017 р. № 1703-VII. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу :
<http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з екрану.

4. Настільна книга слідчого : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів [Текст] / М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 720 с.

Секція № 3.

Удосконалення діяльності поліції,
прокуратури, судової влади і адвокатури

О.В. Бочковий

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
провідний фахівець НДА
з правових та організаційних проблем ОРД
*(Луганський державний університет внутрішніх
справ імені Е.О. Дідоренка, м. Северодонецьк)¹*

ВПЛИВ РЕФОРМ ПРАВООХОРОННОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ГРОМАДЯН: ОЧІКУВАННЯ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

Виходячи з заголовків у соціальних мережах та засобах масової інформації в Україні активно проводяться реформи, у тому числі й у правоохоронній сфері. Проте сьогоденне зростання злочинності яскраво демонструє «результативність» здійснюваних заходів.

Хоч ми і почали відходити від пострадянських постулатів і принципів, але піти – не означає кудись прийти. Вітчизняна правоохоронна система перебуває в стані «молодика», який закінчив один з життєвих етапів і перебуває в роздумах про свої життєві перспективи і прагнення. Амбіції великі: використовувати західноєвропейський досвід або американський, чи створити свою, унікальну систему. Але реальність диктує свої умови: «молодик» слабкий фізично, а головне матеріально і не готовий використовувати напрацювання західних колег. Єдине що залишається – вчитися і переймати досвід поступово, не відмов-

¹ Модератор секції.

ляючись від допомоги, але обов'язково з огляду на національний менталітет і рівень розвитку суспільства. Ще К. Маркс писав: «Право ніколи не може бути вище, ніж економічний лад і обумовлений ним культурний розвиток суспільства» [1, с. 19].

Зокрема, нещодавно була подана на обговорення «Концепція вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії» [2]. Фахівці з Міністерства освіти і науки України, будучи впевненими, що усе європейське є якісним, вирішили скопіювати німецьку концепцію реформування юридичної освіти та запровадити її в Україні. Але ж не потрібно плутати речі матеріального світу, які справді у Європі вищої якості, і суспільні інститути чи системи, які нерозривно пов'язані з історичним минулим та ментальністю того чи іншого народу. Зокрема, концепція не розглядає як правника (юриста) будь-якого правоохоронця, вважаючи, що, наприклад слідчий поліції або детектив НАБУ, жодним чином не впливає на гарантування, утвердження і захист прав людини або забезпечення ефективного публічного обвинувачення. Така позиція припустима у деяких європейських країнах, чи США, де поліцейський, у більшості випадків, виконує досить вузьконаправлену, у чомусь технічну функцію. Адже там немає досудового розслідування, яке є в Україні і буде у найближчому майбутньому. І перед тим, як матеріали кримінального чи адміністративного провадження потраплять до прокурора чи до судді вони формуються у правоохоронних органах тими самими дільничними офіцерами, оперативними співробітниками, слідчими чи детективами і від того, наскільки правильно та обґрунтовано буде здійснена попередня правова оцінка чи кваліфікація діяння й буде залежати подальший хід провадження або його взагалі не буде. Крім того, правоохоронна діяльність є тією сферою, де обмеження прав та свобод громадян допускається у законному порядку (проведення оперативно-розшукових заходів чи негласних слідчих (розшукових) дій), а тому потенційно можливе їх порушення. Саме тому, для забезпечення гарантованих Конституцією України прав та свобод громадян та для зменшення можливості їх необґрунтованого обмеження чи порушення правоохоронну діяльність повинні здійснювати кваліфіковані правники (юристи).

Але, на жаль, безсистемний підхід до реформування простежується не тільки на рівні правової освіти, але й правозастосування. Невже не очевидно, що існуюча правоохоронна система

неспроможна ефективно функціонувати в сучасних умовах. За останні 3 роки з'явилося десятки підзаконних актів щодо протидії корупції, створено нові державні структури (НАЗК, НАБУ тощо), введено електронне декларування, щодня з'являються повідомлення про затримання державних службовців за корупційні діяння, і кількість їх не зменшується. Проте зростання затримань та реєстрації корупційних правопорушень супроводжується зменшенням кількості судових рішень щодо таких фактів. Тобто уся діяльність та затрачені зусилля виявляються марними. Невже не наводить на думку, що зайва нормативна деталізація призводить до збільшення можливості відходу від відповідальності [3].

Не краща ситуація й щодо протидії загальнокримінальній злочинності. Навіть найбільш стабільна та дієва сфера правоохоронної діяльності – оперативно-розшукова діяльність, поставлена в такі умови, у яких її здійснення є малоефективним.

Вбачається необхідність зміни підходу до здійснення ОРД. Зокрема, одним з принципів ОРД є законність. Проте його інтерпретація як у нормативно-правових актах так і в самій діяльності є односторонньою. Контроль та нагляд за ОРД зводиться до перевірки обґрунтованості прийнятих рішень щодо здійснення конкретних заходів відносно підозрюваного або обвинуваченого.

Такий підхід підтверджує обвинувальну спрямованість кримінального процесу загалом, на що неодноразово критично вказували науковці. На підтвердження такого тезису вказує той факт, що усі без виключення провадження щодо перевірки законності здійснення ОРД стосуються фактів застосування ОРЗ відносно осіб, які готують або вчинюють злочини.

У той же час немає жодного випадку наглядового впливу прокуратури за ефективністю ОРД та досудового розслідування в частині забезпечення прав потерпілого. Чи законність не стосується потерпілих? Чи не вважається ігнорування права потерпілого на свою безпеку, майна, чи відшкодування заподіяної шкоди порушенням закону?

Нагляд повинен бути не за законністю, а за ефективністю оперативно-розшукового потенціалу як складової частини нагляду за якістю досудового розслідування в цілому.

Більше того, правоохоронна система ряду європейських країн передбачає слідування принципу доцільності у процесі збирання фактичних даних. Зокрема, у Нідерландах докази збираються однаково як для доведення винуватості особи у вчиненні злочину, так і навпаки, його виправдання [4, с. 43, 288].

Адже в голландському кримінальному процесі відсутнє поняття «сторін», а презумпція невинуватості (*praesumptio innocentiae*) ніколи прямо не формувалась як принцип кримінальної юстиції. У системі голландського правосуддя обвинувачі не є стороною змагального процесу з точки зору загального права, але рахуються магістратами, які діють виключно в публічних інтересах. Вони не мислять термінами перемоги чи поразки, так як постійно зважують публічні та приватні інтереси. Навіть на стадії судового розгляду, де більш помітні змагальні тенденції кримінального процесу, найбільшу активність проявляє суддя, тоді як обвинувач займає пасивну позицію. Завдання обвинувача не довести вину підсудного, а надати зібрані докази суду без формування у судді впевненості в винуватості. Основна ціль судового розгляду – встановлення істини, а не підтвердження позиції обвинувачення, як це відбувається в Україні [4, с. 177 – 178].

Таким чином, голландські правоохоронні органи, разом з публічним обвинувачем займають єдину позицію та мають єдину мету, чого не можна сказати про правоохоронну систему України. Так, не дивлячись на законодавчу регламентацію, сьогодні ОРД є відособленою діяльністю. Ціль усіх суб'єктів досудового розслідування одна, проте оперативні співробітники не зацікавлені у кінцевому результаті досудового розслідування, що відбивається на його ефективності. І проблема не стільки у законодавчих нормах, скільки в організаційному підході до здійснення такої діяльності, який викладений у відомчих нормативно-правових актах та надійно закріплений багаторічною практикою використання такого досвіду. Яка може бути ефективність досудового розслідування, встановлення усіх обставин провадження, коли оперативний працівник здійснює весь комплекс негласних заходів, що є найбільш ефективним засобом встановлення та документування фактичних даних, тільки до встановлення особи, яка скоїла злочин і фактично закінчується заповненням статистичної картки відповідної форми. Обмеження діяльності тільки встановленням особи, практично позбавляє можливість якісного збору фактичних даних, які б допомогли встановленню усіх обставин підготовлюваного чи вчиненого злочину. Адже кінцева ціль досудового розслідування не є встановлення особи, а притягнення її до кримінальної відповідальності, тобто доведення її вини у суді. Більше того, фактичні дані, які можуть вказувати на помилковість підозри щодо конкретної особи взагалі ігноруються та вважаються нонсенсом. Хо-

ча формально, обов'язок щодо повного, усестороннього та об'єктивного розслідування закріплений ст. 2 КПК України.

ОРД є невід'ємною частиною досудового розслідування. Значною мірою вона проводиться в умовах невизначеності вихідної інформації. Тому алогічно обмежувати здійснення оперативно-розшукових заходів рамками кримінального провадження та тяжкістю злочину, залежно від реєстрації в ЄРДР. Адже не рідко ОРЗ проводяться з метою попередження злочинів, коли умисел злочинця досить ще не проявився, але це той випадок, коли зайва обережність не тільки не шкодить, але дозволяє запобігти потенційно можливій реальній загрозі.

Особливої актуальності питання оперативного реагування набувають сьогодні, коли злочинність надзвичайно мобільна та оснащена новітніми інформаційно-технічними засобами. На цьому фоні технічне забезпечення правоохоронних органів, а основне – нормативна регламентація застосування заходів впливу ставлять їх у безпорадне становище. Темп, з яким сьогодні вчиняються злочини та знищуються його сліди, особливо з застосуванням сучасних інформаційно-телекомунікаційних систем, порівнюється з швидкістю реагування правоохоронних органів так само, якби у змаганнях серед болідів формули 1 приймав участь поліцейський на велосипеді. І це справді викликає занепокоєння, адже порядок отримання дозволу на проведення ОРЗ та НСРД, які пов'язані з обмеженням конституційних прав громадян займає такий проміжок часу, що часто відпадає сама доцільність такого заходу. До цього ще добавимо буденні, нажаль, проблеми пов'язані з відсутністю сертифікованої техніки для роздрукування необхідних документів, транспортні проблеми з доправлення документів до слідчого судді апеляційного суду, який на віддаленні 100 або 200 км. від населеного пункту та інше.

Ще в 2010 році, під час міжнародної конференції у м. Хмельницьку правоохоронці з Польщі ділились своїм досвідом щодо протидії шахрайствам на Інтернет-аукціонах. Для співробітника оперативного підрозділу Польщі, для можливості отримання інформації щодо телефону абонента у реальному часі достатньо отримати дозвіл лише один раз, який діє протягом певного часу, наприклад пів року і є іменним. Тобто протягом шести місяців, оперативний співробітник може зателефонувати до оператора зв'язку в будь-який час та отримати потрібну інформацію, що дозволить йому оперативно відреагувати на злочинний про-

яв та вчасно прийняти відповідні міри. Що заважає запровадити схожий порядок в Україні?

Існують позитивні приклади взаємного консультування щодо здійснення розслідування між поліцією, прокуратурою та судом на рівні окремих районів. Але, на жаль, такі приклади є винятком з правила і не здатні змінити ситуацію на краще у повністю розосередженій правоохоронній сфері.

Література:

1. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Издание 2. Том 19. Авторы: Карл Маркс, Фридрих Энгельс. – Москва : Политиздат, 1961. – 670 с.

2. Концепція вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://mon.gov.ua/activity/education/vishha/konczepczya-vdoskonalennya-pravnichoyi-\(yuridichnoyi\)-osviti-dlya-faxovoyi-pidgotovki-pravnika-vidpovidno-do-evropejskix-standartiv-vishhoyi-osviti.html](http://mon.gov.ua/activity/education/vishha/konczepczya-vdoskonalennya-pravnichoyi-(yuridichnoyi)-osviti-dlya-faxovoyi-pidgotovki-pravnika-vidpovidno-do-evropejskix-standartiv-vishhoyi-osviti.html)

3. Александров А.С. Проститься с злом СССР / Юбилей как повод новаций // Щит и меч. 2017. – Вып. № 2. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ormvd.ru/pubs/100/anniversary-as-an-occasion-for-innovations/>

4. Правовая система Нидерландов / отв. ред. В.В. Бойцова, А.В. Бойцова. – М. : Издательство «Зерцало», 1998. – 432 с.

К.О. Белоусова

прокурор

(Харківська місцева прокуратура № 2)

В.О. Белоусов

прокурор відділу нагляду за

додержанням законів органами

СБУ та державної прикордонної служби

(прокуратура Харківської області)

ПРЕДСТАВНИЦТВО ПРОКУРАТУРОЮ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ В НОВИХ УМОВАХ

Одним з напрямів реформування прокурорського відомства згідно Закону України «Про прокуратуру» 2014 року та оновленої редакції Конституції України 2016 року стало обмеження реалізації представницької функції прокуратури. На цьому давно й послідовно наполягали європейські інституції.

Сьогодні прокуратура не здійснює функцію представництва інтересів громадян, а функція представництва інтересів держави реалізується в межах скороченого переліку підстав та умов.

Так, згідно зі ст. 131-1 Основного закону прокуратура здійснює представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом. Профільний закон, своєю чергою, передбачає, що прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу. Наявність підстав для представництва має бути обґрунтована прокурором у суді. При цьому, прокурор здійснює представництво інтересів громадянина або держави в суді виключно після підтвердження судом підстав для представництва (ст. 23).

Практика функціонування модернізованого механізму захисту державних інтересів засвідчила наявність низки проблемних питань.

Нечіткість терміна «виключні випадки», що вживається в п. 3 ч. 1 ст. 131-1 Конституції України, залишає широке поле для звуженого, обмеженого тлумачення змісту цієї категорії. Значний рівень судової дискреції не додає впевненості та прогнозованості рішенням Феміди, чим знижується рівень захисту державних інтересів.

Значно ускладнено порядок встановлення наявності підстав для представництва інтересів держави в суді. Так, згідно з абз. 4 ч. 4 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» виключно з метою встановлення наявності підстав для представництва інтересів держави в суді у випадку, якщо захист законних інтересів держави не здійснює або неналежним чином здійснює суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, прокурор має право отримувати інформацію, яка на законних підставах належить цьому суб'єкту, витребувати та отримувати від нього матеріали та їх копії.

Отже, такий суб'єкт владних повноважень залишився по суті єдиним джерелом інформації для визначення наявності підстав представництва. Проте органи державного контролю (нагляду) через дію мораторію та з інших причин наразі обмежені в повноваженнях проводити перевірки, не мають достатньої інфор-

мації в цій сфері й не завжди готові поділитися нею із прокурором. Самостійно ж проводити перевірки для визначення наявності підстав представництва прокуратура не може. Витребувати за письмовим запитом, ознайомлюватися та безоплатно отримувати копії документів і матеріалів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, військових частин, державних та комунальних підприємств, установ і організацій, органів Пенсійного фонду України та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, що знаходяться у цих суб'єктів, прокурор може лише у разі відсутності суб'єкта владних повноважень, до компетенції якого віднесений захист законних інтересів держави. Таким чином, процесуальний інструментарій прокурора в цій галузі наразі не дозволяє повноцінно виконувати покладені завдання.

Поряд із цим досить загальним і схематичним є порядок підтвердження судом підстав для представництва. Закон не визначає процесуальної форми такого підтвердження, механізму оскарження прокурором відмови у цьому, що не додає єдності та стабільності практиці представництва прокурором інтересів держави.

О.М. Ємець

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри спеціальної техніки
та оперативно-розшукового документування
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ З ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

З часів проголошення незалежної держави України практично безперервно проходило реформування пострадянської системи правоохоронних органів, але тільки 2 липня 2015 року парламентом було прийнято Закон України «Про Національну поліцію» [1], підписаний головою держави 4 серпня того ж року. Загалом Національна поліція у нас була утворена та набула повноважень 7 листопада 2015 року, за виключенням патрульної поліції, яка в окремих містах зробила це раніше. Разом із цим постали організаційні та правові питання щодо того, наскільки новоутворений правоохоронний орган зможе виконувати поставлені перед ним завдання, у тому числі у сфері протидії злочинності.

В Україні науковому вивченню широкого спектру проблем, пов'язаних з боротьбою зі злочинністю приділяли увагу багато вчених і практиків, зокрема О.М. Бандурка, О.М. Джужа, Е.О. Дідоренко, М.В. Карчевський, І.П. Козаченко, В.М. Комарницький, М.Й. Курочка, Д.Й. Никифорчук, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погорецький, А.Д. Удалова, В.В. Черней, С.С. Чернявський та інші. Проте зауважимо, що процес реформування правоохоронних органів не є завершеним та актуальним залишається питання про удосконалення їх діяльності. Цим обґрунтовується поставлена нами мета щодо ідентифікації існуючих проблем в роботі поліції з протидії злочинності та вироблення пропозицій щодо їх розв'язання.

Завданнями поліції відповідно до статті 2 Закону України «Про Національну поліцію» [1] є надання поліцейських послуг, у тому числі, у сфері протидії злочинності. Загальна система поліції передбачається статтею 13 цього Закону [1], зокрема у її складі функціонують кримінальна поліція та органи досудового розслідування.

Подальший аналіз правових аспектів протидії злочинності показав, що Кримінальний кодекс України [2] у статті 1 своїм завданням установлює правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Для його здійснення він визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура є завданнями кримінального провадження згідно зі статтею 2 Кримінального процесуального кодексу [3]. Крім того, у пункті 1 статті 38 вказано, що органами досудового розслідування, тобто органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство, є слідчі підрозділи органів Національної поліції; органів безпеки; органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства;

органів державного бюро розслідувань; органів Державної кримінально-виконавчої служби України.

Водночас пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підкривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави згідно зі статтею 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [4] є завданням оперативно-розшукової діяльності.

У статті 5 цього Закону [4] записано, що оперативно-розшукова діяльність здійснюється, зокрема, оперативними підрозділами Національної поліції, – підрозділами кримінальної та спеціальної поліції. З іншого боку, за результатами вивчення змісту статей Закону України «Про Національну поліцію» [1] приходимо до висновку, що оперативно-розшукова діяльність згадується лише в пункті 18 статті 26 в аспекті формування інформаційних ресурсів поліцією. За результатами проведеного порівняльного ретроспективного аналізу, можемо говорити про зміну в підходах до цього питання. Так, зокрема, до прав міліції, передбачених пунктом 10 частини 1 статті 11 Закону України «Про міліцію» [5] було віднесено «здійснювати на підставах і в порядку, встановлених законом, гласні та негласні оперативно-розшукові заходи». Запропоновані нами доповнення до чинного законодавства України, а саме: статтю 23 Закону України «Про Національну поліцію» [1] пунктом 26 «здійснює у визначеному законом порядку оперативно-розшукову діяльність» [6, с. 234], не відбулись, тому сьогодні жодним іншим чином оперативно-розшукова діяльність не згадується в цьому Законі [1], у тому числі ні в Розділі IV «Повноваження поліції» ні в Розділі V «Поліцейські заходи».

Крім того, окремою проблемою для діяльності поліції з протидії злочинності становлять деякі протиріччя у вимогах чинного законодавства. Так, підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності перелічені у статті 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [4]. Серед них законодавцем визначено таке: наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про злочини, що готуються, а також осіб, які готують вчинення злочину. У статті 9 цього Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [4] прописані гарантії законності під час здійснення оперативно-

розшукової діяльності, зокрема у частині 1 зазначено, що у кожному випадку наявності підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності заводиться оперативно-розшукова справа.

Однак звертаємо увагу на те, що за готування до злочину передбачається відповідальність Кримінальним кодексом України [2]. Кримінальна відповідальність настає за статтею 14 і за тією статтею Особливої частини цього Кодексу [2], яка передбачає відповідальність за закінчений злочин. Тільки готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності.

Пропозиція про виключення зобов'язання оперативного підрозділу невідкладно направити до відповідного органу досудового розслідування матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про готування до злочину, що надаватиме юридичну можливість не тільки завести оперативно-розшукову справу, але розпочинати та продовжувати проведення оперативно-розшукових заходів в рамках оперативно-розшукового провадження, лише після чого направляти матеріали до відповідного органу досудового розслідування [7, с. 124] на цей час не знайшла відображення в чинному законодавстві.

Подальшу увагу звертаємо на вивчення особливостей правового забезпечення роботи новоутвореного органу. Так, встановлено, що оперативно-розшукова діяльність здійснюється оперативними підрозділами, у тому числі, Національного антикорупційного бюро України – детективів, оперативно-технічними, внутрішнього контролю (стаття 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [4]). Крім того, органами досудового розслідування також є підрозділ детективів та підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України (стаття 38 Кримінального процесуального кодексу [3]). Таким чином, в одному правоохоронному органі підрозділ детективів та підрозділ внутрішнього контролю одночасно уповноважений на проведення досудового розслідування, а також на здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Уважаємо, що з метою удосконалення діяльності поліції з протидії злочинності, зокрема враховуючи останні зміни в кримінальному процесуальному та оперативно-розшуковому законодавстві, доцільно провести фахову наукову дискусію щодо розповсюдження досвіду нещодавно утвореного Національного антикорупційного бюро в аспекті об'єднання в одному підрозділі Національної поліції функцій досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності.

Література:

1. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. // Відомості Верховної Ради України (ВВР) від 09 жовтня 2015 року / № 40-41, стор. 1970, стаття 379.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст. 131.
3. Кримінальний процесуальний кодекс від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Голос України від 19.05.2012, № 90-91.
4. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 22, ст. 303.
5. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 року // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 4, ст. 20.
6. Ємець О.М. Правові аспекти здійснення оперативно-розшукової діяльності кримінальною поліцією / О.М. Ємець // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ : наук. журн. / Нац. акад. внутр. справ. – К., 2015, № 4 (97). – С. 226 – 235.
7. Ємець О.М. Юридичні проблеми здійснення оперативно-розшукової діяльності в Україні / О.М. Ємець // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ : наук. журн. / Нац. акад. внутр. справ. – К., 2015, № 1 (94). – С. 118 – 125.

Г.М. Зеленов

кандидат юридичних наук, доцент,
головний науковий консультант відділу з питань
національної безпеки, оборони, правоохоронної
діяльності та боротьби із злочинністю
Головного науково-експертного управління
(*Верховна Рада України, м. Київ*)

ЩОДО МОЖЛИВОСТІ УЧАСТІ ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН У ФОРМУВАННІ СУДДІВСЬКОГО КОРПУСУ АНТИКОРУПЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ¹

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р., для розгляду окремих категорій справ, передбачена можливість створення в системі судоустрою вищих спеціалізованих судів – Вищого суду з питань інтелектуальної власності та

¹ Тези підготовлені за результатами програми стажування «Використання гібридних підходів задля підвищення підзвітності судів та забезпечення доступу до правосуддя», яка відбулася в рамках проекту USAID «Навчальні програми професійного зростання».

Вищого антикорупційного суду. І якщо питання створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності відкладено на потім, то питання про створення Вищого антикорупційного суду, з різних причин, з усією гостротою стоїть на порядку денному.

Утім, не дивлячись на актуальність цього питання, на розгляді Верховної Ради України (далі – ВРУ) знаходиться лише один законопроект, яким передбачено створення Вищого антикорупційного суду. Це проект Закону України «Про антикорупційні суди» (реєстр. № 6011) (далі – законопроект). Він викликав широку дискусію в медіапросторі та державних установах, які задіянні у формуванні суддівського корпусу [1; 2; 3; 6].

Більше того, Вища рада правосуддя (далі – ВРП) на своєму засіданні 9 березня 2017 р. затвердила консультативний висновок щодо проекту Закону України «Про антикорупційні суди». Розглянувши законопроект, ВРП дійшла висновку про недоцільність прийняття зазначеного законопроекту як такого, що суперечить Конституції України й не узгоджується із законами України «Про судоустрій і статус суддів» та «Про Вищу раду правосуддя», які є базовими імплементаційними законами до Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [4].

Одним із ключових питань цього законопроекту є питання проведення конкурсу на зайняття вакантних посад суддів антикорупційних судів. Відповідно до ч. 2 ст. 14 проекту, для забезпечення проведення конкурсу на зайняття вакантних посад суддів антикорупційних судів та встановлення його результатів створюється Конкурсна комісія. При цьому членами Конкурсної комісії можуть бути лише особи, які мають бездоганну ділову репутацію, високі професійні та моральні якості, суспільний авторитет, а також значний досвід діяльності у сфері запобігання або протидії корупції (ч. 2 ст. 15 проекту). Відповідно до зазначених положень законопроекту, членами Конкурсної комісії можуть бути не тільки громадяни України але й громадяни інших держав, які мають відповідні професійні та моральні якості, суспільний авторитет та значний досвід роботи в означеній сфері.

Надання права відбирати кандидатів для формування суддівського корпусу антикорупційних судів не безпосередньо Вищої кваліфікаційній комісії суддів України, а Конкурсній комісії та можливість бути членом такої комісії не тільки громадян України стало одним із каменів спотикання цього законопроекту, а тому потребує детального аналізу.

ВРП вважає, що закладена в законопроекті ідея відбору суддів Конкурсною комісією, яка, у свою чергу, формується з членів призначених Президентом України, ВРУ та Міністром юстиції України, не відповідає ані Конституції України, у якій закріплений принцип розподілу влади, ані європейським вимогам та рекомендаціям, зокрема стосовно незалежності органу, який приймає рішення щодо добору та підвищення суддів по службі, від виконавчої та законодавчої влади[4].

На мою думку, щоб узгодити законопроект з положеннями п. 46¹ Рекомендації СМ/Рес (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, ухвалену Комітетом Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. на 1098 засіданні заступників міністрів, необхідно щоб замість Міністра юстиції України більшість членів Конкурсної комісії обирав з'їзд суддів України з числа суддів чи суддів у відставці, а інших членів Конкурсної комісії призначали Президент України та ВРУ.

Слід зазначити, що вимога, закріплена в п. 46 Рекомендації, не є абсолютною. Згідно з п. 47 цієї Рекомендації, коли конституційними або іншими правовими положеннями передбачено, що рішення про добір та підвищення суддів по службі приймає глава держави, уряд або законодавча влада, незалежний та компетентний орган, значна кількість членів якого сформована із суддів (без шкоди нормам Розділу IV, які застосовуються до рад суддів), повинен мати повноваження надавати рекомендації або викладати свою точку зору, які відповідний орган, що здійснює призначення, має застосовувати на практиці.

На мою думку, дуже важливим, а, можливо, й революційним положенням законопроекту є те, що членами Конкурсної комісії можуть бути не тільки громадяни України. Це створює можливість залучення незаангажованих, незалежних професіоналів зі всього світу.

Звертаємо увагу, що можливість залучення іноземних громадян до процесу відбору суддів національних судів була створена в деяких іноземних країнах. Під час стажування «Використання

¹ Відповідно до цього пункту, орган влади, який приймає рішення щодо добору та підвищення суддів по службі, повинен бути незалежним від виконавчої та законодавчої влади. Для гарантування незалежності такого органу щонайменше половина його членів мають становити судді, обрані самими ж суддями [5].

гібридних підходів задля підвищення підзвітності судів та забезпечення доступу до правосуддя», яке відбулося в рамках проекту USAID Навчальні програми професійного зростання, мною було відвідано Вищу Судову та Прокурорську Раду Боснії і Герцеговини (яка відповідає за призначення суддів і прокурорів, притягнення їх до дисциплінарної відповідальності тощо) та з'ясовано, що до складу цієї Ради протягом 2004 – 2013 років окрім громадян Боснії і Герцеговини входили громадяни Великої Британії, Сполучених Штатів Америки, Норвегії та Ірландії. При цьому залучення іноземних експертів дозволило забезпечити, без перебільшення, абсолютну незалежність цього органу. Під час своєї роботи, Вища Судова та Прокурорська Рада Боснії і Герцеговини оновила суддівський корпус цієї країни приблизно на 80%.

Література:

1. Андрікевич Н. Скуті одним ланцюгом: яким депутати бачать Антикорупційний суд [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://daily.rbc.ua/ukr/show/kakim-deputaty-vidyat-antikorrupsionn-yyu-1486459658.html>
2. Высший совет правосудия признал законопроект об антикоррупционных судах нецелесообразным [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sensor.net.ua/news/431431/vysshiyi_sovet_pravosudiya_priznal_zakonoproekt_ob_antikorrupsionnyh_sudah_netselesoobraznym.
3. Забеліна Ю. Кишеньковий або незалежний: чи допоможе Україні створення антикорупційного суду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/2017-03-11/karmannyi-ili-nezavisimiy-pomojet-li-ukraine-sozdanie-antikorrupsionnogosuda/10882>
4. Рішення Вищої ради правосуддя «Про надання консультативного висновку до проекту Закону України «Про антикорупційні суди» (реєстраційний № 6011)» від 9 березня 2017 р. № 475/0/15-17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.vcu.gov.ua/content/act/475_09.03_2017_doc.
5. Рекомендація СМ/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, ухвалену Комітетом Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. на 1098 засіданні заступників міністрів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38
6. Роценко О. Вища рада правосуддя «зарубала» закон про антикорупційні суди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2017/03/10/7137696/>

П.М. Каркач

кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри організації
судових та правоохоронних органів
(*Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*)

ПРОКУРОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Останнім часом деякі з науковців висловлюють погляди про недоречність використання терміну «боротьба» зі злочинністю і необхідність заміни його терміном «протидія» злочинності. Таку позицію пояснюють тим, що у будь-якій боротьбі повинні бути переможець і переможений, а об'єктивна реальність свідчить, що злочинність як соціальне явище неможливо перемогти. Це і дає підстави стверджувати, що доцільно у вирішенні проблем злочинності використовувати термін «протидії злочинності».

З такою позицією неможливо погодитися, так як термін «боротьба зі злочинністю» визначає активну, науково обґрунтовану діяльність держави, спрямовану на подолання злочинності, а термін «протидія злочинності» свідчить про пасивність дій держави. Поряд з цим, термін «боротьба», як свідчить тлумачний словник української мови це діяльність, що має на меті подолати або знищити кого-, що-небудь [1 с. 175]. Отже, подолати, знищити злочинність було і залишається основним завданням нашої держави. Політика, яка проводиться у сфері боротьби зі злочинністю визначає напрями, цілі та засоби впливу на злочинність шляхом прийняття правових норм у сфері кримінального, кримінального процесуального, кримінально-виконавчого законодавства.

Аналіз названих законодавчих актів дає підстави визначити, що у боротьбі зі злочинністю головна роль відводиться органам досудового розслідування. Як визначено у ст. 38 КПК України органами досудового розслідування є слідчі підрозділи: а) органів Національної поліції; б) органів безпеки; в) органів НАБУ; г) органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; д) органів державного бюро розслідувань (Закон про ДБР прийнятий, але бюро це не створено); е) органів Державної кримінально-виконавчої служби [2]. Слідчі органи у

свої діяльності чітко керуються нормами кримінального процесуального та кримінального кодексів, які направлені на захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень. У той же час стан злочинності дає підстави стверджувати, що керівники правоохоронних органів вибрали не шлях боротьби зі злочинністю, а шлях протидії злочинності.

Сьогодні ми констатуємо, що у державі відмічається значне зростання тяжких і особливо тяжких злочинів, знизилася їх розкриття, збільшилася кількість нерозкритих умисних вбивств, крадіжок та інших особливо тяжких і тяжких злочинів.

Так, за 12 місяців 2016 року зареєстровано 592604 кримінальних правопорушень і тільки по 159480 провадженням або 27% вручено особам повідомлення про підозру.

Про яке покращення розкриття злочинів можемо говорити, якщо стан досудового розслідування знаходиться у катастрофічному стані. Про це свідчать дані про стан слідства за 12 місяців 2016 року: слідчими правоохоронних органів направлено до суду 177280 обвинувальних актів або 30% від загальної кількості кримінальних проваджень, закрито – майже 80% проваджень, із них 98% проваджень закрито [3] на підставі ст. 284 КПК, тобто за відсутності події кримінального правопорушення або відсутності їх в діяннях особи. Отже, слідчі спеціалізуються на закритті кримінальних проваджень. Як наслідок, у провадженні кожного слідчого по 80 – 150 кримінальних справ. Характерно, що така негативна ситуація зі станом слідства і прокурорського нагляду продовжується більше 3-х років, але керівники цих відомств належним чином на це не реагують. Який же вихід з цієї ситуації?

Думається, що це важливе питання потребує негайного вирішення на державному рівні шляхом запровадження інституту кримінальних проступків.

Тільки у 2016 році у провадженні слідчих знаходилося 123644 кримінальних проваджень про злочини невеликої тяжкості або 20,9% від загальної кількості облікованих кримінальних проваджень.

Прийняття закону про кримінальні проступки дозволить залучити до процесу розслідування не тільки слідчих, а також інших оперативних працівників, у тому числі дільничних інспекторів. Такі законодавчі заходи суттєво розвантажать слідчий апарат, який зосередить свою діяльність на проведенні досудо-

вого слідства у провадженнях щодо тяжких та особливо тяжких злочинів. Це безумовно буде сприяти: підвищенню ефективності прокурорського нагляду за додержанням законів під час розслідування і процесуального керівництва. З метою реформування системи кримінальної юстиції та гуманізації національного законодавства підготовлений ряд проєктів щодо запровадження інституту кримінальних проступків, які передані до Верховної Ради України. Науковці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого під керівництвом академіка Тація В.Я., ще у 2014 році розробили Концепцію впровадження проступку шляхом прийняття Закону (Кодексу) України про проступки [4]. Однак у законодавчому порядку змін так і не відбулося.

Розглядаючи питання про роль прокуратури у протидії злочинності, доцільно звернути увагу на координаційну діяльність прокуратури. У ст. 25 Закону України «Про прокуратуру» визначено, що Генеральний прокурор України, керівники регіональних та місцевих прокуратур, їх перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків, здійснюючи нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності [5]. Порядок організації роботи з координації діяльності правоохоронних органів, взаємодії органів прокуратури із суб'єктами протидії злочинності визначається Положенням, що затверджується спільним наказом Генерального прокурора України та керівниками інших правоохоронних органів. Таке Положення про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності було прийнято 26 квітня 2012 року, яке підписано Генеральним прокурором України та керівниками правоохоронних органів. Воно визначає завдання, принципи і форми координаційної діяльності.

На сьогодні Положення майже не діє, а Генеральна прокуратура не проявляє ініціативи щодо його реанімації. Як проводити координацію у місцевих прокуратурах не зрозуміло, враховуючи, що кожна місцева прокуратура охоплює декілька адміністративних районів. Тому для керівників органів прокуратури, а особливо місцевої прокуратури, необхідно нормативне забезпечення координаційної діяльності, тобто нове Положення про координацію і новий наказ Генерального прокурора з цих питань.

У зв'язку зі змінами функцій прокуратури, які передбачені у Конституції України виникає особлива необхідність проаналізува-

ти зміст п. 2 ст. 131-1. У цій нормі зазначено, що прокуратура здійснює: «Організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку» [6].

Поняття «організація» в науковій літературі тлумачать як дію, направлену на забезпечення ефективної праці, а термін «керівництво» як вид управлінської діяльності, яка базується на повноваженнях керівника цього процесу. Визначені законом вимоги не відносяться до прокурорського нагляду.

Вважаємо, що організацію і процесуальне керівництво розслідуванням повинен здійснювати керівник органу досудового розслідування у межах компетенцій, передбачених у ст. 39 КПК України. Поряд з цим, також не зрозуміло, які органи правопорядку повинні бути в полі зору наглядової діяльності прокурорів. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 22 грудня 1993 р. [7], таких органів визначено більше 10, деякі з них займаються слідчими або розшуковими діями. На нашу думку, таке визначення нагляду за законністю досудового розслідування, направлене на руйнування цієї наглядової функції прокуратури. Як подібні реформування будуть впливати на роль прокуратури при досудовому розслідуванні не зовсім зрозуміло. Тому доцільно, щоб Генеральний прокурор своїм наказом ці новації закону конкретизував.

Література:

1. Новий тлумачний словник української мови. – К. : Аконіт. – Т. 1, 1988. – С. 175.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651 – VI, 2012 р.
3. Звіт про роботу прокурора за 11 місяців 2016 р. Таблиця 1.1. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/uactat/html>
4. Юридичний Вісник України. – № 21-23. – травень-червень 2014 р.
5. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2-3 – Ст. 12.
6. Конституція України станом на 30 вересня 2016 р. – Х. : Право, 2016.
7. Мельник М.І. Суд та інші правоохоронні органи, правоохоронна діяльність : навч. посібник. / М.І. Мельник, М.І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2001. – С. 275.

О.О. Крюков

начальник управління з організації роботи
та методичного забезпечення
Головного слідчого управління
(Національна поліція України, м. Київ).

ОБ'ЄДНАННЯ СЛІДЧИХ ТА ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ЯК ШЛЯХ ДО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ

Наприкінці минулого року керівництвом Національної поліції України прийнято рішення про проведення експерименту щодо запровадження нових форм і методів роботи в окремих відділах поліції.

Основними завданнями експерименту є підвищення ефективності роботи слідчих та оперативних підрозділів з розкриття та розслідування злочинів шляхом об'єднання в одному структурному підрозділі, а також перерозподіл навантаження на працівників слідчих підрозділів шляхом запровадження розподілу розслідування злочинів залежно від їх тяжкості.

Так, з 01 грудня 2016 року розпочато проведення експерименту у слідчому відділі Бориспільського відділу поліції Головного управління Національної поліції в Київській області [1].

Згідно з організаційно-штатними змінами, у відділі поліції значно скорочено сектор карного розшуку (з 22 до 8 посад), працівники якого призначені на посади слідчих.

Слідчий відділ, загальна чисельність якого становить 49 посад, також зазнав структурних змін шляхом поділу на три відділення, кожне з яких відповідає за розкриття та розслідування злочинів залежно від їх тяжкості та очевидності на час учинення.

Зокрема, у першому відділенні розслідуються переважно тяжкі та особливо тяжкі злочини, учинені в умовах неочевидності (не встановлена особа, яка його вчинила), такі як розбійні напади, кваліфіковані грабежі, крадіжки, незаконні заволодіння транспортними засобами тощо.

При цьому для розслідування таких злочинів керівником органу досудового розслідування створюється слідча група, до складу якої включаються два чи більше слідчих з навичками проведення процесуальних та оперативних дій відповідної спеціалізації.

Старшим слідчої групи є слідчий органу досудового розслідування з навичками проведення процесуальних дій, діяльність

якого полягає в забезпеченні швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування.

Завдання слідчого з навичками проведення оперативних дій (колишні працівники підрозділу кримінальної поліції) полягає в установленні особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та належному збиранні доказів, при цьому за погодженням зі старшим слідчої групи він визначає необхідні слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії для швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування.

Така організація роботи дозволяє спрямувати зусилля найбільш підготовлених працівників на розкриття та розслідування резонансних й складних злочинів, значно посилити персональну відповідальність кожного за кінцеві результати роботи та до мінімуму скоротити паперовий документообіг, пов'язаний з наданням та виконанням доручень слідчих.

Слідчі третього відділення спеціалізуються на розслідуванні злочинів невеликої тяжкості, таких як заподіяння легких тілесних ушкоджень, ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, некваліфіковані крадіжки, грабежі, шахрайства, хуліганства, незаконне поводження з наркотичними засобами без мети збуту. Злочини цієї категорії, хоча і становлять більше половини від загальної кількості зареєстрованих в цьому підрозділі поліції, як правило, є нетяжкими в розслідуванні та не потребують спеціальних навичок проведення досудового слідства, наприклад, пов'язаних з призначенням та проведенням негласних слідчих (розшукових) дій.

Фактично це відділення є аналогом підрозділу, що проводить досудове розслідування у формі дізнання, яке на сьогодні у зв'язку з законодавчою невизначеністю щодо запровадження інституту кримінальних проступків, не може повноцінно працювати.

Друге відділення є проміжковим підрозділом та може утворюватися залежно від рівня навантаження працівників та криміногенної ситуації в зоні обслуговування. У Бориспільському слідчому відділі завдання другого відділення полягає в розслідуванні злочинів, передбачених частинами першою – третьою статті 185 Кримінального кодексу України, у разі заподіяння матеріальних збитків на суму від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Слід зауважити, що робота профільних відділень з розкриття та розслідування злочинів відбувається вже під час реагування на їх учинення. Так, в Бориспільському відділі поліції щодобово працює дві слідчо-оперативні групи. Основна слідчо-оперативна група здійснює виїзд на місце злочину в разі наявності первинної

інформації щодо вчинення злочинів середньої та невеликої тяжкості. До її складу в обов'язковому порядку входять два слідчих (з навичками проведення процесуальних та оперативних дій) та інспектор-криміналіст (технік-криміналіст). Додаткова СОГ, яка складається з працівників першого відділення, здійснює виїзд на місце злочину в разі наявності первинної інформації про вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів.

При цьому обов'язок з'ясування відомостей щодо тяжкості вчиненого злочину, завданих матеріальних збитків, кількості постраждалих під час надходження повідомлення покладено на працівника чергової частини, що отримав повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, який повинен направити на місце вчинення злочину відповідну слідчо-оперативну групу [2].

Незважаючи на те, що з початку дії експерименту пройшло небагато часу, запропонована структура довела свою ефективність, що послужило причиною поширення його дії.

Так, відповідно до наказу Голови Національної поліції України від 10 квітня 2017 року № 337, проведення експерименту з упровадження нових форм і методів роботи розповсюджено на територію окремих підрозділів поліції головних управлінь Національної поліції в Запорізькій, Львівській, Одеській, Полтавській, Сумській, Харківській та Хмельницькій областях [3].

Головна відмінність від експерименту в Бориспільському відділі поліції полягає в тому, що майже всі обрані підрозділи є дворівневими з поділом на кущовий відділ поліції та декілька підпорядкованих йому базових відділень.

Наприклад, в Дрогобицькому відділі поліції Головного управління Національної поліції у Львівській області, який є кущовим підрозділом, також функціонують Бориславське та Трускавецьке відділення поліції. З метою оптимізації структури перше відділення слідчого відділу Дрогобицького відділу поліції розслідує тяжкі та особливо тяжкі злочини на всій території обслуговування «куща», включаючи територію Бориславського району та міста Трускавця. Одночасно в складі Дрогобицького відділу поліції, Трускавецького та Бориславського відділень поліції функціонують слідчі відділення, що розслідують злочини середньої та невеликої тяжкості, що вчиняються безпосередньо на території обслуговування цих підрозділів.

Упевнений, що запропоновані конкретні шляхи з реформування правоохоронних органів, зокрема, слідчих та оперативних підрозділів, дозволять вивести діяльність Національної поліції на якісно новий рівень.

Література:

1. Наказ Голови Національної поліції України від 15.11.2016 № 1170 «Про проведення експерименту з упровадження нових форм і методів роботи в окремих відділах поліції Головного управління Національної поліції в Київській області».

2. Методичні рекомендації щодо підготовки положень про слідчий відділ територіального (відокремленого) підрозділу головного управління Національної поліції в Київській області під час проведення експерименту з упровадження нових форм і методів роботи при створенні об'єднаних підрозділів поліцейських-детективів (лист ГСУ Національної поліції від 16.11.2016 №12519/05/24-2016).

3. Наказ Голови Національної поліції України від 10.04.2017 № 337 «Про проведення експерименту з упровадження нових форм і методів роботи в окремих відділах поліції головних управлінь Національної поліції в Запорізькій, Львівській, Одеській, Полтавській, Сумській, Харківській та Хмельницькій областях».

Р.І. Кундік

асистент кафедри правосуддя
(Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, м. Чернівці)

УДОСКОНАЛЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

В Українському сьогодні на суд покладається обов'язок вирішувати проблеми, які мають стосуватися, в першу чергу основоположних конституційних цінностей таких, як життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканість та безпека кожного громадянина нашої держави. У статті 55 Конституції України наголошується на тому, що: «Права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених Конституцією, та у порядку, визначеному законом. Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звернутися за захистом своїх прав і свобод до міжнародних

судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [1, ст. 55].

Аналізуючи вищевикладену статтю Конституції України ми можемо дійти висновку, що суди, якими вони б не були (суди першої інстанції, апеляційні, Верховний суд, чи навіть Конституційний Суд України) покликані захищати права громадян. А найефективнішим засобом для реалізації цього завдання судів є впровадження верховенства права. У першу чергу принцип верховенства права несе в собі правозахисну та праворегулятивну функції, завдяки яким цей принцип допомагає суддям приймати правильне та в першу чергу законне рішення.

Принцип верховенства права закріплений в статті 8 Конституції України, і конкретизований у Рішенні Конституційного Суду України №15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року. У вище наведеному Рішенні Конституційного Суду України вказується на те, що: «верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України» [3]. Звернемо увагу на те, що орган конституційної юрисдикції у вищевказаному рішенні, розкривши загальне розуміння принципу верховенства права, не охарактеризував форми його застосування, характеристики, ознаки.

Вагоме значення для розуміння принципу верховенства права як складової судових рішень, на нашу думку, має рішення Верховного Суду України від 3 грудня 2004 [5]. Суттю цього рішення було те, що Верховний Суд України призначив ще один тур голосування на виборах Президента України, хоча Закон України «Про вибори Президента України» такого не передбачав. Такі юристи, як Семишовський Л., Комаров В., Футей Б., Кузнєцова Н. та Попов Ю., вважають, що зазначений судовий акт Верховного Суду України став взірцевим прикладом юри-

дичного рішення, ухваленого безпосередньо на підставі принципу верховенства права [8]. В.М. Кампо вказав на те, що застосування верховенства права дозволило Верховному Суду України знайти вихід із правової ситуації, що склалася на президентських виборах 2004 року [6, с. 119]. Отже, більшість правників схилаються до думки, що рішення Верховного Суду України від 3 грудня 2004 відіграло важливу роль у розвитку принципу верховенства права в судочинстві нашої держави.

Вже наступного року в Рішенні № 5-рп/2005 від 22 вересня 2005 р. Конституційний Суд України визначив основними та невід'ємними елементами верховенства права принципи рівності і справедливості, правової визначеності, ясності і недвозначності правових норм. Суд слушно зауважив, що за межами цих складових унеможливується однакове застосування норм права, не виключається необмеженість їхнього трактування у правозастосовній практиці, що неминуче призводить до сваволі [4].

Принцип верховенства права має особливе значення, змістовне наповнення та специфіку застосування в адміністративному судочинстві, це в першу чергу пов'язано з тим, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори, пов'язані із встановленням законності нормативно-правових актів та інших рішень, які приймаються суб'єктом владних повноважень. Саме в Кодексі адміністративного судочинства України чітко визначено систему принципів, на основі яких відбувається розгляд та вирішення нормативно-правових спорів, найпершим з цих принципів є принцип верховенства права [2, ст. 7]. Ще обов'язково слід звернути увагу на те, що відповідно до ч. 2 ст. 8 КАСУ адміністративний суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини.

Отже, врахування правової позиції Конституційного Суду України дозволяє окреслити засади застосування принципу верховенства права в адміністративному судочинстві, а спираючись на ст. 8 КАС України можна зазначити, що принцип верховенства права проявляється насамперед у належних процедурах судового розгляду справи адміністративної юрисдикції, гарантуючи постановлення справедливого правосудного рішення. Формулювання ознак принципу верховенства права надає суддям адміністративних судів інструмент для правильного та однакового його застосування при здійсненні адміністративного судочинства. Суд при вирішенні справи, керуючись принципом верховенства права, повинен виходити з того, що людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями і ви-

значають зміст і спрямованість всієї діяльності держави. Адміністративний суд не повинен застосовувати положення закону чи іншого правового акта, якщо його застосування суперечить конституційним принципам права або порушує права та свободи громадян, а також не повинен допускати тлумачення норм права, яке б несправедливо обмежувало ці права та свободи [7].

Таким чином, принцип верховенства права є одним із головних принципів в адміністративному судочинстві України, тим основним положенням якого мають дотримуватися судді адміністративних судів при справлянні правосуддя, адже його правильне застосування дозволить прийняте правосудне судове рішення, ефективно захистити права, свободи та інтереси фізичних та юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Підсумовуючи вище викладене ми дійшли висновку, що судді при прийнятті рішення в таких судах як Конституційний Суд України, Верховний суд України та адміністративних судах України повинні керуватися в першу чергу принципом верховенства права, задля того, щоб їхні рішення були законними та правозахисними.

Література:

1. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та допов. Станом на 2017 р. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2017. – 76 с.
2. Кодекс адміністративного судочинства України [текст] чинне законодавство України зі змінами та доповненнями: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
3. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua>
4. Рішення Конституційного Суду Українвід 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua>
5. Рішення Верховного Суду України від 3 грудня 2004 р. (справа за скаргою на бездіяльність Центральної виборчої комісії, дії по встановленню результатів повторного голосування з виборів Президента України) // Уряд. кур'єр. – 2004.
6. Кампо В.М. Судова доктрина верховенства права: український досвід в європейському контексті / В.М. Кампо // Юридичний журнал. – 2008. – № 12. – С. 116 – 125.
7. Рибченко А.О. Принцип верховенства права та специфіка його реалізації в адміністративному судочинстві України / А.О. Рибченко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/>
8. Семишоцький Л. Рішення, якого чекав світ / Л. Семишоцький // Закон і бізнес. – 2004. – №: 50 (674). – 11 – 17 грудня. – С. 1 – 4; Комаров В. Візирець втіленого правосуддя / В. Комаров // Юридичний вісник України.

– 2004. – № 50 (494). – 11 – 17 грудня. – С. 8 – 9; Футей Б. Далекосяжний прецедент: Справа «Ющенко проти ЦВК» / Б. Футей // Юридичний вісник України. – 2004. – №: 50 (494). – 11 – 17 грудня. – С. 9; Кузнєцова Н. Верховенство права і правозаконність / Н. Кузнєцова // Юридичний журнал. – 2005. – №: 11. – С. 112 – 113; Попов Ю. Рішення Верховного Суду України про вибори Президента України та принципи законності і верховенства права / Ю. Попов // Адвокат (К.). – 2005. – № 12. – С. 38 – 40.

А.В. Лапкін

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри організації
судових та правоохоронних органів
(*Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*)

КОМПЕТЕНЦІЯ ПРОКУРОРА ЩОДО ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Актуальність обраної теми зумовлена реформуванням процесуальних аспектів інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності, яке мало місце у зв'язку із застосуванням КПК України від 2012 р. У зв'язку із цим існує необхідність переосмислення ролі прокурора у вирішенні питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Згідно з ч. 2 ст. 44 КК України, ч. 1 ст. 286 КПК України звільнення від кримінальної відповідальності здійснюється виключно судом. Наділення останнього таким правом пов'язується з дією презумпції невинуватості, відповідно до якої лише суд може встановлювати винуватість особи у вчиненні злочину. Логічна конструкція обґрунтування даного положення така: оскільки звільнення від кримінальної відповідальності, відповідно до ч. 1 ст. 44 КК України, може застосовуватися лише щодо особи, яка вчинила злочин, а злочин – це завжди винна поведінка особи [1, с. 51], тож вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності передбачає таку необхідну умову, як визнання особи винною у вчиненні злочину, а останнє, у свою чергу, може мати місце лише на підставі обвинувального вироку суду в силу положень ч. 1 ст. 62 Конституції України та ст. 17 КПК України, відповідно до яких особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обви-

нувальним вироком суду. Таким чином, суд як орган, покликаний покласти на особу кримінальну відповідальність, наділяється повноваженнями звільнити від неї [3, с. 40]. З огляду на це, можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності рішеннями інших суб'єктів (зокрема, прокурорів та слідчих) вважається неприпустимим, оскільки прийняття ними рішення не пов'язується з розв'язанням питання щодо винуватості чи невинуватості особи у вчиненні злочину [8, с. 32].

Разом з тим, для однозначної відповіді на питання, чи доцільно зберігати монополію суду на звільнення особи від кримінальної відповідальності, необхідно проаналізувати міжнародні стандарти вирішення відповідних питань. Насамперед, необхідно звернути увагу на положення ч. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод від 1950 р., які передбачають, що кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення вважається невинуватим, доки його вину не буде встановлено у законному порядку. Отже, закріплене на міжнародному рівні розуміння презумпції невинуватості не передбачає встановлення вини виключно рішенням суду.

Більше того, міжнародні, і, зокрема, європейські стандарти традиційно розглядають в якості суб'єкта, на якого покладається звільнення від кримінальної відповідальності, прокурора. Так, визначаючи зміст принципу дискреційного кримінального переслідування, Рекомендація № R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про спрощення кримінального судочинства від 17 вересня 1987 р. [10] наголошувала на необхідності закріплення у законі повноважень особи, уповноваженої провадити кримінальне переслідування, відмовитися від нього і припинити його за своїм розсудом. Фактично, зі змісту Рекомендації випливає, що право застосовувати даний принцип, який є аналогом звільнення від кримінальної відповідальності, належить тому органу, що здійснює кримінальне переслідування, яким у європейській традиції визнається прокуратура.

Вказані положення розвиваються і поглиблюються у міжнародних документах з питань прокурорської діяльності. Так, відповідно до п. 3 Рекомендації № R (2000) 19 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи про роль державного обвинувачення в системі кримінального правосуддя від 6 жовтня 2000 р., у деяких системах державні обвинувачі обирають альтернативи в кримінальному переслідуванні [9]. Згідно з п. 18 Керівних принципів ООН, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судові перес-

лідування від 1990 р., особи, які здійснюють судове переслідування, належним чином розглядають питання про припинення судового переслідування, про умовне або безумовне зупинення розгляду або про відкликання кримінальних справ з офіційної системи правосуддя, при цьому повною мірою поважаючи права підозрюваного (підозрюваних) і жертви (жертв). У цих же цілях держави повинні повністю вивчити можливість прийняття програм відкликання справ не тільки для зменшення надмірного завантаження судів, але і щоб уникнути того безчестя, з яким пов'язані затримання до суду, обвинувачення й засудження, а також можливих негативних наслідків тюремного ув'язнення [5].

На підставі цих положень можна зробити висновок, що, з одного боку, міжнародні стандарти не передбачають наділення суду повноваженнями щодо звільнення від кримінальної відповідальності; з іншого боку, вони встановлюють необхідність наділення такими повноваженнями прокурора як суб'єкта, що здійснює кримінальне переслідування. За цією логікою, суб'єкт, який кримінальне переслідування реалізує (тобто прокурор) повинен надіятися правом і обирати ту чи іншу альтернативу кримінальному переслідуванню (звільнення особи від кримінальної відповідальності) [7, с. 140].

Можливість позасудового вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності отримала певне обґрунтування і в науковій юридичній літературі. Приміром, В.С. Єгоров обґрунтовує, що на досудовій стадії застосовувати заходи кримінального впливу як елементи державного апарату, що представляють публічну владу, мають право органи прокуратури, а тому, не доводячи справу до судового розгляду, останні можуть відмовитись від подальшого кримінального переслідування щодо особи та звільнити її від кримінальної відповідальності [4, с. 73]. Зроблено також спроби уникнути колізії із законодавчим формулюванням презумпції невинуватості. Наприклад, А.В. Головки, розмежовуючи такі поняття, як «звільнення від кримінальної відповідальності» та «припинення кримінального переслідування», вважає, що суд може звільнити особу від кримінального покарання, визнавши її винною у вчиненні злочину, а органи попереднього слідства можуть з тих же підстав відмовитися від кримінального переслідування такої особи, не вирішуючи наперед питання про її винуватість у вчиненні злочину [2, с. 50, 51].

На наш погляд, український законодавець зробив помітний крок на шляху до визнання вирішальної ролі прокурора у вирішенні питання про звільнення особи від кримінальної відповіда-

льності, передбачивши у ст. 286 КПК України монопольне право прокурора на звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності на стадії досудового розслідування. Фактично, в обхід чи всупереч позиції прокурора дане питання взагалі не може бути вирішене, оскільки інші суб'єкти позбавлені права на звернення з таким клопотанням, а суд не має власної ініціативи щодо його розгляду. Проте на сьогодні і з фактичної, і з формальної точки зору саме суд залишається тим суб'єктом, який остаточно вирішує питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

У зв'язку із цим вважаємо, що правом на звільнення особи від кримінальної відповідальності має бути законодавчо наділений також і прокурор. Порушення принципу презумпції невинуватості, яке матиме місце у цьому випадку, може бути нейтралізоване шляхом приведення конституційного визначення даної засади у відповідність до положень ч. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод від 1950 р., про які йшлося вище. Адже не можна забувати, що і сучасний порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності суперечить закріпленому у ст. 62 Конституції формулюванню [3; 6]. Натомість на користь наділення прокурора відповідним правом свідчить як теоретичне розуміння його як суб'єкта, що здійснює кримінальне переслідування, і може обирати альтернативи останнього, так і практичні переваги такого порядку, які полягатимуть у спрощенні процедури закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності, а відтак – прискоренні кримінального провадження і досягненні процесуальної економії.

Література:

1. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія / Ю.В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.
2. Головки А.В. Освобождение от уголовной ответственности и освобождение от уголовного преследования: соотношение понятий / А.В. Головки // Государство и право. – 2000. – № 6. – С. 41 – 42.
3. Дудоров О. Про конституційність інституту звільнення від кримінальної відповідальності / О. Дудоров // Вісн. Нац. акад. прокуратури України. – 2009. – № 1. – С. 40 – 48.
4. Егоров В.С. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности / В.С. Егоров. – М., 2002. – 278 с.
5. Керівні принципи, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судові переслідування : прийн. VIII Конгресом ООН з попередження злочинності та поведження з правопорушниками // Правові основи прокурор-

ської діяльності в Україні : наук.-практ. посіб. / А.В. Лапкін. – Х. : Право, 2013. – С. 48 – 54.

6. Козакевич Ю. Недегальність інституту звільнення від кримінальної відповідальності потребує вирішення / Ю. Козакевич, М. Коржанський, І.Мирвода, Р. Щупаківський // Наук. вісн. Юрид. акад. МВС. – 2004. – № 2 (15). – С. 220 – 226.

7. Лапкін А.В. Участь прокурора в кримінальному провадженні зі звільнення особи від кримінальної відповідальності // Вісн. Луганського держ. ун-ту внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – 2015. – № 3 (71). – С. 131 – 142.

8. Півненко В. Звільнення від кримінальної відповідальності: проблеми теорії і практики / В. Півненко // Юрист України. – 2004. – № 1. – С. 31 – 33.

9. Про роль державного обвинувачення в системі кримінального правосуддя : Рекомендація R (2000) 19 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи, прийм. 6 жовт. 2000 р. // Правові основи прокурорської діяльності в Україні : наук.-практ. посіб. / А.В. Лапкін. – Х. : Право, 2013. – С. 55 – 60.

10. Про спрощення кримінального правосуддя : Рекомендація R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам, прийм. 17 верес. 1987 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.echr-base.ru/rec87_18.jsp

В.Є. Лук'яничкова

науковий співробітник

1-го науково-дослідного відділу НДЛ проблем правового та організаційного забезпечення діяльності міністерства

(Державний науково-дослідний інститут

МВС України, м. Київ)

Б.Є. Лук'яничков

кандидат юридичних наук, доцент,

науковий співробітник 1-го науково-дослідного відділу

НДЛ криміналістичної та спеціальної техніки

(Державний науково-дослідний інститут

МВС України, м. Київ)

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Сучасний стан забезпечення безпеки дорожнього руху в нашій країні залишає бажати кращого. За даними Управління безпеки дорожнього руху України кількість дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП) щорічно зростає: у 2015 р., зареєстрована

кількість ДТП складала 138536, у них загинуло 4003 та травмовано 31600 осіб, відповідно у 2016 приріст склав понад 20 тисяч і становить 158776, у них загинуло 3410 і травмовано 33613 осіб, а лише за два місяці 2017 сталося 25791 пригод, в яких загинуло 362 і травмовано 3998 осіб [1].

Передовий досвід країн Євросоюзу свідчить, що застосування сучасних технічних засобів – є однією з умов зниження аварійності. Технічні засоби, згідно ст. 1 Закону України «Про автомобільні дороги» – спеціальні технічні засоби, призначені для організації та регулювання дорожнього руху (дорожні знаки, інформаційні табло, дорожня розмітка, сигнальні стовпчики, транспортні та пішохідні огороження різних типів, світлофорне обладнання тощо) [2]. Регулювання дорожнього руху в нашій країні забезпечується саме за допомогою сучасних технічних засобів (дорожніх знаків, розмітки, світлофорів), а також патрульних поліцейських і підпорядковується Правилам дорожнього руху.

Закон України «Про дорожній рух» покладає на власників автомобільних доріг, вулиць та залізничних переїздів або уповноважені ними органи у сфері дорожнього руху обладнання доріг, вулиць та залізничних переїздів технічними засобами регулювання дорожнього руху та їх утримання. Зокрема в ньому зазначається, що організація дорожнього руху на автомобільних дорогах, вулицях та залізничних переїздах здійснюється із застосуванням технічних засобів та автоматизованих систем керування дорожнім рухом відповідно до правил і стандартів, а також на основі проектів і схем організації дорожнього руху, погоджених із Міністерством внутрішніх справ України [3].

На сьогодні для забезпечення безпеки дорожнього руху успішно використовуються механічні (лежачі поліцейські, загороди тощо) та електронні (пристрої фото та відеофіксації, швидкостеміри тощо) засоби забезпечення безпеки дорожнього руху.

Закон України про Національну поліцію [4] та Правила застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку [5] передбачають лише застосування засобів фото-відеофіксації та примусової зупинки транспорту.

На законодавчому рівні питання адміністративно-правового регулювання застосування технічних засобів забезпечення безпеки дорожнього руху майже не висвітлювались. Саме тому в правовому полі виникають проблемні питання, які пов'язані із застосуванням поліцією технічних засобів забезпечення безпеки дорожнього руху.

Одним із кроків щодо виправлення цієї ситуації вбачається запровадження відеофіксації правопорушень на автомобільних шляхах України. Так, 14.07.2015 р. Верховна Рада України прийняла закон, яким передбачено внесення змін до Закону України «Про дорожній рух». Зміни передбачають запровадження в дію системи автоматичної фіксації порушень правил дорожнього руху.

Особливу увагу слід звернути на: Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку здійснення контролю за технічним станом колісних транспортних засобів під час їх експлуатації» від 13.10.2008 р. № 534; Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про внесення змін до наказу Міністерства внутрішніх справ України від 13.10.2008 р. № 534» від 30.12.2008 р. № 697; Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі» від 07.11.2015 р. № 1395; Наказ Національної поліції України від 06.11.2015 року № 73 «Про затвердження Положення про Департамент патрульної поліції» (у редакції наказу Національної поліції від 31.10.2016 року № 1114 «Про внесення змін до Положення про Департамент патрульної поліції»); Наказ МВС від 29.11.2007 року № 451 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності підрозділів Державтоінспекції МВС України щодо контролю за наявністю у водіїв полісів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів та страхових сертифікатів «Зелена картка» при нагляді за дорожнім рухом»; Наказ МВС від 06.11.2015 року № 1376 «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції»; Наказ МВС та МОЗ від 09.11.2015 року №1452/735 «Про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції»; постанова КМУ від 17.12.2008 року № 1102 «Про затвердження Порядку тимчасового затримання та зберігання транспортних засобів на спеціальних майданчиках і стоянках»; постанова КМУ від 17.12.2008 року № 1103 «Про затвердження Порядку направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і про-

ведення такого огляду»; постанова КМУ від 17.12.2008 року № 1086 «Про затвердження Порядку тимчасового вилучення посвідчення водія на транспортний засіб та його повернення».

Згідно зі ст. 40 Закону України «Про поліцію» поліція для забезпечення публічної безпеки і порядку має право використовувати передбачені законом засоби фото- відеофіксації, а згідно до п. 5; 9 ч. 4 ст. 42 засоби примусової зупинки транспорту, та засоби акустичного та мікрохвильового впливу [4].

Умови та вимоги розміщення технічних засобів організації дорожнього руху встановлюються Державним стандартом України (далі – ДСТУ). Дані стандарти застосовуються для регламентації використання дорожніх знаків, світлофорів, дорожніх розміток, дорожнього обладнання.

Вважаємо, що саме недосконалість правового регулювання є одним з основних чинників, які обумовлюють низький рівень забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні. Зрозуміло, що цей чинник разом з недостатнім рівнем професіоналізму молодих патрульних впливає на рівень ефективності діяльності патрульної поліції із запобігання, виявлення та припинення дорожніх правопорушень.

Вирішення даної проблеми можливе за умов підвищення рівня підготовки патрульних поліцейських та уніфікації законодавчої бази, яка регламентує використання сучасних технічних засобів забезпечення безпеки дорожнього руху.

Література:

1. Управління безпеки дорожнього руху. Статистика аварійності в Україні [Електронний ресурс] : – Режим доступу : <http://www.sai.gov.ua/ua//ua/static/21.htm>.
2. Про автомобільні дороги: Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2862-IV // ВВР. – 2005. – № 51. – Ст. 556. Закон України про Національну поліцію [Електронний ресурс]: – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/580-19> - Ст.42.
3. Про дорожній рух : Закон України від 30 червня 1993 р. № 3353-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 31. – Ст. 338.
4. Закон України про Національну поліцію [Електронний ресурс] : – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/580-19>-Ст.42
5. Правила застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку : затв. постановою Ради Міністрів України від 27 лют. 1991 р. № 49. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/49-91-п>. – Редакція від 17 листоп. 2001 р.

С.О. Малахов

кандидат юридичних наук,
приватний нотаріус

*(Северодонецький міський нотаріальний
округ Луганської області)*

ПРЕДСТАВНИЦЬКА ФУНКЦІЯ ПРОКУРАТУРИ У КОНТЕКСТІ НОВИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН (ЩОДО ПРАВОСУДДЯ)

У червні 2016 року Верховна Рада внесла довгоочікувані зміни до Конституції України (щодо правосуддя), зокрема виключила розділ VII «Прокуратура» із тексту Конституції, і віднесла норми що регулюють діяльність прокуратури до розділу VIII «Правосуддя» окремою 131-1 статтею. Відтепер прокуратура України поряд з адвокатурою (ст. 131-2 Конституції) становлять суміжні інститути судової влади (правосуддя).

Насамперед, у статті 131-1 Основного Закону наголошується про те, що в Україні діє прокуратура, яка здійснює:

- 1) підтримання публічного обвинувачення в суді;
- 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;
- 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Як бачимо, представницька функція прокуратури обмежена представництвом лише інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом, на відміну від пункту 2 колишньої статті 121 Конституції України, чинних статей 45 Цивільного процесуального кодексу України, 60 Кодексу адміністративного судочинства України та статті 23 Закону України «Про прокуратуру», якими передбачено представництво прокурором в суді не тільки інтересів держави, а і громадянина, хоча й зведеного до мінімуму. Обґрунтовується ця позиція існуванням інституту омбудсмена та створенням в Україні центрів безоплатної правової допомоги, які у випадку необхідності можуть здійснювати представництво інтересів громадянина в суді. Передбачені обмеження узгоджуються з рекомендаціями Венеціанської комісії та Парламентської Асамблеї Ради Європи в рамках виконання Україною взятих на себе зобов'язань при приєднанні до Ради Європи.

Залишаючи за прокуратурою функцію представництва саме інтересів держави в суді законодавець, скоріше, мав на увазі, що така прокурорська діяльність поки що є необхідною та віддзеркалює публічні засади правосуддя і має спрямовуватися на захист, поряд із державним, суспільного інтересу, які є складовими елементами інтересу публічного (про це мова піде нижче). Таке твердження кореспондується із положеннями статті 1 Закону України «Про прокуратуру» № 1697-VII від 14.10.2014 р., згідно яких прокуратура України становить єдину систему, яка, в порядку, передбаченим цим Законом здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

Справді, державу в суді представляють відповідні органи державної влади, місцевого самоврядування в межах їх компетенції через свого представника (ч. 4 ст. 38 ЦПК України). Цей законодавчий припис базується на загальних положеннях, відповідно до яких держава набуває і здійснює цивільні права та обов'язки через органи державної влади у межах їх компетенції, встановленої законом (ст.ст. 170 – 173 Цивільного кодексу України). Органом, уповноваженим державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах є орган, на який державою покладено обов'язок щодо здійснення конкретної діяльності у цих відносинах, спрямованої на захист інтересів держави. Органи державної влади мають статус юридичної особи публічного права. Виходячи з цього, питання їх представництва в суді має вирішуватися за загальними правилами представництва юридичних осіб публічного права з урахуванням особливостей структурної організації відповідного державного органу у т.ч. під час захисту державного інтересу.

Проте подивимось на речі реально: абсолютна добросовісність у виконанні обов'язків, законність дій і рішень та добровільне визнання власних помилок для вітчизняних державних органів та органів місцевого самоврядування поки що залишається недосяжною мрією. Виникає риторичне запитання. Не вже сам порушник, наприклад орган місцевого самоврядування – подасть у суд позов до себе ж, як до відповідача? Дуже сумніваємось, що така ситуація у нас взагалі можлива. Швидше, навпаки, - цей орган, як показує прокурорська практика, буде до останнього заперечувати незаконність своїх дій. Тому, наявність у прокуратури конституційних повноважень щодо представлення інтересів держави в суді у таких випадках, часто є

чи не єдиним способом відновити законність і встановити справедливість у судовому порядку.

Саме завдяки цьому законодавець у пункті 3 статті 131-1 Конституції спеціально і наголошує про те, що прокуратура здійснює представництво інтересів держави в суді «у виключних випадках». Про те, що це за випадки відповіді не надає. Це вимагає від прокурора враховувати та оцінювати велику кількість різноманітних чинників, і складність у тому, що їх виключного переліку не має і, звісно, бути не може. У ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» міститься загальне правило, що прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, як що захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу (ч. 3).

Отже, з огляду на викладене можна вивести, що тільки у виключних випадках тобто у разі виникнення не типової правової ситуації – якщо захист інтересів держави у конкретному юридичному спорі не здійснює або не належним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу – прокурор може бути наділений правом здійснювати функції виключного представника держави у цивільних, господарських та адміністративних справах без набуття статусу позивача. При цьому, виходячи з єдності конституційної основи здійснення прокуратурою представницької функції (п. 3 ст. 131-1 Основного Закону), зазначений підхід правової регламентації правової діяльності прокурора в суді носить виключний характер і має відбуватися у всіх процедурах судочинства поза межами кримінальної юстиції. Ігнорування особливостей правової природи та сутнісних ознак цього самостійного правового інституту призводить до «розмивання» меж його процесуальної дії та неоднакового правозастосування.

Це дозволяє сформулювати і ввести у науковий обіг самостійну прокурорсько-представницьку конструкцію «право прокурора на виключне представництво інтересів держави в суді». Ця конструкція має включати в себе такі елементи: а) підстави (передумови) права прокурора на виключний захист інтересів держави у суді цивільної, господарської та адміністративної юрисдикції; б) порядок (механізм) реалізації прокурором права на ви-

ключний захист інтересів держави в рамках відповідних судових процедур; в) гарантії реалізації прокурором права на виключний захист інтересів держави відповідно до визначених законом процедур судочинства. Ефективність представницької функції прокуратури багато в чому залежатиме від того наскільки активно цей інструментарій буде використовуватись прокурорами в правозастосовній практиці.

А.М. Москвич

доктор юридичних наук, професор
завідувач кафедри організації судових
та правоохоронних органів
(*Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*)

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ АДВОКАТА-ІНОЗЕМЦЯ В УКРАЇНІ

На виконання рекомендацій європейських експертів Спільної програми Європейського Союзу та Ради Європи «Прозорість та ефективність судової системи України» (Експертний висновок щодо проекту Закону України «Про адвокатуру» від 13 жовтня 2009 року), а також Венеціанської комісії та Дирекції з питань правосуддя та людської гідності у складі Генеральної Дирекції з прав людини та верховенства права Ради Європи (Спільний висновок щодо проекту Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» № 632/2011 від 18 жовтня 2011 року) Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5.07.2012 року передбачена можливість допуску адвокатів іноземних держав до здійснення адвокатської діяльності на території України.

Незважаючи на сформульований у Законі дозвіл, питання доцільності допуску до участі в адвокатській діяльності в Україні іноземця залишається досить дискусійним. Частина правників вважає, що допуск іноземців до діяльності у сфері захисту не бажаний, оскільки іноземець, навіть, досконало оволодівши українською мовою та орієнтуючись у законодавстві України, не може повністю знати національний менталітет, традиції, звичаї. Тому участь у судовому процесі адвоката-іноземця знизить рівень захисту обвинуваченого. Інші дослідники переконані, що українська адвокатура іноземцям не цікава і відповідний

дозвіл на зайняття адвокатською діяльністю в Україні іноземцем буде нічим іншим, як «мертвонародженою» нормою. В контексті вказаної дискусії, необхідно відзначити й настійну потребу уточнення в Законі питання про обмеження допуску адвоката-іноземця до участі в окремих провадженнях.

Згідно з п. 4 ст. 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат іноземної держави здійснює адвокатську діяльність на території України відповідно до цього Закону, якщо інше не передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Відповідно до ст. 59 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат іноземної держави може здійснювати адвокатську діяльність в Україні з урахуванням особливостей, визначених цим Законом. У цій частині у науковому середовищі лунають пропозиції уточнити межі адвокатської практики адвоката-іноземця шляхом надання повноважень з надання правової допомоги на території України лише з питань міжнародного права та законодавства країни, в якій він отримав право на заняття адвокатською діяльністю. А також, що адвокат іноземної держави не допускається до надання юридичної допомоги у питаннях, що містять державну таємницю України.

Щодо останнього, то очевидно, що адвокат іноземної держави не повинен допускатися до надання юридичної допомоги у питаннях, що містять державну таємницю України. Згідно зі статтею 1 Закону України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 року державна таємниця (далі також – секретна інформація) – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані в порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою.

З аналізу об'єктів державної таємниці слідує, що адвокат іноземної держави не може бути допущений як захисник до розгляду справ, що кваліфікуються за статтями 111 «Державна зрада», 113 «Диверсія», 114 «Шпигунство», 328 «Розголошення державної таємниці», 329 «Втрата документів, що містять державну таємницю», 330 «Передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави» Кримінального кодексу України.

Як регламентує Закон, адвокат іноземної держави, який має намір здійснювати адвокатську діяльність на території України,

звертається до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури за місцем свого проживання чи перебування в Україні із заявою про його включення до Єдиного реєстру адвокатів України (нададі – ЄРАУ). Детальний порядок включення адвоката іноземної держави до ЄРАУ регулюється Положенням про перелік документів та порядок включення адвоката іноземної держави до Єдиного реєстру адвокатів України, затвердженим рішенням Ради адвокатів України від 1 червня 2013 року № 155.

Аналізуючи підстави для відмови у включенні адвоката іноземної держави до ЄРАУ, слід прокоментувати, що підстава, передбачена в пункті 2 частини 4 статті 59 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», носить швидше формальний характер і поширюється на дуже вузьке коло осіб. До таких осіб входять колишні українські адвокати, які встигли протягом двох років від прийняття рішення про припинення права на їх заняття адвокатською діяльністю в якості адвоката України, зробити наступне: (1) вийти з громадянства України та набути громадянства іноземної держави; (2) набути статусу адвоката іноземної держави; (3) подати заяву про включення до Єдиного реєстру адвокатів України з належним пакетом документів.

На наш погляд, коло підстав для відмови у включенні адвоката іноземної держави до ЄРАУ слід розширити за рахунок доповнення частини 4 статті 59 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» такою нормою: «У випадку притягнення заявника до дисциплінарної відповідальності за час здійснення ним адвокатської діяльності в країні, де адвокат іноземної держави отримав право здійснювати адвокатську діяльність, і, якщо кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури вважатиме проступок адвоката несумісним з можливістю заняття адвокатською діяльністю на території України».

В.І. Поклад

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
(Луганський державний університет внутрішніх
справ імені Е.О. Дідоренка, м. Северодонецьк)

ПРО ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ ТА ПРОФЕСІЙНУ ЕТИКУ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Більш ніж півтора століття тому один з придворних генералів російського імператора Миколи Першого Я. Ростовцев вкрай

чітко висловився стосовно співвідношення понять «совість» та «служба»: «Совість потрібна людині у приватному, домашньому побуті, а на службі і у цивільних зносинах її замінює вище начальство». Незважаючи на певну гротескність цього афоризму, у ньому вбачається концентрована мудрість щодо найвищої чесноти ієрархічно побудованих інститутів. У першу чергу – армії, а також і поліції, що в період пізнього феодалізму виокремилася саме з армійських структур.

Більш того: коли в Російській імперії створювалась поліція, до неї потрапляли ті, хто за своїми моральними та фізичними параметрами не могли служити в армії. А служба в поліції вважалась невдячною, брудною роботою [1, с. 151].

Таким чином, протягом кількох століть у діяльності вітчизняних правоохоронців сформувалась досить міцна тенденція «аморальної дисциплінарності», на яку не зміг достатньо ефективно вплинути навіть радянський період історії із спробою зміни ситуації шляхом перетворення поліцейських структур на «народну міліцію». Все одно поліція / міліція функціонували як мілітарна (воєнізована) вертикаль, покликана бути або «караальним мечем самодержавства», або «бойовим загonom партії», або «озброєним органом виконавчої влади» (стаття 1 Закону України «Про міліцію» від 20.12.1990). Декларовані нормативними документами етичні принципи на практиці у переважній більшості ситуацій приносились у жертву необхідності підпорядковуватись вимогам «ефективності», які визначались «нагорі» і не завжди враховували норми моралі. Дисципліноване виконання «показників» (у багатьох випадках – за будь-яку ціну) влаштовувало вище керівництво МВС, але громадян країни такий стан не задовольняв, про що свідчили опитування громадської думки [див. напр.: 2].

Кожний працівник поліції може навести багато прикладів покарань своїх колег за так звану «аморалку». Та прохання пригадати випадки заохочення за поведінку моральну примушує співбесідника надовго замислитись. Інколи навіть доводилось чути, що «у міліції відсутність покарань – це вже заохочення».

Певним побічним наслідком «аморальної дисциплінарності» можна вважати таке явище, як зловживання спиртними напоями серед працівників міліції. Так, за даними медичної служби МВС Російської Федерації, до 20 % працівників поліції страждають на алкоголізм [3, с. 205]. Загальновідомо, що алкоголь – традиційний засіб зменшення докорів сумління, що виникають при виконання не завжди коректних відносно моралі наказів керів-

ництва. А екстраполяція російських даних на українську ситуацію цілком коректна, адже довгі роки саме російська міліція / поліція вважалась зразком для вітчизняних правоохоронців.

Армійська дисциплінарна вертикаль функціонально досить обмежена. Найбільш ефективною вона може бути на війні, де беззаперечне виконання наказів є запорукою успіху. Але й тут є велика залежність від особистості воєначальника, його вмінь та талантів і, врешті-решт, його моральних якостей. І до того ж, протидіяти сучасним злочинам правоохоронцям найчастіше доводиться наодинці або малими групами, а ніяк не великими стройовими підрозділами.

На мою думку, «аморальна дисциплінарність» була одним з суттєвих чинників кризових явищ в українській міліції, що вимагали докорінної зміни принципів її функціонування.

Уже в першій статті Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 року ми бачимо відхід від жорстко ієрархічної системи у МВС. По-перше, з нової дефініції виключено термін «озброєний орган» (з Закону України «Про міліцію» від 20.12.1990 року), що ідеологічно посилював мілітарність МВС. По-друге, у визначенні Національної поліції з'явилися слова «орган... який служить суспільству», що можна трактувати як методологію визначення нових індикаторів ефективності правоохоронної діяльності, відмінних від попередньої системи показників. Стаття 11 Закону України «Про Національну поліцію» максимально конкретизує цю нову методологію: «Рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції».

За допомогою зміни основних критеріїв оцінки ефективності Національна поліція України має здійснити перехід від карально-репресивної моделі діяльності до сервісно-обслуговуючої. Демілітаризація поліції, служба суспільству, яке, власне, і є носієм моралі, підвищення значення довіри населення до поліцейських, чия діяльність вимушена переорієнтовуватись на загальні уявлення про моральність, здатні звільнити правоохоронців від того стану, коли вони (явно чи латентно) перебували заручниками «заміни совісті вищим начальством».

Література:

1. По обе стороны закона: Криминальная психология / Авт.-сост.: О.В. Тимченко, В.Б. Шапар. – Х. : Прапор, 1999. – 684 с.

2. Милиция в зеркале общественного мнения: Информационно-аналитические материалы по результатам социологических исследований. Вып. 3 / Луган. гос. ун-т внутр. дел им. Э.А. Дидоренко ; [отв. ред. канд. филос. наук, доц. В.И. Поклад]. – Луганск : РИО ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко, 2009. – 64 с.

3. Гишинский Я. Российская полиция: вчера, сегодня, завтра // Гишинский Я. Девиантность, преступность и социальный контроль в «новом мире». Сборник статей. СПб.: Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2012. – 352 с.

С.В. Прилуцкий

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри правосуддя
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Київ)

СУДОВІ ПОВНОВАЖЕННЯ ВИЩОЇ РАДИ ПРАВОСУДДЯ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Для забезпечення реалізації повноти державної влади в рамках національних правових систем не так давно почали утворюватися та функціонують органи, до повноважень яких, окрім іншого, входить здійснення судової юрисдикції. В Україні прикладом такого органу може стати Вища рада правосуддя (далі – ВРП), яка наділена спеціальними судовими повноваженнями у сфері юстиції.

Варто згадати, що у справі «Олександр Волков проти України» (2013 р.) ЄСПЛ встановив, що ніщо не заважає назвати «судом» конкретний національний орган, який не входить до судової системи. Адміністративний або парламентський орган може вважатися «судом» у матеріально-правовому значенні цього терміну, що призведе до можливості застосування ст. 6 Конвенції до спорів державних службовців.

Крім того, ЄСПЛ зазначив, що вирішуючи справу заявника та виносячи обов'язкове для виконання рішення, Вища рада юстиції, парламентський комітет та пленарне засідання парламенту разом виконували функцію суду. Обов'язкове для виконання рішення про звільнення заявника було згодом переглянуто ВАСУ, який є судом, що входить до національної судової системи, у класичному розумінні цього слова.

Після конституційної модернізації Вищої ради юстиції у 2016 році та її перевтілення у Вищу раду правосуддя, ця інституція набула рис універсального конституційного органу в системі правосуддя. Правова природа ВРП є особливою та багатогранною, і це передусім виражається у спектрі тих функцій та повноважень, що покладаються на даний орган. Конституційні функції ВРП, що передбачені ст. 131 Основного Закону, можна розділити на декілька окремих груп. Зокрема, функція щодо **формування суддівського корпусу** передбачає повноваження по:

- 1) *Внесенню подання Президентові України про призначення судді на посаду;*
- 2) *Ухваленню рішення про переведення судді з одного суду до іншого;*
- 3) *Ухваленню рішення про звільнення судді з посади.*

До другої групи можна віднести функцію ВРП по **забезпеченню незалежності суддів** та авторитету правосуддя (незалежності судової влади). Ця компетенція розкривається у ст.73 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» (2016 р.).

Третю групу складає **судова функція**, яка передусім пов'язана з питаннями професійної відповідальності суддів та прокурорів. При цьому цей конституційний орган діє як *суд першої, апеляційної та ревізійної інстанції*, а також забезпечує *судовий контроль* під час досудового розслідування. Юрисдикція ВРП, як **суду першої інстанції**, включає:

- 1) *Ухвалення рішення стосовно порушення суддею чи прокурором вимог щодо несумісності.* Згідно ч.1 ст. 41 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» (2016 р.) за результатами розгляду справи щодо несумісності ВРП може ухвалити рішення: 1) про визнання порушення суддею вимог щодо несумісності з іншою діяльністю або статусом і звільнення його з посади; 2) про визнання порушення прокурором вимог щодо несумісності з іншою діяльністю або статусом і внести в установленому порядку подання про звільнення його з посади; 3) про визнання відсутності порушень суддею або прокурором вимог щодо несумісності з іншою діяльністю або статусом.

Водночас згідно з чинним законодавством утворено юридичний механізм, за яким відповідна Дисциплінарна палата приймає до відповідальності суддю, а вже ВРП безпосередньо накладає та застосовує такі види юридичної відповідальності щодо суддів, як переведення та звільнення судді з посади. Тим самим, ВРП фактично затверджує у ревізійному порядку попередні рішення органу дисциплінарної юрисдикції. Тому, вбача-

ється, що діючи у тандемі з відповідною Дисциплінарною палатою, ВРП умовно можна назвати **ревізійною інстанцією**. У цьому аспекті, як вже зазначалось, ВРП:

1) *Ухвалює рішення про переведення судді з одного суду до іншого*. Так, згідно з п. 5 ч. 1 ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (2016 р.) до судді може бути застосовано самостійний вид дисциплінарного стягнення в якості переведення до суду нижчого рівня. Водночас згідно з п. 2 ч. 1 ст. 70 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» (2016 р.) встановлено, що переведення судді з одного суду до іншого здійснюється Вищою радою правосуддя на підставі подання Дисциплінарної палати про переведення судді до суду нижчого рівня.

2) *Ухвалює рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя* в порядку дисциплінарної відповідальності на підставі рішення Дисциплінарної палати про застосування дисциплінарного стягнення у виді подання про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя.

3) *Ухвалює рішення про звільнення судді з посади* як самостійний вид дисциплінарної відповідальності. Згідно з ч. 3 ст. 56 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» (2016 р.) питання про звільнення судді з підстав, визначених п. 3 та 6 ч. 6 ст. 126 Конституції України (вчинення суддею істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді; порушення суддею обов'язку підтвердити законність джерела походження майна), ВРП розглядає на підставі подання Дисциплінарної палати про звільнення судді.

На нашу думку, досить дискусійними видаються положення ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (2016 р.) які встановлюють як самостійні види дисциплінарних стягнень: подання про тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя; подання про переведення судді до суду нижчого рівня; подання про звільнення судді з посади. З означених питань дисциплінарний орган фактично не може застосувати реальні види дисциплінарних стягнень, а лише готує попередній висновок у формі подання, який може бути підтриманий, а може бути і відхилений ВРП.

Як **апеляційна інстанція** ВРП розглядає скарги на рішення відповідного органу про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді чи прокурора, що розкривається у ст.ст. 51-53 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» (2016 р.).

Цей конституційний орган також має низку юрисдикційних повноважень по здійсненню **судового контролю** у питаннях недоторканності суддів та їх професійного імунітету.

Як відомо, згідно з ч. 3 ст. 126 Конституції України без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Крім того, згідно з п. 5, 6 ч. 1 ст. 131 Конституції України ВРП надає згоду на затримання судді чи утримання його під вартою, а також ухвалює рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя.

Процедура застосування зазначених конституційних положень врегульована Законом України «Про Вищу раду правосуддя» (2016 р.), Регламентом Вищої ради правосуддя (2017 р.) та КПК України (2012 р.) де встановлено, що подання про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом вноситься на розгляд ВРП Генеральним прокурором або його заступником. При цьому таке подання повинно відповідати вимогам, встановленим КПК України і має бути вмотивованим, містити конкретні факти і докази, що підтверджують (*обґрунтовану підозру*) вчинення суддею суспільно небезпечного діяння, визначеного КК України, обґрунтування необхідності такого затримання (утримання). До подання мають додаватися копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи подання.

Якщо ж таке подання не буде відповідати встановленим вимогам, ВРП вмотивованим рішенням має його повернути відповідним суб'єктам звернення.

ВРП розглядає подання про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом не пізніше *п'яти* днів з дня отримання подання. Проте, якщо суддю було затримано під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, подання має бути розглянуто невідкладно після його надходження та в межах строку, визначеного КПК України.

Розгляд подання про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом здійснюється ВРП без виклику судді, або може викликати його для надання пояснень.

Розгляд подання про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом починається з короткого викладу головуючим на засіданні ВРП наведеного у поданні обґрунтування необхідності такого затримання. Після короткого викладу наведеного у поданні слово надається прокурору. Якщо

засідання проводиться з викликом судді і він з'явився на засідання, то слово для надання пояснень також надається судді, щодо якого внесено подання, або його представнику.

Рішення ВРП ухвалюється у нарадчій кімнаті відкритим голосуванням більшістю членів, які беруть участь у засіданні Ради. Рішення про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом оголошується присутнім на засіданні та негайно вручається уповноваженому прокурору.

Законом встановлено, що рішення ВРП про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом може бути оскаржене в порядку, визначеному КПК, як складова частина скарги на відповідну ухвалу слідчого судді про затримання судді, утримання його під вартою чи арештом.

На нашу думку, вбачається, що ВРП у цих питаннях виконує функцію вищого судового контролю, а її рішення про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом має підлягати прямому застосуванню, без подальших рішень слідчого судді, які на практиці вже іноді суперечать рішенням ВРП.

Крім того, вважаю, що у майбутньому має бути вдосконалено кримінально-процесуальне законодавство у питаннях застосування щодо до судді негласних слідчих (розшукових) дій чи оперативно-розшукових заходів. У ВРП має бути утворений спеціальний підрозділ, до якого зокрема входить Голова Верховного Суду та інші члени ВРП для вирішення звазначених питань та ухвалення конкретних рішень.

Ю.В. Ткаченко

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків)

Т.П. Андрєєв

студент
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків)

ДО ПИТАННЯ ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ РОЗШИРЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТУРИ В УКРАЇНІ

Сучасний етап розвитку України характеризується складною внутрішньою та зовнішньополітичною ситуацією. Сьогодні пе-

ред нашою державою стоїть багато викликів – зовнішньополітична агресія та існування невизнаних псевдореспублік, зростання беззаконня та рівня злочинності всередині країни, порушення законодавства на всіх рівнях. Додатковою складністю для утвердження права у суспільстві як основного регулятора суспільних відносин є широке реформування державних та правових інституцій.

Одним із механізмів, який допомагає в утвердженні цінності права в суспільстві та покликаний захищати права і свободи людини та громадянина, в тому числі і від незаконних дій держави, виступає адвокатура, яка є недержавним самоврядним інститутом, що надає професійну правову допомогу.

У нашому дослідженні ми спробуємо дослідити аспект доцільності та необхідності розширення конституційно-правової основи діяльності адвокатури у контексті компаративістичного аналізу її конституційно-правового статусу з іншими органами, які покликані допомагати у захисті прав і свобод людини, а також як передумову побудови правової демократичної держави.

Сьогодні у юридичній науці існує два підходи щодо форм правового закріплення функцій тих чи інших органів:

1) Конституційно-правовий – у основному законі держави детально встановлюються функції органу, які можуть в такому самому вигляді або ж більш деталізовано знаходити своє відображення в окремому спеціалізованому законі.

2) Звичайний – функції органу детально регламентуються в спеціалізованому законі або в законах, присвячених певній сфері суспільного буття, в Конституції ж зазначено окремі аспекти діяльності такого органу (завдання, цілі, спосіб формування, тощо).

Відносні переваги та недоліки з'являються у певних конкретних ситуаціях, адже перший спосіб забезпечуючи більшу сталість закріплених повноважень та функцій, може виступити гальмом під час реформування тієї чи іншої державної інституції. Другий спосіб дає можливість законодавцю за легшою, у порівнянні з першим варіантом, процедурою змінювати правову основу діяльності органу, але це може спричинити часту зміну законодавчої бази функціонування і плутанину при застосуванні норм права.

У 1996 році Верховна рада прийняла Конституцію України, в якій, не дивлячись на зміни суспільно-політичних реалій буття продовжилась радянська традиція конституційно-правового регламентування діяльності адвокатури. Її функціонуванню була присвячена стаття 59, яка встановлювала мінімальну право-

ву основу діяльності цього інституту, на який покладалося забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах. Прокуратура, як орган державного обвинувачення, здобула набагато більший конституційно-правовий фундамент функціонування – їй був присвячений VII розділ «Прокуратура».

З 2014 року почалась повномасштабна реформа вітчизняних правових інституцій. У 2014 році було прийнято новий Закон України «Про прокуратуру», у 2016 році – виключено розділ VII «Прокуратура» з Конституції, натомість з'явилася стаття 131-1. За цією реформою суттєво зменшено обсяг функцій прокуратури, її повноваження передані іншим органам. Конституційно-правове регламентування діяльності адвокатури продовжилося, не дивлячись на позитивні зрушення, у рамках існуючого підходу – правова база функціонування адвокатури знайшла своє відображення у статті 131-2.

Установлення правових основ діяльності адвокатури в Конституції України є необхідним кроком, адже вона покликана, перш за все, встановлювати, за допомогою права, справедливість. Вона є важливим органом у досягненні справедливості, тому, відповідне конституційно-правове регулювання, що буде встановлювати правовий фундамент діяльності цього органу є не лише бажаним, а й необхідним кроком, що й відобразилося в Конституції України. Проте, попри останню правову реформу, яка суттєво розширила конституційно-правове регулювання діяльності адвокатури, все-одно доводиться констатувати, що існуючих змін недостатньо для створення дієвих механізмів захисту прав і свобод осіб. На нашу думку, для посилення позицій адвокатури, як інституту, що протистоїть державному обвинуваченню, а також виконує інші, передбачені законом функції, необхідно внести до Конституції наступні зміни:

- розширити конституційний перелік повноважень адвокатури;
- доповнити норму Конституції «Незалежність адвокатури гарантується» положенням «Держава створює належні умови для діяльності адвокатури та забезпечує дотримання гарантій адвокатської діяльності»;
- закріпити в загальному вигляді права та гарантії діяльності адвокатів та їх об'єднань у основному законі держави;

- передбачити у Конституції засади діяльності адвокатського самоврядування, що суттєво посилить правовий фундамент діяльності цієї інституції.

Насамкінець, варто зазначити, що запропонований правовий механізм регулювання дозволяє суттєво зміцнити роль адвокатури як самоврядного незалежного інституту, посилити конституційно-правовий фундамент її діяльності, що, на наше переконання, підвищить рівень захищеності прав і свобод людини та громадянина в сучасній Україні, виступить однією з передумов побудови правової держави та допоможе сформувати дієве громадянське суспільство.

О.В. Щербанюк

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правосуддя
(*Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, м. Чернівці*)

УДОСКОНАЛЕННЯ СТАТУСУ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ СУДОВО-ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ

Конституційне будівництво в Україні, спрямоване на формування національної моделі конституціоналізму, важко уявити без ефективної діяльності Конституційного Суду України. Заснований на підставі Конституції України 1996 року Конституційний Суд України, здійснюючи свою діяльність відповідно до її положень і спеціального закону, став активним учасником конституційно-правових відносин. Сфера його діяльності не обмежується лише охороною Конституції. Забезпечуючи її верховенство на території держави, Конституційний Суд України впливає на всю правову систему, не замикаючись лише на конституційному праві. Більше того, беззаперечним є його активний вплив на всі елементи системи сучасного конституціоналізму. Конституційна реформа, здійснена українським парламентом 30 вересня 2016 року, як зазначає В. Кампо, має важливе значення не тільки для майбутнього судів різних рівнів та рангів. Адаже від того, якими будуть реформовані суди та новий статус судів у них, такою у значній мірі стане й правова, а відтак – і суспільно-політична система країни [1].

По-перше, Конституція та конституційне законодавство як нормативна основа конституціоналізму більше ніж інші елементи цієї структури відчують безпосередній вплив діяльності Конституційного Суду України. Це випливає з його виняткового повноваження тлумачити Конституцію України, з його завдання забезпечувати верховенство Конституції як Основного Закону, з права визнавати закони та інші акти неконституційними. По-друге, конституційна правосвідомість, що включає як систему поглядів на конституційні цінності, так і їх суб'єктивне відображення в соціальній дійсності, під впливом Конституційного Суду України виходить за рамки писаних (позитивних) норм у сферу дії верховенства права. По-третє, Конституційний Суд України своєю діяльністю впливає також на такий елемент конституціоналізму, як конституційні правовідносини, забезпечуючи насамперед опосередкованість політичних відносин конституційно-правовими нормами, конституційне визнання прав і свобод особи, правовий характер взаємин особи і держави. По-четверте, ще одним елементом системи конституціоналізму, який водночас виступає метою його формування, є конституційна законність. Вона визначається як «система вимог і юридичних засобів, що забезпечують неухильну дію всіх суб'єктів права згідно з Конституцією» [2, с. 71], оскільки «конституціоналізм стає реальністю тільки за умови втілення у життя в повному обсязі конституційних норм» [3, с. 159 – 160]. Крім того, конституційна законність передбачає оцінку актів і дій (бездіяльності) суб'єктів конституційних правовідносин з погляду їх конституційності – а це одне з повноважень Конституційного Суду України.

Конституційне правосуддя як форма конституційного контролю, здійснюваного Конституційним Судом, належить до міжнародно визнаних стандартів демократії і його запровадження зумовлено переходом України до будівництва громадянського суспільства, суверенної і незалежної, соціальної, демократичної, правової держави і є закономірним явищем.

Функціонування конституційного правосуддя породжує багато питань, які потребують наукового обґрунтування і практичного вирішення.

В умовах судово-правової реформи важливим є не тільки закріплення низки принципів конституціоналізму в законодавстві відповідно до європейських стандартів, а й таке їх розуміння, яке, відповідаючи сучасним європейським тенденціям, сприяло б втіленню цих принципів у сучасні конституційно-правові реалії з метою утвердження конституційно-правової свободи людини як ме-

ти сучасного конституціоналізму. Конституційно-правовою реформою 2016 року скасовано конституційне положення про віднесення Конституційного Суду України до числа органів, що здійснюють судочинство нарівні із судами загальної юрисдикції, та про Конституційний Суд України, як єдиний орган конституційної юрисдикції (колишня ч. 3 ст. 124 і ч. 1 ст. 147 Конституції України).

Зазначена реформа привела до чіткого розмежування статусу Конституційного Суду України та загальних судів, що має наслідком закріплення в Основному Законі різних принципів функціонування цих двох систем органів влади та підстав для звільнення їх суддів (відповідно статтям 129 і 147, 126 і 149-1 реформованої Конституції України) тощо.

21 лютого 2017 р. до порядку денного Верховної Ради України був включений проект Закону України «Про Конституційний Суд України» [4], який в результаті розгляду 11 квітня 2017 р. не було прийнято. Конституція України в статті 151-1 закріпила повноваження Конституційного Суду України по розгляду конституційних скарг. Станом на 11 травня 2017 р. у Конституційному Суді України зареєстровано 91 конституційну скаргу, розгляд яких, на жаль, не здійснюється у зв'язку з відсутністю нормативного врегулювання порядку розгляду. 4 травня 2017 р. у Верховну Раду України внесено проект Закону України «Про конституційне провадження» [5], який встановлює підстави і порядок звернення до Конституційного Суду України та здійснення ним конституційного провадження.

При цьому слід звернути увагу на те, що за своїм статусом Конституційний Суд України – орган судового конституційного контролю за законами та іншими правовими актами, визначеними Конституцією України (ст. 150), а не орган правосуддя з вирішення справ конкретних фізичних чи юридичних осіб. Розглядаючи конституційні скарги громадян, суд також не вирішуватиме їх цивільні чи кримінальні справи, а буде встановлювати конституційність чи неконституційність положень законів, які, на думку скажників, порушують їх права людини. Конституційна скарга є додатковим індивідуальним засобом захисту прав, оскільки вона може бути подана лише тоді, коли використані всі національні засоби юридичного захисту. На нашу думку, порядок розгляду конституційних скарг повинен бути врегульований окремим законом, який повинен визначити критерії допуску, порядок та особливості їх розгляду. У процесуальному аспекті щодо конституційних скарг важливою є стадія пору-

шення справи. На ділі хід судочинства в загальних рисах не відрізняється від інших видів справ.

Фактично новий статус Конституційного Суду України вимагає багатьох переоцінок. Наприклад, він означає, що на суддів Конституційного Суду України не поширюється дисциплінарна та кримінальна відповідальність за проступки і злочини проти правосуддя, оскільки вони його не здійснюють [1]. У зв'язку з цим, потребує закріплення питання про підстави та порядок притягнення суддів Конституційного Суду України до дисциплінарної відповідальності.

Удосконалення статусу Конституційного Суду України в світлі судової реформи полягає не тільки у внесенні змін та доповнень до Конституції України, а забезпечення реалізації цих положень шляхом прийняття нового Закону України «Про Конституційний Суд України» та Закону України «Про конституційну скаргу».

Література:

1. Кампо В. Реформа-2016: правові наслідки конституціоналізації та деконституціоналізації // Судебно-юридическая газета. – 14 апреля 2017 года. [Електронний ресурс] // Режим допуску: <http://sud.ua/blog/2017/04/14/102924-reforma-2016-pravov-naslcki-konstitutysonalzs-ta-dekonstitutyts onalzsats>
2. Оборотов Ю.Н. Теория государства и права (прагматический курс): Экзаменационный справочник / Ю.Н. Оборотов. – Одесса : Юридическая л-ра, 2005. – С. 71.
3. Орзих М.Ф. Современный конституционализм в Украине. Введение в украинское конституционное право : монография / М.Ф. Орзих, А.Р. Крусян. – К. : Алерта, 2006. – С. 159 – 160.
4. Проект Закону України «Про Конституційний Суд України» від 21.02.2017 р. [Електронний ресурс] // Режим допуску: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60542
5. Проект Закону України «Про конституційне провадження» від 04.05.2017 р. [Електронний ресурс] // Режим допуску: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61753

Секція № 4.

Кримінально-правові аспекти правоохоронної діяльності та здійснення судочинства

Є.О. Письменський

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри загальноюридичних дисциплін
(Луганський державний університет внутрішніх
справ імені Е.О. Дідоренка, м. Северодонецьк)¹

ПРО ХАРАКТЕР ТА ОБСЯГ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ НАСЛІДКІВ У СКЛАДІ ЗЛОЧИНУ ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ

Проблематика характеру та обсягу суспільно небезпечних наслідків зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) зумовлюється ухваленням 13 травня 2014 року Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України», згідно з яким були внесені зміни до п. 3 і п. 4 примітки до ст. 364 КК України, що визначають зміст істотної шкоди та тяжких наслідків. Таке рішення законодавця відразу стало предметом пильної уваги з боку науковців.

Так, О.О. Дудоров і Г.М. Зеленов підійшли до цього питання розгорнуто, здійснивши спробу з'ясувати, чого прагнув законодавець, вносячи зміни до п. 3 і п. 4 примітки ст. 364 КК України, і чи вдалося йому втілити свою ідею в тексті Закону від 13 травня 2014 р. Щоправда, проаналізувавши різні версії виникнення ідеї здійснити законодавчі зміни, включаючи варіант

¹ Модератор секції.

зі службовим підробленням відповідного законопроекту¹, науковці відверто констатують: з'ясувати, чого насправді прагнув законодавець, вносячи зміни до примітки статті 364 КК України, їм не вдалося².

З огляду на виникнення низки системних суперечностей у структурі кримінально-правової норми про зловживання владою або службовим становищем, вони припускають можливість застосування різних підходів до тлумачення відповідних положень ст. 364 КК України, аналізують їх та роблять узагальнюючий висновок: з урахуванням визнаного в кримінально-правовій доктрині імперативу «усі сумніви – на користь особи, діяння якої кваліфікується» відбулося звуження змісту кримінально-правових понять «істотна шкода» і «тяжкі наслідки». Оновлені п. 3 і п. 4 примітки ст. 364 КК України обмежили дію відповідних кримінально-правових заборон.

До розуміння зазначених понять вчені пропонують підходити комплексно. З одного боку, суспільно небезпечні наслідки, які позначаються термінами «істотна шкода» і «тяжкі наслідки», передусім можуть поаягати в конкретних матеріальних (а точніше майнових) збитках. З іншого – не виключається охоплення цими поняттями і інших суспільно небезпечних наслідків, які набувають вигляду порушення прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави або територіальної громади, якщо у зв'язку з відновленням порушених прав, свобод чи законних інтересів суб'єкт права, якому були заподіяні суспільно небезпечні наслідки, зазнав майнових витрат (поніс майнові втрати) [2, с. 71, 76, 77].

Спираючись на правову позицію Верховного Суду України, відображену в рішенні від 27 жовтня 2016 року, та водночас критикуючи її, В.В. Шаблистий зазначає: істотною шкодою або тяжкими наслідками в контексті їхнього визначення у примітці

¹ Відомо, що 18 травня 2015 року розпочате кримінальне провадження за фактом службового підроблення законопроекту про внесення змін до п. 3 і п. 4 примітки до ст. 364 КК України нествановленими народними депутатами України та службовими особами Апарату Верховної Ради України за ознаками складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України, яке до сих пір триває.

² Аналогічні міркування мають й інші правники. Так, М.В. Сийпюки зазначає, що здійснений ним аналіз не надав можливості знайти причини появи зазначених законодавчих змін [1, с. 129].

ст. 364 КК України є тільки прямі матеріальні збитки або нематеріальні, проте матеріально обчисленні [3, с. 137 – 138].

Потрібно зазначити, що ця позиція, яку так само висловлює В.О. Навроцький, говорячи про врахування похідних наслідків заподіяння [4, с. 36; 5, с. 198 – 200], видається найбільш виваженою та такою, що враховує як базові принципи кримінального права так і здобутки його доктрини. Водночас у юридичній літературі виникло чимало дискусій навколо розуміння справжнього змісту істотної шкоди та тяжких наслідків як понять, що характеризують суспільно небезпечні наслідки зловживання владою або службовим становищем. Отже, для багатьох учених питання навряд чи є вирішеним саме таким чином.

Існує підхід, за якого зміна примітки до ст. 364 КК України по суті нічого не змінила в розумінні істотної шкоди та тяжких наслідків. Воно залишилось таким же не визначеним, як і було до цього. Наприклад, В.І. Тютюгін зазначає, що істотна шкода згідно зі ст. 364 КК України може: а) полягати у наслідках лише матеріального (майнового) характеру, б) виражатися в наслідках тільки нематеріального характеру, в) поєднувати в собі наслідки як матеріального, так і нематеріального характеру. На його думку, у пп. 3 і 4 примітки до ст. 364 КК України законодавче визначення таких наслідків службових злочинів, як «істотна шкода» і «тяжкі наслідки» розкривається лише стосовно заподіяння майнової (матеріальної) шкоди, що зовсім не означає, що ці злочини не можуть спричинити і наслідки нематеріального характеру [6, с. 9 – 10; 7, с. 503 – 505].

В.Б. Харченко так само намагається обґрунтувати, що новели кримінального законодавства жодним чином не змінюють підходів до визначення категорій «істотна шкода» і «тяжкі наслідки». На його думку, юридичні норми – диспозиції статей 364, 364-1, 365, 365-2, 367 КК України в частині визначення суспільно небезпечних наслідків (істотної шкоди та тяжких наслідків) – Законом України від 13 травня 2014 року не були змінені [8, с. 60; 9]. Можна резюмувати, що наведений підхід ґрунтується на тому, що незважаючи на появу нового визначення істотної шкоди у примітці до ст. 364 КК України, диспозиції статей, які згадуються у цій примітці, залишилися відповідним чином не зміненими.

Інша позиція полягає в тому, що чинна редакція примітки до ст. 364 КК України не може тлумачитися інакше як віднесення законодавцем до наслідків шкоди лише матеріального характеру. Ухвалення Закону України від 13 травня 2014 року виклю-

час наявність складів злочинів у випадках спричинення шкоди, яка за своєю природою не може мати грошового виміру. Продовжувати оцінювати наслідки як тяжкі чи істотні за нематеріальними критеріями означає поширювальне тлумачення кримінального закону, що неприпустимо [10, с. 11; 11, с. 227 – 228].

На сторінках юридичної літератури можна знайти й інші аналогічні міркування. Ось лише деякі з них.

Р.А. Максимович пише, що суспільно небезпечні діяння, які є ознакою об'єктивної сторони складів злочинів, передбачених ст.ст. 364, 364-1, 365, 365-2, 367 КК України, що не заподіяли матеріальних збитків не можуть бути кваліфіковані за цими статтями [12, с. 147].

На думку Н.М. Ярмиш, з ухваленням Закону України від 13 травня 2014 року можливість застосування ст.ст. 364, 364-1, 365, 365-2, 367 КК України у випадках спричинення шкоди немайнового характеру заблокована. Це є результатом зникнення з примітки слова «якщо», яке було свідченням того, що примітка визначає зміст лише майнової шкоди, при тому, що можливі й інші її різновиди. Без «якщо» істотна шкода може розглядатися виключно як майнова [13, с. 616, 617].

М.В. Сийлокі стверджує, що з моменту набрання чинності Закону України від 13 травня 2014 року істотну шкоду й тяжкі наслідки слід розуміти виключно як заподіяння особі відповідної матеріальної шкоди [1, с. 130].

П.П. Андрушко називає найбільш переконливим підхід до розуміння чинного змісту п. 3, п. 4 примітки ст. 364 КК України, за якого ознаки «істотна шкода» та «тяжкі наслідки» охоплюють лише шкоду майнового характеру, яка включає в себе втрати у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права – реальні збитки, а так само доходи, які могли б бути реально одержані за звичайних обставин, якби не було порушене певне право – упущена вигода [14, с. 39 – 42; 15, с. 10].

На погляд А.В. Савченка та О.В. Кришевич, виходячи зі змісту визначення істотної шкоди і зважаючи на те, що її не диференційовано в кримінальному законі, як це було раніше, на ту, яка полягає в заподіянні матеріальних збитків, і ту, яка має нематеріальний вимір, істотна шкода має виключно майновий характер [16, с. 847].

Законодавець сформулював визначення ознак «істотна шкода» та «тяжкі наслідки» у спосіб, який явно звузив їхній зміст лише до майнової складової, – зазначає К.П. Задоя [18, с. 32 – 33].

П.П. Андрушко слушно запропонував усі висловлені позиції з приводу оцінки новел Закону України від 13 травня 2014 року поділити на три основні підходи (концепції): 1) «буквальний» підхід – пункти 3, 4 примітки ст. 364 КК України справді зазнали змін і чинні редакції цих положень нині охоплюють виключно майнову шкоду; 2) «консервативний» підхід – пункти 3, 4 примітки ст. 364 КК України насправді не зазнали змін і чинні редакції цих положень охоплюють як майнову, так і немайнову шкоду; 3) «компромісний» підхід – пункти 3, 4 примітки ст. 364 КК України справді зазнали змін і чинні редакції цих положень охоплюють майнову шкоду, а також прояви немайнової шкоди, які можуть одержати майнове відшкодування (грошову оцінку) [14, с. 4].

Саме компромісний підхід урешті-решт знайшов своє відображення у правовій позиції Верховного Суду України, сформульованій ним у постанові від 27 жовтня 2016 року. Суд погодився з тим, що у зв'язку з внесенням на підставі Закону від 13 травня 2014 року змін до примітки ст. 364 КК відбулося звууження змісту кримінально-правового поняття «істотна шкода» (і «тяжкі наслідки»), тобто сталася часткова декриміналізація, зокрема, таких діянь, як зловживання владою або службовим становищем і перевищення влади або службових повноважень. Суд підкреслює, що диспозиція ч. 1 ст. 364 КК України, яка передбачає відповідальність за заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або громадським чи державним інтересам, чи інтересам юридичних осіб, може становити не лише майнову шкоду, а й включати прояви немайнової шкоди, але тільки ті, які можуть одержати майнове відшкодування [19].

Щоправда, рішення Верховного Суду України не було одностайним. Зокрема, суддя С.М. Вус не погодилась з тим, що виключення законодавцем із тексту примітки застереження щодо вартісного обчислення розміру істотної шкоди дозволяє вважати, що із прийняттям зазначеного закону відбулася часткова декриміналізація відповідних діянь [20]. Таку ж позицію зайняла заступник Генерального прокурора України А.А. Стрижевська, яка брала участь у судовому засіданні. Вона зазначає, що незважаючи на внесені зміни до примітки ст. 364 КК України, у диспозиції ч. 1 ст. 364 КК України злочином визнається за-

вдання істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, що не завжди піддається матеріальній оцінці.

В.В. Шаблистий так само висловлює свою незгоду зі сформульованою правовою позицією Верховного Суду України, зазначаючи при цьому, що він при ухваленні цього рішення керувався «принципом верховенства закону, хоча міг би і застосувати верховенство права» [3, с. 137].

Переконаний, що в цій справі суд виходив з конституційного принципу законності в сукупності з усталеним у кримінально-правовій доктрині правилом кваліфікації «усі сумніви – на користь особи, діяння якої кваліфікується», який має у своїй основі правові позиції ЄСПЛ і презумпцію невинуватості (ст. 63 Конституції України). Саме на цих позиціях знаходився і я, сформулювавши сприйнятий судом у цій справі підхід, та відобразивши його в науковому висновку члена Науково-консультативної ради при ВСУ. Тож зазначене твердження В.В. Шаблистого щодо оцінки розгляданого рішення суду видається занадто категоричним.

Можна визнати, що на сьогодні між положенням диспозиції ч. 1 і ч. 2 ст. 364 КК України і відповідними їм пунктами 3 і 4 примітки до цієї статті виникла колізія, розв'язання якої є можливим лише шляхом усунення зазначеного недоліку в законодавчий спосіб. До поки цього не сталося, усі сумніви, що виникають при тлумаченні ст. 364 КК України мають вирішуватись на користь особи, чие діяння одержує кваліфікацію за цією статтею. Власне цей підхід привалює як в колі теоретиків, так і серед практиків. Хоча останні так само інколи демонструють протилежні підходи до кваліфікації злочинів за ст. 364 КК України, що з урахуванням згаданого рішення Верховного Суду України потребує усунення¹.

Сприймаючи більшість критичних висловлювань щодо змін, внесених до примітки ст. 364 КК України Законом України від 13 травня 2014 року, тим не менш вважаю, що наявний на сьогодні підхід є кращим за той, що мав місце раніше. Негативні наслідки криміналізації будь-якого зловживання владою або службовим становищем з невизначеними наслідками привалю-

¹ Згідно з ч. 1 ст. 458 КПК України висновок Верховного Суду України щодо застосування норми права, викладений у його постанові, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності відповідну норму права, та для всіх судів загальної юрисдикції, які зобов'язані привести свою судову практику у відповідність із судовим рішенням Верховного Суду України.

ють над тими, що виникли в результаті часткової декриміналізації розгляданого діяння. Водночас, незважаючи на те, що чинна редакція ст. 364 КК України є кращою за попередню, це не означає, що зміст відповідної кримінально-правової заборони має залишатись не змінним. Видається необхідним покращити законодавчі підходи до визначення оптимальної моделі зловживання владою або службовим становищем.

Література:

1. Сийпалоки М.В. Зловживання владою або службовим становищем: визначення наслідків злочину / М.В. Сийпалоки // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – № 33 том 2. – С. 127 – 130.
2. Дудоров О. Істотна шкода і тяжкі наслідки як ознаки складів злочинів у сфері службової діяльності: проблеми тлумачення кримінального закону / О. Дудоров, Г. Зеленов // Право України. – 2015. – № 12. – С. 69 – 81.
3. Шаблістий В.В. Постійно оновлювана політика у сфері боротьби з корупцією або безкарність службової злочинності в Україні / В.В. Шаблістий // Політика у сфері боротьби зі злочинністю : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Івано-Франківськ, 2017. – С. 135 – 140.
4. Навроцький В.О. Кримінально-правове значення зміни законодавчої характеристики наслідків злочинів у сфері службової діяльності / В.О. Навроцький // Кримінальне право: традиції та новації : матеріали міжнародного круглого столу, присвяченого 90-літтю з дня народження В.В. Сташиса, 9 – 10 липня 2015 р. – Полтава, Х., 2015. – С. 34 – 37.
5. Настільна книга детектива, прокурора, судді: коментар антикорупційного законодавства / за ред. М.І. Хавронюка – К. : ВД «Дакор», 2016. – 496 с.
6. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язані з наданням публічних послуг : навч.-практ. посіб. / В.І. Тютюгін, Ю.В. Гродецький, С.В. Гізимчук ; за ред. В.Я. Тація, В.І. Тютюгіна. – Х. : Право, 2014. – 232 с.
7. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., переробл. і доповн. – Х. : Право, 2015. – 680 с.
8. Харченко В.Б. Істотна шкода і тяжкі наслідки : сутність та визначення за чинним КК України / В.Б. Харченко // Кримінальне право: традиції та новації : матеріали міжнародного круглого столу, присвяченого 90-літтю з дня народження В.В. Сташиса, 9 – 10 липня 2015 р. – Полтава, Х., 2015. – С. 56 – 61.
9. Харченко В.Б. Визначення істотної шкоди та тяжких наслідків за новою редакцією примітки до ст. 364 КК України / В.Б. Харченко

// Форум права. – 2015. – № 2. – С. 169 – 176 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2015_2_30.pdf

10. Антипов В.В. Щодо «випадкової декриміналізації» злочинів у сфері службової діяльності / В.В. Антипов // Новітні кримінально-правові дослідження – 2015 : збірник наукових праць / відп. ред. д-р юрид. наук, проф. О.В. Козаченко. – Миколаїв, 2015. – С. 9 – 13.

11. Антипов В.В. Щодо визначення поняття шкоди як наслідку суспільно небезпечного діяння / В.В. Антипов // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 8 – 9 жовтня 2015 р. / редкол. : В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін. – Х., 2015. – С. 226 – 228.

12. Максимович Р.А. Окремі питання гуманізації кримінальної відповідальності за злочини у сфері службової діяльності / Р.А. Максимович // Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства : матеріали Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 18 – 19 листопада 2016 року). – Івано-Франківськ : РВВ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. – С. 146 – 148.

13. Ярмиш Н.М. Чи дійсно сприяють протидії корупції антикорупційні новели у Кримінальному кодексі України? / Н.М. Ярмиш // Протидія злочинності: теорія та практика : матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (19 жовтня 2016 року). – К. : Національна академія прокуратури України, 2016. – С. 616 – 621.

14. Андрушко П.П. Дискусійні аспекти щодо змісту ознак «істотна шкода» та «тяжкі наслідки» у складах злочинів у сфері службової діяльності / П.П. Андрушко, К.П. Задоля // Вісник Верховного Суду України. – 2016. – № 6. – С. 38 – 45.

15. Андрушко П.П. Правові позиції ВСУ з проблемних питань дії закону про кримінальну відповідальність та змісту ознак «шкода» та «тяжкі наслідки» у складах злочинів, передбачених статтями 364, 364-1, 365, 365-2, 367 КК України, та дії Закону №12-61-VII від 13 травня 2014 року в часі, викладені у його рішенні №5-99КС16 від 27 жовтня 2016 року / П.П. Андрушко // Політика у сфері боротьби зі злочинністю : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Івано-Франківськ, 2017. – С. 3 – 16.

16. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О.М. Джуґі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 1064 с.

17. Гродецький Ю.В. Проблеми тлумачення істотної шкоди як ознаки злочинів у сфері службової діяльності / Ю.В. Гродецький // Вісник Асоціації кримінального права. – 2016. – № 2 (7). – С. 221 – 237 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/12/15_Grodetskiy.pdf

18. Судова практика у справах про злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: окремі тенденції, проблеми та перспективи вдосконалення / за ред. К.П. Задої. – К., 2014. – 135 с.

19. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 27 жовтня 2016 року № 5-99ксл6 // Верховний Суд України: офіц. веб-сайт. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/C77C4F09B0663A29C225806B0056B5AA](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/C77C4F09B0663A29C225806B0056B5AA)

20. Окрема думка судді Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України Вус С.М. у кримінальній справі за заявою захисника Гірки П.А. про перегляд ухвали колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 26 січня 2016 року // Верховний Суд України: офіц. веб-сайт. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/C77C4F09B0663A29C225806B0056B5AA](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/C77C4F09B0663A29C225806B0056B5AA)

Р.В. Бараненко

кандидат технічних наук, доцент,
професор кафедри професійних та спеціальних дисциплін
*(Херсонський факультет Одеського державного
університету внутрішніх справ, м. Херсон)*

О.Я. Литвин

студентка
*(Херсонський факультет Одеського державного
університету внутрішніх справ, м. Херсон)*

ЧИ МОЖЛИВО ПЕРЕМОГТИ «КОРУПЦІЙНУ ГІДРУ»?

Корупційні злочини є однією з найгостріших проблем сучасності. Однією з причин їх суспільної небезпечності, поширеності, легітимності, є те, що немає однозначного чіткого поняття корупційного злочину. І небезпечним для вирішення даної проблеми є не тільки те, що корупція не визначена на науковому рівні. Крім цього, поняття корупційного злочину як кримінально-караного діяння відсутнє взагалі. Про це свідчить той факт, що певні діяння закон називає корупційними, а інші, за ознаками схожі на такі – залишаються законними й називаються подарунками, презентами тощо. Отже, відбувається така собі метаморфоза поняття корупції під кожен окрему ситуацію. А це визначає у подальшому складнощі з її боротьбою. Крім того, заходи та способи боротьби з нею є, але викорінення корупції є практично неможливим.

Актуальність теми корупційних злочинів визначається тим, що корупція як суспільно-небезпечне явище існує в усіх сферах життя, у деяких вона є досить закоренілою та прийнятною. Однак, розглядаючи дане явище в соціальному світі, на нього не-

обхідно звернути належну увагу. Це пояснюється тим, що соціальна сфера життя, окована корупцією становить небезпеку для такого поняття як «демократія». Чи справді таке суспільство, де процвітає «кумівство», можна назвати демократичним?

Негативних наслідків такої ситуації досить багато. По-перше, немає рівних умов для досягнення певного положення, соціального статусу. Виникає питання: чи можна назвати умови, коли хтось навчається, практикується, витрачає сили та час для отримання посади, а інший просто вміщує це все в одному конверті, рівними? Мова йде про молоді кадри на посади. Початковий старт повинен бути для всіх однаковим, кожен повинен мати можливість для отримання роботи, а вже відбір повинен бути, зважаючи на зусилля, що для цього прикладаються, звичайно, не у грошовому еквіваленті. Приказка «виживає сильніший» повинна мати обґрунтування зовсім не у фінансовому аспекті.

Механізм корупції є досить складним, так само, як і складним є саме поняття корупції. Санкції за кримінальне правопорушення у цій сфері нівелюються поряд з тим, як юридично підкована особа може звести нанівець вчинене корупційне правопорушення. А отже, для ефективної боротьби з явищем, що розглядається, просто необхідно дати чітке визначення корупційному злочину та встановити певні рамки і межі.

У цивілізованому соціумі, тобто в такому, яке йде в ногу з часом, явище корупції постійно та стрімко видозмінюється. Зважаючи, на розвиток нових технологій, необхідно знаходити нові засоби та способи впливу на корупційні злочини та боротьби з ними. Оскільки, методи вчинення таких кримінально караних діянь, давно пов'язані з технологіями, просто неможливо використати за допомогою ще первісних засобів впливу.

Можна досить довго знаходити причини виникнення та успішного існування корупції. Але, зважаючи на історію корупційних злочинів, що починається ще з первісних часів, коли у язичницьких племен з'явився звичай приносити шаманам, волхвам, знахарям так звані дари, та аж до сьогодні, коли корупцію вже вільно сприймають та деякі з нею погоджуються і називають легітимною, можна зробити висновок, що причиною корупційних діянь є людський фактор. Неможливо боротися з цим явищем не у правовому суспільстві. Оскільки, поки корупція не є вигідною для одного, він буде намагатися їй протидіяти. Але коли в нього з'являється можливість вирішити свої справи за допомогою «хабаря», то він відразу ж переходить на

іншу сторону – тих, хто може й негативно ставиться до корупції, але досить прийнятно нею користується.

Крім тих, хто бере хабарі є ті, хто їх дають. Тому викоринювати одну сторону корупційного явища є помилковим. Тому, що якщо один не погодиться на задані умови, то завжди знайдеться інший, хто має протилежну думку. Доки є ті, хто дає хабарі, і ті, хто їх приймає, неможливо говорити про повне викоринення корупції. Так, з нею можна боротися, її можна зменшити, але для повного її знищення необхідні радикальні міри.

Виникає питання: якщо корупція є такою поширеною, про неї всі говорять, то чи є вона таким негативним явищем? Звичайно, прийнятною вона є для тих, хто може і звик вирішувати усі свої справи в даний спосіб. А боротися з нею будуть ті, хто не є настільки фінансово забезпеченим, щоб мати можливість для такого вирішення власних проблем. Але в якій з цих двох сторін більше владних та рушійних повноважень в руках?

Отже, на основі всього вищесказаного можна зробити висновки, що явище корупції буде існувати доти, поки соціум не дійде у своєму розвитку до поставлення моральності на перше місце, а не фінансового показника. У багатьох країнах покаранням за корупцію є найвища міра – смертна кара, але дане явище продовжує там існувати, в меншому показнику, але існує. А отже, у викориненні корупції важливим є не стільки санкція за дане правопорушення, а людський фактор – коли на моральному рівні корупцію перестануть приймати як звичне й допустиме явище та повністю відмовляться від вирішення таким методом проблем, тільки тоді можна буде говорити про повне її викоринення.

А.В. Вавриш

здобувач наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

КРИМІНОГЕННІ ФАКТОРИ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЇХ УСУНЕННЯ ШЛЯХОМ ПРОВЕДЕННЯ ТЕНДЕРНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Становлення та розвиток сфери будівництва в Україні сприяє активному розвитку інших сфер господарської діяльності, які

так чи інакше пов'язані з нею. Подібна динаміка позитивно впливає на економіку держави, стимулює ринок житла та діяльність підприємств, установ й організацій, продукція та послуги яких використовуються в процесі будівництва. Це зумовлено насамперед тим фактором, що обсяги використання товарів та послуг в ході будівництва є досить вагомими, адже зазначений процес включає в себе велику кількість взаємопов'язаних етапів, на яких використовуються різноманітні будівельні суміші та матеріали, будівельна спец-техніка та інструмент, спеціалісти різних будівельних галузей тощо. Як результат значні суми коштів проходять через банківські рахунки, платіжні доручення, у готівковій та безготівковій формі для розрахунку за виконані роботи, поставлені на об'єкт будівництва будівельні матеріали, надані послуги тощо. Тому й не дивно, що сфера будівництва дедалі частіше піддається злочинним посяганням, будучи привабливою в силу постійного «оберту» значних сум коштів а також не менш значних об'ємів будівельних матеріалів.

Так в минулому, вчиняючи злочини у сфері будівництва, злочинці у більшості випадків не замислювались щодо маскування факту учинення злочину, користуючись здебільшого схемами розкрадань, які не привертають значної уваги, а наслідки виявляються лише з часом, коли встановити особу злочинця, в силу об'єктивних обставин не представляється можливим.

Однак часи змінюються, технології вчинення злочинів вдосконалюються. Тому сьогодні правопорушники, з метою приховування своїх протиправних дій, вдаються до різноманітних злочинних схем укриття своєї незаконної діяльності, наприклад: використовують підроблені документи, печатки, штампи, платіжні доручення, з метою вчинення розкрадань грошових коштів, нематеріальних активів тощо. Часто саме шляхом підроблення, злочинці завищують фактичні обсяги виконаних робіт, використаних будівельних матеріалів з метою збільшення собівартості та привласнення коштів. Окрім того, трапляються випадки «маскування» проведення будівельних робіт під інший вид господарської діяльності, що дозволяє злочинцям в окремих випадках отримувати пільги на здійснювану ними діяльність, уникати сплати податків, через «гінбові злочинні схеми» привласнювати значні суми коштів тощо. Така протиправна діяльність окремих осіб завдає збитків державному бюджету, призводить до зменшення кількості надходжень до нього, зменшує рівень іноземних інвестицій в економіку України та значно послаблює її.

Загалом можна виділити наступні ключові криміногенні фактори у сфері будівництва:

1. Наявність великої кількості малих та середніх підприємств у будівельній галузі, переважна більшість яких перебуває у приватній власності, що у свою чергу створює певні труднощі для правоохоронних органів при здійсненні контролю за їх діяльністю, в тому числі при здійсненні фінансового контролю та під час розслідування злочинів у сфері будівництва.

2. Перехід будівельної галузі в приватний сектор та значне зменшення державної частки в сфері будівництва.

3. Наявність постійних значних оборотів грошових коштів у будівельній галузі.

В силу значної кількості злочинів у сфері будівництва та варіантів їх вчинення, виникає запитання: чи можливо взагалі ефективно протидіяти даному виду злочинної діяльності в Україні? На нашу думку шляхи протидії все ж таки є, однак їх реалізація потребує значних зусиль як з боку держави, так з боку суб'єктів господарської діяльності.

Так, на сьогодні надзвичайно розповсюдженою у всьому світі є практика проведення електронних торгів, відкритих електронних закупівель, та тендерів, де правила ринку «працюють у дії», а не формально виконуються сторонами. Суб'єкти господарської діяльності, що мають відношення до сфери будівництва (надання послуг, оренда будівельної техніки, виконання різного роду будівельних робіт тощо) проходять спеціальну процедуру реєстрації, яка надає їм можливість брати участь у подібного роду торгах, тендерах тощо. У свою чергу процедура реєстрації передбачає спеціальну перевірку контролюючими державними органами, які перевіряють суб'єктів господарської діяльності на предмет діяльності останніх, вивчають фінансово-звітну документацію, банківські операції, репутацію на ринку надання послуг тощо. Така процедура дозволяє уникнути розтрат державних коштів, гарантує прозору процедуру проведення закупівлі та подальшого надання товарів і послуг для усіх сторін без будь-яких ризиків.

16 лютого 2016 року Президент України Петро Порошенко підписав прийнятий Верховною Радою України Закон України «Про публічні закупівлі» ухвалений Верховною Радою 25 грудня 2015 року. У цьому законі передбачений новий підхід до здійснення закупівель для забезпечення потреб держави і територіальних громад на території України. Він також забезпечує поширення системи електронних закупівель протягом 2016 року у два

етапи: з 1 квітня – для центральних органів виконавчої влади та замовників, що здійснюють діяльність в окремих сферах господарювання та з 1 серпня – для решти замовників. Законом передбачається запровадження електронної системи закупівель для всіх державних закупівель товарів та послуг, вартість яких дорівнює або перевищує 200 тис. гривень, і для робіт – дорівнює або перевищує 1,5 млн. грн. (для замовників, що здійснюють свою діяльність в окремих сферах господарювання, вартість товарів і послуг – дорівнює або перевищує 1 млн гривень та для робіт – дорівнює або перевищує 5 млн гривень) [1].

Однак організація та здійснення державних закупівель – це сталий світовий стандарт, яким більшість країн користується вже багато років, а електронний формат їх проведення вже давно не є новизною. Така практика популярна у всіх країнах Європейської співдружності, адже лише таким чином кожна держава має можливість забезпечити установи та організації державної форми власності всім необхідним для здійснення повноцінної діяльності в певній сфері. Але що стосується сфери будівництва, то більшість суб'єктів господарської діяльності, у зазначеному сегменті є приватними, і лише невелика частка державних підприємств, установ та організацій беруть участь в процесах що проходять у сфері будівництва.

Тому останнім часом все частіше організація закупівель товарів або послуг проводиться приватними компаніями. Як показує досвід багатьох учасників таких тендерів, їх проведення приватними замовниками необхідно з кількох причин.

Причина перша: компанія-замовник хоче вибрати постачальника неспецифічних товарів для діяльності компанії. Так як досвіду роботи з цими постачальниками немає, і рекомендації ніхто дати не може, а якщо і може – то непереконливі, є два виходи з цієї ситуації. Перший полягає у можливості проведення маркетингового аналізу поки ще незнайомого сегмента ринку, проведення презентацій тощо. Займає це багато часу і грошей. Тому багато хто воліє йти другим, більш легким шляхом – оголосити тендер, і швидко отримати всю необхідну інформацію про даний сегмент ринку, і про конкретних постачальників.

Причина друга. Керівництво компанії не довіряє відділу закупівель. Що ж, цілком типова для нашої країни ситуація, так як служби закупівель часто мають можливість «підзаробити» на таких операціях, або ж, влаштувати тому, чи іншому постачальнику «блат». А ось коли компанія проводить тендер, вибір пос-

тачальника проводиться колегіально, з урахуванням якості товарів, а не тільки особистості постачальника.

Причина третя. «Так прийнято». Тобто, проведення тендерів – це не необхідність, а, швидше данина моді. Всі проводять – чому б і нам не провести. Як правило, підсумок таких тендерів відомий заздалегідь і замовнику, і постачальнику. Звичайно ж, по відношенню до інших учасників тендеру це нечесно. З іншого боку, взявши участь у такому тендері, можна запропонувати замовникові більш вигідні умови, і виграти тендер. Чи не цей, так наступний. Але це основні причини, за якими приватні компанії проводять тендери. Насправді, випадків багато, як смішних, так і досить сумних. Приватні компанії на те й приватні компанії, щоб проводити тендери так, як їм цього хочеться. І в цьому відношенні державні тендери набагато привабливіші та надійніші [2].

На жаль, на сьогодні проведення комерційних тендерів не регламентується спеціальними законодавчими актами. У попередні роки подібні торги проводились відповідно до норм Закону України «Про здійснення державних закупівель» від 01.06.2010 № 2289 [3] та Закону України «Про здійснення державних закупівель» від 10.04.2014 № 1197 [4]. Однак станом на сьогодні закон № 2289 втратив чинність, а № 1197 втрачає чинність 01.08.2016 у зв'язку з прийняттям Закону України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 № 922 [5]. Інформація щодо практики проведення комерційних закупівель відповідно до положень нового закону відсутня, однак є міркування, що такі торги проводяться відповідно до норм Закону України «Про публічні закупівлі» [5], як це відбувалось раніше під час дії попередніх двох редакцій закону, оскільки виокремлених нормативно-правових актів щодо проведення комерційних закупівель не існує, а практика проведення останніх для суб'єктів господарювання, зокрема й у сфері будівництва є цікавою.

Література:

1. Президент підписав Закон «Про публічні закупівлі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/president-pidpisav-zakon-pro-publichni-zakupivli-36748>
2. Для чого проводиться організація закупівель недержавними компаніями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://articles.tendergid.ua/ua/organizaciya_zakupok.html
3. Про здійснення державних закупівель : Закон України від 01 чер. 2010 р. № 2289-VI / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

4. Про здійснення державних закупівель : Закон України від 10 квіт. 2014 р. № 1197-VII / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1197-18/page>

5. Про публічні закупівлі : Закон України від 25 груд. 2015 р. № 922-VIII / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

А.О. Данилевський

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін та судових експертиз
(Донецький юридичний інститут
МВС України, м. Кривий Ріг)

КВАЛІФІКАЦІЯ ПРОТИПРАВНОГО ВПЛИВУ НА РЕЗУЛЬТАТИ ОФІЦІЙНИХ СПОРТИВНИХ ЗМАГАНЬ, ВЧИНЕНОГО СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

Спортивні змагання цікаві для глядача своїм непередбачуваним характером і чесною боротьбою. Проте сучасний спорт – це великі гроші, тож не дивно, що знаходяться охочі заробити на ньому нечесним способом. Міжнародна спільнота визнає, що кожна країна і кожен вид спорту у світі, можуть потенційно піддатися впливу маніпулювань спортивними змаганнями, тому це явище, як глобальна загроза чесності у спорті, потребує глобальних заходів у відповідь [1]. Одним з таких заходів є встановлення кримінальної відповідальності за протиправний вплив на результати спортивних змагань.

Проблемам кримінальної відповідальності за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань присвятили свої роботи О.С. Бондаренко, Ю.В. Гродецький, К.П. Задоя, О.В. Кришевич, В.Г. Кундеус, І.В. Ледаєва, А.В. Савченко, Н.М. Ярмиш та інші. У своїх роботах ми також торкалися питань відповідальності за злочин, передбачений у ст. 369-3 КК України. Зокрема, ми доводили, що цей склад злочину можна віднести до корупційних [2]. Проте залишається нерозкритим питання про те, як цей склад злочину співвідноситься з іншими корупційними злочинами, зокрема, якщо його вчинено службовою особою.

Метою цієї роботи є розкриття особливостей кваліфікації протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань, вчиненого службовою особою.

Аналіз примітки до ст. 369-3 КК України та положень Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» (далі – Закон) дозволяє зробити висновок, що суб'єктами цього злочину є в тому числі посадові особи у сфері спорту, тобто службові особи. Схожа думка викладена і в науковій літературі [4]. Проте на відміну від інших корупційних злочинів, характер дій з отримання або надання неправомірної вигоди, визначених у законі як проти-правний вплив на результати офіційних спортивних змагань, суттєво відрізняється, що не сприяє однаковому розумінню змісту цієї кримінально-правової норми.

Так, на думку К.П. Задої, під підкупом у ч. 1 ст. 369-3 КК України слід розуміти 1) надання неправомірної вигоди за вчинення або невчинення дії, що може вплинути на результат спортивного змагання (активний підкуп); 2) одержання такої вигоди за вчинення або невчинення зазначених дій (пасивний підкуп). А якщо тлумачити цю ознаку широко, то до активного підкупу на його думку можна віднести пропозицію та обіцянку благ, а до пасивного – прийняття пропозиції та обіцянки благ і прохання їх надати. А одержання неправомірної вигоди для себе чи для третьої особи внаслідок впливу на результати офіційних спортивних змагань він тлумачить як набуття у володіння неправомірної вигоди: 1) переданої іншою особою як винагороди за вчинення одержувачем впливу на результати офіційних спортивних змагань; 2) одержаної внаслідок здійснення такого впливу (зокрема, як виграш від ставок на спорт) [5, с. 149 – 152]. Відзначимо, що використання такого підходу не дозволяє розмежувати пасивний підкуп та одержання неправомірної вигоди. Схожий підхід до розуміння підкупу (але не в широкому розумінні) використовує і О.С. Бондаренко, проте, на відміну від К.П. Задої, цей дослідник відносить одержання неправомірної вигоди тільки до ознак суб'єктивної сторони, не виокремлюючи її як окрему форму вчинення злочину [6]. На жаль, пояснень щодо місця у зазначеному складі злочину такої ознаки як «або одержання внаслідок таких діянь неправомірної вигоди для себе чи третьої особи» і його відмінності від пасивного підкупу дослідник не надає.

У той же час, аналізуючи поняття підкупу у кримінальному законодавстві, Ю.О. Чернега доходить висновку, що у ч. 1 ст. 369-3 КК України законодавець криміналізував лише активну форму поведінки. Навіть вказівка наприкінці диспозиції про те, що карається також «одержання внаслідок таких діянь не-

правомірної вигоди для себе чи третьої особи» не засвідчує криміналізації пасивної форми підкупу, а лише говорить про успішність попередніх дій, досягнення мети [7, с. 183].

На наш погляд, для вирішення питання про зміст зазначених термінів та наявність (відсутність) у цій статті кримінальної відповідальності за пасивний підкуп слід виходити з розуміння суб'єктивної сторони злочину.

Якщо мета одержання неправомірної вигоди відноситься до неправомірного впливу в цілому (найбільш поширена точка зору серед дослідників, яка узгоджується і з положеннями ч. 2 ст. 8 Закону). За таких умов формулювання «підкуп з метою отримання неправомірної вигоди» виключає можливість охоплення ч. 1 ст. 369-3 КК України пасивного підкупу, адже умисел особи, яка отримує неправомірну вигоду, вичерпується фактом її отримання і не передбачає наступної мети отримання ще якоїсь вигоди. Отже, елементи пасивного підкупу можна вбачати хіба що у змові щодо результатів спортивного змагання з метою отримання неправомірної вигоди (вона передбачатиме надання згоди службової особи на отримання неправомірної вигоди за здійснення відповідного впливу), а фактичне одержання такої вигоди може бути кваліфіковане як «одержання внаслідок таких діянь неправомірної вигоди для себе чи третьої особи». До речі, таке ж розуміння закладено у ст. 8 Закону, де поняття підкуп вживається тільки по відношенню до передачі неправомірної вигоди, а по відношенню до пасивного підкупу вживається слово «отримання» [3].

Проте такий підхід також не позбавлений недоліків. По-перше, в цьому випадку необхідно буде доводити мету отримання неправомірної вигоди для особи, яка надає спеціальному суб'єкту неправомірну вигоду. При чому, такий підхід був закладений і у ст. 8 Закону, у якій зазначається, що вплив на результати офіційного спортивного змагання – це умисне вчинення корупційного правопорушення з метою отримання неправомірної вигоди, а різновидом корупційного правопорушення визначається підкуп спеціального суб'єкта [3].

По-друге, за таких умов отримання неправомірної вигоди, в тому числі, службовою особою, тягне за собою кримінальну відповідальність за ч. 1 ст. 369-3 КК України виходячи зі змісту її диспозиції тільки в тому випадку, якщо воно стало наслідком підкупу, примушування, підбурювання чи вступу у змову щодо результатів офіційного спортивного змагання. Таким чином, зазначений склад злочину не охоплює дії службової особи, яка

отримує неправомірну вигоду за вплив на результат спортивного змагання після його оголошення, якщо на це не було попередньої домовленості.

По-третє, у ч. 3 ст. 8 Закону зазначається, що на відміну від положень ч. 1 ст. 369-3 КК України, формами корупційного правопорушення є примушування або підбурювання до підкупу спеціальних суб'єктів [3]. Тобто такими діями може охоплюватись вимагання службової особи неправомірної вигоди, але поза сферою дії залишаються дії осіб, які пропонували неправомірну вигоду службовій особі за вплив на результати спортивного змагання, але службова особа відмовилась.

Таким чином, з одного боку, положення ч. 1 ст. 369-3 КК України охоплюють ті дії службової особи, які у інших корупційних злочинах утворюють лише готування до злочину (змова щодо результатів спортивного змагання без обіцянки отримання неправомірної вигоди, наприклад з розрахунком отримання винагороди від ставок), з іншого боку поза сферою дії цієї норми залишаються дії службової особи, яка отримує неправомірну вигоду за вплив на результат спортивного змагання після його оголошення, якщо на це не було попередньої домовленості (за відповідних умов дії такої особи слід кваліфікувати за статтями 368, 368-3 КК України).

На нашу думку, положення ст. 369-3 КК України, а також Закону потребують узгодження з положеннями кримінального закону, які передбачають відповідальність за інші корупційні злочини з метою уникнення неоднакового застосування відповідних кримінально-правових норм.

Література:

1. Конвенція Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями від 18.09.2014 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 96. – Ст. 3120.

2. Данилевський А.О. Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань як корупційний злочин / А.О. Данилевський // Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 9 груд. 2016 р.) / [ред. кол. : В.В. Черниш, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін.]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – С. 172 – 174.

3. Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань : Закон України від 03.11.2005 № 743-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 51. – Ст. 472.

4. Кундеус В.Г. Питання визначення суб'єкта злочину, передбаченого статтею 369-3 Кримінального кодексу України «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань» / В.Г. Кундеус, І.В. Ледяєва // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (19 трав. 2016 р., м. Харків, Україна). – Х. : ХНУВС, 2016. – С. 65 – 66.

5. Задоя К.П. Науково-практичний коментар до статті 369-3 КК України «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань» / К.П. Задоя // Право і громадянське суспільство. – 2015. – № 2. – С. 146 – 157.

6. Бондаренко О.С. Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань: кримінально-правова характеристика / О.С. Бондаренко // Право і суспільство. – 2017. – № 1. – С. 213 – 217.

7. Чернега Ю. Характеристика родових ознак підкупу в кримінальному праві України / Ю. Чернега // Национальный юридический журнал: теория и практика. – 2016. – № 4. – С. 182 – 185.

Ю.О. Данилевська

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник НДЛ
з проблемних питань правоохоронної діяльності
*(Донецький юридичний інститут
МВС України, м. Кривий Ріг)*

ЗЛОЧИНИ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА БЕЗПЕКУ РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЮ ЗАЛІЗНИЧНОГО, ВОДНОГО ЧИ ПОВІТРЯНОГО ТРАНСПОРТУ, У КОНТЕКСТІ ЗАКОНОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Найбільш важливі відносини, які складаються під час забезпечення безпеки руху та експлуатації транспорту, утворюють родовий об'єкт злочинів, передбачених розділом XI Особливої частини КК України. У межах родового об'єкта цих діянь можна виділити видові об'єкти, за якими посягання класифікують на такі групи: злочини, що посягають на безпеку руху та експлуатацію залізничного, водного чи повітряного транспорту (ст. ст. 276 – 285 КК України), злочини, що посягають на безпеку руху та експлуатацію транспортних засобів (ст. ст. 286 – 290 КК України), інші злочини, що посягають на безпечну роботу транспорту (ст. ст. 291 – 292 КК України) [1, с. 110 – 111]. З урахуванням видових об'єктів посягань, їхніх предметів та суб'єктів вчинення,

у науці кримінального права триває дискусія щодо оптимізації розділу XI Особливої частини КК України: від пропозицій декриміналізувати окремі злочини, наприклад, делікти створення небезпеки, до суто протилежних – криміналізувати й інші правопорушення в сфері безпеки руху та експлуатації транспорту.

Проаналізувавши законодавчі ініціативи щодо вдосконалення кримінально-правової регламентації відносин у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту, можна зробити однозначний висновок, що найбільш повно та змістовно це питання врегульовано у проекті Закону України від 3 червня 2015 року (доопрацьований) № 2897 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» (далі – проект Закону). З огляду на зазначене, пропонуємо розглянути кримінально-правові норми, які описують злочини, що посягають на безпеку руху та експлуатацію залізничного, водного чи повітряного транспорту (ст. ст. 276 – 285 КК України) у проекті Закону.

По-перше, у проекті Закону пропонується посилення кримінальної відповідальності: 1) за діяння, які посягають на безпеку руху та експлуатацію залізничного, водного чи повітряного транспорту. Так, за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 276 КК України, передбачається обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк (у чинній редакції – виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на строк до трьох років); 2) за здійснення професійної діяльності членом екіпажу або обслуговування повітряного руху диспетчером управління повітряним рухом (диспетчером служби руху) у стані алкогольного сп'яніння або під впливом наркотичних чи психотропних речовин (ст. 276-1 КК України) пропонується замість виправних робіт передбачити арешт; 3) аналогічна ініціатива простежується й у санкції ч. 1 ст. 277 КК України; 4) у санкції ч. 1 ст. 279 КК України пропонується виключити покарання у виді виправних робіт і доповнити санкцію цієї норми покаранням у виді позбавлення волі на строк до трьох років; 5) перелік покарань за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 281 КК України, так само пропонується доповнити покаранням у виді позбавлення волі на строк до трьох років.

Разом із цим посягання у ч. 2 ст. 276 КК України (дії, передбачені ч. 1 цієї статті, якщо вони спричинили потерпілому тяжкі тілесні ушкодження або велику майнову шкоду), пропонується карати позбавленням волі на строк від двох до п'яти років (у

чинній редакції – від двох до семи), тобто в цьому випадку можна вести мову про пом'якшення кримінальної відповідальності.

Серед законодавчих ініціатив щодо удосконалення кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту найбільш спірною, на нашу думку, видається пропозиція виключити наслідки у виді спричинення потерпілому середньої тяжкості тілесних ушкоджень з ч. 2 ст. 276 КК України. У випадку ухвалення проекту Закону фактично можна вести мову про декриміналізацію порушення працівником залізничного, водного або повітряного транспорту правил безпеки руху або експлуатації транспорту, а також недоброякісного ремонту транспортних засобів, колій, засобів сигналізації та зв'язку, якщо вони спричинили потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження [2, с. 63 – 67].

Більш вваженою видається ініціатива диференціювати кримінальну відповідальність за порушення правил використання повітряного простору, якщо вони спричинили потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження (ч. 2 ст. 282 КК України), шляхом виключення з ч. 2 цієї статті вказівки на наслідки у виді спричинення потерпілому середньої тяжкості тілесного ушкодження і включення цього наслідку до ч. 1 вказаної статті. З урахуванням цього, пропонується санкцію ч. 1 ст. 282 КК України доповнити покаранням у виді арешту та позбавлення волі строком до трьох років, виключивши при цьому виправні роботи і зменшивши строк обмеження волі до трьох років.

По-друге, у нормах, описаних в ч. 3 ст. 276, ч. 3 ст. 278, ч. 3 ст. 279, ч. 3 ст. 281, ч. 3 ст. 282, ч. 2 ст. 283 КК України, вказівку на наслідки у виді спричинення загибелі людей пропонується замінити на – спричинення смерті людини. На нашу думку, така пропозиція заслуговує на підтримку, оскільки в чинній редакції, не дивлячись на вказівку «загибель людей» у множині, фактично наслідки тлумачать як смерть хоча б однієї особи.

По-третє, низку посягань пропонується перевести з категорії злочинів до кримінальних проступків. Зокрема, йдеться про ст. 280, ч. 1 ст. 283, ст. 284, ст. 285 КК України. Таким чином, може відбутися пом'якшення кримінальної відповідальності зі перелічені злочини.

Вищенаведене свідчить про спроби законодавця удосконалити кримінальну відповідальність за злочини, що посягають на безпеку руху та експлуатацію залізничного, водного чи повітряного транспорту (ст. ст. 276 – 285 КК України) шляхом як поси-

лення кримінальної відповідальності за окремі посягання, так «переведення» низки діянь з категорії злочинів до кримінальних проступків.

Література:

1. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Т. 2. – Луганськ : видавництво «Елтон – 2», 2012. – 704 с.
2. Данилевська Ю.О. Безпека дорожнього руху: криміналізація та декриміналізація діянь в світлі розробки законодавства про кримінальні проступки / Ю.О. Данилевська // Безпека дорожнього руху: правові та організаційні аспекти : матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (Кривий Ріг, ДЮІ МВС, 22 листопада 2016 року). – С. 63 – 67.

Г.С. Крайник

кандидат юридичних наук, асистент
кафедри кримінального права № 1
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків)

ТЯЖКІ ТІЛЕСНІ УШКОДЖЕННЯ – ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО УДОСКОНАЛЕННЯ ОЗНАК ЗЛОЧИНУ (СТ. 121 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)

У ч. 1 ст. 121 Кримінального кодексу України (далі – КК України) зазначено, що «умисне тяжке тілесне ушкодження, тобто умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило *втрату будь-якого органу* або його функції, психічну хворобу або *інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше як на одну третину*, або переривання вагітності чи непоправне знічення обличчя, – карається...».

Аналізуючи положення цієї статті, необхідно звертатися до Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень (далі – Правила) від 17 січня 1995 р. № 6. Однак, аналізуючи положення наведених вище Правил, можна дійти висновку, що вони мають обмежувальне тлумачення по відношенню до статті 121 КК України, що полягає в наданні вужчих меж, аніж це передбачає буквальний зміст кримінально-правової норми.

Об'єктивну сторону злочину утворюють: діяння, наслідки у вигляді тяжкого тілесного ушкодження і причинний зв'язок між

зазначеними діяннями і наслідками. У цій роботі розглянуто саме наслідки у вигляді тяжкого тілесного ушкодження.

Відповідно до ч. 1 ст. 121 КК України, однією з ознак умисного тяжкого тілесного ушкодження є таке тілесне ушкодження, що спричинило втрату будь-якого органу чи його функції. Правила дають нам роз'яснення, відповідно до якого, не загрозливими для життя ушкодження, що належать до тяжких за кінцевим результатом та наслідками, зокрема, є втрата будь-якого органу чи втрата органом його функції – втрата зору, слуху, язика, руки, ноги і репродуктивної здатності (п. 2.1.4.). Очевидно, що вживання терміну «будь-якого органу» недоречно вживати поряд з їх вичерпним переліком. Адже, слід брати до уваги те, що до КК України звертають не лише фахівці-юристи, а й інші люди, які мають потребу звернутися до даної статті і внаслідок неправильного аналізу її змісту можуть отримати для себе неточну інформацію, не виключені також помилки у кваліфікації тілесних ушкоджень.

Щодо тілесного ушкодження, що спричинило інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше як на одну третину.

Тут варто зазначити, що визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень визначається за медичним, економічним та естетичним критеріями.

До того ж відповідно до преамбули Статуту Всесвітньої Організації охорони здоров'я, здоров'я – це не тільки відсутність хвороб або фізичних дефектів, а стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя.

Здоров'я – це функціональний стан організму людини, який забезпечує тривалість життя, фізичну та розумову працездатність, достатньо високий рівень самопочуття, а також відтворення здорового потомства. Відповідно *розлад здоров'я* – це порушення його нормального стану, однієї з його складових.

Стійка втрата працездатності – це необоротна втрата функції здоров'я, котра повністю не відновлюється. Виходячи з вищенаведеного визначення Всесвітньої Організації охорони здоров'я, можна стверджувати, що стійка втрата працездатності є не чим іншим, як розладом здоров'я і тому вживати вираз «розлад здоров'я, пов'язаний зі стійкою втратою працездатності» не є юридично правильним, оскільки в ньому є спроба об'єднати, видати за один два зовсім різні критерії розмежування тілесних ушкоджень – розлад здоров'я (вимірюється у днях) та втрата працездатності (вимірюється у відсотках). Дане положення не

відповідає правилам юридичної техніки (ясність, точність, стислість мови, стандартність формулювань, тощо).

Таким чином, вважаю за необхідне внести зміни та доповнення до ч. 1 ст. 121 КК України. Заслуговує на увагу пропозиція опублікувати ч. 1 ст. 121 КК України такій редакції: «Умисне тяжке тілесне uszkodження, тобто умисне тілесне uszkodження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило *втрату певного органу* чи його функції, психічну хворобу або *стійку втрату працездатності не менше як на одну третину*, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя, – карається...». Для усунення будь-якої можливості подвійного тлумачення цих положень зазначеної статті КК, доцільно також додати до ст. 121 КК України примітку такого змісту: «Під втратою певного органу слід розуміти втрату зору, слуху, язика, руки, ноги і репродуктивної здатності» [2, с. 364].

Література:

1. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних uszkodжень: Затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6 // Юрид. вісник України. – № 18. – С. 5 – 9.
2. Масна А.А. Щодо тлумачення ч. 1 ст. 121 Кримінального кодексу України / А.А. Масна / «Актуальні проблеми законодавства України про кримінальну відповідальність та практики його застосування»: міжнар. студентська наук. конф., м. Харків, 21 – 22 травня 2015 р. / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), А.П. Гетьман (заст. гол. ред.), В.І. Тютюгін та ін. – Х. : Право, 2015. – С. 362 – 364.

Р.А. Максимович

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
(Львівський державний університет
внутрішніх справ, м. Львів)

ПРО СПІРНІ ПОЗИЦІЇ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

Наявна позиція Верховного Суду України з питань відповідальності за злочини проти власності. Вона втілена насамперед у постанові Пленуму найвищого суду в системі судуострою України «Про судову практику у справах про злочини проти влас-

ності» від 6 листопада 2009 року № 10 (далі – постанова) [1]. У теорії кримінального права наявні різні позиції щодо того як саме можна оцінювати юридичну природу роз'яснень, які давалися в таких постановах в проміжку між двома судовими реформами 2001 і 2010 років. Так, одні автори вважали, що такі постанови Пленуму Верховного Суду України є джерелом права України [2, с. 8], а інші не погоджувались із ними вважаючи, що джерелом права України могли бути визнані тільки рішення Конституційного Суду України [3, с. 272]. Автор цих рядків не буде детально поглиблюватись у дане питання, бо воно безпосередньо не стосується цього дослідження. Разом з тим очевидно, що роз'яснення, які містяться в таких постановах Пленуму Верховного Суду України мають надзвичайно важливе значення для правозастосовної практики і науки кримінального права. «Вони відображають єдність підходів щодо тлумачення та застосування законодавства, охоплюють більшість спірних питань судової практики у справах відповідної категорії. Роз'яснення законодавства в постановах Пленуму по суті є офіційною позицією Верховного Суду України щодо вирішення проблемних питань судочинства, що значно полегшує здійснення правосуддя судами нижчого рівня, створює підґрунтя для подальшого формування стабільної судової практик» [4, с. 134].

Проте окремі положення, які містяться у вищезазначеній постанові є сумнівними і некоректними, оскільки не завжди вони базуються на загальноновизнаних постулатах кримінального права та правилах кримінально-правової кваліфікації і розмежування злочинів. Так, у п. 2 цієї постанови зазначено, що предметом злочинів проти власності є майно, яке має певну вартість і є чужим для винної особи: речі (рухомі й нерухомі), грошові кошти, цінні метали, цінні папери тощо, а також право на майно та дії майнового характеру, електрична та теплова енергія. Звісно, що зазначаючи «дії майнового характеру» як предмет злочину проти власності малося на увазі такий злочин як «вимагання». Справді, у кримінально-правовій літературі практично загальноновизнано, що дії майнового характеру є одним із видів предметів цього злочину. Проте, видається, що така позиція не є однозначною, оскільки по-перше, дії є ознакою об'єктивної сторони складу злочину (щоправда коли ми говоримо про дії, які вчиняються суб'єктом злочину, а не потерпілою особою), а по-друге, – дії не предмет складу злочину, бо останній це «факультативна ознака об'єкта злочину, що знаходить свій прояв у матеріальних цінностях (котрі людина може сприймати органами

чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами), з приводу яких та шляхом безпосереднього впливу на які (або без такого впливу) вчиняється злочинне діяння» [5, с. 110]. Так, А.А. Музика і Є.В. Лашук слушно пишуть про те, що не можна погодитися з тим, що дії майнового характеру, тобто фактично соціальний зв'язок між учасниками суспільних відносин (послуги у вигляді ремонту квартири, грошової позики, ремонту автомобіля тощо) визнаються предметом злочину (наприклад, предметом вимагання) [5, с. 108]. Безперечно, що дії майнового характеру є ознакою складу злочину. Оскільки дії майнового характеру вчиняються потерпілою особою, то видається, що більш вдало і коректно дії майнового характеру вважати складовою даної ознаки складу злочину.

У п. 15 постанови зазначено, що предметом такого зобов'язання можуть бути гроші, майно, послуги, результати творчості тощо. Некоректно розмежувати в даному разі гроші і майно. Цивільне законодавство дає можливість однозначно зробити висновок, що гроші це вид майна. Так, зокрема, у ст. 190 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України зазначається, що майном як особливим об'єктом вважаються речі, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Стаття 179 ЦК України передбачає, що річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. У статті 177 цього нормативно-правового вказано, що об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага [6].

У п. 17 постанови роз'яснено, що слід мати на увазі, що коли потерпіла особа через вік, фізичні чи психічні вади або інші обставини не могла правильно оцінювати і розуміти зміст, характер і значення своїх дій або керувати ними, передачу нею майна чи права на нього не можна вважати добровільною і відповідно не буде в діях суб'єкта злочину шахрайства. Така позиція видається абсолютною слушною, але було б доцільно зазначити чи в такому разі дії суб'єкта злочину не є кримінально-караними чи оцінюються за іншою статтею Особливої частини КК України. Видається, що дії суб'єкта злочину в такій ситуації треба оцінювати як крадіжку.

У п. 23 постанови зазначено, що заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем полягає в незаконному оберненні чужого майна на свою користь або на користь інших осіб з використанням службовою особою свого службового становища всупереч інтересам служби. Слово «сво-

го» видається зайвим і не має жодного змістового навантаження в цьому випадку, оскільки службова особа не може використовувати службове становище іншої особи. У тому ж разі коли службова особа не використовує службове становище для вчинення злочину (вбивство, зґвалтування, тощо), то вона і не діє як службова особа, а загальний суб'єкт злочину.

Якщо під час розбою чи вимагання було умисно заподіяно тяжке тілесне ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого, або останнього було умисно вбито, дії винної особи належить кваліфікувати за сукупністю злочинів – за частиною четвертою статті 187 чи статтею 189 КК і частиною другою статті 121 або пунктом 6 частини другої статті 115 КК. Не можна погодитися із таким роз'ясненням Верховного Суду України. У даному випадку порушено принцип недопустимості подвійного інкримінування. Суть якого полягає в тому, що не можна кваліфікувати те чи інше діяння за певною нормою, якщо воно вже охоплено іншою з числа поставлених у вину цій же особі. Заподіяння смерті потерпілій особі фактично враховується два рази. Перший раз це визнається особливо тяжким наслідком розбою і вимагання, а другий раз – як кваліфікований склад умисного вбивства. Вважаю, що в разі якщо розбій чи вимагання було поєднано із умисним вбивством потерпілої особи або ж вона настала при необережному ставленні до цього зі сторони винної особи, які мали місце в процесі вчинення таких злочинів, то такі дії треба кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених частиною першою статті 187 чи 189 і пунктом 6 частини другої статті 115 КК України.

Література:

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 року № 10 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/A2BBE3D565D1FEAEC2257AF4005105EB](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/A2BBE3D565D1FEAEC2257AF4005105EB)
2. Мазур М.В. Місце роз'яснень Пленуму Верховного Суду України в системі джерел права України: минуле та сучасність / М.В. Мазур // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 24 (63). – №1. – 2011. – С. 3 – 12.
3. Малишев Б.В. Судовий прецедент у правовій системі Англії / Б.В. Малишев. – К. : Праксіс. 2008. – 344 с.
4. Романюк Я. Правова природа обов'язковості рішень Верховного Суду України та вдосконалення механізму забезпечення єдності судової практики / Я. Романюк, І. Бейцун // Право України. – 2012. – № 11-12. – С. 122 – 136.

5. Музика А.А. Про загальне поняття предмета злочину / А.А. Музика, Є.В. Лашук // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – № 1 (2). – С. 103 – 118.

6. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003 р. – № 40. – Стаття 356.

Н.В. Нетеса

кандидат юридичних наук, вчений секретар
(*Науково-дослідний інститут вивчення
проблем злочинності імені академіка В.В. Сташица
Національної академії правових наук України, м. Харків*)

ЩОДО ОКРЕМИХ ПИТАНЬ ВИЗНАЧЕННЯ ДОДАТКОВИХ ОБ'ЄКТІВ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ СПІВВІДНОШЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ТА ПРИВАТНИХ ІНТЕРЕСІВ

Правосуддя є сферою публічної діяльності, що покликана забезпечувати захист особи від обмеження її прав, свобод і законних інтересів. Тому цілком логічно, що більшості злочинних посягань на сферу правосуддя спричиняє чи ставить під загрозу заподіяння шкоди одразу декільком групам різноманітних суспільних відносин, в тому числі й тих, що забезпечують захист життя, здоров'я, особистої недоторканності людини, її волі, честі та гідності, власності тощо. До речі, саме ця властивість посягань на відносини правосуддя дає підстави науковцям говорити, з одного боку, про поліоб'єктність злочинів, розміщених у розділі XVIII КК «Злочини проти правосуддя», а з другого, ставити питання про доцільність та коректність визнання окремих груп суспільних відносин, що забезпечують захист абсолютних соціальних цінностей, до яких належать життя, здоров'я, безпека людини, такими, що являють собою додатковий об'єкт злочинів проти правосуддя. Відразу зазначимо, що думки правників із цього приводу розділилися. Так, одні науковці, посилаючись на конституційні принципи щодо визнання життя та здоров'я людини найвищими соціальними цінностями, вважають, що суспільні відносини, які їх забезпечують, завжди повинні визнаватися основним безпосереднім об'єктом злочину, другі – навпаки, стверджують, що визнання певних суспільних відносин основним безпосереднім об'єктом не означає, що вони є більш важливими, значущими у порівнянні з тими суспільними відно-

синами, які становлять додатковий об'єкт. Отже, розглянемо ці наукові підходи.

Вочевидь, що перша з указаних позицій ґрунтується на концепції історично та соціально зумовленої необхідності встановлення пріоритету одних інтересів (у даному разі приватних) над іншими (суспільними). І дійсно, згідно зі ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Здавалося б, наведене правове підґрунтя свідчить про пріоритет приватного інтересу над суспільним. Можливо, саме ця обставина дає підстави окремим науковцям ставити під сумнів доцільність існування у КК України спеціальних складів, що охороняють життя та здоров'я осіб у зв'язку зі здійсненням ними певного роду діяльності (в тому числі у сфері здійснення правосуддя), і як результат – обґрунтувати доцільність перенесення їх до розділу II КК України «Злочини проти життя та здоров'я особи», посилаючись на те, що об'єктом цих злочинів є насамперед життя потерпілого, а вже потім та галузь державної або громадської діяльності, якою він займається [1, с. 78 – 79]. Однак такий висновок, на наше переконання, є недостатньо переконливим, оскільки в таких випадках саме рід занять потерпілого зумовлює намір особи вчинити посягання на його життя та здоров'я, тобто посягання на суспільний інтерес здійснюється через вплив на приватний. Підтвердженням цьому є й результати проведеного В.В. Мульченком дослідження, який дійшов висновку, що за змістом мета посягання на недоторканність суддів полягає в прагненні перешкодити потерпілому здійснювати законну діяльність саме у сфері здійснення правосуддя, припинити або змінити її характер, а мотив – у спонуканні помститися потерпілому за діяльність, пов'язану зі здійсненням правосуддя, або виказати йому у зв'язку з цим неповагу [2, с. 12 – 13].

Крім того, як убачається, прихильники такого підходу не беруть до уваги такої властивості охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин, як їх перебування у тісному взаємозв'язку та взаємодії та неможливість ізолюваного існування. Саме тому більш переконливою, на наш погляд, є позиція тих науковців, які головне призначення основного безпосереднього об'єкта злочинів проти правосуддя вбачають в тому, що саме в посяганні на нього виявляється основна соціальна сутність зло-

чину і тільки за ним проводиться кваліфікація. Крім того, як зазначає М.Й. Коржанський, основні суспільні відносини нерідко виникають і складаються саме з приводу охорони додаткових [3, с. 74]. Так, наприклад, визнання життя та здоров'я додатковим об'єктом злочинів, пов'язаних з посяганням на суддів, народних засідателів чи присяжних (статті 377, 379 КК), зовсім не свідчить про те, що суспільні відносини, що забезпечують інтереси правосуддя, які є основним об'єктом цих злочинів, є ціннішими за суспільні відносини, що забезпечують життя та здоров'я особи. Більше того, у випадках посягання на інтереси правосуддя суспільні відносини, які забезпечують життя, здоров'я, особисту безпеку судді як людини, доповнюють основний об'єкт цих злочинів, знаходяться з ними у нерозривній єдності, а тому й захищаються поряд із ними. Тут не слід забувати про те, що правосуддя, принаймні, кримінальне, є сферою домінування суспільного інтересу, який формується з приватних інтересів, але при цьому не зводиться до простої їх сукупності, набуваючи порівняно з ними нової якості як певного інтегративного утворення. Остання, на наш погляд, проявляється в тому, що суспільний інтерес, з одного боку, покликаний забезпечувати підвалини суспільства, а з іншого – гарантувати реалізацію приватних інтересів у їх концентрованому прояві. І саме в цьому найбільш яскраво проглядається особливий характер суспільного інтересу, який хоча й домінує над приватним у правовому регулюванні суспільних відносин правосуддя, але при цьому не є безмежним, оскільки таке домінування передбачає неухильне дотримання в правовому регулюванні цих суспільних відносин принципу рівноправності, домірності та соціальної справедливості.

Література:

1. Побегайло Э.Ф. Умышленные убийства и борьба с ними. Уголовно-правовое и криминологическое исследование / Э.Ф. Побегайло ; под ред. В.В. Труфанова. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1965. – 206 с.
2. Мульченко В.В. Кримінально-правова охорона недоторканності суддів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В.В. Мульченко; НДІ ВПЗ ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України. – Х., 2014. – 20 с.
3. Коржанский Н.И. Объект посягательства и квалификация преступлений : учеб. пособие / Н.И. Коржанский. – Волгоград : НИиРИО ВСШ МВД СССР, 1976. – 120 с.

К.А. Новікова

кандидат юридичних наук, науковий співробітник
*(Науково-дослідний інститут вивчення проблем
злочинності імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України, м. Харків),*
асистент кафедри кримінального права
*(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків)*

ПРО ПОНЯТТЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

У юридичній науці загалом та у кримінально-правовій науці зокрема є декілька способів визначення понять. Як правило, залежно від конкретних обставин та ситуації обирається визначити поняття через його ознаки або способом через рід і видову відмінність. В останньому разі поняття, що визначається, підводиться під найближчий відомий рід, а далі вказується на ті його ознаки, що відрізняють це поняття від інших понять цього ж роду. Цей спосіб більш доцільно використовувати, тоді, коли мова йде про визначення природи та місця певного явища у певній системі, як то визначення окремих заходів у системі заходів кримінально-правового впливу.

Так, наприклад, відомо, що головним серед цих заходів є покарання, іншим (другим заходом) є ті обмеження прав і свобод, що можуть застосовуватися до особи, яка вчинила злочин, замість покарання. Часто різноманітні кримінально-правові заходи за своїм змістом мають суттєву кількість спільних ознак. Через це деякі подібні за назвою чи змістом заходи в кримінальному законодавстві різних держав належать або до видів покарання, або до заходів безпеки, або до інших заходів кримінально-правового характеру.

Однак для того, щоб визначити окремі види заходів у цей спосіб, який набув достатньої поширеності в догматичному правознавстві, слід, перш за все, з'ясувати, що розуміється під родовим поняттям. При цьому все є взаємопов'язаним і взаємозалежним, тому визнаючи родові поняття, важливо враховувати змістовне наповнення видів родового поняття. Якщо щодо покарання суттєвих проблем і спорів практично не виникає, що відображають майже всі сучасні зарубіжні кримінальні кодекси, закріплюючи легальні визначення, то надати визначення заходів кри-

мінально-правового впливу та інших заходів кримінально-правового характеру однозначно неможливо, оскільки щодо них у науці немає сталої точки зору. Більшість наукових спорів стосується інших заходів кримінально-правового характеру, що значно ускладнює визначення заходів кримінально-правового впливу.

Цілком очевидно, що й покарання, і кримінальна відповідальність також є заходами кримінально-правового впливу. У літературі з певною долею умовності під заходами кримінально-правового впливу пропонується розуміти кримінально-правові наслідки визнання злочинним суспільно небезпечного діяння (Є.В. Благов). Однак, при цьому з точки зору *de lege ferenda* автор вважає необхідним у майбутньому встановлювати їх тільки за злочини. Разом із тим, інші заходи кримінально-правового характеру відрізняються від кримінальної відповідальності та покарання за певними ознаками. Так, С.І. Курганов указує на те, що в загальному вигляді заходи кримінально-правового характеру можна визначити як передбачені кримінальним законом заходи, які застосовуються не тільки до осіб, які вчинили злочини, а й до тих, хто вчинив суспільно небезпечні діяння у стані неосудності. Підтримуючи судження автора про те, що інші заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані за відсутності в діянні особи складу злочину, разом із тим маю відзначити, що його твердження є занадто вузьким, оскільки за межами залишаються принаймні примусові заходи виховного характеру для неповнолітніх, а в деяких випадках – і спеціальна конфіскація. І, нарешті К.М. Карпов пропонує в понятті «інші заходи кримінально-правового характеру» об'єднати заходи кримінально-правового впливу, які не є покаранням, але при цьому є такими, що полягають у покладанні на особу конкретних правообмежень, виконанні нею необхідних дій або дотримання певних зобов'язань.

З мого погляду, найбільш вдалими вбачається визначення інших заходів кримінально-правового характеру як передбачених кримінальним законом заходів, які не є покаранням чи кримінальною відповідальністю, але покликані долати криміногенну направленість особи й попереджувати вчинення нею нових суспільно небезпечних діянь. Поняття «інші заходи кримінально-правового характеру», принаймні в українському законодавстві, виступає родовим поняттям щодо усіх заходів, які не є кримінальною відповідальністю, а застосовуються або на додаток до неї, або замість неї. Підставою застосування інших заходів криміна-

льно-правового характеру є вчинення особою суспільно небезпечного діяння. Від покарання інші заходи кримінально-правового характеру відмежовуються також метою, оскільки останні направлені, перш за все, на виправлення осіб, до яких застосовуються такі заходи, попередження вчинення нових суспільно небезпечних діянь, проте не на кару особи, яка вчинила злочин.

У сучасному кримінальному праві залишається усе менше тих чи інших кримінально-правових заходів «у чистому виді», їм властиві взаємне поглинення, зливання. Багатьом окремим видам покарання, інших заходів кримінально-правового характеру тощо властиві різноманітні комбінації виправних, каральних, превентивних правообмежень.

З урахуванням викладеного, родове поняття заходів кримінально-правового впливу можна визначити як обмеження прав і свобод людини, які передбачені кримінальним законом та застосовуються у примусовому порядку тільки судом виключно за вчинення суспільно небезпечного діяння до фізичної або юридичної особи.

Інколи заходи кримінально-правового впливу намагаються називати заходами кримінально-правового характеру. Правильність термінології залежить від того, що розуміти під характером і впливом, а також від правової природи покарання та інших заходів. Серед значень впливу та характеру у тлумачному словнику є таке: вплив – система діянь, які мають мету подіяти на когось; характер – структура стійких, відносно постійних властивостей, якостей, які визначають особливості явища, предмета, його значення. Таким чином, вплив – це сукупність способів реагування на щось, а характер – відмежувальні ознаки та якості. Думається, що вплив – це більш широке поняття, яке охоплює собою і покарання і заходи, а також включає у себе і інші прийоми та методи впливу, наприклад, заборону певної поведінки, яку навряд чи можна назвати заходом. Термін «характер» слід використовувати в найменуванні інших заходів, що закріплені у КК України. Тим самим підкреслюється їх належність кримінальному праву, проте в той же час вони відокремлюються від покарання. Якщо покарання це повністю кримінально-правове поняття, та інші заходи впливу – симбіоз кримінального, цивільного, процесуального права, серед якостей яких превалюють кримінально-правові, наприклад, формальна визначеність, примусовість, застосування у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого КК тощо.

Тому, виходячи зі змісту призначення покарання – вплинути на виправлення особи, змінити його поведінку в подальшому, скоріше усього акцент слід змістити на його значення, роль у механізмі державного регулювання. Саме тому я вважаю, що більш доцільно використовувати термін «заходи кримінально-правового впливу», а не «заходи кримінально-правового характеру».

Н.А. Орловська

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та процесу
*(Національна академія Державної прикордонної служби
Україні імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький)*

ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ

Сучасний стан злочинності в Україні є таким, що вимагає кардинальних рішень системного характеру. Ця теза вже стала звичним рефреном, тому майже втратила змістовність. Вбачається, що її смислове навантаження можна віднайти у двох контекстах, пов'язаних зі специфікою злочинної активності (1) та межами запобігання і протидії їй (2). Для системного поєднання цих контекстів, на наш погляд, доречно використовувати кримінологічну систему.

Бачення сутності та змісту кримінологічної системи було запропоновано О.М. Ведерніковою: кримінологічна система – це сукупність структурно обумовлених і функціонально взаємопов'язаних елементів, що визначають теоретичне обґрунтування, нормативне регулювання та практичну організацію запобігання злочинності в країні [1]. Загалом погоджуючись з таким баченням, доцільно зауважити, що кримінологічна система охоплює не тільки сукупність поглядів, ідей і уявлень про детермінацію злочинності, систему організації діяльності державних і громадських інституцій із запобігання їй та компетенцію відповідних суб'єктів, але і той блок правового регулювання, що визначає цілі, завдання та пріоритетні напрями запобігання злочинності, форми і методи діяльності в цій сфері, тобто засади кримінологічної політики. Кримінологічна система відбиває соціокультурні особливості певного історичного періоду, і цей ас-

пект знаходить свій вияв у системі правового регулювання, адже право є продуктом культури.

Саме кримінологічна система здатна враховувати:

соціально-економічні, політичні та культурні умови буття суспільства;

ступінь розвитку з акцентуванням уваги на змінах (трендах) соціальної динаміки;

наявні традиції, що надають можливості акумулювати зусилля населення;

необхідність нівелювання (подолання) протиріч, які об'єктивно існують між традиційними форматами розв'язання соціально-правових проблем і запозиченими ззовні правилами та інструментами запобігання злочинності.

Кримінологічну систему слід відрізнити від моделей запобігання злочинності, зокрема культурно-традиційної, теократичної (релігійної), ідеократичної, поліцейської тощо. У рамках певної кримінологічної системи можуть одночасно існувати елементи кількох моделей (наприклад, ідеократичної та поліцейської); можливі й інші варіанти – хронологічний – коли певна кримінологічна система демонструє перехід від однієї моделі до іншої (наприклад, від культурно-традиційної до поліцейської).

Певний тип моделі запобігання злочинності відбиває суспільний запит щодо визначення центральної інституційної ланки протистояння кримінальності. Вимоги відповідності сучасним умовам обумовлюють періодичний перегляд співвідношення державних та недержавних, офіційних та неофіційних засобів соціального контролю, що означає зміни у системі спеціальних суб'єктів запобігання злочинності.

У сучасній кримінологічній літературі злочинність в Україні почасти визначається як злочинність кризового типу, сутність якої полягає в тому, що вона породжена соціальною кризою і дедалі поглиблює цю кризу. Причиною є такий стан суспільства, за якого жити і працювати за соціальними нормами не вигідно. Соціальна аномалія породжує так звані кримінальні аномалії, кримінальні ексцеси, наприклад, це «бурштинова кримінальна аномалія» чи «митна кримінальна аномалія», що уражає жителів прикордонних місцевостей України. Ці кримінальні ексцеси є реакцією на аномальний стан суспільства [2, с. 10, 11].

Як видається, наведений погляд відтворює основні тези концепції аномії – класичної соціологічної концепції розуміння та детермінації злочинності. Але чи справді «кримінальні аномалії» є

такими аномальними? Злочинність виконує певну соціальну функцію, служить формою або регулятивною, або адаптаційною (приспосувальною) реакції на суспільні процеси, явища, щодо соціальних інститутів. Злочинність є невід'ємним елементом суспільства як системи, що надає останній можливостей інноваційного розвитку. Інституційне новаторство обов'язково включає конкуренцію старих формальних (законних) і нових неформальних (незаконних) соціальних практик. Наприклад, у перехідні періоди є вельми значною роль тінювих економічних відносин, адже формальні інститути проявляють високу інерційність, змінюються занадто повільно.

Вбачається, у контексті, що розглядається, соціальна шкідливість може бути інтерпретована як конкретно-історична властивість форми та виду поведінки як явища об'єктивної дійсності. Для цього ця поведінка має перебувати в «деструктивній опозиції» до соціокультурних цінностей, які забезпечують збереження системної цілісності та соціальну динаміку. При цьому соціальна шкідливість не може бути зведена тільки до прямих негативних наслідків. Шкодою має вважатися погіршення, знищення або недосягнення будь-якого суспільного блага.

На наш погляд, «бурштинові» та «митні» кримінальні прояви – це прояв самодетермінації та відносної масовості як характеристик злочинності, яка за своєю сутністю є соціопсихологічним явищем. Ці прояви почасти є її видами організованої злочинності, яка спрямовує кримінальну активність населення на територіях, що мають певні географічні, соціально-економічні, екологічні та інші особливості.

Таким чином, бурштинові, митні, корупційні, лісові, банківські та інші – це не аномалії, а природний розвиток ситуації в поточних умовах. Тим більше, що від держави залежить права оцінка певного діяння як злочину, делікту чи соціально нейтрального поведінкового акту.

Це питання є вкрай актуальним для України, адже удосконалення кримінального закону часто сприймається як суто формально-юридична діяльність, в процесі якої додержання юридико-технічних правил набуває майже містичного значення, що призводить до формування штучної (нормативної) дійсності як результату надмірної нормотизації суспільних відносин.

Питання про злочинність поведінки та її нейтралізацію (ліквідацію) слід ставити тоді, коли ці прояви чітко визначені як

відхилення, що загрожують системної цілісності суспільства. Все, що перебуває в межах природних для системи відхилень від норми, може контролюватися без надмірної «драматизації зла». В іншому випадку не виключена ситуація, коли успіхи у запобіганні злочинності (окремим її видам) можуть привести до вповільнення, а те й до загасання соціальної активності в певних сферах життя. Розподіл вельми обмежених ресурсів, які можуть бути виділені на запобігання злочинності, має відбуватися на підставі ретельного вивчення та врахування не лише прямих та опосередкованих наслідків кримінальності, але й соціальних результатів протистояння їй.

Цілком можна погодитися з думкою, що якщо ми хочемо, щоб реагування на злочинність не призвело до застосування в Україні методів «поліцейської держави», то потрібно не обмежуватися удосконаленням антикримінального законодавства й антикримінальних органів, а здійснювати політичні, економічні, правові та моральні реформи, які поліпшать суспільне становище [2, с. 12].

Але питання реформ – загальносоціальний напрям, який виходить за межі власне кримінологічної політики, яка не може бути всеохоплюючою. Однак вже сьогодні сучасна держава не повинна переоцінювати свої можливості щодо запобігання кримінальній делінквентності: ані фінансово, ані організаційно, ані інтелектуально запобіжна діяльність не може здійснюватися виключно зусиллями державних суб'єктів. Ескалація поліційних методів протистояння злочинності не підтримується суспільством, навпаки, накладаючись на глибинні соціальні протиріччя, викликає недовіру.

Державі слід визнати за інститутами громадянського суспільства не лише наявність значного потенціалу в сфері запобігання злочинності, але й фактичну готовність та можливість акумулювати зусилля для реального протистояння їй. Риторика щодо інертності, небажання суспільства вирішувати питання запобігання злочинності не відповідає дійсності. Доречно нагадати, що саме громадянська ініціатива була первинною щодо запровадження інститутів примирення винного з потерпілим, мирових угод, виявлення корупційних схем та фактів зловживання владою тощо.

Тому слід акцентувати увагу на доречності поступового підключення до поліцейської моделі запобігання злочинності, що функціонує в Україні, культурно-традиційних елементів, що передбачають розширення сфери компромісу, альтернатив су-

довому втручання, появи (почасти й реанімації) громадських ініціатив задля скорочення соціальних витрат діяльності державних структур у даній сфері.

У цьому сенсі саме національна кримінологічна система забезпечує теоретичне обґрунтування та нормативно-правове оформлення оновленої моделі запобігання злочинності та не дає останній перетворитися на стагнаційний чинник соціального буття. Концепт національної кримінологічної системи дозволяє визначати стратегію розвитку запобіжної політики на підставі сучасного розуміння співвідношення політичної та юридичної її складових.

Таким чином, національна кримінологічна система становить собою утворення, що у сфері запобігання злочинності покликано забезпечувати досягнення стратегічної мети суспільства – збереження системної цілісності та забезпечення соціальної динаміки.

Література:

1. Ведерникова Н.О. Основные криминологические системы современности (сравнительный анализ) / Н.О. Ведерникова // Государство и право. – 2002. – №10. – С.32 – 40.

2. Костенко О.М. Не карою єдиною! Концепція «антикримінальних лещат» / О.М. Костенко // Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матер. міжвуз. наук.-практ. конф. (Київ, 24 берез. 2017 р.): у 2 ч. / [редкол. : В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін.]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2017. – Ч. 1. – С.10 – 12.

Г.В. Паламарчук

аспірант кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
(Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса)

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Торгівля людьми є однією з галузей кримінального бізнесу, що розвивається найбільш стрімкими темпами. На сьогодні в цій сфері обертаються величезні гроші, що за обсягом дорівнюють прибуткам від контрабанди зброї і наркобізнесу. В Україні даний вид злочинної діяльності набуває свого розповсюдження саме завдяки проведенню на її Сході Антитерористичної операції, оскільки з початком її проведення в кордоні країни з'яви-

лася розірвана лінія, яка на даний час сягає 400 км. Ця «чорна діра» на кордоні України з РФ активно використовується кримінальними структурами, зокрема, й для торгівлі людьми (так, у ЗМІ згадувалися випадки викрадення та продажу людей з метою вилучення органів).

Однак, незважаючи на нагальність запобігання торгівлі людьми, до сьогодні в юридичній літературі немає термінологічної єдності, відповідно, використовуються різні понятійні контексти. Так, вживаним є термін «контрабанда людей», який використовується як синонімічний щодо торгівлі людьми та, почасти, організації нелегальної міграції. Але, на наш погляд, таке отождоження є невірним. При цьому це не просто лінгвістичне непорозуміння, а принципове питання, вирішення якого впливає на дослідницьку, нормотворчу та правозастосовну діяльність.

Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію 55/25, яка містить Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності [1]. У цьому документі подається міжнародно-правове визначення поняття «торгівля людьми» – це здійснювані з метою експлуатації вербування, переміщення, передача, переховування або одержання людей шляхом загрози силою чи її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу, у вигляді платежів чи вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні з рабством, підневільний стан або вилучення органів. При цьому згода жертви торгівлі людьми на заплановану експлуатацію не береться до уваги, якщо по відношенню до жертви було використано будь-який із зазначених заходів впливу.

У вітчизняному законодавстві – КК України та Законі України «Про протидію торгівлі людьми» (ст. 1) [2] передбачено дещо інше визначення: торгівля людьми – здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням

службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи. При цьому існує зовнішня та внутрішня, тобто транснаціональна та внутрішньонаціональна торгівля людьми.

Свою чергою, організація нелегальної міграції передбачає, у першу чергу, незаконний ввіз мігрантів, що, згідно з Протоколом проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності [3], означає забезпечення з метою одержання, прямо або посередньо, будь-якої фінансової або іншої матеріальної вигоди, незаконного в'їзду до будь-якої Держави-учасниці будь-якої особи, яка не є її громадянином або не проживає постійно на її території. Звернемо увагу, що згідно ст. 5 Протоколу він не застосовується для кримінального переслідування мігрантів у силу тільки тієї обставини, що вони стали об'єктом кримінально караних діянь.

Відповідно до міжнародно-правових зобов'язань нашої держави у КК передбачена кримінальна відповідальність за незаконне переправлення осіб через державний кордон України керівництвом такими діями або сприяння їх вчиненню порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод - ст. 332.

Вбачається, що в торгівлі людьми та організації нелегальної міграції є певні схожі риси: це діяльність, яка є транснаціональною (принаймні частина випадків торгівлі людьми є такою); як правило, це сфера діяльності організованої злочинності; це виключно корислива злочинна діяльність; особи, які переміщуються, вважаються такими, що не мають власної волі, тобто злочинці прирівнюють їх до речей, причому ці «речі» однозначно вилучені з цивільного обігу.

Вочевидь, саме це й стало причиною застосування терміну «контрабанда людей» (а не, наприклад, «порушення митних правил»).

Але така кримінологічна схожість та певні подібності способів вчинення відповідних злочинів не вплинули на позицію законодавця: до торгівлі людьми та незаконного переправлення осіб через державний кордон у національному законодавстві не застосовується термін «контрабанда».

Згідно зі ст. 201 КК України контрабанда визначається як переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї та боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї), а також спеціа-

льних технічних засобів негласного отримання інформації. Вона передбачає, за своє суттю, наявність двох факторів: перевезення через кордон в порушення митного законодавства; специфічні товари, предмети, речі – предмети контрабанди.

Принциповим поняттям щодо контрабанди є саме «товар» – продукт природи або людської праці у матеріальній і нематеріальній субстанції та у формі послуг, який завдяки своїм властивостям здатен задовольняти наявні чи передбачувані суспільні потреби. Отже, товаром слід визнати предмети, що мають матеріальне визначення, а контрабанда, як злочин, має свій предмет. У складі злочину предмет – це ознака такого елементу як об'єкт. Контрабанда віднесена законодавцем до злочинів у сфері господарської діяльності у тому сенсі, що переміщення відповідних предметів контрабанди є забороненим видом зазначеної діяльності.

Своєю чергою, щодо людини визначати її як «товар», зокрема й застосування такого терміну як «живий товар», є не прийнятним, оскільки порушує усі гуманістичні начала права загалом та кримінального права, зокрема.

У жодному разі не можна погодитися із позицією, яку презентують деякі автори, наприклад, Н.М. Лукач, яка зазначає, що контрабанда є перевезенням людини в іншу країну нелегальним способом, але лише за умови згоди самої людини. Контрабандист сприяє нелегальному ввезенню людини у країну за платню, але на місці призначення людина, яку провезли контрабандою, стає вільною, на відміну від торгівлі людьми, де жертви попадають у рабство [4].

Звернемо увагу на позицію міжнародної спільноти: згода жертви торгівлі людьми, за умови, що було використані визначені способи отримання зазначеної згоди, або згода мігрантів на їх переміщення не мають значення для встановлення кримінальної відповідальності та кримінального переслідування осіб, які вчиняють торгівлю людьми чи незаконне переправлення осіб через державний кордон. Тому визначати контрабанду лише через нелегальний спосіб перевезення, прирівнюючи людину до товару, тобто до предмету злочину, неможливо. Людина може бути лише потерпілою від злочину.

Тому вбачається доцільним додержання у юридичній літературі чіткого розмежування контрабанди, торгівлі людьми та незаконного переправлення осіб через державний кордон.

Література:

1. Протокол про запобігання і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15.11.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/>
2. Про протидію торгівлі людьми: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 19-20. – ст.173.
3. Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15.11.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/>
4. Лукач Н.М. Концептуальні засади та конституційні механізми протидії глобальній проблемі торгівлі людьми : дис. ... канд. політ. наук: спец.: 23.00.04 / Н.М. Лукач. – Львів, 2016. – 245 с.

О.О. Пащенко

кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
(Науково-дослідний інститут вивчення
проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України, м. Харків)

ЩОДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ» У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

1. У кримінально-правовій доктрині слід виділяти: а) соціальну обумовленість кримінальної відповідальності за певний вид діянь (або соціальну обумовленість їх кримінально-правової заборони, іноді навіть використовують зворот «соціальна обумовленість криміналізації»); б) соціальну обумовленість певного закону про кримінальну відповідальність (тобто конкретної норми КК). Іноді ще пишуть про соціальну *обумовленість* певного виду злочину, але це вже питання кримінології, бо стосується причин і умов, які *пояснюють існування* в суспільстві певних негативних (небезпечних) діянь.

2. «Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності» за діяння певного виду – поняття вужче за «соціальну обумовленість певного закону про кримінальну відповідальність», оскільки друге охоплює ще також вимоги законодавчої техніки (тобто вони співвідносяться як частка і ціле).

3. Поняття «соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність» може бути використано для характеристики усіх видів відповідного закону (кримінально-правових норм), а «соціальна обумовленість кримінальної відповідальності» може бути встановлена лише до норм-заборон. У цьому аспекті аналізовані поняття також співвідносяться як ціле та його частина.

4. Можна вести мову і про соціальну обумовленість кримінального права, тобто розглядати, навіщо така галузь права потрібна в суспільстві. Це робиться, навіть, на рівні навчальної дисципліни [1, с. 3], а також соціальну обумовленість права в цілому (тобто обґрунтування того, чому певні суспільні відносини регулюються саме *правовими* нормами, а не якимись *іншими* засобами) – ці поняття знаходяться на вищому рівні ієрархії порівняно з «соціальною обумовленістю закону про кримінальну відповідальність (кримінально-правових норм)», а тим паче із «соціальною обумовленістю кримінальної відповідальності» за діяння певного виду (соціальною обумовленістю кримінально-правової заборони певних діянь).

Предметом нашого дослідження є соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність, яку варто визначати як сукупність обставин, яким він має відповідати.

5. Слід відзначити також, що поняття «соціальна обумовленість» і «криміналізація» не є синонімами. Перше поняття, на відміну від другого, немає сенсу розуміти як процес і результат, а також розглядати його в динаміці й у статичності. Так само не існує широкого і вузького розуміння терміну «соціальна обумовленість», що є характерним для криміналізації. Питання про те, який із зазначених термінів є більш вдалим, виглядає не зовсім коректним, оскільки воно пов'язане з оцінкою двох різних юридичних феноменів. Про криміналізацію слід казати, коли йдеться про суспільно небезпечні діяння (явища об'єктивної дійсності), а соціальна обумовленість стосується вже не діянь, а закону про кримінальну відповідальність. Тому, мовлячи про нього (або про кримінально-правові норми) використовувати термін «криміналізація» вважаємо недоречним.

Криміналізація – це перш за все процес, тобто явище динамічне. Вона стосується діянь, що на момент її здійснення ще не знайшли свого законодавчого закріплення, тоді як обґрунтування необхідності існування (збереження) певних норм (інститутів) знаходиться поза межами поняття «криміналізація» й має бути досліджено за допомогою теорії соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність. Водночас теорія криміналізації займається пошуками відповідей на запитання на кшталт: що змусило законодавця визнати те чи інше діяння злочином? Чому таке рішення було

прийнято в конкретний момент часу? А для констатації соціальної обумовленості закону – ці запитання відходять на другий план. Тому кількість обставин, що визначають соціальну обумовленість закону і обґрунтованість криміналізації діянь, буде різною. Ведучи мову про криміналізацію, вважаємо за потрібне підтримати правознавців, які наголошують на необхідності окремого виділення й подальшого дослідження принципів і підстав криміналізації, а також криміналізаційних приводів. Для визначення ж соціальної обумовленості норми така класифікація не підходить [2, с. 211].

Література:

1. Програма навчальної дисципліни «Кримінальне право України» для вищ. навч. закл. за спец. 7.060101 «Правознавство» / за ред. В.Я. Тація. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2002. – 77 с.

2. Пашенко О.О. Обставини, що визначають соціальну обумовленість охоронних кримінально-правових норм (законів про кримінальну відповідальність) / О.О. Пашенко // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10 – 11 жовт. 2013 р.) ; редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2013. – С. 210 – 213.

Г.В. Плахотник

здобувач кафедри кримінального права
(*Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*)

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ВАГІТНИХ ЖІНОК І ЖІНОК, ЯКІ МАЮТЬ ДІТЕЙ ВІКОМ ДО ТРЬОХ РОКІВ

Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, як окремих кримінально-правовий інститут виник з прийняттям закону України «Про внесення змін і доповнень до законодавчих актів України щодо врегулювання деяких питань, пов'язаних з умовами відбування покарання засудженими» від 27 липня 1994 р. № 137/94-ВР. Відповідно до цього закону, Кримінальний кодекс України (далі – КК України) 1960 р. було доповнено ст. 46-2 «Відстрочка відбування покарання вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей віком до трьох років». Ця стаття передбачала, що засудженим жінкам, які завагітніли або народили дітей під час відбування покарання, крім засудження до позбавлення волі на строк більш як

п'ять років за тяжкі злочини, суд за поданням адміністрації виправно-трудової установи, погодженим з прокурором, міг відстрочити відбування покарання. Строк відстрочки визначався судом в межах строку, на який за чинним законодавством жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, родами і до досягнення дитиною трирічного віку. Необхідною вимогою для такої «відстрочки» була наявність у засудженої сім'ї або родичів, що дали згоду на сумісне з нею проживання, чи можливість самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини. Зазначена редакція ст. 46-2 КК України 1960 р. проіснувала без змін до набрання чинності КК України у 2001 р.

Підґрунтям введення до КК України такої норми став експеримент, проведений у семи жіночих виправно-трудовах колоніях Росії та України в 1990 та 1991 рр. [1, с. 24]. За час експерименту в порядку відстрочки виконання покарання було звільнено 136 жінок, з яких лише дві жінки було повернуто до колонії за ухилення від догляду та виховання дитини, і лише п'ять засуджених жінок вчинили новий злочин [2, с. 306].

До зазначених змін у кримінально-правовому законодавстві звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, відбувалося в межах інших видів звільнення від покарання. Окрім цього, у Виправно-трудовому кодексі УРСР 1970 р. (далі – ВТК) існували певні норми, які поліпшували правове становище вагітних жінок або жінок, що мають дітей до трьох років. Так, наприклад, ст. 35 ВТК надавала можливість цій категорії осіб, засудженим до позбавлення волі, проживати поза колонією. У ст. 70 ВТК зазначалося, що жінки, які мають при собі грудних дітей, і жінки, звільненні від роботи через вагітність, у штрафний ізолятор, у приміщення камерного типу, а в тюрмі в карцер і на суворий режим не поміщаються. Відповідно до ст. ст. 82 – 10, 109-2 ВТК, передбачалося звільнення вагітних жінок від громадських та виправних робіт.

Правонаступником ст. 46-2 КК України 1960 р. стала ст. 83 КК України 2001 р. Принципових відмінностей між змістом цих статей й до сьогодні немає. Що стосується нового Кримінально-виконавчого кодексу України, то в ньому також залишилися положення про можливість звільнення вагітних жінок від відбування покарання у виді громадських робіт (ч. 3 ст. 37 КВК України, ч. 9 ст. 154 КВК України) та у виді виправних робіт (ч. 6 ст. 42 КВК України, ч. 9 ст. 154 КВК України).

Підсумовуючи вищенаведене, слід зробити висновок про від-

сутність протягом більше ніж 20 років будь-яких суттєвих змін в інституті звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. У свою чергу, правозастосовна практика свідчить про певні недоліки закріплених законодавчих положень з цього питання.

Література:

1. Наумов О.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / О.О. Наумов. – Запоріжжя, 2015. – 239 с.

2. Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / В.О. Меркулова. – К., 2003. – 366 с.

Ю.А. Пономаренко

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
(*Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*)

ПРО СИСТЕМУ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ

Головним заходом у системі заходів кримінально-правового характеру є покарання. Окрім нього, із плином часу з'явилася можливість реагувати на суспільно небезпечні діяння іншими заходами, що підтверджує популярне у науці кримінального права явище – «багатоколіїність» здійснення кримінально-правового впливу шляхом застосування інших обмежень прав і свобод до особи замість покарання або поряд з покаранням. Різноманітність цих заходів та інші причини обумовлюють їх об'єднання у певну систему. При цьому, слід зробити застереження, що заходи кримінально-правового характеру є певною статистичною категорією. У зв'язку з цим, необхідно звернути увагу на відмежування останніх від кримінально-правових наслідків вчинення злочину, що характеризують динаміку, тобто процес застосування або незастосування заходів до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

Виходячи з того, що предметом кримінального права є виключно ті суспільні відносини, які виникають між державою та

особою, яка вчинила злочин з приводу кримінальної відповідальності за нього, слід врахувати сучасні реалії кримінального закону, що містить заходи реагування держави не тільки на особу, у зв'язку з вчиненням злочину, а й заходи кримінально-правового реагування на суспільно небезпечне діяння.

Систему заходів кримінально-правового характеру складають кримінальна відповідальність та інші заходи кримінально-правового характеру. Про можливість об'єднати усі заходи кримінально-правового характеру в систему свідчить, передусім, наявність спільних ознак: вони передбачені лише кримінальним законом, застосовуються у примусовому порядку тільки судом виключно за вчинення суспільно небезпечного діяння (що може містити склад злочину або без такого) до тієї фізичної особи, яка таке діяння вчинила, або юридичної особи, від імені або в інтересах якої воно вчинене та пов'язані, як правило, із обмеженнями прав та свобод таких осіб. Інколи у літературі висловлюється точка зору про те, що заходи кримінально-правового впливу можуть володіти ознаками як примусовості, так і заохочуваності. З цим важко погодитися, оскільки підставою застосування таких заохочувальних заходів є інші, як правило суспільно корисні вчинки (наприклад, необхідна оборона, дійове каяття тощо), на відміну від заходів, що розглядаються і застосовуються за вчинення суспільно небезпечного діяння.

Відмінні ознаки створюють можливість, з одного боку, відмежувати одну групу заходів від іншої, а, з іншого, класифікувати ці заходи залежно від різних критеріїв. Так, наприклад, залежно від підстави застосування заходів кримінально-правового характеру можна виокремити ті, які застосовуються за вчинення злочину (кримінальна відповідальність та інші заходи кримінально-правового характеру) та ті, які застосовуються за вчинення суспільно небезпечного діяння, яке не містить складу злочину (інші заходи кримінально-правового характеру). Крім цього, залежно від суб'єкта спрямованості заходів кримінально-правового характеру є ті, які застосовуються до суб'єкта злочину (кримінальна відповідальність, інші заходи кримінально-правового характеру) та ті, які можуть бути застосовані і до фізичної особи, яка не володіє ознаками суб'єкта злочину, а також до юридичної особи, яка теж не є суб'єктом злочину (інші заходи кримінально-правового характеру). Далі, залежно від мети заходів кримінально-правового характеру серед них можна виділити каральні заходи (кримінальна відповідальність), та ті, які не мають на меті кару (інші заходи кримінально-правового характеру). За-

лежно від обсягу правообмежень – ті, які мають чітко визначені межі (кримінальна відповідальність) та ті, у яких визначені не завжди межі. Нарешті, залежно від процесуального порядку є ті заходи, що застосовуються обвинувальним вироком суду (кримінальна відповідальність, інші заходи кримінально-правового характеру) та ті, які можуть застосовуватися ухвалою суду (інші заходи кримінально-правового характеру). При цьому кримінальна відповідальність застосовуються виключно обвинувальним вироком суду до суб'єкта злочину.

Отже, систему заходів кримінально-правового характеру складають два блоки заходів. Перший і основний – кримінальна відповідальність – передбачені кримінальним законом обмеження реалізації прав і свобод особи за вчинення злочину. Її складають: покарання; заходи, що підлягають застосуванню замість покарання при умовному звільненні від нього (ст. 76 КК України) та судимість. Що стосується покарання – його види складають за чинним КК України самостійну систему, що підлягає постійній критиці та обговоренню. У порядку *de lege ferenda* від деяких покарань можливо відмовитись (наприклад, від виправних робіт, які доживають свій час), а деякими покараннями можливо доповнити систему (наприклад, встановлення спеціальних видів покарань для неповнолітніх). Ряд покарань доцільно реформувати з позиції перетворення існуючих окремих видів покарань на різновиди (наприклад, арешт, обмеження волі у чинній моделі, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі – це все види позбавлення волі) або шляхом надання покаранню іншого нового змісту (наприклад, закріплення нової моделі обмеження волі як гідної альтернативи позбавленню волі).

Другий блок заходів складають інші заходи кримінально-правового характеру – передбачені кримінальним законом примусові заходи, що застосовуються судом до фізичної або юридичної особи з метою усунення умов, що сприяють вчиненню суспільно небезпечних діянь. Ці заходи у свою чергу поділяються залежно від суб'єкта спрямованості ще на дві групи: заходи кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб та заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Наявність таких заходів щодо юридичних осіб не перетворює їх на суб'єктів злочину і не свідчить про їх кримінальну відповідальність.

А.С. Сохіякян

здобувач кафедри кримінального права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків)

ОБСЯГ НОРМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ

Елементарною структурною одиницею в системі кримінального права є норма кримінального права. За класичною позитивістською теорією норми кримінального права містяться лише в єдиному кодифікованому нормативно-правовому акті – Кримінальному кодексі України. Проте такий підхід останнім часом піддається все більшій критиці, яка має місце в ході дискусії про природу норми кримінального права [1, 2, 3], її співвідношення з кримінально-правовим приписом [4], обсяг норми кримінального права [5] тощо.

Поняття норми кримінального права, її структуру, зміст вивчали багато вчених. Так, особливу увагу цим питанням приділяли З.А. Астеміров, М.І. Бажанов, Б.Т. Базилев, Ю.В. Баулін, О.О. Дудоров, І.Я. Козаченко, М.М. Кропачев, Н.С. Лейкіна, О.В. Наден, А.В. Наумов, М.А. Огурцов, М.І. Панов, В.Г. Смірнов С.Д. Шапченко та інші. Проте проблеми визначення обсягу норми кримінального права досі ще не отримали остаточного вирішення.

З нашого погляду підхід до розв'язання цієї проблеми повинен ґрунтуватися на розрізненні понять нормативний припис, який становить зміст закону, і норма права, яка є змістом права. Крім того, пізнання обсягу норми кримінального права можливе через такі категорії як «зміст», «обсяг» та «вид». Так зміст – це сукупність істотних ознак, що містяться у даному понятті. У той час як під обсягом поняття розуміється сукупність елементів, кожному з яких властиві ознаки, які містять в собі зміст поняття. Так, наприклад, обсяг поняття «кримінальне право» містить в собі множинність, яка складається із норм кримінального права. Між обсягом і змістом існує таке співвідношення: із збільшенням обсягу зменшується зміст поняття і навпаки, із зменшенням обсягу – збільшується зміст. Під видом мається на увазі наявність декількох елементів серед складових обсягу поняття.

Змістом кримінально-правової норми є визначення діянь, які містять в собі ознаки складу злочину (а в окремих випадках – також і деяких інших юридичних фактів) та наслідки кримі-

нально-правового характеру. Постає питання щодо визначення обсягу кримінального права. Так, аналізуючи зміст норм кримінального права можна дійти висновку, що вони містяться не тільки в КК України, а й в інших нормативно-правових актах. Так, ч. 2 ст. 14 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 встановлено, що учасник організованого злочинного угруповання може бути частково або повністю звільнений від кримінальної відповідальності та покарання у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України, якщо він у процесі оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування чи судового провадження сприяє викриттю організованих злочинних угруповань та вчинених ними злочинів, притягненню винних до відповідальності, відшкодуванню шкоди фізичним чи юридичним особам або державі; ч. 4 ст. 65 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 передбачено, що обмеження щодо заборони особі, звільненій з посади у зв'язку з притягненням до відповідальності за корупційне правопорушення, займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування, або такою, що прирівнюється до цієї діяльності, встановлюється виключно за вмотивованим рішенням суду, якщо інше не передбачено законом. Отже, у даних нормах вбачається застосування такого інституту кримінального права, як звільнення від кримінальної відповідальності.

Крім того, існує низка норм, які за своїм змістом відсилають до Кримінального кодексу, в той час як у чинному КК України є низка норм, що відсилає по приписів галузевого законодавства. Яскравим прикладом першої групи норм є ч. 1 ст. 65 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014, за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень особи, зазначені в частині першій статті 3 цього Закону, притягаються до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності у встановленому законом порядку. У разі вчинення від імені та в інтересах юридичної особи її уповноваженою особою злочину самостійно або у співучасті до юридичної особи у випадках, визначених Кримінальним кодексом України, застосовуються заходи кримінально-правового характеру. Зазначимо, що зміст цих норм не є кримінально-правовим, а отже, такий вид норм не можна відносити до кримінально-правових. Щодо другої групи норм, то в науковій літературі їх прийнято називати банкетними. Питання пов'язані з правовою природою банкет-

них диспозицій не є новими. Так, у науці кримінального права виділяється два види банкетних диспозицій: диспозиція з прямою (явною) і диспозиція з непрямою (неявною) банкетністю. У першому випадку в диспозиції безпосередньо вказується на порушення тих чи інших норм, передбачених в нормативно-правових актах інших галузей права або законодавства. Для диспозицій з прямою (явною) банкетністю характерна наявність конкретних норм відповідних нормативно-правових актів, порушення яких визнається злочином при наявності відповідних необхідних умов. Для непрямої (неявної) банкетності характерна відсутність прямої вказівки на порушення певних правових норм, які б містилися в нормативно-правових актах іншої галузі права або законодавства [6, с. 49]. Прикладами банкетних диспозицій є ст.ст. 236, 240, 242, 247, 267, 271, 272. 276 КК України тощо.

На банкетний характер норм кримінального права, також звернув увагу Конституційний Суд України у справі щодо офіційного тлумачення положень ст. 58 Конституції України, статей 6, 81 КК 1960 року (справа про зворотну дію кримінального закону в часі). Суд зазначив у своєму рішенні від 19 квітня 2000 року, що банкетна диспозиція має загальний і конкретизований зміст. Загальний зміст банкетної диспозиції передається словесно-документною формою відповідної статті Особливої частини КК України і включає положення інших нормативно-правових актів у тому вигляді, в якому вони сформульовані безпосередньо в тексті статті. Саме із загальним змістом банкетної диспозиції, вважає КСУ, пов'язане визначення кримінальним законом діяння як злочину певного виду та встановлення за нього кримінальної відповідальності. Конкретизований зміст банкетної диспозиції передбачає певну деталізацію відповідних положень інших нормативно-правових актів, що наповнює кримінально-правову норму більш конкретним змістом. Значається також, що зміни, які вносяться до нормативно-правових актів інших галузей права, посилення на які містить банкетна диспозиція, не змінюють словесно-документну форму кримінального закону. Таким чином, кримінальний закон за наявності нового, конкретизованого іншими нормативно-правовими актами змісту банкетної диспозиції кримінально-правової норми не можна вважати новим – зміненим.

На думку КСУ, протилежний підхід означав би можливість зміни кримінального закону підзаконними нормативно-правовими актами, на які посилається банкетна диспозиція статті КК Укра-

їни (укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України тощо), що суперечило б вимозі п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, відповідно до якої виключно законами визначаються діяння, які є злочинами, та відповідальність за них.

Таким чином, сутність бланкетної диспозиції зводиться до того що, відсилаючи до певного галузевого законодавства, вона не впливає жодним чином на сутність відносин, що регулює таке галузеве законодавство. До того ж відносини, що регулює галузеве законодавство, в залежності від соціальних, економічних, політичних умов більш схильні до динамічних процесів змін. Прикладом слугують багатократні зміни податкового законодавства, правил дорожнього руху тощо. Так, враховуючи такий динамізм вважаємо за неможливе приписи галузевого законодавства до, яких відсилають бланкетні диспозиції, вважаючи нормами кримінального права.

Таким чином, на нашу думку, обсяг кримінально-правових норм становлять кримінально-правові норми, що містяться в інших нормативно-правових актах, та за змістом регулюють відносини, що становлять предмет кримінального права.

Література:

1. Баулин Ю.В. Обстоятельства, исключающие преступность деяния / Ю.В. Баулин . – Х. : Основа, 1991. – 360 с.
2. Наден О.В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні / О.В. Наден. – Х. : Право, 2012. – 272 с.
3. Пономаренко Ю.А. Чинність і дія кримінального закону в часі / Ю.А. Пономаренко. – К. : Атіка, 2005. – 288 с.
4. Мицкевич А.В. Акты высших органов Советского государства. Юридическая природа нормативных актов высших органов государственной власти и управления СССР. / А.В. Мицкевич – М. : Юридическая литература, 1967.
5. Дудоров О.О. Бланкетність у кримінальному праві: проблеми і перспективи / О.О. Дудоров // Вибрані праці з кримінального права / передне слово д-ра юрид. наук, проф. В.О. Навроцького ; МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ, 2010. – С. 50 – 56.
6. Панов М.І. Кваліфікація злочинів при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність / М.І. Панов, Н.Д. Квасневська // Право України. – 2010. – № 9. – С. 47 – 55.

С.С. Титаренко

здобувач кафедри кримінального права та правосуддя
(Запорізький національний університет, м. Запоріжжя)

**ДО ПИТАННЯ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ
ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ,
ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 205-1 КК УКРАЇНИ**

Як відомо, юридичний захист права власності відіграє ключову роль у забезпеченні стабільного розвитку ринкової економіки. Від того, наскільки якісно й комплексно забезпечено захист права власності, залежить нормальний розвиток суспільних відносин у суспільстві і державі в цілому. У той же час, особливої гостроти набула криміналізація суспільних відносин в сфері власності в процесі реформування соціально-політичного устрою та економічної діяльності нашої держави. Щороку вітчизняні правоохоронні органи фіксують стабільно високу питому вагу подібних кримінально караних посягань. Із усіх злочинів економічної спрямованості більше половини складають злочинні посягання у сфері власності.

Особливу небезпеку, певний економіко-правовий феномен, на цьому фоні становлять злочинні посягання щодо заволодіння власністю (майновими активами) підприємств. Підвищена суспільна небезпека таких злочинів обумовлена й тим, що вони мають дестабілізуючий вплив на стан економічної діяльності, призводять до значного погіршення кримінологічної обстановки в країні і завдають величезної шкоди розвитку підприємницької активності з боку вітчизняних бізнесменів, а також іноземних інвесторів. Такі злочинні посягання як в засобах масової інформації, так і у спеціальній юридичній літературі, а також під час проведення спеціальних досліджень і навіть в офіційних документах отримали різні назви. При цьому використовуються різні поняття і терміни, що виражають, на думку авторів, сутність цього явища.

Нагадаємо, що ст. 205-1 КК, так само як її умовну «антирейдерську» норму-сателіт – ст. 206-2 КК, було введено до тексту КК Законом України від 10 жовтня 2013 р. № 642-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців».

Оцінюючи дієвість Закону № 642-VII в аспекті боротьби з рейдерством, Михайло Сорока висловив небезпідставне припу-

щення, що за наявності політичної волі української влади правоохоронні органи могли б звітувати про відсутність протиправних захоплень підприємств і майна і на підставі застосування положень чинного, нереформованого законодавства. Слід погодитися з автором у тому, що сучасне рейдерство – це не лише юридична казуїстика й «охоронні структури», але й використання з протиправною метою системних прогалин у діяльності державних органів. Так, наприклад, окремі «привілейовані» бізнесмени використовують дерегулятивні норми у періоди, коли для більшості вони ще не діють через те, що відсутня практика їх застосування. Більше того, протидія рейдерству і корупції – це насправді один спільний фронт, і допоки антикорупційна діяльність не матиме явних зрушень, очікувати гарантії безпеки для представників легітимного бізнесу вочевидь не варто [1].

Далі пропонуємо звернутись до статистичних даних щодо притягнення до кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності, які можна умовно вважати «рейдерськими». Так, якщо за підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців (ст. 205-1 КК) у 2015 р. було засуджено 27 осіб, то у 2016 р. – уже 75 осіб; за протидію законній господарській діяльності (ст. 206 КК) засуджених взагалі не було; а за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації (ст. 206-2) у 2015 р. було засуджено одну особу і жодної у 2016 р. [2]. Ураховуючи численні матеріали преси, а також коментарі бізнес-спільноти і виступи державних службовців, насамперед представників Міністерства юстиції України, насправді проявів протиправного захоплення підприємств набагато більше, ніж демонструє офіційна статистика.

Одразу звернемо увагу на дві технічні неточності, допущені вітчизняним законодавцем під час конструювання розглядової заборони. Так, по-перше, у назві ст. 205-1 КК використано словосполучення «фізичних осіб – підприємців», тобто відповідний термін вжито у множині. Натомість у диспозиції частини першої статті цей термін уже вжито в однині. По-друге, що на наш погляд, повинно сприйматися більш критично, у назві розглядової заборони використано словосполучення «підроблення документів», у той час як у її тексті вказано на «внесення в документи ... завідомо неправдивих відомостей». Семантичне порівняння змісту обох словесних зворотів свідчить, що поняття підроблення документа уже охоплює поняття внесення до нього неправдивих відомостей, є змістовно ширшим за нього.

Очевидно, що подібні начебто некритичні неточності напевне можуть мати своє право на існування, адже закони – це результати інтелектуальної діяльності людей – законодавців, а людям, як відомо, властиво помилятися. Водночас такі помилки й неточності, якими б невинними вони не були, не сприяють одноманітності й точності викладення офіційного кримінально-правового матеріалу, негативно відбиваються на якості використаної законодавчої техніки, врешті-решт симптоматизують про професійну некомпетентність наших можновладців.

Злочин, кримінальна відповідальність за який передбачена ст. 205-1 КК України, полягає в підробленні документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців. Безпосереднім об'єктом посягання виступає встановлений порядок (суспільні відносини) у сфері обігу документів, які на підставі закону подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи (фізичної особи – підприємця).

Фахівці Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України у висновку на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств» звернули увагу на певну некоректність конструкції ст. 205-1 КК з кримінально-правової точки зору. Було висловлене зауваження про те, що з буквального змісту диспозиції ст. 205-1 КК випливає, що підроблення цих документів з метою використання їх підроблювачем фактично охоплює стадію готування до злочину. Тобто в зазначеній статті не йдеться про безпосереднє доведення особою свого злочинного наміру до логічного завершення, а саме – подати до відповідного державного органу документи із завідомо неправдивими відомостями для проведення державної реєстрації юридичної особи і, таким чином, вчинити закінчений злочин, за умов якого вказане діяння могло б заподіяти значну матеріальну шкоду цій юридичній особі, її учасникам або засновникам чи іншій юридичній особі [3].

Вочевидь слід погодитися із висловленою критикою, яку наразі була уже традиційно проігноровано законодавцем. Дійсно, спірним видається запровадження кримінальної відповідальності за одне лише внесення у відповідні документи завідомо неправдивих відомостей. Більше того, злочини, передбачені обома частинами ст. 205-1 КК, віднесені до категорії злочинів невеликої тяжкості, що створює відверто колізійну ситуацію з імперативним правилом, закріпленим у ч. 2 ст. 14 КК: готування до

злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності. А тому вважаємо, що характер співвідношення між двома альтернативними формами вчинення розгляданого злочину – внесення в документи неправдивих відомостей та подання документів, що містять такі відомості, вимагає прискіпливого теоретичного з'ясування із доречним посиланням на реалії розвитку вітчизняної судової практики. Тим більше, що, як свідчать результати ознайомлення з матеріалами опублікованої судової практики, за ст. 205-1 переважно кваліфікуються дії пересічних громадян, які за скромну винагороду в декілька сотень гривень надають свої персональні дані чи підписують документи, які пізніше подаються державному реєстратору уже іншою особою – очевидно одним із учасників ретельно спланованої злочинної схеми, спрямованої на перерозподіл контрольних повноважень щодо відповідного суб'єкта господарювання. Незважаючи на очевидно більшу суспільну небезпеку дій саме «замовника» та за сумісництвом «апліканта» пакету підроблених реєстраційних документів, правоохоронні органи у більшості випадків таку особу не виявляють, тим самим роблячи умовним «козлом відпущення» персонально не зацікавлену в реєстраційних діях особу – власника використаних персональних даних.

Видається, що друга форма, а саме – подання документів із неправдивими відомостями, є більш суспільно небезпечним проявом зловживань у сфері державної реєстрації. А тому можливо було б раціонально криміналізувати саме подання документації для реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, що цілком очевидно охоплювало би і власне внесення в документи завідомо неправдивих відомостей. Одним із можливих варіантів вирішення такої ситуації, що має характер потенційно колізійної, може стати, як видається, внесення законодавчих змін до тексту диспозиції ч. 1 ст. 205-1 КК шляхом заміни існуючого текстального звороту «а також умисне подання» на «поєднане з умисним поданням». У такий спосіб альтернативність опису форм злочинної поведінки поступиться місцем єдиній складній формі реалізації злочинного умислу, що складатиметься з двох взаємозв'язаних у контексті суспільної небезпеки частин – внесення в документи неправдивої інформації, поєднане з наступним поданням уже створеного неправдивого документу до державного реєстратора.

Література:

1. Сорока М. Нечині зміни / М. Сорока // Український юрист. – 2014. – № 1-2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jurist.ua/?article/607>
2. Статистичний збірник «Стан здійснення судочинства в Україні у 2016 році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/06EAA6C32D8DE08AC22580E400490AFC](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/06EAA6C32D8DE08AC22580E400490AFC)
3. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств» (реєстр. № 6434 від 27.05.2010 р., внесений Кабінетом Міністрів України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45160

П.В. Хряпінський

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри кримінального права та кримінології,
(*Національний гірничий університет, м. Дніпро*)

ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗВІЛЬНЕННЯМ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Реалізація принципів гуманізму, економії кримінальних засобів зумовлює появу у Кримінальному кодексі України (далі – КК) норм, які заохочують, стимулюють осіб, що потрапили до кримінально-правової сфери, вчиняти правомірні, суспільно-корисні діяння, загалом поводитися як законослухняні громадяни. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) встановлює порядок, який гарантує громадянам суб'єктивне право у випадку вчинення злочину, покаятися, спокутувати свою провину перед потерпілим, суспільством і державою позитивною посткримінальною поведінкою у вигляді добровільного повідомлення про вчинене, дійового каяття, примирення з потерпілим, здачі суспільно-небезпечних предметів та засобів, сприяння розкриттю вчиненого злочину тощо. Кримінально-процесуальне забезпечення цього суб'єктивного права є важливою правовою гарантією забезпечення механізму реалізації прав та свобод людини і громадянина у кримінальному провадженні.

Закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності закріплені в ст. 285 КПК, зокрема: 1) особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність; 2) особі, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності у разі здійснення передбачених законом України про кримінальну відповідальність дій, роз'яснюється право на таке звільнення; 3) підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави; 4) у разі якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачене звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку.

Практика закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності згідно вказаних положень на сьогодні є доволі поширеною. Так, у першому півріччі 2015 р. закрито провадження в справах стосовно майже 9 тис. (10,9 тис.) осіб, у тому числі в справах публічного обвинувачення – щодо 8,2 тис. (5,4 тис.) осіб; із них у зв'язку з примиренням винного з потерпілим – стосовно 1,5 тис. осіб, або 17,8 % від кількості тих, щодо яких провадження у справах публічного обвинувачення закрито; дійовим каяттям – щодо 539 осіб; зі зміною обстановки – стосовно 436 осіб; зі смертю – щодо 393 осіб; за відсутності події, складу злочину чи недоведеністю обвинувачення – щодо 5 осіб [1].

У Загальній частині КК закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності має місце: у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК); у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК); у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК); у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК); у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК); неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97 КК) [2, с. 189]. Звільнення від кримінальної відповідальності більшість дослідників пов'язує, як правило, з остаточним прощенням державою особи, яка вчинила або вчиняє злочин у разі добровільного і остаточного припинення

вчинення злочину, якщо фактично вчинене нею діяння не містить складу іншого злочину (ст.ст. 17, 31 КК). Звільнення особи від кримінальної відповідальності в Особливій частині КК здійснюється у разі вчинення позитивної посткримінальної поведінки та передбачено: ч. 5 ст. 110-2; ч. 2 ст. 111; ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175; ч. 4 ст. 212; ч. 4 ст. 212-1; ч. 2 ст. 255; ч. 2 ст. 258-3; ч. 4 ст. 258-5; ч. 6 ст. 260; ч. 3 ст. 263; ч. 4 ст. 289; ч. 4 ст. 307; ч. 4 ст. 309; ч. 4 ст. 311; ч. 5 ст. 321; ч. 5 ст. 354; ч. 5 ст. 368-3; ч. 5 ст. 368-4; ч. 6 ст. 369; ч. 4 ст. 401 КК. На відміну від загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, спеціальне передбачено за вчинення певних закінчених злочинів, у разі здійснення особою визначеного комплексу позитивної посткримінальної поведінки. З позицій запобіжної функції ці звільнення від кримінальної відповідальності можуть поділятися на норми, спрямовані на: 1) припинення злочину, самовикриття і викриття інших осіб винних у його вчиненні, активне сприяння розкриттю злочину (ч. 5 ст. 110-2, ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 258-3, ч. 4 ст. 258-5, ч. 6 ст. 260, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 309, ч. 5 ст. 321, ч. 5 ст. 354, ч. 5 ст. 368-3, ч. 5 ст. 368-4, ч. 6 ст. 369 КК); 2) виключення з обігу предметів, засобів, речовин, що становлять підвищену суспільну небезпеку (ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321 КК); 3) повернення майна, здобутого злочинним шляхом та/або відшкодування завданих збитків (ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 4 ст. 289 КК) [3, с. 142] [3, с. 16].

Як свідчить практика, суди розглядають справи досліджуваної категорії, дотримуючись кримінального процесуального законодавства України. КПК передбачено обов'язок прокурора звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності як одну з форм закінчення досудового розслідування (ст. 283 КПК). І, якщо обставини, передбачені відповідними нормами Загальної та Особливої частини КК, настають під час досудового розслідування, прокурор, отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, складає клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі направляє його до суду (ст.ст. 283 – 288 КПК). Перед направленням клопотання (подання) до суду прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності [4, с. 47].

Такі клопотання суд розглядає у підготовчому судовому засіданні, судові рішення щодо звільнення особи від кримінальної

відповідальності і закриття кримінального провадження поста-новляються у формі ухвали. При цьому суд залежно від обставин керується статтями 12, 44, 45 – 49 КК, статтями 91, 283 – 288, 314, 315, 349, 350, 368 – 372 КПК чи відповідними статтями КПК 1960 р. Згідно з ч. 3 ст. 285 КПК підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави. У разі, якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачено звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку.

Згідно з ч. 1 ст. 314 КПК після отримання клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності суд не пізніше п'яти днів з дня його надходження призначає підготовче судове засідання, в яке викликає учасників судового провадження, а у випадку встановлення під час підготовчого судового засідання підстав, передбачених пунктами 4 – 8 ч. 1 або ч. 2 ст. 284 КПК, має право закрити провадження (ч. 3 ст. 314 КПК). Суд, виконавши вимоги, передбачені частинами 1 та 2 ст. 288 КПК, ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого, підсудного від кримінальної відповідальності.

Таким чином, суди в основному правильно застосовують норми КПК щодо закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності. Ухвалюючи судові рішення, вони керуються не тільки положеннями КК та КПК, а й постановами Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» і від 23 грудня 2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності», інформаційними листами, аналізами та узагальненнями правозастосовної практики, скажімо «Аналізу судової практики застосування норм закону про звільнення від кримінальної відповідальності (покарання) у зв'язку із закінченням строків давності» [5]. Так, зазначається, що вивчення судових рішень дає підстави вважати, що суди при розгляді питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності допускають помилки, які однотипні до тих, які допускали суди до набрання

чинності КПК. Зокрема, під час досудового розслідування, відповідно до вимог статей 91, 286, 287 КПК, поперхово з'ясовуються обставини кримінального правопорушення, що призводить до його помилкової правової кваліфікації, не з'ясовується думка потерпілих про можливість звільнення підозрюваного (обвинуваченого) від кримінальної відповідальності, у кримінальних провадженнях немає об'єктивних даних, які б свідчили про те, що потерпілі ознайомлені з клопотаннями про звільнення підозрюваного (обвинуваченого) від кримінальної відповідальності тощо.

Література:

1. Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у I півріччі 2016 р (за даними судової статистики) [Електронний ресурс] // Інформаційний сервер Верховного Суду України. Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/8CB8A0D97939D5B8C2258041004441BB](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/8CB8A0D97939D5B8C2258041004441BB)
2. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : моногр. / П.В. Хряпінський. – Х. : Харків юридичний, 2009. – 840 с.
3. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р № 12 // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 2 (66). – С. 13 – 16.
4. Хряпінський П.В. Спеціальне звільнення від відповідальності у кримінальному праві та законодавстві України : навч. посібн. / П.В. Хряпінський. – Запоріжжя : ЗНУ – Альянс, 2010. – 270 с.
5. Аналіз судової практики застосування норм закону про звільнення від кримінальної відповідальності (покарання) у зв'язку із закінченням строків давності [Електронний ресурс] // Інформаційний сервер Верховного Суду України. Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7FB47E3D2BBC8AE8C2257EFF00348D83](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7FB47E3D2BBC8AE8C2257EFF00348D83)

РЕКОМЕНДАЦІЇ
(ЗАКЛЮЧНИЙ ДОКУМЕНТ)

Всеукраїнської науково-практичної конференції
«Актуальні питання кримінального права,
процесу і криміналістики, удосконалення
діяльності судової і правоохоронної систем»

(м. Северодонецьк, 19 травня 2017 року)

19 травня 2017 року в місті Северодонецьку Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка організував і провів Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Актуальні питання кримінального права, процесу і криміналістики, удосконалення діяльності судової і правоохоронної систем».

На запрошення взяти участь у роботі заходу відгукнулись наукові й науково-педагогічні працівники (Академія адвокатури України, Бердянський державний педагогічний університет, Державний науково-дослідний інститут МВС України, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Донецький національний університет імені Василя Стуса, Донецький юридичний інститут МВС України, Запорізький національний університет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Львівський державний університет внутрішніх справ, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Національна академія внутрішніх справ, Національний гірничий університет, Національна академія правових наук України, Національна академія прокуратури України, Національна академія СБУ, Національний технічний університет України «КПІ» імені Ігоря Сікорського, Національний університет «Одеська юридична академія», Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Одеський державний університет внутрішніх справ, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Харківський національний університет внутрішніх справ, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича), а також представники державних органів влади (Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України, Національне антикорупційне бюро України, Головне слідче управління Національної поліції України, Головне управління Національної поліції України в м. Києві, Головне управління Національної поліції України в Луганській області, Київський НДІСЕ Міністерства юстиції України, Головна військова прокуратура, прокуратура Лу-

ганської області, прокуратура Харківської області, апеляційний суд Луганської області).

Учасники форуму обговорили низку актуальних питань кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, діяльності правоохоронних і судових органів, а саме: проблеми кримінально-правового регулювання у сфері інформатизації, особливості доказування в кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених у районі проведення АТО, кримінально-правові засади протидії злочинам проти основ суверенітету українського народу, співвідношення дій з організації фінансової піраміди та шахрайства, шляхи та напрями реформування судово-експертної діяльності, проблеми розгляду заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення, законодавчі новели кримінальної відповідальності за підкуп виборця, учасника референдуму, нормативний зміст терміну «органи правопорядку», підготовку кадрів для правоохоронних органів на досвіді Китайської Народної Республіки, сучасний стан порівняльних досліджень питань кримінально-правової охорони економічних відносин в Україні та Сполучених Штатах Америки, добросовісність як стандарт професійної діяльності представників судових та правоохоронних органів та інші.

За підсумками конференції її учасники вважають за необхідне звернути увагу на вирішення таких питань.

З кримінального процесу:

- для удосконалення нормативної регламентації примусового залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи, а також з метою уніфікації порядку розгляду цього питання у різних процедурах кримінального провадження, доцільно передбачити, що питання про примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи вирішується під час досудового розслідування – ухвалою слідчого судді за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого в порядку, передбаченому для подання та розгляду клопотань щодо обрання запобіжного заходу, а під час судового провадження – ухвалою суду;

- у комплексі із запровадженням інституту кримінальних проступків потребує деталізації така початкова, самостійна форма досудового розслідування кримінальних проступків як дізнання, правом проведення якого повинні бути наділені працівники ряду підрозділів кримінально поліції та патрульної поліції, у межах визначеної компетенції;

- розвантаження роботи органів досудового розслідування має здійснюватися шляхом спрощення порядку тимчасового доступу слідчого до речей та документів, а також перерозподілу частини перевірочних повноважень від інституту судового контролю до прокурорського нагляду;

- задля оптимізації підстав і процедури затримання уповноваженою службовою особою підозрюваного у вчиненні злочину з тексту п. 2 ч. 1 статті 208 КПК України слід виключити слова «безпосередньо», «шойно»;

- з метою забезпечення прав осіб, які утримуються в СІЗО та установах виконання покарань без належних правових підстав, КПК України потребує доповнення нормативними приписами, що визначають механізм відновлення матеріалів кримінальних проваджень, залишених на непідконтрольних територіях України.

З криміналістики:

- для встановлення особи злочинця, яка незаконно заволоділа мототранспортним засобом, доцільно використовувати виявлені на місці злочину сліди, професійні навички, марку мототранспортних засобів, рік випуску та інші ознаки, що відобразились в об'єктах матеріальної обстановки;

- спростити процедуру залучення до проведення практичної частини експертизи спеціалістів-вибухотехніків НПУ (на підставі частини 7 статті 69 КПК України), що призведе до скорочення часу, який витрачається на подання та розгляд клопотання про залучення спеціалістів-вибухотехніків НПУ і врешті-решт результат зменшення терміну виконання судово-вибухотехнічної експертизи;

- при проведенні слідчого експерименту при розслідуванні ДТП в зоні ведення бойових дій виникає нагальна потреба в додаткових заходах, спрямованих насамперед на забезпечення безпеки учасників слідчого експерименту. Задля цього необхідно узгодити можливість проведення слідчого експерименту з військовим керівництвом оперативного командування ЗСУ, підпорядковані підрозділи якого контролюють певну ділянку лінії розмежування та залучити військовослужбовців в якості факультативних учасників слідчої (розшукової) дії. Доцільним вважається залучення представників Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні (СММ) до проведення слідчої (розшукової) дії, оскільки їх безпосередня присутність зменшує ризики обстрілів, що є насамперед гарантією безпеки учасників слідчого експерименту;

- при вирішенні питання про відкриття кримінального провадження за фактом публічної зневаги до представника правоохоронного органу при виконанні їм своїх обов'язків, якщо дії були продемонстровані в засобах масової інформації, до відкриття кримінального провадження слід вжити заходи для отримання такого матеріалу і ретельно вивчити їх зміст;

- доцільно провести перерозподіл функцій між ДПМКП «102» та ДНДЕКЦ МВС. За ДПМКП «102» слід закріпити ведення вибухотехнічного обліку, в якому буде накопичуватися, систематизуватися і упорядковуватися інформація про вибухові речовини, вибухові матеріали і похідні від них вибухові пристрої саморобного та промислового виробництва, а також боеприпаси. Вказані організаційні зміни здійснити шляхом створення в структурі ІПС нової інформаційної підсистеми з умовною назвою «Вибухівка». За ДНДЕКЦ МВС необхідно закріпити ведення вибухотехнічних колекцій об'єктів носіїв слідової інформації;

- внести зміни до п. 4.23 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5, зареєстрованими в Міністерстві юстиції України 03.11.1998, які б передбачали: 1) замість терміну «Висновок експертного дослідження» введення терміну «Висновок спеціаліста», який повинен надаватися за результатами застосування спеціальних знань під час процесуальної діяльності; 2) введення терміну «Консультаційне повідомлення спеціаліста», яке повинно надаватися за результатами застосування спеціальних знань під час непроцесуальної діяльності;

- взаємодію як криміналістичну категорію необхідно розглядати в широкому та вузькому значенні як зовнішню або внутрішню узгоджену діяльність слідчого із іншими підрозділами, органами та структурами, спрямовану на виявлення та всебічне і об'єктивне розслідування злочинів;

- роль спеціаліста при проведенні огляду місця події необхідно розглядати в широкому контексті: не лише як суб'єкта з надання технічної й консультативної допомоги слідчому, а й як активного учасника пізнавального процесу, спрямованого на встановлення всебічної, повної та об'єктивної інформації про обставини злочину і злочинця;

- під час проведення тактичних операцій з пошуку тіл загиблих та встановлення всіх обставин їх смерті головним є оптимальна мобілізація існуючих сил та засобів, які знаходяться в розпорядженні різних відомств, задіяних в зоні АТО. Така співпра-

ця в екстремальних умовах, насамперед, повинна базуватися на почуттях особистої відповідальності за виконання спільної справи, самовідданості, громадянського обов'язку та патріотизму усіх без виключення учасників.

Щодо удосконалення діяльності поліції, прокуратури, судової влади та адвокатури:

- з метою усунення перекосу в навантаженні між працівниками органів досудового розслідування та інших служб поліції, що виник після набрання чинності новим КПК України, слід підтримати експеримент, який впроваджений на підставі наказу Голови Національної поліції України від 10 квітня 2017 року № 337, у частині поглиблення спеціалізації та збільшення штату органів досудового розслідування за рахунок працівників оперативних підрозділів кримінальної поліції (карного розшуку, захисту економіки, кіберполіції та ін.), які розпочинатимуть кримінальні провадження, проводитимуть необхідні слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, та закінчуватимуть досудове розслідування за злочинами невеликої тяжкості та низкою злочинів середньої тяжкості, які, як правило, не викликають труднощів під час їх досудового розслідування;

- задля дієвого та своєчасного реагування на складні виклики, що постали у сфері кримінальної юстиції через військову агресію РФ, є доцільним відновлення інституту військових судів;

- удосконалення статусу Конституційного Суду України на сучасному етапі судової реформи має здійснюватися як у спосіб внесення змін до Конституції України, так і забезпечення реалізації цих положень шляхом прийняття нового Закону України «Про Конституційний Суд України» та Закону України «Про конституційну скаргу»;

- з метою посилення гарантій якості надання правової допомоги адвокатом зарубіжної країни у вітчизняному судочинстві необхідним є розширення кола підстав для відмови у включенні адвоката іноземної держави до ЄРАУ шляхом доповнення частини 4 статті 59 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» нормою такого змісту: «У випадку притягнення заявника до дисциплінарної відповідальності за час здійснення ним адвокатської діяльності в країні, де адвокат іноземної держави отримав право здійснювати адвокатську діяльність, і, якщо кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури вважає тиме проступок адвоката несумісним з можливістю заняття адвокатською діяльністю на території України»;

- задля удосконалення механізму застосування щодо судді негласних слідчих (розшукових) дій чи оперативно-розшукових заходів у Вищій раді правосуддя має бути утворений спеціальний підрозділ, що вирішуватиме зазначені питання у складі Голови Верховного Суду та інших членів Вищої ради правосуддя.

З кримінального права:

- необхідно оптимізувати систему кримінально-правового регулювання у сфері доступу до інформації, продовжити пошук консенсусу з питання меж доцільності кримінально-правового регулювання у сфері інформаційної безпеки; доцільно прийняти організаційно-правові рішення, які б дозволили збирати та використовувати надвеликі обсяги персональних даних з метою протидії злочинності;

- потребує ґрунтовного доопрацювання з метою усунення прогалин і виправлення неточності законодавчих формулювань зміст ч. 4 ст. 160 КК України;

- положення ст. 369-3 КК України, а також Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» потребують узгодження з положеннями кримінального закону, які передбачають відповідальність за інші корупційні злочини з метою уникнення неоднакового застосування відповідних кримінально-правових норм;

- необхідно внести зміни та доповнення до ч. 1 ст. 121 КК України, виклавши її в такій редакції: «Умисне тяжке тілесне ушкодження, тобто умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило *втрату певного органу* чи його функції, психічну хворобу або *стійку втрату працездатності не менше як на одну третину*, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя»;

- рекомендувати в разі, якщо розбій чи вимагання було поєднано із умисним вбивством потерпілої особи або ж вона настала при необережному ставленні до цього зі сторони винної особи, які мали місце в процесі вчинення таких злочинів, кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених частиною першою статті 187 чи 189 і пунктом б частини другої статті 115 КК України;

- доцільно внести зміни до ч. 1 ст. 205-1 КК шляхом заміни існуючого текстуального звороту «а також умисне подання» на «поєднане з умисним поданням».

З М І С Т

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Комарницький В.М. Стисло про сучасні проблеми наук кримінально-правового циклу та пошук шляхів їхнього вирішення.....	3
Іваницький С.О. Курочка Микола Йосипович – видатний керівник та науковець: основні віхи життєвого та професійного шляху.....	9
Карчевський М.В. «Класичні» та новітні проблеми кримінально-правового регулювання у сфері інформатизації.....	11
Комісаров С.А. Особливості доказування в кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених в районі проведення АТО.....	19
Янко В.М. Кримінально-правові засади протидії злочинам проти основ суверенітету українського народу.....	22
Кострицький В.В. Законодавчі новели кримінальної відповідальності за підкуп виборця, учасника референдуму.....	30
Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Про співвідношення дій з організації фінансової піраміди та шахрайства.....	35
Журавель В.А., Авдєєва Г.К. Реформування судово-експертної діяльності: шляхи та напрями.....	40
Литвинчук О.І. Щодо проблемних питань, які виникають у працівників Національної поліції під час розгляду заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення.....	44
Руденко М.В. Щодо нормативного змісту терміна «Органи правопорядку», вживаного в пункті 2 статті 131-1 Конституції України.....	48
Одерій О.В. Підготовка працівників для поліції (досвід Китайської народної республіки).....	51
Каменський Д.В. Порівняльні дослідження питань кримінально-правової охорони економічних відносин в Україні та Сполучених Штатах Америки: сучасний стан.....	56

СЕКЦІЯ № 1. Актуальні проблеми реформування кримінального провадження

Беднарська В.М. Деякі проблемні питання доказової діяльності в досудовому провадженні	61
Абламський С.Є. Забезпечення органами поліції прав і свобод людини під час звернення із заявою чи повідомленням про вчинення кримінального правопорушення	65
Бондаренко О.О. До питання щодо оцінки висновку експерта у кримінальному провадженні	69
Бутенко В.Б. Інститут запобіжних заходів в історії розвитку кримінально-процесуального законодавства	72
Войтюк Р.В. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності прокурора під час досудового розслідування як гарантія самостійності детектива НАБУ	75
Волобуєв А.Ф. Поєднання методів криміналістики та ОРД у кримінальному провадженні	79
Глобенко Г.І. До питання закінчення досудового розслідування у формі звернення до суду з обвинувальним актом	83
Гловюк І.В. Примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи: проблемні питання.....	86
Гнатенко Н.Я., Зиков О.В. Проблемні питання реалізації принципу безпосередності дослідження показань у кримінальному провадженні	90
Даниленко А.В. Окремі питання застосування арешту майна у кримінальному провадженні	93
Дунаєва Т.Є. Деякі прогалини в кримінальному процесуальному законодавстві України як передумова його зміни	97
Єрмоєнко І.В. Окремі питання закінчення досудового розслідування	100
Заболотний О.І. Щодо використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності для початку досудового розслідування та розкриття злочинів	105
Климчук М.П., Андреева Є.Г. Процесуальні особливості участі захисника у проведенні допиту підозрюваного	109
Климчук М.П. Окремі питання законодавчого регулювання судово-експертної діяльності в Україні	112
Кочура О.О. Окремі питання щодо проведення досудового розслідування за участю іноземних громадян	114

Льозний О.А. Значення предмета доказування у кримінальному судочинстві	118
Нечеснюк М.В. До законодавчих проблем проведення судових експертиз	120
Романюк В.В. Отримання пояснень як засіб реалізації процесуальних прав неповнолітніх учасників кримінального провадження	123
Савкова А.С. Деякі аспекти правового регулювання кримінального провадження щодо неповнолітніх	126
Сичов С.О. Деякі питання щодо визначення процесуального статусу підозрюваного за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України	128
Фоміна Т.Г. Особливості участі захисника під час обрання запобіжного заходу до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів виховного характеру	131
Чича Р.П. Актуальні питання організації тимчасового доступу до речей і документів	134
Шехавцов Р.М. Процесуальні особливості арешту майна у кримінальному провадженні	137
Южно О.О. Окремі теоретичні та прикладні проблеми удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства	141

СЕКЦІЯ № 2. Актуальні питання криміналістики

Коваленко В.В. Проблеми організації і тактики пред'явлення для впізнання	146
Андрієвська Л.О. Особливості допиту свідків при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод	150
Бараненко Р.В., Поточняк М.І. Особливості розслідування кіберзлочинів	153
Бараненко Р.В., Присяжна Є.Ю. Grid-технології – антикримінальні технології майбутнього	157
Безсонна Т.Ф. Експертна служба МВС України як суб'єкт техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування	159
Бондар В.С. Інформаційно-аналітичне забезпечення дослідження змісту мікрочасток, притаманних продуктам пострілу	161

Брисковська О.М., Алексеева-Процюк Д.О. Характеристика особи злочинця, яка незаконно заволоділа мототранспортними засобами	168
Волкова А.М. Проблемні питання, що виникають під час проведення судово-вибухотехнічних експертиз	171
Волков О.О. Проблемні питання проведення експертизи програмного засобу та визнання його шкідливим	174
Воробей О.В., Погребна А.О. Засоби захищеної поліграфії для профілактики фальшивомонетництва	177
Головкін С.В. Особливості підготовчого етапу проведення слідчого експерименту при розслідуванні ДТП в зоні ведення бойових дій	179
Голоколосова А.С. Проблемні аспекти правового закріплення поняття холодної зброї	184
Гусева В.О. Особливості відкриття кримінального провадження і початкового етапу розслідування у злочинах проти працівників правоохоронних органів	186
Запотоцький А.П. Місце вчинення злочинів у сфері будівництва	189
Заєць О.М. Тактичні особливості застосування методу кримінального аналізу взаємозв'язків під час досудового розслідування кримінальних проваджень	191
Коваленко А.В. Особливості призначення судових експертиз під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів	196
Козлова К.К. Криміналістичне дослідження документів: теоретичні та практичні аспекти	200
Лазарєв В.О. Проблемні аспекти збирання доказів у контексті проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	205
Лозова С.М. Психічні аномалії як складова особистості неповнолітніх злочинців, що вчиняють насильницькі злочини.....	208
Лук'янчиков Є.Д. Встановлення психологічного контакту під час слідчих (розшукових) дій	211
Мовчан А.В., Наскалов О.В. Проблеми інформаційного забезпечення протидії незаконному обігу вибухових речовин в Україні	215
Морозов Д.А. Доказове значення документів та електронних носіїв інформації у кримінальних провадженнях про незаконне культивування снотворного маку чи конопель.....	219

Оржинська Е.І., Плеханова В.В. Брехня та нетрадиційні методи боротьби з нею	223
Павлишин Б.О. Спеціаліст-криміналіст як суб'єкт техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування вбивств	227
Павлишина А.А. До питання про способи вчинення злочинів у сфері наркобізнесу	231
Пилипенко О.М. Особливості допиту підозрюваного при розслідуванні незаконної порубки лісу	235
Полтавський А.О. До питання репрезентації результатів застосування спеціальних знань документами «висновок судового експерта», «висновок спеціаліста» та «консультаційний висновок спеціаліста»	238
Савчук Т.І. Поняття «взаємодії» як криміналістичної категорії	243
Свобода Є.Ю. Актуальні питання використання спеціальних знань під час огляду місця події	246
Перлін В.С. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи	249
Перлін С.І. Напрями вдосконалення взаємодії слідчого з працівниками експертної служби МВС України.....	252
Степанюк Р.А., Лапта С.П. Новітні зарубіжні досягнення криміналістичної техніки та перспективи їх використання в Україні	255
Щербанюк Д.В. Поняття експертної ініціативи у кримінальному провадженні	259
Яковенко М.О. Організаційні аспекти огляду трупу людини в зоні проведення військових операцій	263
Янковий М.О. Особливості доказування обставин кримінальних правопорушень, вчинених в умовах надзвичайних правових режимів	268
СЕКЦІЯ № 3. Удосконалення діяльності поліції, прокуратури, судової влади і адвокатури	
Бочковий О.В. Вплив реформ правоохоронної системи України на забезпечення прав та свобод громадян: очікування та реальність	272
Белоусова К.О., Белоусов В.О. Представництво прокуратурою інтересів держави в нових умовах	277

Смець О.М. Деякі питання удосконалення діяльності поліції з протидії злочинності	279
Зеленов Г.М. Щодо можливості участі іноземних громадян у формуванні суддівського корпусу антикорупційного суду України	283
Каркач П.М. Прокурорська діяльність у сфері протидії злочинності	287
Крюков О.О. Об'єднання слідчих та оперативних підрозділів як шлях до підвищення ефективності розслідування.....	291
Кундік Р.І. Удосконалення реалізації конституційного принципу верховенства права в судочинстві України	294
Лапкін А.В. Компетенція прокурора щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності	298
Лук'янчикова В.Є., Лук'янчиков Б.Є. Правові засади застосування національною поліцією технічних засобів забезпечення безпеки дорожнього руху	302
Малахов С.О. Представницька функція прокуратури в контексті нових конституційних змін (щодо правосуддя)....	306
Москвич А.М. Особливості правового статусу адвоката-іноземця в Україні	309
Поклад В.І. Про громадську думку та професійну етику працівників поліції	311
Прилуцький С.В. Судові повноваження Вищої ради правосуддя: правове регулювання та перспективи вдосконалення	314
Ткаченко Ю.В., Андреев Т.П. До питання про доцільність розширення конституційно-правової основи діяльності адвокатури в Україні	318
Щербанюк О.В. Удосконалення статусу конституційного суду України в процесі судово-правової реформи	321
 СЕКЦІЯ № 4. Кримінально-правові аспекти правоохоронної діяльності та здійснення судочинства	
Письменський Є.О. Про характер та обсяг суспільно небезпечних наслідків у складі злочину зловживання владою або службовим становищем	325
Бараненко Р.В., Литвин О.Я. Чи можливо перемогти «корупційну гідру»?	333

Вавриш А.В. Криміногенні фактори у сфері будівництва та можливі шляхи їх усунення шляхом проведення тендерних закупівель	335
Данилевський А.О. Кваліфікація протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань, вчиненого службовою особою	340
Данилевська Ю.О. Злочини, що посягають на безпеку руху та експлуатацію залізничного, водного чи повітряного транспорту, у контексті законотворчої діяльності	344
Крайник Г.С. Тяжкі тілесні ушкодження – питання законодавчого удосконалення ознак злочину (ст. 121 Кримінального кодексу України)	347
Максимович Р.Л. Про спірні позиції Верховного Суду України з питань відповідальності за злочини проти власності.....	349
Нетеса Н.В. Щодо окремих питань визначення додаткових об'єктів злочинів проти правосуддя крізь призму співвідношення суспільних та приватних інтересів...	353
Новікова К.А. Про поняття заходів кримінально-правового впливу	356
Орловська Н.А. До питання про формування національної кримінологічної системи	359
Паламарчук Г.В. Торгівля людьми: актуальні питання термінології	363
Пашенко О.О. Щодо розуміння сутності поняття «соціальна обумовленість» у кримінальному праві	367
Плахотник Г.В. Розвиток законодавства про звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років	369
Пономаренко Ю.А. Про систему заходів кримінально-правового характеру	371
Сохікян А.С. Обсяг норми кримінального права: особливості встановлення	374
Титаренко С.С. До питання про встановлення ознак об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 205-1 КК України	378
Хряпінський П.В. Закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності.....	382
Рекомендації (заключний документ)	387